

**MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘITA**

BANATICA

15

II

**REȘITA
2000**

MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘITA

BANATICA

15

II

REȘITA, 1999

COLEGIUL DE REDACȚIE

CARMEN ALBERT

NICOLAE BOCȘAN

COSTIN FENEȘAN

RUDOLF GRÄF

DUMITRU ȚEICU – redactor responsabil

ISSN 1222-0612

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute la correspondance sera
envoyée à l'adresse:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Any mail will be sent to the
following adress:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Richten Sie jedwelche Korrespon-
denz an die Adresse:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

Tiparul: **TIPOTEH** Reșița

CUPRINS — CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

LIGIA BOLDEA	EVOLUȚIA FAMILIEI MÂTNIC DE OHABA MÂTNIC 5 L'ÉVOLUTION DE LA FAMILLE MÂTNIC DE OHABA MÂTNIC 30
DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU	FAMILIA BIZERE-GĂMAN ÎN SECOLELE XV-XVII 31 DIE FAMILIE BIZERE-GĂMAN IN DEN 15.-17. JAHRHUNDERTEN 68
LIVIU GROZA	CETATEA DE LA MEHADIA ÎNTR-UN DOCUMENT VIENEZ MAI PUȚIN CUNOSCUT 71 DIE FESTUNG VON MEHADIA NACH EINER WENIGER BEKANNTER WIENER URKUNDE ... 76
ALEXANDRU RADOVAN	ROMÂNII LA ȘCOALA CLERICALĂ DIN VÂRȘET 81 LES ROUMAINS DES L'ÉCOLE CLÉRICALE DE VÂRȘET 100
LUMINIȚA WALLNER- BÂRBULESCU	ISTORIOGRAFIA EPISCOPIEI UNITE A LUGOJULUI 103 DIE GESCHICHTSSCHREIBUNG DES GRIECHISCH- KATHOLISCHER BISTUMS VON LUGOSCH..... 117
VALERIU LEU	UN SEJUR LA BĂILE HERCULANE ÎN 1858 119 EIN AUFENTHALT IN BĂILE HERCULANE (HERKULESBAD) 143
VICTOR DOBRESCU	RĂSPÂNDIREA OPERETEI „CRAI NOU“ DE CIPRIAN PORUMBESCU ÎN BANAT ȘI BUCOVINA 145 LA DIFFUSION DE L'OPÉRETTE "CRAI NOU" DE CIPRIAN PORUMBESCU EN BANAT ET EN BUCOVINA 160
CARMEN ALBERT	UN DISCURS ELECTORAL DIN 1906 161 EINE WAHLREDE AUS DEM JARHE 1906 167
MIRCEA MĂRAN	ASPECTE DIN ISTORIA CULTURALĂ A ROMÂNILOR DIN BANATUL IUGOSLAV ÎN PERIOADA INTERBELICĂ 169 CERTAINS ASPECTS D'ÉVOLUTION DE LA CULTURE CHEZ LES ROUMAINS DU BANAT YOUGOSLAVE ENTRE LES DEUX GUERRE MONDIALES..... 173

GLIGOR POPI	POZIȚIA ROMÂNILOR DIN VOIVODINA ȘI EFORTURILE PENTRU CONSERVAREA ETNICĂ 173
	LA POSITION DES ROUMAINS DE VOIVODINE ET LES EFFORTS POUR LA CONSERVATION ETHNIQUE 179
CARMEN ALBERT	CONTRIBUȚIA INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘANA LA PROGRAMUL PENTRU PREGĂTIREA MATERIALULUI DOCUMENTAR DE INFORMARE ȘI PROPAGANDĂ ÎN VEDEREA CONFERINȚEI DE PACE 181
	L'INSTITUT SOCIALE BANAT-CRIȘANA ET LE PROGRAMME POUR LE MATÉRIEL DOCUMENTAIRE D'INFORMATION ET PROPAGANDE SERVANT À LA CONFÉRENCE POUR LA PAIX 211
GELU COPĂCEANU	SPECIFICUL BĂNAȚEAN ÎN CADRUL CIVILIZAȚIEI INTERBELICE 213
	LE SPÉCIFIQUE BANATIEN DANS LA CIVILISATION D'ENTRE DEUX GUERRES 219
EUSEBIU NARAI	APLICAREA REFORMEI AGRARE ÎN JUDEȚUL CARAȘ ÎN PERIOADA 1945-1946 221
	LA MISE EN PRATIQUE DE LA RÉFORME AGRAIRE DANS LE DISTRICT DE CARAȘ À L'ÉPOQUE 1945-1946 229
ION POPA	DIN ACTIVITATEA ORGANIZAȚIILOR CĂRĂȘENE P.N.T.-MANIU ȘI P.N.L.-BRĂȚIANU ÎN PERIOADA CARE A PRECEDAT CAMPANIA DE ALEGERI PARLAMENTARE DIN ANUL 1946 231
	DE L'ACTIVITÉ DES ORGANISATIONS P.N.T.-MANIU ET P.N.L.-BRĂȚIANU DE CARAȘ PENDANT LA PÉRIODE PRÉCÉDANT LA CAMPAGNE ÉLECTORALE DE L'ANNÉE 1946 240
MIRCEA RUSNAC	UN PROCES STALINIST IMPLICÂND „AGENȚI IMPERIALIȘTI”, EVREI ȘI SOCIAL-DEMOCRAȚI REȘITENI (1950) 241
	UNE PROCÉDURE JUDICIAIRE STALINISTE CONCERNANT DES “AGENTS IMPÉRIALISTES”, JUIFS ET SOCIAL-DEMOCRAT DE REȘIȚA (1950) 257
GABRIELA BICU	MĂRTURII ORALE DESPRE REZISTENȚA ANTICOMU- NISTĂ DIN MUNȚII BANATULUI 259
	TÉMOIGNAGES ORALES SUR LA RÉSISTANCE ANTICOMMUNISTE DES MONTAGNES DE BANAT 273
D. OBERȘTERESCU	ASPECTE ALE REZISTENȚEI ANTICOMUNISTE DIN MUNȚII BANATULUI 277
	DES ASPECTS CONCERNANT LA RÉSISTANCE ANTICOMMUNISTE DES MONTAGNES DE BANAT 286

EVOLUȚIA FAMILIEI MÂTNIC DE OHABA MÂTNIC

LIGIA BOLDEA

Fără îndoială că familia Mâtnic de Ohaba Mâtnic este una din componentele nobilimii române bănățene care a suscitat și suscită o mare atenție din partea istoricilor, exemplul ei fiind frecvent utilizat în lucrările de specialitate referitoare la istoria Banatului medieval, cu o încadrare temporală în secolele XIV-XVI. Începând cu monografia dedicată acestei familii, publicată în 1944 de Traian Popa ¹ și până la cele mai recente studii dedicate districtelor bănățene ², instituțiilor feudale românești ³ sau, cu precădere districtului și orașului Caransebeș ⁴, prezența cnezilor și a nobililor de Mâtnic se impune aproape de la sine din rațiuni diferite. În primul rând, informația documentară este suficient de generoasă, în special pentru sfârșitul secolului XIV și întreg secolul XV, fapt ce permite multiple considerații asupra unor aspecte semnificative din istoria acestei familii pe care Victor Papacostea o așează în rândul așa-numitelor “dinastii” bănățene.

În al doilea rând, Mâtnicenii furnizează, alături de familiile Deș de Temeșel și Măciș, cazul clasic al unei familii cneziale românești recunoscută ca nobilă prin confirmarea și reconfirmarea dată de actul scris asupra posesiunilor sale strămoșești, proces care nu este ilustrat documentar în cazul altor reprezentante ale elitelor sociale bănățene. Acest aspect merită nuanțat prin prisma unei interpretări recente, care pun sub semnul întrebării oportunitatea folosirii expresiei de “innobilare” pentru a ilustra tranziția de la statutul de cnez la cel de nobil român pe care mulți cnezi bănățeni, hațegani sau maramureșeni au parcurs-o. Potrivit lui Ioan Drăgan, expresia tinde să fie în realitate inadecvată pentru cnezii români atâta vreme cât ei nu au fost

1. Traian Popa, **Familia Mutnic**, în “Revista Institutului Social Banat-Crișana”, XIII, mai-aug., 1944, p. 526-538.

2. Iuliu Vuia, **Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene**, Timișoara, 1929; Gheorghe Cotoșman, **Privilegiile românilor în cadrul districtelor valahe bănățene**, în “Revista Institutului Social Banat-Crișana”, XIII, 1944, p. 378-380; Patriciu Dragalina, **Din istoria Banatului Severin**, I-II, Caransebeș, 1900-1902.

3. Ioan Aurel Pop, **Instituțiile medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI**, Cluj-Napoca, 1991, 256 p.

4. Costin Feneșan, **Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului XVI**, în Banatica, 1973, nr. 2, p. 157-163; eadem, **Despre privilegiile Caransebeșului și Căvăranului în a doua jumătate a secolului XVI** în “Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, 20 1977, Cluj-Napoca, p. 303-311; Marius Bizerea, C-tin Rudeanu, **Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în avul mediu**, în “Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, 1969, p. 7-21.

ridicați la statutul de nobili de la unul inferior, ci doar recunoscuți ca nobili ai regatului, ei deținând în virtutea vechilor drepturi cneziale cele două atribute fundamentale ale nobilității: stăpânirea asupra pământului și a supușilor precum și prestarea serviciului militar sub dregătorii regali ⁵. O privire de ansamblu asupra fenomenului nobilimii române transilvănene, în general, și al celei bănățene, în particular, ne determină să ne apropiem acest punct de vedere, cu atât mai mult cu cât avem convingerea că trecerea de la situația de cnezi la cea de cnezi nobili și apoi de nobili români nu a însemnat decât o atestare "de iure" a unei realități ce exista "de facto" de mai multe secole și a fost acceptată ca atare de regalitatea arpadiană.

În sfârșit, conținutul informației privitoare la această familie oferă posibilitatea abordării unor problematici specifice și diverse ale lumii feudale, din rândul cărora am aminti: popularea de pământuri pustii în baza acordului regal scris, transformarea unor posesiuni, cneziale în stăpâniri deținute cu drept nobiliar, înfrățirea pe moșie, ieșirea din devălmășie, pentru a nu, mai adăuga și nenumăratele procese de stăpânire în cadrul cărora procedurile juridice aplicate au fost din cele mai diverse (cercetări, învoieli între părți, probe cu martori, probe cu jurământ, probe cu acte scrise sau ieșiri la fața locului).

Originară din districtul Caransebeș, familia pare a fi imprumutat numele de la cnezul Mătnicului, localizat în NV districtului, pe valea râului cu același nume. Potrivit informației documentare și istoriografice, Mătnicenii apar ca fiind înrudiți îndeaproape cu Măcicășeștii, ambele familii provenind din același trunchi genealogic, identificat la mijlocul secolului XIV cu binecunoscutul cnez Struza (sau Sturza), cel care, în baza dreptului străvechi al obștilor sătești, întemeiază și populează cu locuitori două așezări aflate la întretărirea văilor Timiș și Pogăniș, asupra cărora el dobândește dreptul regal de stăpânire ⁶. Întreaga evoluție ulterioară a celor două familii sugerează o asemenea ascendență comună, susținută atât de marea apropiere între stăpânirile lor patrimoniale, concentrate în N și NV districtului Caransebeș, cât și de dovezile incontestabile asupra stăpânirii în condizivizionalitate care, nu rareori, a declanșat o serie de litigii concretizate în documente cu valoare probatorie.

Principalele sale posesiuni, în număr de aproximativ 20 de moșii, au fost răspândite în cea mai mare parte pe cursul Timișului, la ieșirea acestuia din depresiunea Caransebeș, cât și pe Valea Bistrei, în imediata apropiere a Caransebeșului. Urmărind arborele genealogic al familiei se poate remarca

5. Ioan Drăgan, **Cnezii și nobilii români în vremea Corvineștilor**, în "Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)", Satu Mare, 1997, p. 110.

6. Ioan Cavalier de Pușcariu, **Date istorice privitoare la familiile nobile române**, Sibiu, 1892, p. 133; Nagy Iván, **Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal**, Budapesta, 1860, vol. VII, p. 216; Victor Motogna, **Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea. Epoca lui Sigismund de Luxemburg (1395-1438)**, în "Revista Institutului Social Banat-Crișana", XIII, 1944, mai-aug., p. 465.

cu ușurință faptul că acest patrimoniu funciar, mediu ca întindere dacă ar fi să-l comparăm cu cel al familiei Bizerea sau Fiat de Armeniș, a fost disputat în secolul al XV-lea între o multitudine de descendenți pe linie masculină ai familiei, documentele semnalând nu mai puțin de 57 de asemenea moștenitori, realitate care lasă să se presupună o accentuată fărâmițare a stăpânirilor familiale, chiar în condițiile în care modul tradițional de stăpânire a fost cel în indiviziune⁷. Este lesne de înțeles că, într-o asemenea situație, descendențele pe linie feminină au fost excluse de la sine din cadrul sistemului familial de moștenire, mulțumindu-se cu tradiționala “*quarta puellaris*”, de vreme ce pericolul de stingere a neamului pe linie masculină pare a nu fi amenințat această familie. De altfel, ele sunt puțin prezente în ansamblul informației documentare, neexistând nici un indiciu asupra unei posibile cereri de transferare a dreptului de moștenire asupra fiicelor, așa cum există în cazul familiilor Bizerea, Gârliște sau Fiat de Armeniș.

Potrivit documentelor de care am beneficiat, cea mai mare parte a stăpânirilor acestei familii s-au constituit în secolele anterioare primelor atestări documentare, diplomele regale ori actele emise de forurile locale sau capitulare confirmând doar, în formula unor noi danii, o structură funciară deja existentă. Desigur, ca și în cazul altor familii nobile bănățene, au existat modalități diferite prin care patrimoniul funciar familial a fost sporit, referindu-ne la zalogiri, cumpărări de pământuri sau chiar danii regale.

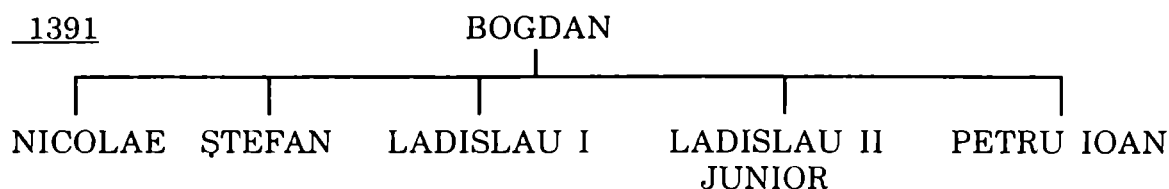
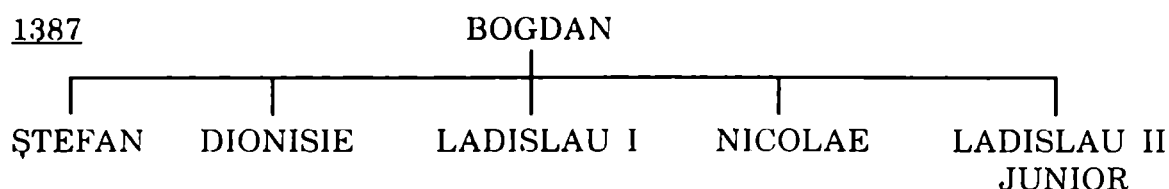
Înainte de a derula reconstituirea profilului acestei familii se impun câteva observații suplimentare. Astfel, alcătuirea arborelui genealogic al familiei a creat reale probleme datorită multitudinii de personaje ce au populat nucleul familial. În mod paradoxal, această informație documentară, abundentă prin prisma numărului foarte mare de descendenți atestați, a complicat tentativa de încadrare a lor în schema genealogică propusă. Faptul se datorează mai ales impreciziei documentare în ceea ce privește semnalarea constantă a ascendenței paterne, mai ales în situațiile în care membri diferiți ai acestei familii apar concomitent purtând același prenume. Fără sublinierea filiației pe linie paternă am fost constrânși ca anumite legături de rudenie să le punem sub semnul ipoteticului, rămânând ca în cazul apariției unor informații documentare sugestive, schema genealogică pe care o propunem să poată fi îmbunătățită.

De asemenea, semnalăm și alte particularități ce deosebesc familia nobililor de Mâtnic de familiile omonime bănățene. Demn de remarcat este impresionantul arbore genealogic care, deși marcat de unele incertitudini, și deci perfectibil, reunește pe parcursul unui secol și jumătate de istorie (mijlocul sec. XIV – începutul sec. XVI) nu mai puțin de 7 generații ce cuprind cel mai mare număr de membrii întâlnit în cazul familiilor nobile bănățene – aproximativ 65 de asemenea descendenți. Această abundență de moștenitori a fost determinată, după cum se poate observa cu ușurință, de faptul că ramura principală a familiei, descinsă din Bogdan de Mâtnic atestat la mijlocul secolului XIV ca întemeietor de cnezat), s-a dezvoltat din

7. Istoria dreptului românesc, vol. I, București, 1980, p. 503.

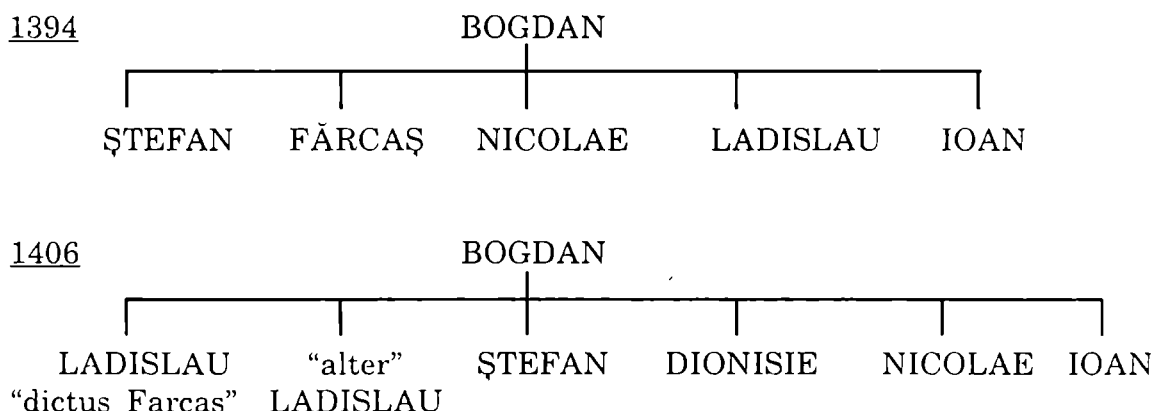
cei 7 fii ai acestuia, aproape fiecare cu descendenții săi, însumați în apreciablea cifră de 50 urmași. Ne putem imagina că acest arbore genealogic ar putea fi chiar mai ramificat dacă documentele ar fi cuprins și numele descendentelor acestei familii, care cu siguranță că au existat. Din acest punct de vedere este demn de subliniat faptul că prezența femeilor în informația documentară de care dispunem este extrem de limitată, ceea ce nu înseamnă că numărul lor a fost neapărat neglijabil. Ca și în cazul familiei Măcicaș, punem această realitate pe seama faptului că, existând atâția moștenitori pe linie masculină, includerea fiicelor în noile donații obținute de o ramură sau alta a familiei a fost practic inutilă, de vreme ce nu a existat pericolul de "defectum seminis", cel puțin nu în ceea ce privește primele 5 generații. Sugerăm însă o comparație între generațiile amintite și ultimele două generații pe care le-am cuprins în propunerea de schemă genealogică; se pot astfel observa primele prezențe feminine într-un context în care, întâmplător sau nu, numărul descendenților pe linie masculină pare în scădere. Opinem că o asemenea comparație poate veni în sprijinul ipotezei formulate anterior, referitoare la discriminarea fortuită ce s-a creat între cele două categorii de moștenitori ai familiei.

De altfel, numărul mare al acestora probabil că se datorează și unor căsătorii consecutive ale unui singur personaj, fapt destul de des întâlnit în evoluția familiilor nobile române⁸, exemplul concludent fiindu-ne furnizat în mod indirect chiar de către unul din întemeietorii nucleului familial – "comitele" Bogdan de Mătnic. Din cele câteva documente în care apare împreună cu fiii săi, ne-a atras atenția următorul fapt: în două documente (din 1387 și 1391) apar ca fii ai acestuia doi Ladislau, cel de-al doilea fiind atestat și ca "Ladislau Juniori":

8. Oferim spre exemplificare un alt caz, preluat din lumea feudală românească hătegană. Este vorba de familia Ciula și de unul dintre membri săi marcanti, Vlad de Ciula, care a avut 8 fii rezultați din două căsătorii, cu precizarea semnificativă că doi dintre aceștia, frați doar după tată, au purtat același prenume de Ioan, distinși pe parcurs ca Ioan Oancea și Ioan More; vezi I. Drăgan, **Un model de Ascensiune socială în Transilvania voievodală: Ciulanii**, în "Arhiva genealogică", I (VI), 1994, Iași, nr. 1-2, p. 47.

Ori, din experiența din experiența acumulată, o asemenea repetare se producea, de obicei, atunci când cei doi fii purtând același nume au rezultat din două căsătorii ale tatălui. Probabil pentru a evita confuzia ce s-ar fi putut naște în momentul concretizării unei anumite forme de stăpânire în acte cu valoare probatorie, unul dintre cei doi “Ladislau” va apare, începând cu anul 1394, sub numele de Fărcaș, distincție clar operată în documentul din 1406, care îi prezintă pe cei doi fii ai lui Bogdan de Mâtnic astfel: “Ladislaus dictus Farkas... et alter Ladislaus filij Bogdan de Mutnuk”:

Situația se clarifică doar aparent, căci se ridică un nou semn de întrebare legat de plasarea celor două personaje în cadrul arborelui genealogic al familiei. Este dificil de precizat care dintre cei doi Ladislau trebuie interpretat ca fiind și cel “zis Fărcaș” – Ladislau I sau Ladislau junior? Atâta vreme cât nu există dovada clară a filiației pe linie maternă (dacă într-adevăr tatăl lor, Bogdan, a avut două soții), o asemenea interpretare nu poate fi decât ipotetică. Singurul criteriu operabil a fost succesiunea celor două personaje în conținutul documentelor dintre anii 1387 – 1406; astfel, prin alăturarea celor câteva fragmente genealogice prezentate anterior, suntem de părere că Ladislau I, atestat în 1387 și 1391, a devenit în timp Fărcaș, fratele său Ladislau II (zis și “cel tânăr”) rămânând în continuare cu același apelativ.

Ar mai fi de remarcat faptul că, spre deosebire de Bizerești, Gârlișteni sau Racovițești, dar la fel ca Măcicășești, familia nobililor de Mâtnic apare mai degrabă ca o comunitate de interese, prezentă prin grupuri de moștenitori în cadrul documentelor vremii, prea puțini fiind membrii individualizați ai familiei, aceștia identificându-se eventual prin funcțiile deținute și nu prin stăpânirea singulară asupra unor părți din proprietatea strămoșească sau prin constituirea unui patrimoniu propriu, distinct față de cel familial. Din această cauză am optat pentru o prezentare tematizată a aspectelor semnificative din evoluția cnezilor și a nobililor de Mâtnic, urmând să punctăm pe parcursul derulării evenimentelor elemente ce țin de specificul genealogic al acestei familii.

Statutul social-juridic al Mâtnicenilor oferă o variantă interesantă prin care cnezii români au fost cuprinși în ierarhia feudală a regatului, documentele

referitoare la evoluția acestei familii în a doua jumătate a secolului al XIV-lea surprinzând în plină derulare procesul de tranziție a membrilor acesteia de la statutul de cnezi la cel de cnezi nobili și apoi de nobili români. În 1352 Iuga și Bogdan, fiii lui Ștefan de Mâtnic apar în calitate de cnezi întemeietori de sate asupra cărora au solicitat și au obținut dreptul de stăpânire regală. Din 1371 și până în 1411 asistăm la o serie de confirmări succesive ale membrilor familiei în vechile lor stăpâniri cneziale, demn de remarcat fiind faptul că nu a fost vorba de o reconfirmare globală acordată de regalitate întregului ansamblu al patrimoniului funciar strămoșesc, ci de un proces gradual, ale cărui principale momente s-au concretizat în actele cu valoare de noi danii din 1387, 1394, 1404, 1411 și 1412. Acceptând ideea avansată de Dan Gr. Pleșia potrivit căreia nu indivizii erau înnobilați, ci pământul ⁹, putem aprecia că exemplul familiei Mâtnic este concludent în acest sens, fiecare stăpânire cnezială a familiei fiind astfel recunoscută în mod oficial de către puterea centrală în posesia celor pomeniți, începând cu 1375-1376, ca "nobiles de Mutnik" ¹⁰. Ioan Cavaler de Pușcariu confirmă și el statutul de nobil deținut de unii membri ai familiei încă din 1376 ¹¹, în timp ce Dinu C. Arion aprecia că în cursul a trei generații (primele trei, potrivit arborelui genealogic propus) "specificul de cnez al familiei a dispărut, confundându-se cu noțiunea generală de nobil, însăși posesiunile lor poartă în unele acte apelativul lor cnezial, iar în altele nu" ¹². În acest fel, proprietatea alodială, cnezială după dreptul nescris al cnezilor, se transformă în proprietate concesională după dreptul feudal tipic, bazată pe documentul scris acordat de rege ¹³.

Interesant este faptul că, în 1392, Bogdan de Mâtnic este pomenit în calitate de cnez (Bogdanus Kenesius de Muthnuk), aceasta la aproape 20 de ani de la primele atestări documentare ale statutului nobiliar atribuit membrilor familiei. Este posibil ca această menționare să fie o simplă reminescentă a vechiului statut cnezial deținut de personajul în cauză până la mijlocul secolului XIV. Pe de altă parte, poate fi vorba de coexistența în cadrul acestei familii a celor două tipuri de stăpânire a pământului specifice nobililor români transilvăneni, analizate de Ioan Drăgan în contextul ceva mai târziu al realităților social-politice ale domniei lui Matia Corvin ¹⁴. În condițiile în care noile donații sau donațiile nu se realizau întotdeauna după statutul juridic al beneficiarului, ci după cel al moșiei donate, nobilii români ajung să dețină concomitent atât stăpâniri cu drept nobiliar deplin (rezultate din

9. Dan Gr. Pleșia, **La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution**, în "Revue roumaine d'histoire", 3, 1987, p. 209.

10. Pesty Frgyes, **Krassó vármegye története. Oklevéltár**, III, Budapesta, 1882, p. 290.

11. Ioan Cavaler de Pușcariu, **op. cit.**, p. 134.

12. Dinu C. Arion, **Cnezii români. Contribuții la studiul lor**, București, 1938, p. 186.

13. Maria Holban, **Deposedări și judecăți în Banat pe vremea angevinilor (1361-1378)**, în "Studii și materiale de istorie medie", V, 1962, p. 57-58.

14. I. Drăgan, **Cnezii și nobilii români...**, p. 115.

fostele cnezate obținute cu acest drept sau din posesiunile dobândite ca danii regale), cât și stăpâniri exercitate după dreptul cnezial, ambele fiind însă de esență nobiliară. Înclinăm, în consecință, să adoptăm această interpretare legată de alternarea apelativului de cnez cu cel de nobil în cazul lui Bogdan de Mâtnic.

În ceea ce privește cauzele care au determinat recunoașterea oficială a statutului nobiliar al acestei familii în a doua jumătate a secolului al XIV-lea putem face doar presupuneri, atâta vreme cât documentele nu fac decât să sugereze acest lucru. În monografia sa dedicată Mâtnicenilor Traian Popa avansa opinia potrivit căreia înnobilarea familiei s-ar fi datorat în bună măsură trecerii ei la catolicism, ca efect direct al diplomei regale din 1366 ¹⁵, menținând totuși un semn de întrebare

în dreptul aserțiunii. Din punctul nostru de vedere, cauza poate fi discutabilă, istoriografia actuală dedicată aspectelor confesionale ale nobilimii române din Transilvania și Banat reliefând caracterul limitat al efectelor acestei diplome, cel puțin pentru sfârșitul secolului XIV. Se știe cu certitudine că, într-adevăr, unul dintre fiii lui Bogdan de Mâtnic, Nicolae, apare atestat în 1394 în calitate de cleric al Capitlului din Alba Iulia ¹⁶, fapt ce trădează apartenența sa la catolicism. Alte dovezi clare asupra confesiunii nobililor de Mâtnic nu mai apar decât la sfârșitul secolului XV, asupra acestui aspect urmând să revenim în partea finală a subcapitolului.

Dacă trecerea la catolicism nu ne apare ca un motiv suficient conturat al înnobilării familiei Mâtnic, nu putem trece cu vederea referirile permanente pe care documentele le fac în legătură cu rolul militar și serviciile credincioase aduse de unii membri ai familiei regalității maghiare. Fiecare document de confirmare este însoțit de precizări semnificative, astfel încât exercitarea acestei obligații specifice feudale poate fi considerată ca unul din temeiurile înnobilării familiei, fără a exclude însă și alte motivații, inclusiv posibila trecere a unor Mâtniceni de la ortodoxie la catolicism. Oricum, o asemenea opțiune confesională nu a afectat etnicitatea familiei, două documente (din 1387 și 1394) amintindu-l în mod explicit pe Bogdan de Mâtnic drept Bogdan Românul (*Olahus*) ¹⁷.

Istoria atestată documentar a Mâtnicenilor debutează în anul 1352 deși, în două studii dedicate publicării unui document inedit din anul 1350, Ștefan Olteanu ¹⁸ și mai apoi Maria Holban ¹⁹ opinau că acel voievod Ioan (inițial Lupcin), fiul lui Iuga, repus în posesiunile sale ereditare primite de predecesorii săi în secolul XIII din partea regelui Béla IV al Ungariei, ar fi făcut parte din familia de Mâtnic, fără a aduce argumente în sprijinul

15. T. Popa, **op. cit.**, p. 531.

16. Pesty Fr., **op. cit.**, p. 229.

17. Eudoxiu Hurmuzaki, **Documente privitoare la istoria românilor**, București, 1887, I/2, p. 300, nr. 239; p. 356, nr. 300.

18. Șerban Olteanu, **Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII- XIV**, în "Studii. Revista de istorie", XVII, nr. 5, 1964, p. 1144.

19. Maria Holban, **În jurul publicării unor documente inedite**, în "Studii. Revista de istorie", XIX, 1966, nr. 4, p. 781.

acestei afirmații. Presupunând însă că informația în cauză este întemeiată, ne aflăm în fața unei situații de excepție, ce atestă existența stăpânirilor cneziale românești în Banat încă din secolele anterioare confirmării lor oficiale, un caz asemănător fiind semnat și în cadrul familiei Gârliște de Rudăria.

Revenind la documentul din 1352 (fără îndoială cel mai timpuriu document cert din istoria familiilor nobile române bănățene), conținutul lor informează că în luna noiembrie a aceluiași an, cnezii români Iuga și Bogdan, fiul lui Ștefan de Mâtnic (Mutnok), cer și primesc acordul comitelui de Caraș, magistrul Posa de Zer, de a stăpâni și popula teritoriul pustiu al Văii Mâtnicului (unam terram que iacet deserta) în libertatea în care cnezii își stăpâneau satele libere în districtul Sebeș (in qua libertate habent liberas villas quenesii in provincia Seebus)²⁰. Noua posesiune urma să se bucure de o anumită autonomie jurisdicțională conformă cu vechea lege românească ce funcționa în cadrul stăpânirilor cneziale cu acceptul regalității. Era vorba de acea jurisdicție cnezială care a derivat din stăpânirea pământului, o stăpânire care încetează să mai fie alodială și patrimonială din momentul în care își face loc în comitate controlul puterii regale, fapt ce conferă așezărilor nou întemeiate caracterul unor stăpâniri donative²¹. Documentul este foarte clar în această privință: acești cnezi aveau dreptul de a judeca “orice fel de pricină afară de trei, și anume: crima, furtul și focul”, pentru care trebuiau să facă apel la scaunul de judecată districtual sau central. În consecință, în atribuțiile lor între rezolvarea acelor cauze ce țineau de jurisdicția minoră, încredințată și nobililor sau oaspeților regali. Se presupune că pricinile care au făcut obiectul unei asemenea jurisdicții au fost: împărțirile de bunuri, vânzările și zalogirile acestora, despăgubiri pentru daune pricinuite pe nedrept, probleme de chezășie, mijlociri de înțelegeri între părți sau cercetări și opreliști²². Putem considera, de asemenea, că această populare de cnezate, frecvent întâlnită în Banat, Hațeg sau Maramureș, a fost opera unor cnezi dornici de a-și mări patrimoniul funciar, îndeosebi atunci când posesiunile lor individuale erau amenințate cu fărâmițarea de existența mai multor descendenți. Oricum, aceste populări pe teritorii pustii au fost direct încurajate de regalitatea maghiară, care le întârea prin act scris din rațiuni legate de necesitatea dezvoltării ținuturilor stăpânite²³.

În legătura cu cei doi beneficiari din 1352, evoluția lor ulterioară furnizează suficiente date care permit reconstituirea, în mare parte, a rolului pe care aceștia l-au jucat în cadrul nucleului familial. Primul dintre cei doi fii ai lui

20. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 28, nr. 21.

21. Avram Andea, **Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)**, Reșița, 1996, p. 59; Ștefan Pascu, **Voievodatul Transilvaniei**, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 406; autorul vorbește despre beneficiile pe care opera de colonizare le atrăgea, atât asupra cnezilor întemeietori, cât și asupra celor ce participau la acțiunea de întemeiere, fiind vorba de anumite scutiri de obligații feudale, după exemplul cnezilor din districtul Bârzava care, în 1415, au fost scutiți pe 7 ani de dări ca urmare a colonizării de noi sate.

22. A. Andea, *op. cit.*, p. 106.

23. Dan Gr. Pleșia, *op. cit.*, p. 200.

Ștefan de Mâtnic, Iuga, apare pomenit documentar între 1352 și 1422, deși ultimele atestări (din 1404 și 1422) considerăm că au survenit după moartea acestuia. A avut trei fii, Ștefan, Dionisie și Nicolae, primii doi amintiți între 1404 și 1422, în timp ce ultimul este consemnat doar în 1422. Împreună cu aceștia el a stăpânit moșia Voievozi, parte integrantă a patrimoniului Mâtnicenilor, moșie de la care a derivat și patrimoniul adoptat de această ramură a familiei.

Cel de-al doilea fiu, Bogdan, apare în timp ca fiind întemeietorul ramurii principale a familiei Mâtnic, ai cărui descendenți, extrem de numeroși pe parcursul secolului XV, și-au disputat cea mai mare parte a ansamblului stăpânirii familiale. Atestat documentar între anii 1352 și 1404, când se știe ca era deja mort, Bogdan va figura în panoplia genealogică a familiei purtând atât titlul de cnez (în 1352, 1387, 1391-1392), cât și pe cel de nobil, în 1404, ocazie cu care i se amintește și calitatea de comite (comites Bogdani de Muthnok), fără a se specifica însă natura acestei funcții. Am putea presupune că Bogdan a fost, la un moment dat, comite de Caraș, însă nu există, cel puțin deocamdată, nici un suport material care să întărească o asemenea ipoteză.

Se știe ca el a avut numeroși fii, rezultați probabil din două căsătorii (după cum am arătat în paginile anterioare), documentele dintre anii 1376 și 1422 cuprinzând un număr de 7 descendenți pe linie masculină, nefiind exclus să fi avut și fiice, care însă nu au fost incluse în sistemul stăpânirii funciare. Cei șapte fii au fost Ștefan, Dionisie, Ladislau zis Fărcaș, Nicolae, Ladislau cel tânăr, Petru și Ioan, dintre aceștia doar trei având la rândul lor urmași, și anume Ștefan, Fărcaș și Ladislau, toți trei cuprinși în documente între anii 1376 și 1422. Nicolae, menționat documentar între 1387 și 1406 (când apare ca decedat), a fost cleric al Caplitului din Alba Iulia, calitate care presupunem că l-a împiedicat să aibă o familie proprie. Cât despre ceilalți trei băieți, Dionisie și Petru sunt pomeniți doar de două ori, în 1387 și 1391, ceea ce ar putea însemna că ei au murit relativ tineri, în timp ce Ioan, deși prezent în întreaga perioadă cuprinsă între 1391 și 1422, nu pare a fi jucat un rol semnificativ în cadrul familiei, probabil datorită faptului că nu a avut urmași.

Un alt membru posibil al celei de-a doua generații de Mâtniceni ar putea fi Oprișa (Oprisse) zis și "Woynuk" (Voinic?), atestat între anii 1371 și 1422, prezent în mod constant împreună cu fiii săi Radu, Neagu, Ladislau, Dimitrie și Mihail alături de Bogdan și Iuga de Mâtnic și de descendenții lor. Fără a avea deplina certitudine, avansăm ca ipoteză de lucru posibilitatea ca acest Oprișa să fi fost fratele sau cel puțin vărul lui Bogdan și Iuga, în caz contrar cuprinderea lui în cadrul familiei cneziale, ulterior nobiliare de Mâtnic nefiind justificată.

Prezența familiei Mâtnic în ansamblul informației documentare este legată direct de nenumăratele procese de stăpânire în care diferiții săi membri au fost implicați, de obicei în grup. Dintre aceste procese, fără îndoială că cel mai îndelungat și mai complicat i-a opus pe cnezii și nobilii de Mâtnic comunității urbane a Caransebeșului, motivul fiind dat de pretențiile ambelor

părți asupra unor pământuri și păduri situate la hotarele ce delimitau stăpânirile Mâtnicenilor de vatra de locuire a orașului. Litigiul, semnalat încă din 1371, va dura până în 1424, ecouri ale sale făcându-se simțite și în a doua jumătate a secolului XV, în 1464.

Imediata apropiere între pământurile familiei Mâtnic și cele ale Caransebeșului a făcut ca, nu o dată, anumite porțiuni să fie aprig disputate, ajungându-se până la implicarea regalității sau la convocarea unor adunări cneziale și nobiliare ale mai multor districte pentru a hotărî în această problemă controversată. În fapt, s-au confirmat două comunități de interese diferite, ambele plasate în sfera de atenție a puterii centrale din rațiuni specifice. Pe de-o parte influența comunitate a Caransebeșului, cel mai important centru al Banatului de deal și munte al acelor vremuri, față de care regalitatea maghiară a manifestat un interes constant, concretizat în seria de privilegii acordate de-a lungul secolelor XV-XVI²⁴, privilegii ce s-au circumscris unei politici centralizatoare care a evoluat în timp în ceea ce privește însemnătatea pe care puterea centrală a atribuit-o comunităților urbane din regat.

De cealaltă parte a conflictului se situează o familie cnezială bănățeană, ce își câștigă tocmai în această perioadă statutul nobiliar prin confirmarea oficială în stăpânirile strămoșești grație credincioaselor servicii militare prestate regalității. Ea se încadrează în acea feudalitate românească a meritului, bine individualizată în zonele de margine ale regatului, față de care puterea centrală s-a arătat binevoitoare cu scopul de a o cointeresa atât în campaniile militare susținute în diferite părți ale regatului (cu precădere în cele îndreptate împotriva pericolului otoman), cât și în politica sa centralizatoare, ca o contrapondere față de sporirea excesivă uneori a influenței marilor magnați ai regatului.

Cât despre motivația conflictului în cauză, documentele sunt destul de clare în acest sens: în timp ce familia Mâtnic a încercat să își protejeze posesiunile sale strămoșești, probabil încălcând uneori hotarele oppidum – ului Caran, acesta din urmă începe să solicite noi terenuri cu scopul de a se extinde și dezvolta, amenințând posesiunile reclamate de Mâtniceni ca făcând parte din patrimoniul lor ancestral. Oricum, din derularea evenimentelor, se pare că acestea au fost relative în ambele cazuri, de vreme ce sentințele au oscilat, dând câștig de cauză când unei părți, când celeilalte.

Conflictul se deschide în 1371, an în care iobagii regali români din Caran se plâng regelui, acuzându-i pe Radu și Neagu, fiii lui Opiș și pe alți membri ai familiei Mâtnic că ar fi ocupat în mod forțat unele păduri și pământuri care le aparțineau²⁵. Din informații ulterioare se știe că au existat două ordine regale, emise în 1371 și 1376 de regina Elisabeta (văduva lui Carol Robert) și, respectiv, de regele Ludovic I, ordine pe baza cărora funcționarii Caranului au revizuit hotarele pământurilor folosite de iobagii regali, după care ei interzic familiei Mâtnic să le exploateze²⁶. În

24. C. Fenesan, **Despre privilegiile Caransebeșului...**, p. 160.

25. Pesty Fr., **ASzörény bánság és Szörény vármegye története**, III, Budapesta, 1877-1878, p. 290.

26. T. Popa, **op. cit.**, p. 527.

realitate, aceste hotărâri regale nu au fost suficiente pentru a aplană conflictul, reluat în 1376 de pe aceleași poziții. A fost nevoie de intervenția banului de Severin, Nicolae Trentul care, din ordinul regelui, se deplasează la fața locului cu scopul de a revizui hotărârile dintre stăpânirile mătnicenilor și cele ale Caranului, pentru care se aflau în proces Ștefan, fiul lui Bogadan, Radu, fiul lui "Woymuk" (probabil Opișa) și alți membri nenominalizați ai familiei, cu iobagii regali din Caran. Noua hotărânicire pare a fi determinat o oarecare înțelegere între părți, iobagii regali fiind de acord ca stăpânirile Mătnicenilor să fie legate de cursul Timișului printr-un șanț de aducțiune și un drum de acces, ambele necesare pentru întreținerea unei mori ²⁷. Se poate deduce astfel un alt motiv care i-a determinat pe reprezentanții familiei să insiste în a-și conserva dreptul de stăpânire asupra terenurilor de pe valea Timișului, accesul la o sursă permanentă de apă fiind o problemă extrem de importantă pentru dezvoltarea și valorificarea disponibilităților funciare.

Din păcate, această bucată de pământ ce se întindea "până unde râul Mâtnc se varsa în Timiș" continuă să suscite noi controverse între locuitorii din Caran (populi et hospites) și familia Mâtnc, reprezentată într-un nou proces din anul 1391 de către Bogdan de Mâtnc și fiul său Ștefan (Bogdanus Kenesius de Muthnuk ac Stephanus filius eiusdem) ²⁸. este prilejul cu care, în urma convocării lansate de banul de Severin, Nicolae de Perény, se întrunește la Cuvin, în ziua de 22 octombrie a anului 1391, adunarea "nobililor și cnezilor din cele patru districte și provincii, adică din Sebeș, din Lugoj, din Caran și Comiat" (nobiles et Kenesius districtum et provinciarum quator scilicet de Sebeș, de Lugas, ac de Karan et Komyath) pentru a depune mărturie în această problemă. Pe temeiul acestei mărturii, banul de Severin recunoaște stăpânirea lui Bogdan și a moștenitorilor săi, conturându-se astfel rolul pe care un asemenea tip de adunare districtuală l-a jucat în soluționarea controverselor de natură funciară, deși ea nu a avut, în esență, un caracter judecătoresc. Totuși, cnezii și nobilii prezenți au avut rolul de martori, a căror poziție exprimată în interesul unor reprezentanți ai propriei lor categorii sociale a devenit hotărâre recunoscută și validată de oficialitate și apoi chiar de rege, ei putând fi priviți și în postura de judecători, de vreme ce documentele dau impresia că, până la urmă, decizia a fost colectivă ²⁹.

Validarea sentinței de către Sigismund de Luxemburg în 1392 pe baza vechilor privilegii ale familiei Mâtnc reconfirmate în anii precedenți ³⁰, nu face decât să realimenteze nemulțumirile locuitorilor din Caran care, în 1412, sub pretextul necesității de noi terenuri pentru extinderea și dezvoltarea localității solicită din nou pământurile aflate în dispută. De data aceasta, motivul invocat pare a-l fi convins pe rege, care dispune atribuirea acelor terenuri cu titlul de nouă danie comunității Caranului ³¹. Faptul că nobilii

27. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 235, nr. 178.

28. Ibidem, p. 340, nr. 281; vezi și Victor Motogna, **Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu**, în "Revista Institutului Social Banat-Crișana", XI, 1943, iul. -aug., p. 10; David Prodan, **Iobăgia în Transilvania în secolul XVI**, vol. I, București, 1967, p. 120.

29. T. A. Pop, *op. cit.*, p. 125.

30. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 347, nr. 290.

31. T. Popa, *op. cit.*, p. 528.

(de acum) de Mâtnic au refuzat să dea curs hotărârii regale (situație interesantă, aparent fără repercursiuni asupra lor), refuzând să cedeze orășenilor pământurile care considerau că le revin de drept, a determinat desfășurarea unuia din cele mai complexe procese de stăpânire din acea perioadă. Pentru a pune capăt nesfârșitelor petiții și plângeri cu care puterea centrală a fost asaltată în anii din urmă, Sigismund de Luxemburg îi ordonă în 1419 banului de Severin, Sigismund Losonczy convocarea unei noi adunări a nobililor și cnezilor din cele patru districte (Sebeș, Lugoj, Caran, Comiat), care să soluționeze în mod definitiv litigiul ³². Pentru cauza caranului au pledat primarul Grigore și alți catăteni și jurați ai orașului, ei aducând în sprijinul cererii lor documentele emise în 1371 de regina Elisabeta și în 1375 de către Ludovic I. Din partea familiei Mâtnic s-au înfățișat mai mulți reprezentanți, fii și nepoți ai lui Bogdan de Mâtnic și ai lui Oprișa, după cum urmează: Ștefan și fiul său, Blasiu, Ladislau și Ioan, fiii lui Bogdan, Nicolae, fiul lui Fărcaș, alt Nicolae, fiul lui Radu, Neagu și Ladislau, fiii lui Oprișa și Voia, toți nobili de Mâtnic: ei vor opune actelor prezentate de reprezentanții Caranului alte două documente regale, elaborate de Ludovic I în 1376 și Sigismund de Luxemburg în 1392 ³³, care reconfirmau în formula noilor danii, stăpâniri străvechi ale familiei, pe baza cărora putem presupune că aceasta a dobândit statutul nobiliar în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. În fața scaunului de judecată prezidat de banul de Severin părțile în cauză au recurs la diferite proceduri judiciare, cum ar fi: proba cu acte, ieșirea la fața locului sau jurământul pe cruce ai mai multor nobili adeveritori, proceduri care au dat în cele din urmă câștig de cauză familiei nobililor de Mâtnic, care va fi întărită în stăpânirile sale și reconfirmată de către rege la 18 octombrie 1421 ³⁴.

În anii ce au urmat conflictul dintre nobilii de Mâtnic și locuitorii Caranului dobândește o nouă motivație legată de dreptul de folosire asupra pădurilor din împrejurimi. Din câte mărturisesc documentele, familia Mâtnic a încălcat în repetate rânduri drepturile mai vechi ale locuitorilor din Caran, împiedicându-i pe aceștia să exploateze lemnul pădurilor ce le aparțineau. În consecință, la 9 iulie 1424, ei se adresează din nou regelui, care îi ordonă lui Pippo de Ozora, comitele de Timișoara să supravegheze respectarea privilegiilor mai vechi ale cetățenilor și iobagilor din Caran referitoare la folosirea pădurilor din împrejurimi, cu excepția pădurilor Bothligete și Zalbados care au aparținut de drept nobililor de Mâtnic și a pădurii Radpatak, aflată în stăpânirea familiei nobile de Măcicaș ³⁵. În acest caz documentul nu face nici o specificare cu privire la identitatea individuală a beneficiarilor, ceea ce ne determină să considerăm că a fost vorba de o stăpânire comună, accesibilă tuturor membrilor celor trei ramuri delimitate ale familiei. Nu sunt cunoscute măsurile adoptate de către comitele de Timișoara, însă ecouri ale acestor conflicte se mai fac simțite și în 1464,

32. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 506, nr. 419; p. 508, nr. 421.

33. V. Motogna, *Banatul românesc...*, p. 464.

34. Pesty Fr., *Krassó...*, III, p. 298.

35. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 530, nr. 440.

când nobili de Mâtnic și de Măciș se află din nou în dispută cu orașul Caransebeș pentru păduri ³⁶, ba chiar și în 1531 când Ioan Zapolya reînnoiește drepturile cetățenilor din Caransebeș ³⁷.

Seria noilor danii prin care familia Mâtnic a fost recunoscută în stăpânirile ei strămoșești ca familie nobilă debutează în anul 1387, până în 1411 ea dobândind reconfirmarea asupra principalelor sale moșii, deținute până în acel moment cu drept cnezial. Referitor la semnificația actelor de “nouă danie”, cerectări de ultimă oră pun sub semnul întrebării interpretarea mai veche, potrivit căreia acest titlu sub care au fost dăruite frecvent posesiuni românești a reprezentat o confirmare a unei danii anterioare, reală sau virtuală, fiind de fapt vorba de o inovație introdusă de Ludovic I prin care dreptul de stăpânire și de moștenire a bunurilor cuprinse în dania cu acest titlu urmau să revină numai beneficiarilor incluși în act și urmașilor lor legitimi, omisiunea din act însemnând excluderea de la stăpânire ³⁸. Raportând acest punct de vedere la exemplul oferit de evoluția familiei de Mâtnic, putem accepta că, în perioada delimitată anterior, o serie de documente cu titlul de noi donații referitoare la anumite stăpâniri au fost urmate, la scurtă vreme, de unele completări de nume în actele capitulare de punere în stăpânire. Exemplul concludent este oferit de două documente, unul regal și celălalt capitular, ai căror beneficiari au fost același Bogdan de Mâtnic și fiii săi, după cum urmează: la 28 mai 1387, regele Sigismund de Luxemburg îi conferă lui Bogdan Românul (Bogdan Olahus), fiul Ștefan de Mâtnic și fiilor săi Ștefan, Dionisie, Ladislau, Nicolae și Ladislau “cel Tânăr” cnezatul Măru (Almafa) de pe malul râului Bistra, în a cărei stăpânire Bogdan fusese cnez ³⁹. Noua donație s-a datorat, după cum afirmă în continuare documentul, serviciilor militare aduse regalității de membrii familiei în diferite ocazii, din acte ulterioare fiind știut faptul că Mâtnicenii, alături de alți nobili și cnezi români din Banat, Hațeg sau Zarand, au sprijinit domnia lui Sigismund de Luxemburg, atât de frământată în prima sa parte de dese răzvrățiri ale magnaților maghiari ⁴⁰. Patru ani mai târziu, în 1391, Capitlul din Alba Iulia transcrie în forma autentică diploma regală din 1387 prin care lui Bogdan de Mâtnic și fiilor săi Nicolae, Ștefan, Ladislau, alt Ladislau, Petru și Ioan le este reconfirmată stăpânirea asupra cnezatului Măru ⁴¹. Alăturând cele două documente se poate observa cu ușurință faptul că numele

36. Pesty Fr., **Krassó...**, p. 413

37. Hurmuzaki, **op. cit.**, II/4, p. 9, nr. 7.

38. apud I. Drăgan, **op. cit.**, p. 117. Autorul preia această idee de la Pál Engel, ea fiind cuprinsă într-un studiu în pregătire. De altfel, asemenea formulare speciale de cancelarie, emise în favoarea nobililor și cnezilor români au existat și în epoca lui Iancu de Hunedoara și apoi în timpul domniei lui Matia Corvin, vezi I. A. Pop, **Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvin**, în “Revista istorică”, 2, 1991, nr. 11-12, p. 675.

39. Petru Bona, **Biserica medievală din Caransebeș**, Caransebeș, 1993, p. 36.

40. Konrad Gündisch, **Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg**, în “Ștefan Meteș la 85 de ani”, Cluj-Napoca, 1977, p. 235-237.

41. Hurmuzaki, **op. cit.**, I/2, p. 430, nr. 280.

descendenților lui Bogdan nu coincid întru totul : în consecință, putem considera că includerea lui Petru și a lui Ioan în documentul capitular din 1391 a avut scopul de a-i cuprinde în sistemul moștenirii familiale, în caz contrar ei riscând ca, lipsiți de posesiuni funciare, să decadă din nobilitate.

Tot datorită meritelor militare dovedite în luptele cu turcii, în 1394 același Bogdan de Mâtnic a fost confirmat de puterea centrală în posesia moșiilor Maciova și Dobregoste din districtul Sebeș, pe care le-au stăpânit și până atunci cu drept cnezial (sub servitute Keneziatus tenuisse) ⁴². Alături de el, printre beneficiari s-au mai numărat și fiii săi Ștefan, Fărcaș, Nicolae, Ladislau și Ioan, precum și Ladislau, Dimitrie și Mihail, fiii lui Oprișa, "fratibus suis condivisionalibus".

În același an dar câteva luni mai târziu, la 11 octombrie 1394, Capitlul din Alba Iulia îl confirmă la cererea regelui, pe Bogdan, fiul lui Ștefan de Mâtnic în stăpânirea moșiilor Măru, Mâtnic, Maciova și Dobregoste ⁴³, în fapt o reconfirmare globală a acstui membru proeminent și tenace al familiei asupra principalelor sale posesiuni, deținute anterior cu drept cnezial și întărite prin acte oficiale în anii 1352, 1387 și 1394.

La începutul secolului XV stăpânirile în cauză au fost repuse în discuție în următoarea împrejurare: în timpul campaniilor militare împotriva sultanului Baiazid (deci înainte de 1402), regele Sigismund de Luxemburg și-a pierdut sigiliul drept pentru care, în 1406, el ordonă tuturor proprietarilor de pământ să se prezinte în fața lui cu actele de stăpânire pentru a le revizui și sigila din nou. Familia Mâtnic a fost reprezentată în fața regelui de Fărcaș și Ladislau de Mâtnic, doi dintre fiii lui Bogdan, care prezintă în numele lor și al fraților lor Ștefan, Dionisie și Ioan (fratrum suorum carnalium) două documente probatorii: cel din 1387, care confirma dreptul nobililor de Mâtnic asupra moșiei Măru și actul capitular din 1394 referitor la moșiile Mâtnic, Maru, Maciova și Dobregoste. Consultând documentele în prezența baronilor țării, regele reconfirmă toate aceste stăpâniri lui Bogdan de Mâtnic și fiilor săi Ștefan, Dionisie, Ladislau "dictus Farkas", "alter" Ladislau și lui Nicolae. În același timp, suveranul retrace dreptul de posesiune asupra moșiilor Maciova și Dobregoste lui Dimitrie și Mihail, fiii lui Oprișa, care l-au exercitat în condvizionalitate cu familia lui Bogdan de Mâtnic, pentru a-l atribui mai apoi fiilor lui Bogdan: Fărcaș, Ladislau, Ștefan Dionisie și Ioan ⁴⁴. Motivul acestei retrageri a dreptului de stăpânire nu sunt cunoscute; putem însă afirma că decizia regală nu a dus la ignobilitarea acestor rude ale familiei Mâtnic, ele fiind în continuare prezente alături de principala ramură a familiei, desigur tot în calitate de condvizionali.

Interesant este faptul că 50 de ani mai târziu, în 1452, dreptul de stăpânire asupra moșiei Dobregoste de Jos a ajuns să fie disputat între

42. *Ibidem*, p. 356, nr. 300; Ștefan Pascu, **Rolul cnezilor în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara**, în: "Studii și cercetări de istorie", București, 1957, VIII, nr. 1-4. p. 47.

43. Pesty Fr., **Krassó...**, p. 230.

44. *Ibidem*, p. 254.

famiile nobililor de Mâtnic și de Măciș, ultimii dintre aceștia susținând prin reprezentanții lor în fața banilor de Severin, Mihail de Ciorna și Petru Danciu, că au stăpânit această posesiune “de mii de ani”, fără a se isca nici un litigiu sau neînțelegere ⁴⁵. În urma examinării actelor de proprietate, banii Severinului au constatat că nobilii de Mâtnic nu au nici o bază legală față de nobilii de Măciș, cărora le recunosc dreptul de stăpânire, spre nemulțumirea familiei Mâtnic, care protestează. Ca urmare, nobilii de Măciș au cerut transpunerea procesului la district și la cetățile libere Caran și Sebeș, solicitare față de care Mâtnicenii protestează din nou. În această situație, banii Severinului au adjudecat stăpânirea în cauză lui Iacob, Șerban și Dumitru de Măciș, sentința rămânând definitivă. Analizând momentul în cauză, putem aprecia că procesul derulat în 1452 nu a reprezentat decât o reminiscență a unei stăpâniri funciare comune, constituită inițial în secolele anterioare și stăpânită în indiviziune de cele două familii despre care se spune că au avut aceeași origine. Diluarea în timp a relațiilor de rudenie precum și unele posibile pretenții exagerate ale Mâtnicenilor au atras reacția nobililor de Măciș, actul din 1452 putând fi interpretat din această perspectivă și ca o ieșire din devălmășie.

La începutul veacului al XV-lea familia Mâtnic găsește noi modalități de a-și spori stăpânirile, profitând de ascendentul pe care statutul nobiliar obținut la sfârșitul secolului trecut i l-a conferit în raporturile sale cu alte familii cneziale românești. Acum, membrii acestei familii nobile dobândesc o serie de posesiuni sau părți de moșii din partea unor cnezi români bănățeni drept recompensă pentru serviciile aduse acestora, la care s-au adăugat și unele sume de bani. Este exprimată astfel o relație interesantă între cnezii români ce au realizat ascensiunea în ierarhia oficială a statului și nobilii români, de origine cnezială ei înșiși, relație ce poate sugera un anumit tip de legături vasalice care, chiar dacă nu s-au circumscris tiparelor occidentale clasice, nuanțează profilul acestor elite sociale românești, exemple edificatoare fiind întâlnite și în alte zone ale Transilvaniei, acolo unde conjunctura social-politică și economică a dus la conservarea și afirmarea unei feudalități românești, recunoscută și acceptată de regalitatea maghiară, chiar dacă ea nu va fi inclusă niciodată în sistemul de stări ⁴⁶.

În ceea ce privește cazul nobililor de Mâtnic, se știe că în 1404, Filip de Korogh, comite de Timiș și Sebeș, îi confirmă pe acești “nobilis viri” în stăpânirea posesiunii regale Vozești (Lybanfalva) pentru meritele lor militare și fidelitatea lor, documentul făcând mențiunea că această stăpânire cu caracter cnezial a fost obținută de nobilii de Mâtnic din partea unor cnezi români în fața scaunului de judecată al districtului Sebeș ⁴⁷. Beneficiarii acestei confirmări sunt numeroși, reprezentând toate cele trei ramuri ale

45. Hurmuzaki, **op. cit.**, II/2, p. 14, nr. 10.

46. I. Drăgan, **op. cit.**, p. 127. Sunt menționați cnezi ai nobililor hațegani Cădea, Mușina, Sărăcin de Sălașu, ai familiei Deș de Temeșel, originară din Banat dar stabilită la începutul secolului XVI la Iclod (comitatul Cluj) sau ai lui Ștefan de Remetea din comitatul Caraș.

47. Hurmuzaki, **op. cit.**, I/2, p. 519, nr. 360.

familiei constituite în jurul lui Bogdan, Iuga și Oprișa, nobili de Mâtnic, deși câteva personaje sunt greu de cuprins în schema genealogică datorită neclarității documentului. Astfel au fost confirmați Ștefan Fărcaș, Ladislau și Ioan, fiii decedatului comite Bogdan de Mâtnic, Ladislau și Mihail, fiii lui Oprișa de Manciova, Ștefan și Dionisie, fiii lui Iuga, Mihail, fiul lui Marcu, Mogoș, fiul lui Dimitrie și Paul și Linkay, fiii lui Roman (cu precizarea că ultimii patru probabil că au fost simpli condvizionali, nu și rude ale familiei).

Situația relativ confuză din 1404 se clarifică 18 ani mai târziu, în 1422, când un nou document ne indica cu precizie modalitatea prin care nobilii de Mâtnic și de Vozești au obținut această moșie. În fața Capitlului de Arad "egregy viri magistri" Stanciu, fiul lui Barbu și Drăgan, fiul lui Manciu, români din districtul Comiat ⁴⁸ și militari ai curții regale (Aule Regie milites) cedează nobililor din familiile înrudite Mâtnic și Vozești moșia cu același nume din districtul Caran, ce le fusese dăruită de Sigismund de Luxemburg drept recompensă pentru faptele lor de arme și pe care au stăpânit-o în condvizionalitate, pe motivul că ei au primit de la cele două familii nobile suma de 100 florini în schimbul căreia sus-numiții au renunțat la dreptul lor de stăpânire ⁴⁹. S-au bucurat de acest drept obținut Ștefan, Ladislau și Ioan, fiii lui Bogdan, Nicolae, fiul lui Fărcaș și Mihail, fiul lui Oprișa, din partea familiei Mâtnic, precum și Ștefan, fiul lui Iuga de Vozești, Dionisie și Nicolae, fiii lui Iuga, Tatul, fiul lui "Magus" (Mogoș?) și Ioan, fiul lui Mihail din partea familiei Vozești.

Într-o împrejurare pe care o bănuim asemănătoare, în 1411, trei dintre fiii lui Bogdan de Mâtnic – Fărcaș, Ștefan și Ladislau – și-au adjudecat stăpânirea asupra moșiei Var (Mezpataka) din districtul Sebeș în urma procesului cu Paul, fiul lui Matia și rudele sale, deoarece Mâtnicenii au putut dovedi cu acte comitelui de Timișoara Pippo de Ozora, că ei au stăpânit această moșie de 32 de ani ⁵⁰. Documentul nu atestă statutul social-juridic al lui Paul și al rudelor sale, nici motivul pentru care aceștia s-au considerat în măsură a solicita dreptul de stăpânire asupra moșiei Var. În contextul în care, la începutul secolului XV nobilii de Mâtnic își consolidează patrimoniul funciar, acumulând o serie de moșii care le sunt cedate parțial

48. Încă din 1352 documentul care a stabilit hotarele pământului pustiu al Văii Mâtnicului dăruit cnezilor de Mâtnic cu dreptul de a-l stăpâni și popula amintește de un drum care duce la Gamza, așezare atestată ulterior în cadrul districtului Comiat. Studii dedicate acestui district au reconstituit hoterele lui, stabilite în E între așezarea Gamza și posesiunile familiei Mâtnic. Această apropiere probabil că a determinat în timp stabilirea unor înfrățiri pe moșie între Mâtniceni și cnezii de Comiat, primii dintre aceștia, pe măsură ce au urcat în ierarhia feudală, au ajuns să și-i subordoneze pe cei din urmă. Vezi, Viorel Achim, **Districtul Comiat. Contribuții la istoriografia istorica a Banatului în evul mediu**, în "Analele Banatului", serie nouă, Arheologie-istorie, II, 1993, Timișoara, p. 246 și I 254.

49. Pesty Fr., **A Szörény várméggyei hajdani oláh Kerületek**, Budapesta, 1876, p. 57.

50. Hurmuzaki, **op. cit.**, p. 473-474, nr. 292-293. Alături de Paul, fiul lui Matia sunt amintiți și Dionisie, fiul lui Nicolae, Cristofor, fiul lui Cristofor și un alt Cristofor, fiul lui Petru care a fost fratele lui Paul.

sau total de către unii cnezi români în schimbul serviciilor aduse sau a compensațiilor bănești, putem presupune că, inițial, cele două părți implicate în proces au stăpânit moșia în indiviziune pantru ca mai apoi, în 1411, nobilii de Mâtnic, profitând de statutul lor recunoscut oficial de către puterea centrală, să le excludă din stăpânire pe rudele lui Paul, fiul lui Matia, care nu au reușit să obțină din partea regalității acte de confirmare în stăpânirile lor.

În anii următori alte trei posesiuni au fost dobândite de Mâtniceni în același mod dar, înainte de a detalia informația existentă, trebuie făcută precizarea că, de acum înainte, cei care vor beneficia de noile stăpâniri vor fi reprezentanții celei de-a patra generații de descendenți ai familiei, toți nepoți ai cunoscutului Bogdan de Mâtnic. Afirmam în paginile anterioare că, dintre cei șapte fii ai lui Bogdan, doar trei au avut la rândul lor urmași, este vorba de Ștefan II, Farcaș I și Ladislau I. Neclaritățile conținute de documente au determinat plasarea anumitor relații de rudenie sub semnul întrebării. Bunăoară, se știe cu certitudine că Ștefan II a avut un fiu, Blasiu I, atestat între 1419 și 1440, după cum se poate afirma cu destulă siguranță că a mai avut și un fiu Dionisie II, pomenit în 1440 și apoi în 1471 ca fiind decedat. De la acești doi băieți, Ștefan a avut nu mai puțin de nouă nepoți, ce vor face subiectul unei tratări ulterioare. și Fărcaș, a avut cu siguranță patru fii, atestați ca atare în 1412, ei fiind Nicolae II, Ștefan III, Bogdan II și Mihail I. Nicolae apare atestat până în 1422, absența lui din alte două documente ulterioare (din 1439 și 1443) care fac referire la urmașii lui Farcaș sugerând posibilul său deces, cândva în perioada 1422-1439, nu fără a lăsa în urma sa doi băieți. Prezența celui de-al doilea fiu, Ștefan III, este semnificativă, informația din 1412 fiind singura existentă în legătură cu persoana sa. Ceilalți doi fii, Bogdan II și Mihail I apar până în anul 1445, dintre ei doar Bogdan este posibil să fi avut doi urmași, însă această filiație este incertă.

Tot din partea generației de Mâtniceni, dar din ramura colaterală, coborâtă din Oprișa de Maciova, face parte și Nicolae, fiul lui Radu, amintit într-un document din 1419.

Membrii acestei generații se vor bucura de noile reconfirmări sau cedări de moșii din partea unor cnezi români, printre cei mai activi numărându-se Fărcaș de Mâtnic și cei patru fii ai săi. Astfel, o posesiune care a suscitât o nouă serie de controverse, prelungita pe o perioadă de mai bine de 30 de ani, a fost cea a cnezatului Prisaca (Gyepew) din districtul Sebeș, aflată inițial în stăpânirea unor cnezi români din Prisaca și a unui posibil membru al familiei Deș de Temeșel. Potrivit documentului din 1412, Capitlul din Cenad a certificat înțelegerea prin care Dionisie, fiul lui Ioan, Petru, fiul lui Dees (de Temeșel?), Paul, fiul lui Filip și Stan de Prisaca, în numele lor și al constrângerilor lor, cedează lui Farcaș de Mâtnic și fiilor săi Nicolae, Ștefan Bogdan și Mihail, 1/2 din posesiunea Prisaca pe care au deținut-o cu drept de stăpânire cnezială, cu titlul de donație perpetuă⁵¹. Ca și în cazurile precedente, ceea ce i-a determinat pe aceștia să cedeze o parte însemnată

51. **Ibidem**, p. 482, nr. 400.

din stăpânirea lor cnezială unui nobil român din familia Mâtnic a fost recunoștința față de “multele și neprețuitele ajutoare și servicii” pe care nobilul în cauză le-a făcut acestor cnezi ⁵². În partea sa finală documentul a inserat precizarea că orice parte nu s-ar fi ținut de învoială urma să plătească o amendă de 100 florini. Deși această înțelegere a fost reconfirmată în 1439 de regele Albert al Ungariei ⁵³, problema se reactualizează în 1443 când, în fața Capitlului din Arad, raportul de stăpânire s-a modificat în beneficiul fiilor și nepoților lui Fărcaș de Mâtnic, cărora Petru, fiul lui Stan de Prisaca, în numele său și al condvizionalilor săi, le cedează încă 1/3 din moșia Prisaca pentru serviciile aduse. De fapt, principalul beneficiar a fost Bogdan, fiul lui Fărcaș de Mâtnic, care preia partea de moșie în numele fratelui său, Mihail și al nepoților lui, Lațar și Emeric, fiii lui Nicolae ⁵⁴.

Situația se complică în 1445 deoarece asupra moșiei în cauză au emis pretenții și nobilii de Măcicaș prin Ioan, fiul lui Dionisie de Măcicaș, el invocând existența unui act de donație asupra moșiei Prisaca acordat de regele Vladislav I, care probabil că nu a luat în considerare drepturile mai vechi ale nobililor de Mâtnic și ale cnezilor din Prisaca. Însuși voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara, judecă acest nou litigiu în cadrul scaunului de judecată întrunit în ziua de 17 iulie 1445 la Hunedoara, prilej cu care nobilii de Mâtnic și condvizionalii lor au dovedit cu acte faptul că dreptul lor de stăpânire este întemeiat pe documente regale anterioare domniei lui Vladislav I ⁵⁵. Luând act de toate dovezile prezentate, Iancu de Hunedoara a decis că cererea lui Ioan de Măcicaș era neîndreptățită și că el nu avea nici un drept de proprietate la Prisaca. În același timp, voievodul a considerat că nici nobilii de Mâtnic nu aveau temeiuri prea vechi de stăpânire acolo și că au ajuns printr-un concurs de împrejurări, un fel de “seniori” sau protectori ai cnezilor din Prisaca. Rezultatul a fost acela că Iancu de Hunedoara și adunarea nobiliară adjuceacă doar 1/3 din moșia Prisaca lui Bogdan II de Mâtnic și rudele sale, în timp ce 2/3 urmau să revină pe veci lui Stan de Prisaca și condvizionalilor săi ⁵⁶. Se pare însă că aceștia nu vor reuși să păstreze până la urmă stăpânirea întreagă asupra moșiei Prisaca de vreme ce un document de la sfârșitul secolului, din 1496, indică faptul că 1/2 din această posesiune era stăpânită în devălmășie de Ioan, fiul lui Dionisie, fiul lui Ioan Bogdan de Mâtnic, de Ștefan și Petru, fiii lui Mihail Fărcaș (fratele lui Ioan Bogdan) și de rudele lor din familia nobilă Orzag de Rwdyncz: Nicolae, fiul lui Nicolae Orzag și al Anei Mâtniceana (fica lui Ioan Bogdan de Mâtnic) ⁵⁷, toți cei pomeniți fiind membrii generațiilor 5, 6 și 7 ale familiei Mâtnic.

În același mod au dobândit Bogdan și Mihail, fiii lui Fărcaș de Mâtnic, jumătate din moșiile Oloșag și Dragomirești situate lângă Lugoj, dar nepopulate.

52. D. C. Arion, **op. cit.**, p. 186.

53. Pesty Fr., **op. cit.**, p. 145.

54. Hurmuzaki, **op. cit.**, p. 693, nr. 583.

55. **Ibidem**, p. 721, nr. 597.

56. I. A. Pop, **Instituții medievale românești...**, p. 131-132.

57. Hurmuzaki, **op. cit.**, II/2, p. 374, nr. 332.

În luna mai a anului 1439, Mihail, fiul lui Cosma de Oloșag s-a înfățișat înaintea Capitlului din Arad în numele său și al condvizionalilor săi declarând că cedează 1/2 din posesiunile în cauză celor doi nobili de Mâtnic, cu condiția ca acea parte care ar încălca termenii înțelegerii și ar solicita mai mult pământ să plătească o amendă de 200 de florini aur ⁵⁸. Motivul acestei cedări se deslușește în anul următor când, la 20 aprilie 1440, primarul Cenadului s-a înfățișat înaintea Capitlului în numele fraților Mâtnic și al familiei Oloșag pentru a protesta împotriva înstrăinării celor două moșii de către rege în favoarea lui Filip, fiul lui Andrei Zyn de Zynfalva. Se pare că acesta din urmă a reușit să obțină cu un an înainte un act de donație asupra moșiei Oloșag din partea regelui Albert și a reginei Elisabeta, act ce ar fi lezat dreptul de stăpânire al reclamanților ⁵⁹. După cum se poate deduce familia Oloșag, deținătoarea inițială a celor două moșii, amenințată cu depozedarea, a preferat să cedeze 1/2 din stăpânire nobililor de Mâtnic, a căror influență în zonă începe să fie evidentă, doar pentru a-și salva în acest fel măcar o parte din pământul strămoșesc.

La mijlocul secolului al XV-lea, o nouă generație de Mâtniceni a 5-a – continuă afirmarea familiei în spațiul istorico-geografic al Banatului cărășan, reconstituirea ei precum și plasarea diferiților membrii în schema genealogică a familiei presupunând destule dificultăți datorate acelorasi imprecizii documentare. Astfel, dintre cei opt nepoți cunoscuți ai lui Bogdan de Mâtnic, doar despre patru se poate afirma cu certitudine că au avut urmași. Cei mai numeroși, 10 la număr, provin din partea lui Blasiu I și a lui Dionisie II, ambii fii ai lui Ștefan II de Mâtnic, după cum urmează: Blasiu a avut patru baietei, Ștefan III, Mihail II, Ioan III și Petru II, pomeniți doar o dată în 1440. Dintre aceștia, singurul în legătură cu care se pot face anumite presupuneri este Mihail II, foarte probabil ajuns ban al Severinului în 1467 alături de un alt membru al familiei, Ștefan de Mâtnic, după câte se poate bănuși, vărul său bun după tată. Incertitudinea provine din faptul că, în cadrul aceleiași generații apare în 1463 un alt Mihail III, fiu al lui Dionisie II de Mâtnic (deci văr după tată cu Mihail II). Din documente nu reiese care dintre cei doi a fost ban al Severinului; urmărind conținutul documentelor care îi consemnează înclinam să credem ca Mihail II, fiul lui Blasiu a fost ban al Severinului în 1467, alături de vărul său, Ștefan de Mâtnic. Se mai știe ca a fost căsătorit cu Angaleta (Angelica?), pomenită în două documente datate în 1478 și 1507 ca văduvă a banului Mihail de Mâtnic ⁶⁰, împreună cu care a avut trei copii, Matia, Petru III și Dorotea.

Din partea lui Dionisie II, alt presupus fiu al lui Ștefan II, au rezultat 6 fii, și anume: Lado, mort în 1444 în timpul bătăliei de la Varna, Ștefan IV, ban al Severinului în 1467, Ladislau II "Zayk", Șandru sau Sandrin (probabil Alexandru), Mihail III și Gheorghe, toți amintiți între 1463 și 1471.

Pe lângă descendenții proveniți din partea lui Ștefan II mai sunt amintiți și urmașii fratelui său Fărcaș I de Mâtnic: Emeric și Lațcu, fiii lui Nicolae II, atestați între 1443 și 1445, precum și Ioan III, fiul lui Bogdan II de Mâtnic, pomenit într-un document din 1440. Pe acesta din urmă am îndrăzni să-l identificăm cu Ioan Bogdan de Mâtnic, frate al lui Mihail Fărcaș de

Mâtnic, ambii cuprinși într-un document din 1496 amintit anterior, fără a li se preciza ascendența pe linie paternă; în lipsa acesteia, propunem varianta de mai sus bazându-ne exclusiv pe posibila analogie de nume cu antecesorii lor (tata, unchi și bunic).

Acestor reprezentanți ai celei de-a cincea generații de Mâtniceni le sunt conferite noi donații și danii începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, ei făcând parte din acea “universitas” privilegiată a nobililor și cnezilor români din districtul Sebeș, consemnată pe la 1440 de către coroana ungară în fața mai-marilor cetăți Timișoara ⁶¹. Astfel, la 10 august 1440, regele Ungariei Vladislav I, poruncește Capitlului din Arad punerea nobilor români (wolahorum nostrorum nobilium) din familia Mâtnic în stăpânirea moșiilor Zederyes, Zlawapathaka și Nylacz din districtul Caransebeș “în a căror stăpânire pașnică se spune că s-au aflat încă de demult... și se mențin acum înșiși aceiași români...” ⁶² Documentul îi are înscrise printre beneficiari pe Dionisie, fiul lui Ștefan, pe Ștefan, Mihail și Ioan, fiii lui Blasiu, Ioan și Farcaș, fiii lui Ladislau și Ioan, fiul lui Bogdan. Două luni mai târziu, la 15 octombrie 1440 ⁶³, Capitlul din Arad raportează regelui punerea în stăpânire a membrilor familiei Mâtnic, singura completare fiind aceea că printre fiii lui Blasiu apare și un Petru, omis probabil în actul regal, omisiune corectată însă în documentul capitular pentru a nu se ajunge la excluderea acestuia de la moștenirea părintească.

În 1463 statornica fidelitate manifestată de nobilii de Mâtnic față de regalitate este recunoscută și de Matia Corvin, care dăruiește “pro fidelitatibus et fidelibus serviciis fidelium nostrorum egregiorum” Ștefan, Mihail și Gheorghe de Mâtnic moșia Beregsăul Mare (Nemethy) din comitatul Timiș ca danie regală, de care se vor bucura și Ladislau și Sandrin, frații după tată ai sus-numiților ⁶⁴. Potrivit lui Ioan Drăgan, dania s-a datorat participării celor trei Mâtniceni (egregii viri) la campaniile din Banat conduse de voievodatul Transilvaniei și de cele din Bosnia, conduse de rege ⁶⁵. Este demn de remarcat faptul că alături de familiile nobile Bizerea și Deș de Temeșel și în împrejurări asemănătoare, Mâtniceni s-au bucurat de asemenea danii regale conferite în afara districtului de baștină.

În 1467, aceeași fii ai lui Dionisie de Mâtnic, respectiv Ladislau “Zayk”, Ștefan, banul de Severin (egregius) și Sandrin contractează o fraternitate adoptivă cu Lado, fiul lui Mihail de Armeniș prin care, potrivit canoanelor vremii, la moartea unuia dintre aceștia fără urmași moșiile sale urmau să

58. Pesty Fr., **Krasso...**, III, p. 367-369.

59. **Ibidem**, p. 372-373.

60. Idem, **A Szörényi bántól...**, III, p. 48 și 459.

61. Nicolae Iorga, **Observații și probleme bănățene**, București, 1940, p. 35.

62. Costin Feneșan, **Documente medievale bănățene**, Timișoara, 1981, p. 33; Ioan Hațegan, **Pavel Chinezu**, Timișoara, 1994, p. 40.

63. **Ibidem**, p. 36.

64. **Ibidem**, p. 37.

65. I. Drăgan, **Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a secolului XV**, în “Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj-Napoca, XXVII, 1985-1986, p. 70.

revină celorlalte părți contractante ⁶⁶. Înțelegerea lasă loc unor semne de întrebare legate de necesitatea sa propriu-zisă; după cum se poate constata din schema genealogică întocmită, familia Mâtnic nu părea în acel moment amenințată de stingerea neamului pe linie masculină. Este adevărat că, potrivit documentelor, nici unul dintre fiii lui Dionisie de Mâtnic nu a avut urmași; avea, în schimb, vărul lor după tată, Mihail de Mâtnic, ban al Severinului tocmai în acel an, împreună cu (fapt semnificativ) Ștefan de Mâtnic, unul dintre contractanți. Este greu de reconstituit astăzi motivul care i-a determinat pe cei trei nobili de Mâtnic să încheie această înfrățire pe moșie cu o persoană din afara familiei, deschizând astfel posibilitatea unei imixtiuni străine în patrimoniul familial, doar dacă nu a existat o anumită relație de rudenie între cele două părți, după cum opinăm cu alt prilej despre nobilii Fiat de Armeniș. De altfel, din evoluția ulterioară a celor două familii în cauză se poate concluziona că înțelegerea nu a intrat niciodată în vigoare, familia Mâtnic păstrându-și posesiunile intrate și în secolele următoare, în timp ce nobilii Fiat de Armeniș își vor consolida și spori patrimoniul funciar pe diverse alte căi, devenind în decursul veacului al XVI-lea cea mai prosperă familie nobilă a Banatului.

Chiar dacă cu o oarecare întârziere, în 1471 regele Matia Corvin ține să-i răsplătească pe aceiași Ladislau "Zayk", Ștefan și Sandrin, fiii decedatului nobil Dionisie de Mâtnic, pentru serviciile prestate de acesta din urmă în timpul expedițiilor organizate de Iancu de Hunedoara împotriva otomanilor, confirmându-i în mai vechea lor stăpânire asupra pădurii Lozna din districtul Caransebeș ⁶⁷. Cu această ocazie au fost pomenite și meritele unui alt frate, Lado, mort în timpul cruciadei de la Varna din 1444, fapt care dovedește încă o dată, dacă mai era nevoie, profilul acestor elite românești bănățene, identificabil cu ceea ce istoriografia românească actuală definește a fi "o nobilime a meritului".

Anul 1478 marchează o nouă situație ce nuanțează raporturile dintre familiile nobile de Mâtnic și de Măciș, pe fundalul aproape permanentizat al conflictelor cu otomanii. Se știe că în preajma acestui an văduva nobilului Zaharia de Măciș a zălogit părți din moșiile Măciș, Ciuta, Tincova, Perlo și Spini lui Mihail de Mâtnic (probabil fostul ban al Severinului) în schimbul sumei de 20 florini de aur, cu scopul de a-și elibera o fiică din captivitatea otomană. Gestul nobilului de Mâtnic poate fi interpretat atât ca o atitudine binevoitoare față de rudele sale mai îndepărtate aflate în impas, fie ca o simplă încercare de sporire a patrimoniului familial în detrimentul adevăraților proprietari. Oricum, în 1478, un alt nobil de Măciș, Iacob, probabil nepot de frate al răposatului Zaharia, răscumpără aceste moșii de la văduva lui Mihail de Mâtnic (decedat între timp) careia îi restituie suma împrumutată de soțul ei pentru răscumpărarea fiicei lui Zaharia de Măciș ⁶⁸.

66. Dragoș-Lucian Țigău, **Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII**, în "Banatica", 14, 1996, p. 30. Conform înțelegerii, posesiunile implicate au fost: Malomfalw, Osesthya, Zederyes, Magura, Răduleț, Cernota din partea familiei Mâtnic și Gywrow, Sadova, Măstăcani și Secaș din partea familiei Fiat de Armeniș.

67. Hurmuzaki. op. cit., p. 207, nr. 189.

68. Pesty Fr., op. cit., p. 48.

Acțiunea lui Iacob de Măcicaș apare astfel ca fiind perfect explicabilă prin prisma interesului de a împiedica înstrăinarea unor părți ale patrimoniului funciar în afara nucleului familial; dacă ajutorul dat de Mătniceni a fost dezinteresat sau nu, documentul nu lasă să transpară asemenea aspecte ale relațiilor interfamiliale la nivelul elitelor românești bănățene.

Spre deosebire de alte familii nobile ale Banatului medieval care încep să se afirme abia în a doua jumătate a secolului XV și pe parcursul secolului XVI, evoluția Mătnicenilor în această perioadă apare mai estompată, realitatea datorându-se nu atât diminuării importanței acestei familii în cadrul comunității districtului Caransebes, cât mai degrabă limitării problemelor avute de membrii acesteia, ceea ce a determinat în mod implicit un număr mult mai mic de documente revelatoare. Trei asemenea documente, datate în anii 1469 ⁶⁹, 1507 ⁷⁰ și 1515 ⁷¹ permit reconstituirea parțială a generațiilor 6 și 7 ale Mătnicenilor, reconstituire ce vine să completeze un arbore genealogic impresionant până în acel moment. Astfel, în 1469 sunt pomeniți frații Ioan Bogdan și Mihail Fărcaș, ce pot fi identificați în mod ipotetic ca fii ai lui Bogdan II de Mătnic; alături de ei sunt atestați și descendenții lor, după cum urmează: Ioan Bogdan cu cei doi copii, Ana Mătniceana și Dionisie III, și Mihail Fărcaș cu fiii săi Ștefan V și Petru IV. Despre Ana Mătniceana se știe ca a fost căsătorită cu nobilul Nicolae Orzag de Rudinț (Rwdyncz) cu care a avut doi fii, Nicolae IV și Mihail V, ultimul dintre aceștia fiind amintit în calitate de notar regal ⁷². Cât despre Dionisie III, decedat deja în acel an, se face precizarea că a avut un singur fiu, Ioan VI.

Celălalte două documente fac referire la urmașii banului de Severin, Mihail de Mătnic, pe care într-o secvență anterioară l-am identificat cu Mihail II, fiul lui Blasiu de Mătnic. După câte se pare, acesta a fost căsătorit cu Angaleta sau Angelata (Angelica?) cu care a avut doi fii, Petru III și Matia și o fiică, Dorotea, din partea cărora au rezultat nu mai puțin de 11 nepoți: Matia, căsătorit cu Caterina, i-a avut pe Ioan IV, Mihail IV, Baltazar, Ludovic, Elisabeta și Brigida; Petru i-a avut pe Ioan V, Angaleta și Barbara; iar Dorotea, căsătorită cu George Thormay, i-a avut pe Nicolae III și Petru V.

Pe parcursul secolului al XVI-lea în documente apar și numele altor Mătniceni, încadrarea lor în tabelul genealogic familial fiind împiedicată de lipsa oricăror referiri la ascendența sau descendența lor. Chiar dacă la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII numărul documentelor referitoare la familia nobililor de Mătnic sporește, implicit și cel al membrilor acestei familii (și a ramurilor ei colaterale, Fărcaș și Lupu), caracterul limitat al documentelor de secol XVI a făcut practic imposibilă stabilirea unei legături coerente între aceste noi generații și nucleul familial, reconstituibil până la începutul secolului XVI, unde ne-am oprit.

69. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 374, nr. 332.

70. Pesty Fr. *op. cit.*, p. 459.

71. Hurmuzaki, *op. cit.*, II/3, p. 230, nr. 180.

72. Pesty Fr., *Krassó...*, III, p. 351.

Din această perioadă de început de veac datează un nou conflict, ceva mai amplu reflectat documentar, în care urmașii banului de Severin, Mihail de Mâtnic, au fost implicați alături de familia Thormay. Motivele litigiului sunt greu de stabilit, în schimb părțile care s-au confruntat pot fi identificate în persoanele lui Petru de Mâtnic (fiul răposatului Mihail de Mâtnic), pe de-o parte, și ale lui Blasiu și George Thomay de cealaltă parte, ultimul dintre aceștia fiind căsătorit cu Dorotea, sora lui Petru de Mâtnic. După câte mărturisesc documentele a fost vorba de o neînțelegere mai veche între părinții împricinaților, făcându-se la un moment dat referire la o anumită "faptă" a banului Mihail, pentru care fiului său, Petru de Mâtnic i s-a impus plata sumei de 100 de florini ca despăgubire către familia Thormay. Este posibil ca Petru să nu fi dispus de această sumă fiind amenințat cu confiscarea stăpânirilor funciare, astfel putându-se explica protestul adresat regelui Vladislav II de către văduva fostului ban împreună cu fiii ei, Petru și Matia împotriva intenției regelui de a dona moșiile Maru, Pokolfalu și Ulaszlo care reprezentau moștenirea lor directă ⁷³. Documentul nu indica numele beneficiarilor acestei prezumtive danii; se poate însă presupune că a fost vorba de familia Thomay deoarece, opt ani mai târziu, în 1515, Petru de Mâtnic, în numele său și al rudelor sale, zălogește în fața banului de Severin, 1/2 din stăpânirile Felsopokolfalu și Alsopokolfalu lui George și Blasiu de Thormay pentru 100 de florini, ocazie cu care cele două părți s-au înțeles să înceteze orice proces sau ceartă ⁷⁴.

Situația s-a normalizat pentru familia Mâtnic abia după moartea lui George Thormay, când văduva acestuia, Dorotea (născută Mâtnic) îl scutește în 1537 pe nobilul Ioan de Mâtnic (probabil nepotul său de frate, fiu al lui Petru de Mâtnic) de onoarea acelei despăgubiri de 100 de florini impusa de răposatul ei soț lui Petru de Mâtnic și pentru plata căreia acesta din urmă și-a zălogit 1/2 din moșia Pokolfalu. Mai mult, ea îi restituie lui Ioan de Mâtnic 1/3 din moșia zălogită lui George Thormay, parte care i-a revenit ei probabil prin moștenire și pe care a redat-o acum familiei fratelui său (în fapt, propriei sale familii) ⁷⁵.

La mijlocul secolului al XVI-lea, în vârtoarea evenimentelor ce au urmat transformării unei mari părți a Ungariei în pașalâc, mai mulți nobili de Mâtnic (Ioan Mâtnic, Francisc Mâtnic, Mihail Farcaș, Farcaș Iancu, d-na Mwssa, văduva lui Blasiu Mâtnic) sunt grațiați în 1548 de către comitele de Timișoara, Petru Petrovici, pentru răzvrătirea lor împotriva otomanilor, fiind repuși în drepturile lor de stăpânire asupra moșiei Sacu (Zak) ⁷⁶. Este greu de precizat astăzi în ce a constatat această răzvrătire a Mâtnicenilor împotriva unei puteri care se substituie vechii autorități a regalității maghiare. Cert este că, în această perioadă, nobilii români bănățeni și-au manifestat adeseori opțiuni individuale sau colective vizavi de pretenții la putere, principalul lor interes fiind acela de a-și prezerva statutul social-juridic

73. Idem, *A Szörény bántág...*, III, p. 459.

74. Idem.

75. Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 117, nr. 61.

76. Idem, p. 420, nr. 256.

strâns legat de patrimoniul lor funciar, precum și privilegiile ce au decurs din această poziție socială. Un exemplu concludent în acest sens îl oferă un interesant proces de succesiune între nobilimea bănățeană și regele Ioan Sigismund desfășurat între anii 1561-1563, printre purtătorii de cuvânt ai intereselor comunității feudale locale numărându-se și Francisc de Mâtnic, castelan de Caransebeș în acel moment. Procesul s-a structurat în jurul unei situații de *“defectum seminis”* care a afectat familia Găman de Bizerea, al cărui membru Ioan de Bizerea, a murit fără a lăsa moștenitori direcți. Ioan Sigismund, încercând să se prevaleze de dreptul său de *“dominium eminens”*, confiscă cele 24 de moșii ale nobilului decedat pentru a le dăruia în 1561 cancelarului său, Mihail Csáki și fratelui acestuia ⁷⁷. Acestei încercări de imixtiune în cadrul sistemului de stăpânire asupra pământului practicat de feudalitatea locală bănățeană i se opune adunarea nobililor comitatului Severin, care emite o hotărâre adusă la cunoștința regelui de către castelanul Francisc de Mâtnic, însoțit de judele Pavel Bocoșnița, hotărâre prin care erau afirmate privilegiile deținute de nobilimea română a Banatului, printre care și acela ce împiedica înstrăinarea de moșii către persoane din afara comitatului în cauză. Semnificativ este faptul că această formă de autonomie nu a fost fictivă ci reală, de vreme ce doi ani mai târziu, în 1563, regele renunță la intențiile sale, declarând actul de donație nul, drept pentru care moșiile confiscate au rămas în stăpânirea familiei Găman de Bizerea ⁷⁸.

Chiar dacă documentația de secol XVI referitoare la familia nobililor de Mâtnic nu este la fel de generoasă ca cea de secol XV, putem afirma cu certitudine că ea a continuat să dețină același statut privilegiat câștigat în secolele anterioare, care a propulsat-o la nivelul elitelor sociale românești bănățene. Remarcabila sa continuitate de mai bine de două secole și jumătate în stăpânirea acelorași posesiuni, în același condiții și cu aceleași drepturi este ilustrată bunăoară de un document din 1642 în care, într-un anumit context, sunt enumerate posesiunile unui Ioan de Mâtnic, care coincid cu cele aflate în stăpânirea familiei încă din a doua jumătate a secolului XIV (în realitate probabil cu mult mai devreme). Este vorba de moșiile Mâtnicu Mare, Măru, Belin, Morenț, *Zlawapatak*, Ohaba Mâtnic, Sacu, Cernota și de prediile *Ozestja*, *Szederies*, *Nalacz* și Măgura, toate în comitatul Severin ⁷⁹. Faptul semnalat justifică încă o dată trăinicia acestei feudalități locale bănățene ce a reușit să supraviețuiască vitregiei vremurilor.

Ca și în cazul celorlalte reprezentante ale acestei feudalități și din rândurile familiei Mâtnic s-au desprins membri de seamă, care au ajuns să dețină funcții militare și administrative la nivelul districtului; s-au făcut astfel cunoscuți Mihail de Mâtnic și Ștefan de Mâtnic în calitate de bani ai Severinului în anul 1467, același Ștefan de Mâtnic deținând între 1470 și 1485 funcția de castelan de Jdioara ⁸⁰ sau, un secol mai târziu, Francisc de Mâtnic, castelan de Caransebeș și membru al tribunalului districtual Caransebeș.

77. I. A. Pop, *op. cit.*, p. 155.

78. Hurmuzaki, *op. cit.*, II/5, p. 525-531, nr. 243.

79. C. Feneșan, *op. cit.*, p. 180.

80. I. Drăgan, *op. cit.*, p. 74.

Se mai poate adăuga faptul că, pe tot parcursul secolului al XV-lea, nobilii de Mâtnic au fost prezenți ca nobili putători de sigiliu, adevărați sau oameni ai regelui în nenumărate procese, după câte putem aprecia, ei fiind cei mai activi din acest punct de vedere.

În plan confesional, cazul familiei Mâtnic este interesant de urmărit deoarece permite o interpretare nuanțată a acestui aspect important al identității lor în spațiul Banatului medieval. Dovezi certe ale catolicizării unor membri ai familiei sunt puține; de exemplu, un document din 1394 îl amintește pe Nicolae de Mâtnic, fiul lui Bogdan Românul de Mâtnic, în calitate de cleric al Capitlului din Alba Iulia. De asemenea, în 1490, nobilul Ioan de Mâtnic (probabil Ioan III) și soția sa, Dorotea au fost primiți în ordinul terțiar minorit de către fratele Grigore de Silysio, profesorul călugărilor minoriți din Transilvania, drept recompensă pentru diferitele acte de caritate făcute de aceștia ordinului ⁸¹. În același ordin și în aceleași condiții este acceptat în 1497 un alt membru al familiei, Mihail de Mâtnic (dupa câte se pare fostul ban al Severinului) împreună cu fiica sa, Dorotea și cu fiii acesteia, Nicolae și Petru, de către Oswald de Lasko, profesorul calugărilor minoriți din Caransebeș ⁸². Potrivit acestor informații, apartenența sus-numiților reprezentanți ai familiei la ritul catolic este neîndoiebnică. Interesantă ni se pare însă informația transmisă indirect de către onomastica practică în familie, ce poate sugera sau chiar confirma o anumită opțiune confesională. În cazul unor familii ca Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria sau Racoviță de Caransebeș această onomastică identifică fără echivoc trecerea la catolicism a persoanelor în cauză în perioada situată la cumpăna dintre secolele XV și XVI. În ceea ce privește familia Mâtnic, lucrurile nu sunt atât de clare; urmărind primele cinci generații de Mâtniceni cu greu am putea indica apartenența confesională a acestora pe baza onomasticii familiale, majoritatea prenumelor putând foarte bine aparține atât calendarului ortodox, cât și celui catolic. Este posibil ca, pe parcursul secolului al XV-lea, rândurile acestei familii să fi rămas întrepătrunse de elemente ortodoxe, după cum tot atât de bine este posibil ca angajările unor nobili Mâtniceni în cadrul noii confesiuni să fi fost formale, pe un substrat tradițional activ, ceea ce ar confirma caracterizarea făcută de Adrian A. Rusu nobililor români hațegani catolicizați, aceea de heterodocși ⁸³. De-abia în cazul generațiilor 6 și 7 se poate vorbi de o onomastică explicit catolică, numele de Matia, Dorotea, Baltazar, Ludovic, Brigida, Elisabeta sau Barbara fiind sugestive în acest sens. Opinăm în consecință pentru o tratare nuanțată a fenomenului religios în cazul acestei familii. Cu excepția situațiilor clare de catolicizare, putem vorbi mai degrabă de o atitudine evazivă, mai puțin angajantă a membrilor acestei familii înspre o opțiune confesională tranșantă pe parcursul secolelor XIV-XV. De-abia din secolul al XVI-lea una din ramurile familiei apare ca fiind evident catolică, fără a-și pierde însă specificul etnic românesc.

81. I. D. Suciu, **Monografia Mitropoliei Banatului**, Timișoara, 1977, p. 61.

82. Hurmuzaki, **op. cit.**, II/2, p. 383, nr. 341.

83. Adrian Andrei Russu, **Nobilimea românească și biserica în secolul al XV-lea (exemplul Hațegan)**, în "Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)", Satu Mare, 1997, p. 144.

În concluzie, exemplul familiei nobile Mâtnic de Ohaba Mâtnic constituie un alt model evolutiv al ansamblului social definit ca fiind elita feudală bănăţeană a secolelor XIV-XVI. Întreaga desfăşurare documentară indică existenţa unei familii de mici nobili români de origine cnezială, preocupată de recunoaşterea, conservarea şi sporirea patrimoniului funciar, semn distinctiv al statutului ei social-juridic privilegiat, într-un context ce a favorizat afirmarea în cadrul structurilor oficiale ale regatului maghiar a unor forme de organizare socială specific româneşti, întâlnite în zonele mărginaşe, cărora li se circumscrie şi Banatul de deal şi munte.

L'ÉVOLUTION DE LA FAMILLE MÂTNIC DE OHABA MÂTNIC

L'autrice de cet étude essaie, s'appuyant sur une riche documentation, de reconstituer l'histoire de cette famille "cneziale", devenue noble au cours du temps, en spécial pour les nombreuses services d'ordre militaire déployés en faveur de la royauté hongroise. Après un "excursus" dédié à la généalogie de cette véritable chaste, ayant ses racines dans le XIV-e siècle, on construit un tableau générique de celle-ci en suivant les nombreuses litiges foncières issues à cause des grandes ambitions de ses descendants vis-à-vis de l'agrandissement incessant de leurs possessions.

Tour-a-tour, la famille Mâtnic avait étendu la surface foncière détenue, soit par des services militaires, soit par des autres moyens. Le côté endommagé a été constitué par la communauté urbaine de Caran (d'au début), la couche asservie ou même par d'autres familles nobles de la région. L'histoire des Mâtnic se superpose à celle des nombreuses et incessantes confrontations pour s'approprier des nouvelles possessions foncières (champs fertiles et des bois) que ses membres ont eus avec ses voisins. C'est le récit d'une des plus fortes et importantes famille de nobles roumains, engagée quelquefois dans la lutte contre l'invahisseur otoman ou dans les fréquentes conflits d'entre les différentes factions de la famille royale pour le pouvoir.

FAMILIA BIZERE-GĂMAN ÎN SECOLELE XV-XVII

DRAGOȘ- LUCIAN ȚIGĂU

Pe când în Transilvania, Iancu de Hunedoara pornea cu pași siguri „spre cel mai mare viitor pe care l-a avut între străini un român” (N. Iorga), asigurând familiei sale recent înnobilită o faimă deosebită, peste munți, în districtul Caransebeșului, își începea ascensiunea una din cele mai importante și influente familii nobiliare bănățene, anume familia Bizere-Găman. Proveniți dintr-un mediu românesc de o remarcabilă puritate, membrii familiei Bizere-Găman au reușit ca în decursul a două – trei generații să depășească statutul majorității cnezilor bănățeni și să se integreze în rândul elitei locale al cărui statut economic, juridic, militar și politic nu era cu nimic mai prejos față de cel al nobilimii ardelen. Alături de familiile Duma, Floca, Peica și Racoviță din Caransebeș, Dees de Temeșel, Fiat de Armeniș, Gârleșteanu de Rudăria, Măcicaș de Tincova sau Mâtnic de Ohaba Mâtnic, cei din neamul Bizere-Găman și-au asigurat o poziție dominantă mai întâi în rândul acelor nobili români (*Nobiles Valahorum*) cărora, la 29 august 1457, regele maghiar Ladislau V Postumul le reconfirma vechile privilegii și le recunoștea egalitatea de statut cu nobilimea regatului, apoi în cadrul stărilor privilegiate ale comitatului Severinului (*Nobiles, Status et Ordines Comitatus Szuryny*, 1571)¹. Deasemeni, membrii familiei Bizere-Găman pot fi regăsiți de timpuriu printre locuitorii Caransebeșului, oraș care apărea în ochii misionarilor iezuiți Antonio Possevino și Valentin Lado ca o reședință a nobililor (*rezidența de nobili*, 1583), mai mult, a unei nobilimi însemnate (*magna nobilitas*, 1586)².

Mărturiile documentare referitoare la această familie, unele publicate acum mai bine de un secol, altele rămase încă inedite³, sunt relativ numeroase,

1. E. Hurmuzaki – N. Densușianu, **Documente privitoare la istoria românilor** (în continuare, Hurmuzaki), vol II/2, p.92-93 (privilegiul din 1457) și vol.II/5, p.695 (scrisoarea împăratului Maximilian II, din 1571, pentru nobilimea severineană).

2. **Călători străini despre Țările Române**, vol.2, p.557; vol.3, p.121.

3. Documentele familiei Bizere-Găman se păstrează la Arhiva Națională Maghiară, fiind împărțite astfel: cele mai vechi, din perioada 1437-1504, se află în secțiunea Q (arhiva diplomatică (**Diplomatikai levéltár = DI.**) anterioară anului 1526), iar cele redactate între 1536-1904 (unele conțin, în rezumat sau transumpt, acte emise după 1433) sunt conservate în secțiunea P (a arhivelor familiale, ale corporațiilor și instituțiilor) la poziția P 291, cf. D. Kosáry, **Bevezetés Magyarország forrásaiba és irodalmába**, Budapest, 1970, p.671. Deasemeni, informații interesante se întâlnesc în arhivele familiilor Fiat de Armeniș (la Arh. Naț. Magh. P. 990, o parte a acesteia aflându-se microfilmată la Arhivele Naționale din București, fondul **Microfilme Ungaria**, r.629, c.1013-1078) și Măcicaș de Tincova (la Arh. Naț. Cluj-Napoca).

nota continuă în pagina următoare ⇨

și permit reconstituirea unor aspecte esențiale precum originea etnică, evoluția numelui de familie și formele onomastice ale acestuia, locul de baștină, înrudirea cu alte familii, succesiunea generațiilor, situația materială, funcțiile și demnitățile fiecărui membru, confesiunea, gradul de cultură sau mentalitățile diferitelor persoane din familie. Totodată, documentele au trezit, în mod firesc, interesul câtorva istorici, îndemnându-i să cerceteze unele aspecte și secvențe din viața familiei⁴. Cu toate acestea, până în prezent, nu

Multe din actele aflate în fondurile mai sus menționate au fost publicate de Fr. Pesty în lucrările sale **A Szörény vármegyei oláh kerületek**, Budapest, 1876; **A Szörény Bánság és a Szörény vármegye története**, vol.3, Budapest, 1878; **Krassó vármegye története**, vol 3-4, Budapest, 1882-1883 (reproduse în colecția Hurmuzaki, 1890-1897), iar mai recent, de Costin Feneșan în studiile sale, **Un proces de proprietate în districtul românesc Bârzava la mijlocul sec. XV** (în Studii și comunicări de istorie", Caransebeș, 1979,p.289-300); **Familia românească Bizere și moșiile ei de pe valea Pogănișului** (în „Sargeția”, 16-17, 1982-1983, p.267-279) și în volumul **Documente medievale bănățene (1440-1653)**, Timișoara, 1981. Celelalte surse, puțin numeroase, sunt indicate în notele următoare.

4. Interesul pentru studiul arborelui genealogic s-a manifestat de timpuriu. În 1563, membrii ramurii Găman au reușit să preia pe cale judiciară vastele proprietăți ale ramurii Bizere, stinsă fără urmași, susținându-și drepturile cu argumente genealogice (Hurmuzaki, II/5, p.525-531). În secolul XVIII, probabil, tot din motive practice, s-a realizat o nouă schiță genealogică, informată însă de documentele scrise. Se pare că autorii acesteia, fie au mistificat adevărul, fie au apelat la memoria bătrânilor și la documente dispartate care nu se leagă între ele (Pesty **Szörény**, vol.1,1877,p.467). Cert este faptul că documentele familiei au rămas în afara circuitului științific până după 1870, neamul Bizere-Găman nefigurând în vasta lucrare a lui Nagy Iván, **Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal**, Pest, 1857-1868 (13 vol.).Frigyes Pesty a fost primul care a realizat, cu destule erori, tabloul genealogic al familiei (**Szörény**, vol.1, p.458-459, 465-467), însă are meritul indiscutabil de a fi publicat documentele lămuritoare. Informații noi și interesante aduc lucrările lui Miklós Lendvai, **Temes vármegye nemes családjai**, 3 vol., Budapest, 1896-1905 și Dezső Csánki, **Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában**, vol.2, Budapest, 1894. Istoriografia maghiară a manifestat totuși un interes scăzut, dovadă că în 1970, D. Kosáry nu era în măsură să indice nici un studiu special dedicat acestei familii (op.cit.,p.671). Istoricii români au acordat atenție vieții vechilor nobili bănățeni, indeosebi după 1880, primii dintre ei fiind N. Densușianu, care a integrat documentele lui Pesty în colecția Hurmuzaki (vezi micul arbore genealogic pe care l-a anexat în volumul II/5,1897,p.465, la doc.CC) și I. Pușcariu, care a adunat **Date istorice privitoare la familiile nobile române** în două volume, Sibiu, 1892-1895 (fam. Bizere în vol.1,p.137-139; vol.2,p.26-29; fam. Găman, vol.2,p.116). Diverse aspecte din viața familiei se regăsesc ulterior în studiile lui N. Iorga, **Istoria românilor din Ardeal și Ungaria**, ed. Georgeta Panelea, București, 1989, p.82,87,88,99,125,130,167,215; A. Ghidiu și I. Bălan, **Monografia orașului Caransebeș**, Caransebeș, 1909; V. Motogna, **Banatul românesc în prima jumătate a veacului XV și Trecutul românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi (1437-1457)**, ambele în revista Institutului Social Banat-Crișana”, XIII, mai-aug.1944,p.465-468 și 571; I.D. Suci, **Aspecte ale unității poporului român în sec.XIV-XV**, în „Revista de istorie”, 22,1969, nr.6,p.1070-1073; Gh. Ciulei, **Procese civile judecate după jus valachicum în Banat**, în „Banatica”, 6,1981,p.227-236; idem, **Cauze penale judecate în evul mediu în Banat**, în „Banatica”, 7,1983,p.334-335; C. Feneșan, **Comitatul Severinului la**

există un studiu cuprinzător despre evoluția menționatei familii în secolele XV-XVII, și de aceea, am considerat că este oportună prezentarea rezultatelor cercetărilor noastre într-o formulă asemănătoare cu cea pe care am utilizat-o, nu cu mulți ani în urmă, în cazul familiei Fiat de Armeniș⁵.

Familia bănățeană studiată aici, a purtat succesiv două nume: Bizere și Găman. Numele Bizere (*Bezere*, *Byzere*) este cel mai vechi fiind folosit de primii membrii ai familiei care și-au însușit denumirea așezării de baștină. Astfel, documentele din 18 iunie 1411, 10 august 1411 și 6 decembrie 1433 îi aminteau succesiv pe *Ladislau de dicta Bizere*, *Lado de Byzere* și *Johanis de dicta Byzere*, ultimul act atestând și existența posesiei Bizere⁶.

Satul Bizere, astăzi dispărut, a fost localizat pe malul de nord al râului Bistra, în punctul „Sat Bătrân” din hotarul comunei Obreja, unde săpăturile arheologice (din 1995) au evidențiat urme de locuire din secolele XIV-XV⁷. Nu fără relevanță este faptul că râul Bistra s-a numit în evul mediu *fluvium Byzere*, indiciu suplimentar în favoarea ideii mai vechi că numele geografic a generat un antroponim⁸. La rândul lor, alte familii bănățene au preluat numele Bizere, pentru a-și etala locul de origine⁹.

Despre al doilea nume (*Gaman*, *Gamath*, *Gaman*), cea mai timpurie informație se află într-un document din 11 ianuarie 1470, care îl amintește pe *Ladislau Gamath de Bizere*¹⁰. În acest caz, există toate motivele pentru a accepta varianta transformării unei porecle, a unui *cognomen*, într-un nume propriu care, în timp, să individualizeze pe toți membrii unei ramuri ai familiei. Este dovedit faptul că fiul lui Ladislau Găman este prezentat în documente sub formele „*Georgius Wak alio nomine Gaman de dicta Byzere*”

sfârșitul sec.XVII, în „*Tibiscum*”, 7,1988,p.193-223; idem, **Stăpâni și supuși în comitatul Severinului (1688-1699)**, în „*Banatica*”, XIV/2,1996,p.176-181; Ligia Boldea, **Situația social-economică și juridică a nobilimii din Banat în sec. XIV-XVI**, în „*Banatica*”, XII/2,1993,p.13-24; eadem, **Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene**, în „*Banatica*”, XIV/2,1996,p.54-72 (cu un nou tabel genealogic, p.89); D. Țicu, **Observații privind geografia istorică a văii Bistrei la începutul sec.XV**, în „*Banatica*”, XIII/2,1995,p.18-21, 24-25.

5. A se vedea studiul nostru **Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII din „Banatica”, XIV/2,1996,p.21-51.**

6. Hurmuzaki, I/2,p.478,583; Pesty, **Krassó**, 3,p.274.

7. D. Țicu, op.cit.,p.19.

8. Pesty, **Krassó**, 3,p.274 (1411); Hurmuzaki, II/2,p.248 (1478); N. Drăganu, **Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii**, București, 1933, p.237.

9. Din aceeași regiune s-au ridicat Ioan, fiul lui Wolkzan de Byzere (1411), Ioan Tătaru (**Thatar de Byzere**, 1468), apoi membrii familiei Floca din Bizerea de Sus și de Jos (Ioan, Ladislau și iarăși un Ioan, 1480-1537), toți având o poziție socială remarcabilă (cf. Hurmuzaki, I/2,p.478; II/2,p.184,269,451; II/3,p.630; II/4,p.27,114,117). Numele Bizere este întâlnit apoi în părțile Aradului, unde în acele secole exista cunoscuta abație Byzere cu moșia ei omonimă, precum și în zona Baia de Arieș, unde la 1437 trăia un „*kenezius de Byzere*”, iar în 1486, se afla o posesie Byzere, cf. C. Suciu, **Dicționar istoric al localităților din Transilvania**, vol.2, București, 1968, p.306.

10. Hurmuzaki, II/2,p.196.

(13 septembrie 1491) și „*Georgius de Byzere alias gaman dictus*” (mențione târzie, din 19 noiembrie 1563)¹¹, indiciu sigur că apelativul *Gaman*(= *Găman*), pe de o parte desemnează trăsături individuale (alături de *Wak* = Orbul), iar pe de altă parte, se transformă într-un nume propriu¹².

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, numele **Găman** a înlocuit definitiv pe cel de **Bizere**, cauzele acestui fenomen fiind destul de clare. În primul rând, până la 1560-1566, membrii ramurii care a purtat constant numele Bizere, fie au intrat în rândul altor familii, prin alianțe matrimoniale, fie s-au stins fără a lăsa urmași. Pe de altă parte, reprezentanții celorlalte ramuri au preferat să-și ia un nou apelativ, exemplul nobililor din Delinești (1439) anticipând atitudinea urmașilor lui George Găman care, nu numai că au acceptat transformarea unui cognomen într-un patronimic, ci chiar au renunțat (între 1545 – 1560) la amintirea vechiului loc de baștină (**de Byzere**) pentru a-și etala numele noii reședințe (**de Calova**)¹³. În sfârșit, trebuie acceptată ideea că nu toți membrii numeroasei familii Bizere au fost consemnați documentar, acest privilegiu fiind rezervat doar persoanelor nobile, astfel că generații întregi au avut o existență obscură¹⁴.

Arborele genealogic al familiei poate fi reconstituit începând doar cu anul 1411, pentru că până în prezent nu dispunem de documente concludente anterioare acestui an¹⁵. Prezentarea membrilor familiei o vom face urmărind evoluția fiecărei ramuri componente, precizând de fiecare dată raporturile de rudenie între persoanele aflate în linii diferite. Documentele din primele decenii ale secolului al XV-lea ne dezvăluie faptul că, deja în această

11. *Ibidem*, p.323; vol.II/5,p.528.

12. I. Iordan, **Dicționar al numelor de familie românești**, București, 1983,p.216. O opinie aparte a exprimat-o L. Rásonyi, **Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'Etat des Roumains**, în „Archivum Europae Centro-Orientalis”, 1, Budapesta, 1935,p.227-229, care încearcă să dovedească sorgintea orientală a numelui Găman (din kirghizul **Erkaman** sau turcescul **Quaman**), deși recunoaște caracterul românesc al familiei bănățene: „les chefs de colonisation roumaine en Hongrie, dits „kenez” portent, entre autres, les noms suivants ... **Gaman** ...”. Această ultimă afirmație dezvăluie limpede adevărata miză a demonstrației lui Rásonyi. Rămâne, în schimb, valabilă afirmația lui Ioan Pucșariu: „se vede că familia Bizere mai târziu s-a chemat Găman”, cf.op.cit., vol.2, 1895,p.29.

13. Andrei Bizere (25 mai 1543) devine Andrei de Calova (10 mai 1547), iar Petru Găman de Bizere (7 iunie 1559) apare în 1560 ca Petru Găman de Calova (Hurmuzaki,II/4,p.358,398; II/5,p.462,464); despre așezările Bizere și Calova, vezi Pesty, **Szörény**, 2,p.15-23, 101-106.

14. Marius Bizerea (iată un caz de perpetuare a numelui în Banat până astăzi!) evidențiază prezența neîntreruptă a familiei Bizere la Soceni (lângă Reșița) între 1452-1927, fără a aduce însă argumente, cf. **Atestării documentare despre continuitatea existenței unor familii românești pe teritoriul Banatului din sec. XII-XV până în prezent**, în „Mehedinți; istorie și cultură”, vol.1, Drobeta Tr. Severin, 1978,p.36.

15. Același M. Bizerea considera că familia a avut rădăcini încă în secolul al XIII-lea, fiind atestată în 1385 și 1400 (*Ibidem*, p.36). Autorul a făcut o confuzie, pentru că în acei ani era pomenită doar abația Bizere cu posesia ei, cf. T. Ortway, **Oklevelek Temesvár megye és Temesvárváros történetéhez**, Bratislava, 1896,p.145, 294-295.

perioadă, familia evolua pe trei ramuri diferite, înrudite cu certitudine. Se poate afirma cu toată convingerea că aceste ramuri au avut un strămoș comun, la jumătatea secolului anterior și chiar mai înainte.

Primii care intră în atenția documentelor au fost Ioan și Ladislau Bizere, prezentați la 18 și 28 iunie 1411 ca fiii lui Ladislau de Bizere¹⁶. Pentru că fiecare din ei apare în postura de „*homo regius*”, trebuie să plasăm nașterea lor cel mai devreme în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea. Tatăl lor, doar amintit, dar nu ca decedat, putea avea și el 45-50 de ani. Primul dintre frați, Ioan, mai este menționat o singură dată la 6 decembrie 1433, când apărea ca decedat, lăsând în urmă un fiu numit Lațcu¹⁷. Despre Ladislau se știe că a avut doi băiți, Nicolae și Ladislau, apoi că a murit înainte de 29 noiembrie 1433. O însemnare ulterioară, din 4 iulie 1447, este importantă pentru că îl prezintă sub numele de **Ladislau Leyhach**¹⁸.

A treia generație cunoscută a acestei ramuri are patru reprezentanți. Primul dintre ei, Lațcu, era fiul lui Ioan Bizere (6 decembrie 1433). La 6 februarie 1439 acest Lațcu era amintit ca fiind „de Delinești” și în ipostaza de părinte al „unui nobil român al districtului Sebeș”, anume Iacob de Delinești¹⁹. Lațcu a avut și un frate, Ladislau, însă acest aspect nu este exprimat direct. Se știe însă că la 11 iunie 1444 și 4 iulie 1447, acest Ladislau apărea ca fiul lui Ioan Bizere și văr cu Nicolae Bizere. Întrucât lațcu se afla în aceleași raporturi de rudenie cu Ioan și Nicolae Bizere, rezultă logic că el îl avea ca frate pe Ladislau²⁰. Ceilalți doi membri ai generației sunt fiii lui Ladislau de Bizere, anume Nicolae și Ladislau. Nicolae Bizere a devenit primul reprezentant de frunte al familiei și, în aceste condiții, știrile despre existența sa sunt numeroase, acoperind aproape trei decenii (30 noiembrie 1429 – 20 ianuarie 1460)²¹. În 1429, Nicolae se afla deja la vârsta bărbăției, astfel că la 1460 putea avea 50, posibil 60 de ani. Rudele lui Nicolae Bizere sunt și ele bine atestate: în anul 1429 îi trăia tatăl, Ladislau și un văr, Lado Bizere (ambii decedați la 29 noiembrie 1433)²², în 1433 și 1444 apar succesiv alți doi veri (*fratri fratruei*), Lațcu și Ladislau (fiii lui Ioan Bizere)²³, din 1445 începe șirul mărturiilor referitoare la fiul său, numit tot Nicolae, iar la 2 martie 1448 apare dovada certă că a avut și un frate, pe Ladislau de Bizere²⁴.

Descendenții cunoscuți ai lui Nicolae de Bizere nu sunt prea numeroși. Deși documentul capitlului arădean din 26 decembrie 1458 lăsa să se înțeleagă că ar fi avut fii și fiice, Nicolae de Bizere apare adesea însoțit doar

16. Hurmuzaki, I/2, p.478-479.

17. **Ibidem**, p.583.

18. **Ibidem**, p.582,583,733.

19. **Ibidem**, p.583; C. Feneșan, **Familia**, p.274-275; identitatea dintre Lațcu de Bizere și Lațcu de Delinești este demonstrată de același autor (**ibid.**, p.272).

20. Hurmuzaki, I/2, p.711,733-734; C. Feneșan, **Familia**, p.272-273.

21. Hurmuzaki, I/2, p.561,582,638,685,710,733,745,764; II/2, p.1,12,69; C. Feneșan, **Documente**, p.39,41; idem, **Un proces**, p.298-299.

22. Hurmuzaki, I/2, p.561,582-583.

23. **Ibidem**, p.583,711,733-734.

24. **Ibidem**, p.746; II/5, p.529 (genealogia din 1563).

de un singur băiat, numit tot Nicolae, pe care îl consideră de altfel fiul său bun (*filio carnali*, 1458)²⁵. Este posibil, prin urmare, ca Nicolae să fi avut câțiva copii, dar numai unul din ei să fi fost legitim. Acest fiu este atestat în continuare de documentele din 12 februarie 1475, 30 octombrie 1477 și 10 mai 1485, el părăsind această lume înainte de 8 iunie 1491²⁶. Nevasta sa care se numea Elena (amănunt mărturisit abia în actul din 12 ianuarie 1492), i-a supraviețuit mult timp, căci la 1 octombrie 1500 era încă în viață²⁷. Nicolae-junior a avut trei copii: Gaspar, Cristina și Adviga Bizere. Pentru Gaspar nu există decât o unică informație, din 12 februarie 1475, în care acesta apare, în mod expres, ca fiu al lui Nicolae Bizere. La acea dată era, cu siguranță, minor pentru că drepturile sale patrimoniale erau apărute de tatăl său. O știre ulterioară, din 8 octombrie 1500, preciza că moșiile lui Nicolae de Bizere au fost moștenite de George Găman și verii acestuia, iar Cristina Bizere și-a primit drepturile de zestre care i se cuveneau din averea răposatului ei tată. Acest act este foarte important pentru că atestă indirect, fie moartea lui Gaspar, fie imposibilitatea acestuia de a prelua efectiv averea tatălui său. Ultima variantă este susținută de realitatea că unii nobili bănățeni s-au aflat în captivitate la otomani, chiar și 20 de ani²⁸, neputând să-și exercite drepturile firești asupra posesiilor familiale. De asemeni, nu trebuie ignorat documentul din 25 februarie 1531, care face o unică referire, pentru tot secolul al XVI-lea, la un **Gaspar Bezerej**, nobil ucis nu cu mult timp în urmă (*superioribus diebus...insequutus fuisset*) de Petru Tincovan²⁹. prin urmare, se poate admite că Gaspar a revenit în locurile copilăriei sale, el având în momentul morții 60-65 de ani. Sora acestuia, Cristina, apare consemnată foarte târziu (1-8 octombrie 1500)³⁰, când era deja măritată cu nobilul Ioan Török (Turcu). Ea a intrat în atenția documentelor îndeosebi cu ocazia proceselor pe care le-a intentat lui George Găman, ruda sa îndepărtată, pentru a-și recupera bunurile materiale ce i se cuveneau de pe urma răposatului ei tată. A mai fost pomenită trecător, după aproape un secol (19 aprilie 1597), ca soția lui Francisc (!) Török și mamă a unui băiat, Iacob³¹.

Nicolae Bizere cel tânăr se pare că a mai avut o fiică, numită Adviga, care în 1492 era căsătorită cu Ștefan Pöki³². Existența ei o socotim a fi reală, Adviga fiind o posibilă sora mai mare a Cristinei.

Pentru a încheia prezentarea acestei ramuri genealogice trebuie cercetată viața lui Ladislau de Bizere (fratele lui Nicolae și vărul lui Lațcu și Ladislau) precum și pe cea a puștinilor săi descendenți. Existența lui Ladislau este surprinsă, practic, doar în două documente emise la 2 martie 1448 și 23

25. C. Feneșan, **Documente**, p.40-41; filiația apare consemnată în 1445 (Hurmuzaki, II/5, p.529), 1448 (*ibidem*, I/2, p.746) și 1454-57 (**Izvoare privind evul mediu românesc; Țara Hațegului în sec. XV**, Cluj-Napoca, 1989, p.212-213, d.183).

26. Hurmuzaki, II/2, p.231,249,286-288,321.

27. *Ibidem*, p.330,333,453.

28. *Ibidem*, p.286.

29. *Ibidem*, II/4, p.13.

30. *Ibidem*, II/2, p.453-455.

31. C. Feneșan, **Documente**, p.92; firește, toți apar ca decedați.

32. Pesty, Szörény, **1**, p.459.

iunie 1450³³. Acestea arată fără echivoc că Ladislau era fratele bun al lui Nicolae de Bizere (*Ladislao carnali Nicolao*) și că nu putea fi confundat cu un alt Ladislau, fiul lui Lado Bizere. Din nefericire, nu aceeași certitudine o oferă actul din 28 februarie 1454, care amintea de un Ladislau Bizere, dar nu lasă posibilitatea de a afla cine se ascunde în spatele acestui nume – fratele lui Nicolae de Bizere, vărul omonim al acestuia ori, mai curând, fiul lui Lado Bizere³⁴. În aceste condiții, este dificil de stabilit vârsta lui Ladislau ca și momentul morții sale, survenit înainte de 26 ianuarie 1492. El a lăsat în urmă un fiu, pe Ioan Bizere, realitate consemnată în multe documente. Prima însemnare apare în deja amintitul act din 12 februarie 1475: „*Nicolaus de Byzere onera Gasparis filij, ac Georgy, Johannis et Petri fratrum suorum*”. La prima lectură, cei patru nobili par a fi frați între ei, însă în realitate, ei sunt veri mai mult sau mai puțin îndepărtați. Aici, ca și în alte acte, termenul de „frate” semnifică cel mult „apropiat”. Urmărind tabloul genealogic anexat, se poate constata că George Găman nu putea fi frate cu Nicolae de Bizere cel tânăr, cu toate că documentul din 1491 preciza: „*Georgius Gaman frater et consanguineus prelibati condam Nicolai de Byzere*”³⁵. Ei se consideră apropiați în cadrul familiei, sunt rude de sânge, dar nu frați. O formulare mai apropiată de adevăr este folosită în documentul din 21 noiembrie 1493: „*Georgius Gaman frater sollicitet patruelis eiusdem condam Nicolai Byzerey*”³⁶. Același raționament trebuie aplicat în studiul raporturilor dintre Nicolae și Ioan de Bizere. Amintit ca fiu al răposatului Ladislau (26 ianuarie 1492, 1 aprilie 1495), Ioan de Bizere nu putea fi decât văr primar al lui Nicolae Bizere cel tânăr, și nu frate (*fratre*) cum apare la 1475 și 1495³⁷. Ultimele mărturii referitoare la Ioan sunt cele din 6 iunie 1499 și 8 martie 1515³⁸, al doilea act specificând că acest nobil avea fii și fiice care oricând vor putea răscumpăra posesiile zălogite de părintele lor. Dintre acești copii, doar unuia singur îi cunoaștem numele, anume Petru. Toate datele biografice esențiale ale acestui nobil sunt furnizate indirect, prin informații târzii. La 19 noiembrie 1563, când s-a hotărât soarta numeroaselor posesii ale nobilului Ioan Bizere se specifica faptul că acesta „*fuisse filius condam Petri, filij condam Joannis, filij prefati olim Ladislai fratris carnalis olim Nicolai de Byzere*”. Tot atunci trăia „*domina Catherina pridem Egregy condam Petri de Byzere patris dicti Joannis de Byzere relicte*”, recăsătorită cu Ivan (*Iwon*) de Obreja³⁹. Petru Bizere a murit înainte de 1560, întrucât în acel an iobagii văduvei sale depuneau mărturie într-un proces⁴⁰. Al doilea fiu al lui Ioan Bizere ar fi putut fi Baltazar, personaj foarte obscur, care nu apare decât într-o unică mărturie, la 14 aprilie

33. Hurmuzaki, I/2, p. 746, 764.

34. *Ibidem*, II/2, p. 44.

35. *Ibidem*, p. 323.

36. *Ibidem*, p. 335.

37. *Ibidem*, p. 332, 368-369; genealogia din 1563 preciza „*Ladislau frater carnalis dicti olim Nicolai de Byzere Joannem habiuit filium*” (*ibidem*, II/5, p. 528).

38. *Ibidem*, II/2, p. 418-419; II/3, p. 231.

39. *Ibidem*, II/5, p. 527, 532.

40. *Ibidem*, p. 470-471.

1566. La acea dată se specifica faptul că Petru și Baltazar Bizere erau răposati și nu aveau descendenți, indiciu că ei făcuseră parte din aceeași generație. Modul de alăturare a numelui celor doi nobili lasă impresia că aceștia ar fi fost frați (*condam nobiles Balthasar ac Petrus Byzerey*)⁴¹. Cel din urmă membru al ramurii a fost Ioan de Bizere, care reprezintă a șasea generație a arborelui genealogic. El rămâne atestat prin doar două mărturii scrise, despărțite doar de un sfert de secol (12 octombrie 1535 și 26 iulie 1561)⁴². Prima dintre ele îl arată ca un bărbat adult, arbitru într-un proces al nobililor din familia Fiat de Armeniș. Cealaltă sursă îl amintește ca răposat, fără a fi lăsat vreun urmaș, motiv pentru care principele Ioan Sigismund Zápolya încerca să-i preia numeroasele posesii rămase fără stăpân. Ascendența acestui mare nobil, ultimul care a purtat numele Bizere, apare etalată în actul din 19 noiembrie 1563, din care am redat, mai sus, un scurt pasaj.

A doua ramură a familiei, cu care mărturiile istorice nu au fost prea generoase, este cea din care fac parte Petru Viteazul de Bizere și cei doi fii ai lui, Iacob și Petru Bizere. Petru de Bizere care datorită faptelor sale de arme a primit numele de Viteazul (*Petrus dictus Wythez de Byzere*, 1447), apare consemnat de trei ori, la datele de 30 noiembrie 1429, 4 iulie 1447 și 2 martie 1448⁴³. Conținutul celor trei acte ne determină să credem că în răstimpul celor 20 de ani (1429-1448) Petru de Bizere s-a aflat în viață, el fiind pomenit doar cu scopul precizării ascendenței fraților Iacob și Petru. Trecerea în neființă a lui Petru Viteazul este confirmată abia în documentul din 23 iunie 1450⁴⁴, adică la doi ani după ultima știre care îl prezenta ca fiind, teoretic, în viață. Primul fiu al lui Petru Viteazul, care intră în atenția actelor de cancelarie, a fost Iacob. El apare doar în cuprinsul documentelor din 1429 și 1450, în ipostaza de rudă îndepărtată cu Nicolae de Bizere și Lado. Fratele lui Iacob, numit tot ca și tatăl său, Petru, apare menționat cu o întârziere de 18 ani (1447-1448), însă el este reîntâlnit și la 12 februarie 1475, alături de verii săi îndepărtați Nicolae de Bizere cel tânăr, Ioan Bizere și George Găman.

Ramura care și-a luat numele **Găman** a fost cea mai privilegiată sub aspectul longevității (atestată până în secolul XX), numărului de reprezentanți, al bogăției și prestigiului, apoi în privința informației documentare. Primele trei generații sunt reprezentate fiecare de către un singur personaj masculin despre care se știu puține amănunte. Două mărturii despărțite de trei ani (30 noiembrie 1429 și 29 noiembrie 1433)⁴⁵ îl pomeneau pe „*Lado filium Ladislai filij Pethe*”, mai întâi ca fiind în viață, apoi ca decedat. Vârsta acestor oameni poate fi stabilită cu destulă precizie dacă se ține seamă că încă de la 10 august 1411, Lado avea un fiu, Ioan, care era deja un bărbat, din moment ce el îndeplinea funcția de „*homo regius*”⁴⁶. Admițând un interval de 18 ani între generații și faptul că în 1411, Ioan putea să aibă

41. *Ibidem*, p.591.

42. *Ibidem*, II/4,p.80; II/5,p.490-491.

43. *Ibidem*, I/2,p.561,733,746.

44. *Ibidem*,p.764.

45. *Ibidem*, p.561,582.

46. Pesty, **Krassö**, 3,p.274.

bine 20 de ani, un calcul simplu arată că în 1429 același Ioan avea 38 de ani, Lado – 56, Ladislau – 74, iar Pethe (Petea), dacă într-adevăr mai trăia, trecuse de 90 de ani. Cert este faptul că Ladislau, fiul lui Petea și tatăl lui Lado, avea în momentul primelor sale atestări (2 decembrie 1428, 30 noiembrie 1429)⁴⁷ o vârstă foarte înaintată, moartea sa survenind înainte de 29 noiembrie 1433. Lado Bizere a atins și el o vârstă respectabilă, căci dacă în 1411 avea un fiu trecut de adolescență, trebuie să plasăm nașterea acestui Lado prin 1370-1375. A murit, cu certitudine, prin 1432-1433 în Țara Românească, unde se refugiase împreună cu fiii săi (*et filiorum suorum*, 29 noiembrie – 6 decembrie 1433). Numărul acestor copii nu se cunoaște precis însă există informații precise pentru doi dintre ei, anume Ioan și Ladislau. „*Johannis filio Lado de Byzere*” nu apare decât într-o unică mărturie, cea din 10 august 1411. Este posibil ca acesta să-și fi urmat tatăl și frații în Țara Românească (1430-1431), trăind până în preajma anului 1438, când documentele arată că doar un singur fiu al lui Lado a recuperat și stăpânit posesiunile strămoșești. Ladislau, celălalt fiu cunoscut al lui Lado, este atestat mai bine în intervalul 21 decembrie 1438 – 12 februarie 1475⁴⁸.

Înainte de a trece în revistă biografia lui Ladislau Bizere, cel dintâi nobil care a purtat numele Găman și care se află la originea unei ample încrângături genealogice, se cuvine să cercetăm legăturile de rudenie cu reprezentanții celorlalte ramuri ale familiei. Primele informații interesante apar în cuprinsul documentelor din 29 noiembrie și 6 decembrie 1433, unde Lado era arătat ca văr cu Nicolae Bizere, această afirmație fiind reluată și demonstrată cu acte în studiul genealogic din 1563 (*prenominatus olim Lado fuisset frater patruelis egregy olim Nicolai de Byzere*)⁴⁹. Pornind de la amintita legătură, se poate verifica și aprecia ca logică realitatea că Nicolae de Bizere a fost unchiul fiului lui Lado (*patruus prefati Ladislai*, 21 decembrie 1438), iar Ladislau, fratele lui Nicolae de Bizere, a fost negreșit văr cu Lado (1563)⁵⁰. Deasemeni, se poate interpreta mai bine pasajul: „*Lado filium Ladislai filij Pete, Nicolaum alterius Ladislai*” (în actul din 30 noiembrie 1429)⁵¹ în sensul că Lado și Nicolae nu erau frați, ci copiii unor persoane diferite care, din întâmplare, poartă același nume – Ladislau. Lado și Ladislau pot fi plasați în aceeași generație cu Lațcu de Bizere și Delinești, respectiv cu Iacob de Delinești, pentru că Lațcu și Nicolae de Bizere erau veri primari (*fratri suo*, la 29 noiembrie 1433, apoi corect, *fratri suo patrueli*, la 6 decembrie 1433)⁵². În legăturile de familie poate fi integrată și ramura lui Petru Viteazul, căci la 23 iunie 1450 se aminteau bunurile care aparțineau lui „*Nicolao ac Ladislao carnali, alteri Ladislao filio condam Lado et Jacobo filio Petri de eadem Bizere patruelibus fratribus suis*”. Aici Nicolae poate fi socotit văr cel mult cu Iacob, nu și cu Ladislau, altminteri intrându-se

47. Hurmuzaki, I/2,p.558,561.

48. *Ibidem*, p.638,647,652,732,733,746,764; II/2,p.44,196-197,231; II/5,p.527,528,532.

49. *Ibidem*, I/2,p.582-583; II/5,p.527.

50. *Ibidem*, I/2,p.638; II/5,p.530.

51. *Ibidem*, I/2,p.561.

52. *Ibidem*, p.582-583.

în contradicție cu conținutul actelor din 1433 și 1438. Putem constata că din cei trei beneficiari ai donației regale din 1429, Nicolae, Lado și Iacob, considerați veri și membri ai aceleiași generații, în 1450 mai trăiau doar doi, drepturile celuilalt transferându-se fiului său care poartă, firește, un alt grad de rudenie, ignorat în document⁵³.

Pe lângă datele referitoare la ascendența și înrudirile colaterale mai mult sau mai puțin apropiate, izvoarele secolului XV ne oferă și alte amănunte importante din viața lui Ladislau Bizere: în 1470 purta apelativul Găman (*Gamath*), peste cinci ani (12 februarie 1475) apăra drepturile patrimoniale ale băieților săi, George și Ladislau, presimțindu-și probabil moartea nu prea îndepărtată (înainte de 11 iunie 1478)⁵⁴. Dacă Ladislau este pomenit doar la 1475, în schimb, viața lui George Găman de Bizere este atestată document până la 9 iunie 1505. Biografia acestui nobil prezintă numeroase detalii interesante. În 1491, era numit „*Georgius Wak alio nomine Gaman*”, indiciu că moștenise o trăsătură a tatălui său, iar ulterior avusese neșansa de a rămâne orb. Viața i-a rezervat însă și multe împliniri, în sensul că a avut o familie numeroasă care s-a bucurat de o avere crescândă. George Găman de Bizere apare căsătorit doar în perioada de după 3 aprilie 1495, soția sa fiind Dorothea, fata nobilului Filip Halgas din Zorlenț (*Zorilencz*)⁵⁵. Căsnicia trebuie privită ca întemeiată cu mult timp înainte, deoarece la 16 octombrie 1491, George Găman avea deja trei fii, pe Ioan, Nicolae și Ladislau⁵⁶. Tot în acea perioadă se specifică înrudirea lui George Găman cu Nicolae de Bizere cel tânăr, o înrudire de sânge, însă îndepărtată, aspect pe care l-am evidențiat mai înainte. După 1505, George Găman a ieșit din atenția documentelor, fiind foarte greu de precizat data și vârsta la care a murit. Posteritatea sa este reprezentată de cinci copii, din care patru erau băieți. Primul dintre ei a fost Ioan Găman, din a cărui viață nu se poate cerceta decât o secvență de 15 ani (1491-1505)⁵⁷. La 26 ianuarie 1492, Ioan apărea alături de frații săi, Nicolae și Andrei, toți fiind recunoscuți de George Găman ca urmașii lui de sânge⁵⁸. După 9 iunie 1505, biografia lui Ioan Găman este mai greu de reconstituit, pentru că următoarele mențiuni referitoare la aceasta sunt foarte târzii, din 11 aprilie 1566 și 18 februarie 1580⁵⁹. Prima din ele o amintește ca fiind încă în viață pe văduva răposatului Ioan Găman. Din nefericire, numele soției lui Ioan a rămas până astăzi o taină. A doua știre se referă la o fiică a lui Ioan Găman, al cărui nume, Iustina, este precizat doar în genealogia lui Pesty⁶⁰. Această fată, care în

53. *Ibidem*, p.764; ambiguitatea unor expresii ca și folosirea în acte a unor termeni nepotriviti pentru unele sensuri, au determinat apariția unor numeroase inadvertențe în toate tabelele genealogice publicate până în prezent (v. Pesty, *Szörény*, I, p.458-459, unde unele persoane apar de 2-3 ori prezentate; I. Pușcariu, *op.cit.*, vol.2, p.28; C. Feneșan, *Familia*, p.278; L.Boldea, *Probleme*, p.89).

54. Hurmuzaki, II/2, p.196-197, 231, 248.

55. *Ibidem*, p.369-370, 418-420, 534.

56. *Ibidem*, p.323.

57. *Ibidem*, p.323, 330, 332, 368-369, 454, 534.

58. *Ibidem*, p.332.

59. *Ibidem*, II/5, p.590; C. Feneșan, *Documente*, p.61.

60. Pesty, *Szörény*, vol.1, p.466.

1580 nu mai trăia, a avut la rândul ei o fiică (Ana, văduva lui Paul Ciclean) și un nepot (Ioan Ciclean).

Al doilea fiu al lui George Găman a fost Nicolae. Cele mai dese mărturii provin din perioada copilăriei și adolescenței (octombrie 1491-iunie 1505), însă spre deosebire de fratele său Ioan, Nicolae Găman a avut șansa de a rămâne și în atenția documentelor ulterioare, care îl prezintă ocupând demnitatea de castelan (5 august 1527, 25 aprilie 1531), apoi ca arbitru în procesul familiei Fiat (24 iulie-12 octombrie 1535)⁶¹. Nicolae s-a stins din viață înainte de 2 iunie 1559, posteritatea sa fiind reprezentată de doi băieți, Ladislau și Petru⁶².

Documentul din 16 octombrie 1491 constituie prima dar și ultima mărturie referitoare la Ladislau, cel de-al treilea fiu al lui George Găman. Deoarece Ladislau nu mai apare consemnat nici în seria imediat următoare de documente (ianuarie 1492-iunie 1505) și nici în izvoarele târzii, există toate motivele să credem că el a murit spre sfârșitul anului 1491. În nici un caz, o eventuală absență, boală sau captivitate a lui Ladislau, nu l-ar fi determinat pe George Găman să-și îndepărteze fiul de la drepturile patrimoniale cuvenite. Descendența lui Ladislau este cunoscută numai din genealogia lui Pesty, izvoarele publicate până acum neaducând nici o confirmare a acesteia. Astfel, se pare că Ladislau ar fi fost căsătorit cu Veronica Tompa și Veronica Szeri, care l-a dăruit un fiu, pe Ioan (1501), devenit la rândul său tatăl a trei copii: Ladislau, Petru și Sofia⁶³.

Andrei Găman pare a fi ultimul din șirul băieților lui George Găman pentru că este amintit mereu la urmă și, în plus, existența sa nu este atestată în 1491, ca cea a fraților săi, ci numai din 12 ianuarie 1492⁶⁴. În cazul lui Andrei, se poate aprecia generozitatea mărturiilor istorice care nu numai că îl prezintă în viață, pentru mai mult de 55 de ani, dar totodată surprind abandonarea vechiului nume de familie în favoarea altuia nou. Dacă la 4 februarie 1536 și 25 mai 1543 se mai numea încă Andrei de Bizere, la 10 mai 1547 același nobil se recomanda Andrei de Calova, iar în 1563, când era deja răposat, genealogia familiei îl amintea cu formula „*Andreas de Byzere similiter gaman cognominatus*”⁶⁵. Andrei a fost căsătorit cu Barbara Basy⁶⁶, această legătură fiind binecuvântată cu patru copii: Francisc, George, Căncea (*Kynch*) și Ioan. Cuplul s-a destrămat din motive naturale, căci Andrei a murit înainte de 16 mai 1559, în timp ce soția sa mai trăia și la 11 aprilie 1566, ea fiind măritată cu fostul primar al Orăștiei, Mihai David⁶⁷.

61. Hurmuzaki, II/3,p.621; II/4,p.7,80.

62. *Ibidem*, II/5,p.456; este puțin probabil ca Francisc, George, Andrei și Barbara să fi fost copiii săi, aceștia fiind descendenții nepotului său u de frate, George Găman (Pesty, *Szörény*,1,p.466). Confuzia lui Pesty iese în evidență, comparând schemele diferite din *op.cit.*,p.459 și 466.

63. Din moment ce George și Ladislau sunt amintiți de două ori în același tabel (*Szörény*,1,p.458) nu avem certitudinea că Pesty s-a referit într-adevăr la acel Ladislau pe care l-am avut noi în vedere.

64. Hurmuzaki, II/2,p.330,332,368-369,454,534.

65. *Ibidem*, II/4,p.100,358,361,398; II/5,p.528.

66. Pesty, *Szörény*, 1,p.458,465.

67. Hurmuzaki, II/5,p.455,590; despre Mihai David, locuitor și primar în Orăștie, vezi A. Amlacher, *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos, Hermannstadt*, 1879,p.113-114,128,132-133.

George Găman a avut și o fiică, Caterina, care poate fi socotită drept mezina familiei pentru că, la 3 aprilie 1495, ea era o copilă (*puella*). Caterina mai apare consemnată o singură dată, la 9 iunie 1505, după care urma acesteia se pierde definitiv⁶⁸.

A șaptea generație a ramurii studiate aici cuprinde nepoții lui George Găman, care au trăit la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Documentele avute la dispoziție ne-au permis să reconstituim viața a șase persoane din această generație. Respectând ordinea prezentării celor cinci copii ai lui George Găman, atenția noastră se îndreaptă firesc spre urmașii celui dintâi băiat, anume Ioan Găman. Descendența acestuia, pe care informațiile de arhivă o rezumă doar la o singură fiică, a fost deja expusă într-una din paginile anterioare, astfel că nu mai considerăm necesară o revenire asupra ei.

Ladislau și Petru, fiii lui Nicolae Găman, sunt amintiți în documente destul de târziu, fapt care permite să se reconstituie doar perioada de maturitate a vieții lor. Ladislau Găman era frate bun cu Petru, atât după mamă (*fratris suis uterini*, 16 mai 1559), cât și după tată, amândoi fiind nepoții lui George Găman (1559-60)⁶⁹. Viața lui Ladislau este atestată pe o durată de 27 de ani (10 mai 1547-6 ianuarie 1574), răstimp în care poartă apelativul *Gaman de Kalowa* (1560) și își întemeiază o familie, căci la 20 februarie 1572 avea ca ginere pe nobilul Ludovic Fiat⁷⁰. Ladislau a murit înainte de 6 iunie 1577, dată la care soția sa Magdalena era remăritată cu Ladislau Fiat. Tot atunci se preciza și numele acelei fiice a lui Ladislau, abia amintită la 1572, aceasta fiind Ana⁷¹. Celălalt frate, Petru Găman, este consemnat o perioadă mai scurtă de timp (9 iulie 1557-19 noiembrie 1563), îndeosebi în calitate de castelan al Caransebeșului și Mehadie⁷². Sfârșitul său este anunțat la scurt timp după acela al fratelui Ladislau (*nehai Gaman Peter*, 24 ianuarie 1577). Petru Găman a lăsat în urmă un fiu, pe Nicolae⁷³.

Posteritatea lui Ladislau, al treilea între băieții lui George Găman, a fost și ea prezentată mai înainte, așa că nu ne mai rămâne de adăugat decât precizarea că Ioan (fiul lui Ladislau) a fost unul dintre cei mai în vârstă membri ai generației sale. Deoarece Ladislau dispăre din documente la 1491, fiul acestuia trebuie să fi avut în 1501, momentul când se regăsea în documentele cercetate de Pesty, cel puțin 10 ani.

Andrei Găman a fost părintele a patru copii: Francisc, George, Căncea și Ioan. Înrudirea primilor doi frați este precizată foarte clar și des în actele vremii, Francisc și George fiind copiii lui Andrei Găman și descendenții în linie dreaptă ai lui Lado Bizere⁷⁴. Aceste detalii genealogice ne arată fără

68. Hurmuzaki, II/2,p.369,534.

69. *Ibidem*, II/5,p.455-456,464-465.

70. *Ibidem*, II/4,p.398; II/5,p.464,706,728.

71. Arh. Naț. Buc., *Microfilme Ungaria*, r.629,c,1017.

72. Hurmuzaki, II/5,p.414,455-456,462,464-465,467,469,493,527.

73. Pesty, *Szörény*,3,p.412.

74. Hurmuzaki, II/5,p.456,465,527,530 (Lado Bizere apare în 1563 ca răstrăbunicul (*abavus*) lor),532; Pesty, *Szörény*, 3,p.414.

dubii că Francisc și George au fost veri primari cu Ladislau și Petru Găman, nu frați (*fratrum suorum*), după cum lasă se înțelege un înscris din 9 august 1561⁷⁵. Intrați simultan în atenția documentelor (16 mai 1559), cei doi frați nu sunt la fel de bine cunoscuți, Francisc fiind atestat de nouă ori până la 11 decembrie 1586⁷⁶, iar George de 15 ori până la 7 martie 1603⁷⁷. Astfel se explică motivul pentru care lui Francisc abia dacă i se cunoaște un succesor (Ioan), în timp ce numele soției, socrilor și copiilor lui George Găman nu rămân o taină. Fr. Pesty, care a avut posibilitatea să cerceteze un mare număr de fonduri arhivale, a stabilit că George Găman era căsătorit încă de la 1577 cu Cătălina (Caterina) Birta, fiica lui Gaspar Birta și a Anei de Maciova, cu care a avut șapte copii⁷⁸, unii dintre aceștia regăsindu-se în documentele publicate mai târziu.

În cazul celui de-al treilea copil al lui Andrei Găman, putem să-i cercetăm existența și descendența, apărând direct la mărturiile documentare. Prima dintre acestea provine din 16 mai 1559 și face referire la „*puella Barbara filia nobilis quondam Kynch, filiae olim Andree Gaman*”⁷⁹. Fata lui Andrei Găman, numită aici Căncea, mai apare o singură dată la 8 noiembrie 1577, desigur tot ca răposată, sub numele de Caterina (!). Actul din 1577 este important pentru că precizează numele celui cu care fusese căsătorită Căncea/Caterina (răposatul Ladislau Eoz), apoi fiindcă atestă căsătoria Barbarei, copila din 1559, cu nobilul Ioan Varkonyi de Postelke⁸⁰.

Ultimul fiu al lui Andrei Găman a fost Ioan, însă el a murit probabil de mic, după cum sugerează Pesty în genealogia de acum 120 de ani⁸¹.

Epuizând prezentarea tuturor membrilor cunoscuți ai acestei generații, care au fost nepoții lui George Găman, atenția noastră se va concentra asupra celor care au trăit în preajma anului 1600. Plasarea corectă a fiecărui reprezentant al familiei, în locul care i se potrivește, este mult îngreunată de faptul că documentele epocii nu mai prezintă explicit legăturile de rudenie, iar unele persoane care poartă același nume pot fi ușor confundate între ele. Pe parcursul documentării am putut constata că între membrii generației există mari decalaje de vârstă, datorate firește locului pe care părinții acestora l-au avut în cadrul generației lor (primii născuți sau mezini) și momentului (adolescență, tinerețe sau deplină maturitate) când au avut copii.

Ladislau Găman a avut, se pare, doar o unică fată, Ana, care în momentul primei mențiuni (20 februarie 1572) era deja măritată cu nobilul Ludovic Fiat. Ana Găman a supraviețuit soțului ei, căruia i-a dăruit șase copii, fiind

75. Hurmuzaki, II/5,p.493.

76. **Ibidem**, p.455,462,465,493,527,590; C. Feneșan, **Documente**,p.61; Pesty, **Szörény**,3,p.414; Idem, **Krassö**,4,p.123.

77. Hurmuzaki, II/5,p.455,493,527; C. Feneșan, **Documente**, p.61,120; Pesty, **Szörény**, vol.2,p.237,243,245; vol.3,p.414-417; idem, **Krassö**, 4,,p.142,163,165,182; A. Veress, **Epistolae et acta Generalis Georgii Basta**, vol.2 (1602-1607), Budapest, 1913,p.165-166,187-188; la 3 iunie 1590 apare, din greșeală, **Gregory Gaman** (**Krassö** 4,p.159).

78. Pesty, **Szörény**, vol.1,p.457 (fam. Birta) și 466; vol.2,p.237

79. Hurmuzaki, II/5,p.455.

80. Pesty, **Szörény**, 3,p.414.

81. **Ibidem**, vol.1,p.466.

atestată în viață la 4 mai 1597. Înrudirea celor două familii nobile prezintă un amănunt interesant: după moartea lui Ladislau Găman, nevasta acestuia, Magdalena, s-a recăsătorit cu Ladislau Fiat (fratele lui Ludovic), astfel că Magdalena a fost pentru cuplul Ana Găman - Ludovic Fiat nu numai mamă și soacră, ci și cumnată⁸².

Posteritatea lui Petru Găman, fratele lui Ladislau, este reprezentată de Margareta și Nicolae Găman, nefiind exclusă posibilitatea ca pe lângă aceștia, să fi existat și alți copii necunoscuți nouă. Viața Margaretei Găman poate fi reconstituită acceptabil din informațiile oferite de mărturiile scrise la 20 aprilie 1588 și 2 octombrie 1600⁸³. Din coroborarea datelor aflăm că Margareta a avut trei soți, anume pe Gaspar Luca, Francisc Horvath din Lugoj (1588) și Ioan Flocă (1600). Deși măritată de trei ori, Margareta Găman nu a avut decât două fiice, Sofia și Barbara, născute în timpul căsniciei cu Francisc Horvath. Aceleași mărturii sunt prețioase pentru că vin să confirme indirect descendența Margaretei Găman din Petru și nu din George Găman, așa cum arată Pesty în genealogia sa⁸⁴. La 1600, Margareta preciza în testamentul ei că are un frate mai mic, numit Nicolae, de aici putându-se deduce faptul că Petru Găman a avut și alți copii. În același testament apare și George Găman, dar Margareta nu pomeneste nicăieri faptul că ar fi vorba de tatăl ei, dimpotrivă, numindu-l „acel George Găman”. Actul din 1588. Prin elementele sale, îl completează pe cel din 1600, arătând că Nicolae Găman a cedat Margaretei „sfertul de proprietate după dreptul convenit fetei”, semn clar că cei doi erau frați. Este posibil ca Margareta Găman să mai fi trăit ceva timp după 2 octombrie 1600, dată la care era „bolnavă la trup, dar întreagă la minte”, însă în nici un caz până la 1622, când era amintită o altă Margareta, fata lui George Găman, cu care Pesty a confundat-o.

Nicolae Găman poate fi urmărit cu precizie în documente de la 24 iunie 1577 și până la 12 octombrie 1612, răstimp în care el apare alături de sora sa Margareta, de fiii Petru, Ladislau și Simion, ori de rude îndepărtate precum George Găman⁸⁵. Din păcate, este dificil de precizat cărui Nicolae Găman îi aparținea iobagul Ștefan Zverdak, ce depunea mărturie într-un proces la 1 iulie 1618, căci în această perioadă trăiau simultan fiii lui Petru și George Găman, ambii numiți Nicolae⁸⁶.

Următorii membrii ai generației sunt, teoretic, nepoții lui Ladislau, cel care în 1491 se număra printre fiii lui George Găman cel orb. Dintre acești

82. Pentru aceste legături a se vedea studiul nostru **Familia Fiat de Armeniș ...**, p.24-26. Nu putem fi de acord cu ideea lui Pesty cum că Ladislau Găman a fost soțul Magdalenei, fosta nevastă a lui Ioan Fiat, iar Ana Găman este rodul legăturii acestora. Ar rezulta că Ludovic Fiat și Ana Găman erau frați vitregi după mamă, neputând să devină soți. Însăși vârsta atribuită Anei (65 de ani, în 1633) exclude varianta lui Pesty (Szörény, 1,p.467), căci altminteri, ce motive l-ar fi determinat pe Ludovic Fiat să ia în căsătorie, la 1572, o fată de 4 ani?

83. C. Feneșan **Documente**, p.73,119-120.

84. Pesty, **Szörény**, 1,p.459,466.

85. **Ibidem**, vol.3,p.412; C. Feneșan, **Documente**, p.61,73,110,119,134; A. Veress, **op.cit.**,p.165-166.

86. Pesty, **Krassó**, p.272.

nepoți, Ladislau, Petru și Sofia, cunoscuți doar din genealogia lui Pesty, ne atrage atenția doar unul, anume Petru. El este singurul dintre toți reprezentanții generației sale care poartă numele Petru, astfel că nu este imposibil ca acesta să fie una și aceeași persoană cu Petru Găman amintit în actul din 20 aprilie 1588. La acea dată, alături de Margareta Găman, apărea și Cătălina Găman din Jdioara, văduva răposatului Teodor Boldiș, care reprezenta drepturile lui Petru Găman. Întâlnim deci un caz deosebit, când o femeie susține drepturile unui bărbat, acesta nefiind nici soț (era decedat), nici copil (nu se numea Boldiș) și nici frate (l-ar fi reprezentat unchiul). Rămâne varianta că Petru Găman să fi fost tatăl Cătălinei, acesta fiind probabil împiedicat de vârstă sau boală ca să-și exercite singur drepturile. Ne exprimăm convingerea că cercetările viitoare vor clarifica această problemă genealogică și vor hotărî dacă această deducție corespunde realității istorice.

Andrei Găman se remarcă în rândul membrilor familiei sale printr-o descendență amplă, care cuprinde nouă nepoți. Primul băiat, Francisc, i-a oferit un singur nepot. Acesta s-a numit Ioan Găman și a avut două căsnicii, prima dintre ele fiind legată cu Barbara Moise, care fusese mai întâi soția lui Mihai Mătniceanu, iar a doua cu fosta nevastă a lui Petru Criciovan. Pesty ne asigură că niciuna dintre soții nu i-a dăruit copii și astfel „*Johannes Gaman de Kalova, Nobilis* s-a stins din viață (după 3 iunie 1590) fără bucuria de a fi lăsat urmași pe pământ”⁸⁷.

Spre deosebire de frații săi, Francisc și Căncea, nobilul George Găman s-a dovedit a fi unul din cei mai prolifici membri ai familiei, el având trei băieți și patru fete. Doi dintre băieți, Andrei și Francisc, sunt cunoscuți doar din genealogia elaborată de Pesty, istoricul bănățean remarcându-i în documentele anilor 1582 și 1588⁸⁸. Al treilea fiu, numit Nicolae, apare atât în 1588, cât și în actele următoarei jumătăți de secol. La 1601, Nicolae era amintit alături de mama sa, Caterina Birta, iar un act din 25 martie 1622 ne oferă certitudinea că Nicolae, Anuca și Margareta au fost într-adevăr „urmașii lui George Găman”⁸⁹. Aidoma vărului său Ioan Găman, Nicolae a avut două soții, prima fiind Mara Fiat (10 septembrie 1615), iar următoarea – Ana Săcel (31 martie 1641)⁹⁰. Urmășii lui Nicolae Găman nu pot fi încă nominalizați, pentru că documentele de la mijlocul secolului XVII nu conțin nici o indicație referitoare la legăturile de rudenie existente atunci. Lipsa mărturiilor se face simțită și în reconstituirea biografiilor celor patru fete ale lui George Găman, astfel că am fost nevoiți să apelăm tot la indicațiile oferite de Fr. Pesty. Pe scurt, toate fetele lui George Găman, Barbara, Ana, Căncea și Margareta sunt consemnate la 1601, probabil în același document, iar viața acestora poate fi urmărită în următorii 15-40 de ani. Barbara Găman a fost căsătorită cu George Eördeogh, această prețioasă informație aflându-se într-un document ce amintea de sechestrarea casei Barbarei, până

87. **Ibidem**, p.164; idem, **Szörény**, 1,p.459,466.

88. **Ibidem**, p.457 (fam Birta),459,466.

89. **Ibidem**, p.459,466; 2,p.245; pentru atestările din 1622-1641, vezi C. Feneșan, **Documente**, p.150; Pesty, **Krassö**,4,p.297,299,330.

90. C. Feneșan, **Documente**, p.142,177.

când soțul ei își plătea o datorie de 15 florini. Pentru că sechestrul s-a produs în timpul când Daniel Kun era primarul Caransebeșului, se poate admite că Barbara era căsătorită cu George în anii 1612-1613 și 1615-1616⁹¹. Sora acestuia, Căncea (*Kincza Gaman*) este întâlnită doar o singură dată și foarte târziu (10 octombrie 1640), în postura de soție a lui Iacob Itali și de stăpână a unui iobag român, Ioan Regaz⁹². Remarcăm, din nou, confuzia pe care Pesty a făcut-o între această doamnă și Cătălina Găman din Jdioara, pomenită la 1588. În afara evidentei diferențe de nume, se poate admite logic că în 1588, Căncea ar fi fost prea tânără pentru măritiş, cu atât mai mult pentru a apărea ca văduvă, și în plus, nu ea ar fi fost cea mai indicată și în măsură ca să-l reprezinte pe Petru Găman. O confuzie asemănătoare, deja semnalată mai sus, s-a produs între cele două Margareta Găman, amintite în intervalul 1588-1622. Adevărata fiică a lui George Găman nu este pomenită decât în actul din 25 martie 1622, alături de soțul ei Gheorghe Giurma. Tot acolo se poate da de urma ultimei fete, Ana (Anuca) Găman rămasă singură după decesul soțului ei, Petru Tivadar. Din genealogiile publicate de Pesty reiese că Ana Găman ar mai fi avut un soț, pe Ioan Lugasi, căsnicia lor destrămându-se înainte de 1616⁹³. Un indiciu în sprijinul acestei posibilități apare în documentul din 12 ianuarie 1604, unde era amintit „locul de curte rămas de la Gaspar Birta, pe care îl stăpânește acum soția lui Ioan Lugasi”⁹⁴. Deși numele acestei femei nu este precizat, fapt care menține incertitudinea, se poate admite că Ana a primit acea curte ca zestre, cu ocazia nunții sale. Nu trebuie uitat că Gaspar Birta a fost socrul lui George Găman, deci bunicul Anei.

În această generație amplă își găsește locul și Barbara, fata pe care Căncea Găman a avut-o cu nobilul Ladislau Eoz. Copilă în 1559, apoi la 1577 măritată, Barbara rămâne importantă pentru familia Găman, nu atât genealogic, cât mai ales prin prisma drepturilor patrimoniale pe care rudele sale au încercat să i le ia.

Știrile despre următoarea generație a familiei sunt mult mai restrânse. Descendența unor persoane este efectiv necunoscută (cazul copiilor lui George Găman), iar uneori, dacă este știută, nu mai prezintă interes (cazul urmașilor Anei Găman). Informațiile se concentrează îndeosebi asupra urmașilor lui Nicolae Găman și ai surorii sale Margareta. Aceasta din urmă a avut două fiice, Barbara și Sofia Horvath. Ambele fete sunt consemnate în testamentul Margaretei (2 octombrie 1600), act care lasă se înțeleagă că ele nu erau atunci căsătorite. Despre Sofia se poate afirma că ajunsese la vârsta adolescenței, chiar a măritişului, întrucât există dovada nașterii sale înainte de 11 decembrie 1586⁹⁵. Verii acestor fete au fost Petru, Ladislau și Simion Găman, care apar

91. Pesty, *Szörény*, 1, p. 466; 2, p. 239; Daniel Kun este atestat primar între 12 octombrie 1612-29 aprilie 1613 și 18 mai 1615-20 martie 1616, cf. C. Feneșan, *Documente*, p. 134, 140, 144; *Mon. Com. Reg. Trans.*, 7, 1881, p. 259.

92. Pesty, *Krassö*, 4, p. 322.

93. Idem, *Szörény*, 1, p. 457 (fam. Birta).

94. C. Feneșan, *Documente*, p. 130.

95. *Ibidem*, p. 119; Pesty, *Krassö*, 4, p. 123.

alături de tatăl lor doar într-o unică mărturie din 27 iunie 1588⁹⁶. După 1588, Ladislau Găman este singurul băiat care rămâne în atenția documentelor. Astfel, la 12 octombrie 1612, Ladislau apare ca rudă îndepărtată, probabil prin alianță, cu Ștefan Lada, junele din Totești (districtul Hațeg), iar peste 10 ani (30 iunie 1622) era pomenit ca decedat⁹⁷. Soția sa, Ana Simion, amintită abia în 1622 ca văduvă, era fiica soților Ladislau și Marinca Simion. Ea s-a remăritat după 1622 cu Ștefan Lada, dar legătura nu a fost de durată căci, la 5 septembrie 1628, această femeie ajunsă la 68 de ani, era din nou văduvă, de această dată după fostul jude din Totești⁹⁸. Din căsătoria lui Ladislau Găman cu Ana Simon au rezultat două fete, numite Margareta și Sara. Prima din ele este surprinsă în documente la vârsta deplinei maturități, odată ca soția lui Ștefan Mohaczi de Limba (5 septembrie – 31 decembrie 1628), apoi ca tovarăsa de viață a nobilului Ioan Török (7 mai 1635)⁹⁹. Sara Găman a fost, după spusele lui Pesty, nemăritată până în 1628, din anul următor ea unindu-și destinul cu cel al influentului nobil Nicolae Măciș. Documentele provenite din perioada 10 martie 1638 – 31 martie 1642 ne oferă certitudinea că Sara Găman a fost, într-adevăr, fata cuplului Ladislau Găman – Ana Simion și soția lui Nicolae Măciș¹⁰⁰. Alte surse indică faptul că Nicolae Măciș avea 31 de ani la 1635 și că a fost tatăl a doi băieți, Ioan și Petru. Prin urmare, se poate admite că Sara Găman avea o vârstă apropiată de cea a soțului ei, ea fiind și mama celor doi băieți. Ceea ce nu se poate stabili este dacă Sara Găman a supraviețuit lui Nicolae Măciș, decedat în 1671¹⁰¹.

Documentele avute la dispoziție ne-au permis să descoperim și un interesant exemplu de înrudire îndepărtată și după un timp îndelungat a două ramuri ale familiei Bizere-Găman. La 22 mai 1635, Nicolae Măciș o avea ca mamă pe Adviga Török, adică pe cea despre care, la 19 aprilie 1597, se spunea că este „soția alesului Petru Măciș de Tincova fiica bună a ales răposatului Iacob Török, fiul defunctului Francisc Török avut cu nobila răposată doamnă Cristina de Bizere, soția sa”¹⁰². Cristina Bizere l-a avut ca părinte pe Nicolae Bizere, cu care George Găman cel orb se considera a fi „*frater et consanguineus*” la 1491. Coborând pe ramura Găman a familiei, se observă că George cel orb a fost, în fond, străbunicul bunicului (prerăstrăbunic = *atavus*) Sarei Găman, soția lui Nicolae Măciș.

Documentele din a doua jumătate a secolului XVII pun în lumină viața și faptele a șase reprezentanți din familia Găman. Din nefericire, nici unul dintre aceste acte nu face referire la vreo legătură de rudenie, astfel că poziția fiecărui personaj în arborele genealogic nu poate fi încă precizată.

96. Arh. Naț. Buc., **Microfilme Ungaria**, r.629, c.1020.

97. C. Feneșan, **Documente**, p.134,151.

98. Pesty, **Szörény**,1,p.475 (fam Simion); Arh. Naț. Buc., **Microfilme Ungaria**, r.629,c.1046.

99. **Ibidem**, c.1045-1046; C. Feneșan, **Documente**, p.162-163.

100. **Ibidem**, p.169,179; Pesty, **Krassö**, 4,p.3128,322,324,329.

101. C. Feneșan, **Documente**, p.168; Nagy Iván, **op.cit.**, vol.7, 1870,p.221. Sara Găman a fost mama lui Petru Măciș, cel care a devenit vicecomite, apoi comite al comitatului Severin, la sfârșitul sec. XVII:

102. Pesty, **Krassö**, 4,p.301; C. Feneșan, **Documente**, p.92.

Ladislau Găman nu este menționat decât pentru un scurt interval (10 martie-20 aprilie 1650) alături de George Găman și în calitate de proprietar al unor vii la Caransebeș¹⁰³. Întrucât acesta avea posibilitatea de a dispune liber de averea sa, iar în același an avea un frate mai mic, Nicolae, despre care se știe sigur că atunci avea 12 ani, trebuie admis faptul că „viteazul Ladislau Găman” era o persoană ajunsă deja la maturitate. George Găman a avut, la rândul său, o existență destul de lungă. Amintit în 1650 ca proprietar, semn că nu era chiar un puști, George figurează ulterior, fie printre martorii care asistă la redactarea testamentului lui Gabriel Măciș (18 decembrie 1679), fie în rândul proprietarilor de case, grădini și mori din Caransebeș (30 august 1688)¹⁰⁴. Între persoanele atestate la 1679 și 1688, se regăsește și Nicolae Găman, despre care Pesty afirma că este fratele mai mic al lui Ladislau Găman. Cert este faptul că Nicolae împlinise 50 de ani în 1688, iar existența sa poate fi urmărită documentar până la 5 august 1698, dată la care acest nobil, devenit sexagenar, purta apelativul „senior” (desigur, cu scopul de a fi deosebit de un alt Nicolae Găman mai tânăr)¹⁰⁵.

Mihai Găman rămâne încă un personaj obscur, din viața sa cunoscându-se doar o secvență relativ scurtă (9 ianuarie 1695-15 septembrie 1698). El apare alături de ruda sa Nicolae Găman, în calitate de nobil al comitatului Severin și de locuitor al Lugojului¹⁰⁶. La fel de puțin cunoscuți rămân Andrei și Sofia Găman, care se regăsesc doar într-un „*regestrum dominorum nobilium aut possessorum comitatus Zöriniensis*” nedatat, însă elaborat cu certitudine între 1689-1698. Dacă Andrei este numai amintit, despre Sofia se știe măcar că era văduvă după nobilul Csulai¹⁰⁷.

Pe lângă informațiile legate de existența fizică, strict biologică, a persoanelor din familia Bizere-Găman, un alt aspect interesant, care merită să fie cercetat, îl constituie situația materială a acestor oameni. Interesul pentru cunoașterea întinderii, a modului de dobândire și de utilizare a patrimoniului material, este suscitată, mai întâi, de faptul că multe din persoanele prezentate în paginile anterioare, se bucurau de un prestigiu social remarcabil, de o noblețe conferită și garantată îndeosebi de bogăția lor însemnată. Investigația este necesară pentru a stabili influența diverșilor membri în cadrul familiei, modul în care bunurile, stăpânite după anumite principii, au generat coeziune sau discordie între rude, în sfârșit, raporturile stabilite cu multe alte familii nobile din Banat și Transilvania, cu autoritățile locale și chiar cu puterea centrală.

Patrimoniul imobiliar al familiei s-a mărit considerabil, prin diverse mijloace, în decurs de două secole. Multe posesii se aflau în stăpânirea familiei încă de la cumpăna secolelor XIV-XV, ele devenind obiect de partaj între rude după anul 1447. Posesiile amintite la 1433 și 1439 erau dispuse compact, pe văile Bistrei și Pogănișului¹⁰⁸, fiind probabil, cele mai vechi

103. *Ibidem*, p.195,198.

104. Pesty, *Krassó*,4,p.356-357; C. Feneșan, *Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688)*, în „*Revista istorică*”,7,1996,nr.1-2,p.84.

105. Pesty, *Szörény*, 1,p.467; C. Feneșan, *Caransebeșul*, p.84; idem, *Comitatul*,p.193,211,219-220; idem, *Stăpâni*, p.176,178,180.

106. *Ibidem*,p.176, 178,180; idem, *Comitatul*,p.193,212,220.

107. *Ibidem*,p.223,d.24.

108. D. Țicu, *op.cit.*,p.19-21,24-25; C. Feneșan, *Familia*, p.274-275.

moșii ale familiei. Pe lângă acestea, se vor adăuga ulterior, sate, predii, cetăți și târguri din câmpia Timișului, Clisura Dunării și zona Hunedoarei. Numeroase posesii au fost stăpânite pe baza actelor de danie sau de reconfirmare a dreptului de folosință, emise de regii Ungariei (Sigismund de Luxemburg, Albert de Habsburg, Vladislav I), de voievozii și apoi de principii ardeleni (Iancu de Hunedoara, Ioan Sigismund Zápolia, Cristofor Bători), inclusiv de cei aflați trecător la conducerea Transilvaniei (generalul George Basta). Credința și faptele de vitejie manifestate în timpul luptelor antiotomane au fost răsplătite de regalitatea maghiară prin acordarea unor cetăți (*castrum Dranko vocatum cis Danubium existens simulcum comitatu ac villias ad idem pertinente*, 1438-39), sate (***possessiones wolachicales***, 11 iun. 1444) și târguri românești (*oppidum desertum wolachicale Kewzagh appellatum in districtu de Haram*, 1444)¹⁰⁹. Beneficiarii acestor posesii erau nobilii bănățeni (Nicolae de Bizere, Mihai și Blasiu de Ciorna) și hunedoreni (Mușina și Sandrin de Densuș), astfel că cei din familia Bizere au stăpânit în mod efectiv, doar o treime, un sfert sau o cincime din aceste bunuri. Aceeași situație este regăsită și în 1443, când cei cinci nobili amintiți mai sus, primeau ca danie posesiile Recaș și Zegehaza, pe motivul că ei cheltuiseră 5000 de florini cu paza cetăților Severin, Gureni, Orșova, Peciu, Șvinița, Caransebeș și Mehadia încă din 1438-1439. Cele două posesii au fost acordate și pe considerentul că nu aveau stăpân, foștii proprietari decedați nelăsând urmași¹¹⁰.

În alte cazuri, autoritatea centrală s-a mărginit doar la reconfirmarea vechiului drept de stăpânire a posesiilor, acceptând și sancționând o stare de fapt. Primul exemplu datează din 30 noiembrie 1429, când regele Sigismund de Luxemburg reacorda (*remittimus et relaxamus*) o curte din Caransebeș „*nunc in manibus officialium nostrorum existentem*” lui Lado, Nicolae și Iacob de Bizere ce s-au remarcat în luptele antiotomane. Aceeași curte, care era totodată și loc de moară, a fost din nou obiectul unei reconfirmări (23 iunie 1450) obținute de la Iancu de Hunedoara¹¹¹. Peste un an (7 iunie 1451), același mare comandant reîntărea lui Nicolae de Bizere și nobililor din familia Ciorna stăpânirea cetății Drencova și a pertinențelor sale. Documentele din secolele următoare dezvăluie situații noi în care intervine reconfirmarea princiară. Astfel, la 19 noiembrie 1563, principele Ioan Sigismund Zápolia recunoștea membrilor ramurii Găman dreptul de a moșteni numeroasele posesii rămase de pe urma nobilului Ioan de Bizere, decedat fără urmași, iar la 8 octombrie 1576, principele Cristofor Bători îi reconfirma Anei Găman, sub forma unei noi donații, părțile posesionale din șapte sate care i se cuveneau prin moștenire¹¹². Peste ani, la 25 ianuarie 1603, generalul George Basta ordona autorităților severinene să-l introducă pe George Găman în posesia a 8 moșii luate ca zălog de la diverși proprietari împrumutați de acesta cu peste 1000 de florini¹¹³. Porunca generalului Basta apare, așadar, ca o recunoaștere a dreptului de stăpânire a moșiilor zălogite, până în

109. Hurmuzaki, II/2,p.1,11-13; I/2,p.710-711; D. Csánki, **op.cit.**,2,p.97.

110. Hurmuzaki, I/2,p.685-687; **Izv. Țara Hațegului**, d.91,94,p.114-115.

111. Hurmuzaki, I/2,p.561-562,763-764.

112. **Ibidem**,II/5,p.525-531; Pesty, **Szörény**, 3,p.404-406; Arh. Naț. Buc., **Microfilme Ungaria**, r.629,c.1020.

113. A. Veress, **op.cit.**,p.165-166,187, d.1176-1177,1216.

momentul răscumpărării lor. Sporirea patrimoniului imobiliar prin luarea în zălog a unor părți posesionare este atestată la începutul secolului XVI. Dificultățile financiare l-au determinat pe nobilul Gabre din Călugăreni să-și exprime (23 noiembrie 1503), apoi chiar să-și materializeze intenția (9 iunie 1505) de a-și zălogi o parte din moșiile sale, în schimbul a 300 de florini primiți de la soții George și Dorothea Găman. După foarte mult timp (20 februarie 1572), prediile Călugăreni, Măgoiești și Strâmtura zălogite la 1505, se aflau în aceeași situație, ele acoperind o datorie de numai 75 florini. Cele trei predii au ieșit din patrimoniul familiei sub forma unui cadou, întrucât Ladislau Găman, mișcat de iubirea părintească (*paterno amore permotus*), le-a dăruit ginerelui său, Ludovic Fiat¹¹⁴. În același timp, bărbații familiei Găman au avut întotdeauna grijă ca soțiile lor să-și primească toate drepturile legale de zestre și de cheltuielile (darurile) de nuntă (*omnes dotes et honores nupciales*), mai mult, să intre în stăpânirea unui sfert din pământurile părintești (*quarta puellaris et portiones congruentes*). La 8 august 1499, Dorothea Găman a reușit să obțină de la neamurile sale 20 de florini, bani care reprezentau valoarea dotei cuvenite. Până la achitarea acestei sume, Dorothea avea dreptul de a ține în zălog, la Zorlenț, o parte din moșia părintească¹¹⁵. O extindere apreciabilă a proprietăților familiale s-au realizat către mijlocul secolului XVI, prin dobândirea a zece noi posesii. Primele indicații sigure provin din perioada 16 mai 1559-23 ianuarie 1560, când Petru, Ladislau și Francisc Găman apăreau drept copărtași (*fratris condisionalis*) pe moșia hunedoreană Bintiți¹¹⁶. La nici două decenii distanță (8 noiembrie 1577), fiii lui Andrei Găman stăpâneau și alte zece posesii cu comitatul Hunedoarei¹¹⁷, fapt care ne-a determinat să cercetăm posibilitatea ca acestea să fi intrat în patrimoniul familiei în urma unei alianțe matrimoniale. Rezultatele investigației sunt elocvente, pentru că în multe din satele enumerate la 1577, se regăsesc acele familii cu care membrii neamului Bizere-Găman s-au înrudit. De exemplu, la cumpăna secolelor XV-XVI, era atestată în Băcia, familia Tompa, de unde Ladislau Găman și-a ales-o ca soție pe Veronica. Tot în acea perioadă, Peștișul Mic era stăpânit de familia Basy din care provenea Barbara, nevasta lui Andrei Găman. Aceeași familie este întâlnită și în satele Dumbrăvița, Călanul Mic, Nandru, Valea Nan-drului. Din Vamkeresztén se trăgea familia Itali (Olasz), atestată încă înainte de 1500 și în care va intra Căncea Găman (1640)¹¹⁸. Pe baza acestor informații se poate admite, în mod logic, că toate posesiile amintite în 1577 erau, în fond, sferturile de moșie pe care nevestele membrilor familiei Găman erau îndreptățite să le primească de la neamurile lor. Aceste pământuri au devenit foarte importante pentru familie îndeosebi după 1658, an în care au fost pierdute cvasi-totalitatea posesiunilor bănățene, ca urmare a cuceririi otomane.

114. Hurmuzaki, II/2,p.510,533-534; II/5,p.706; pentru aceste posesii, vezi V. Achim, **Districtul Comiat**, în „Analele Banatului”, 2,1993,p.254,256-257.

115. Hurmuzaki, II/2,p.419-420.

116. **Ibidem**, II/5,p.456-457,464-465.

117. Pesty, **Szörény**, 3,p.414-416.

118. Despre familiile și satele hunedorene, vezi D. Csánki, **op.cit.**, vol.5,1913, p.70,86,99,115,119,123,145, 161,213,239.

Documentele oferă câteva exemple și despre o altă modalitate de înavuțire, anume moștenirea unor bunuri străine. Cea dintâi mărturie (2 octombrie 1600) o reprezintă testamentul Margaretei Găman care făcea referire la trei pământuri rămase acesteia de pe urma primului ei soț, Gaspar Luca. Un alt înscris (12 octombrie 1612) îl arată pe Ladislau Găman ca moștenitor al unei case din Caransebeș, ce aparținuse familiei Birta și care trebuia să fie împărțită cu judele din Totești (Hațeg) și cu fiul vitreg al acestuia¹¹⁹. Există însă și un caz interesant, care arată că membrii ramurii Bizere au încercat și au reușit să devină beneficiarii unei însemnate averi imobiliare, dar în final, norocul i-a părăsit. La 26 decembrie 1458, Nicolae de Bizere și Iacob de Racovița au încheiat un legământ potrivit căruia dacă vreunul din ei ar fi murit fără urmași, toate moșiile sale urmau să treacă în stăpânirea celui rămas în viață, apoi în cea a urmașilor săi. Prin această *adoptiva ternitas*, Nicolae de Bizere a dobândit în mod ipotetic, dar legal, dreptul de a moșteni nouă posesii¹²⁰. Acordul, bazat pe vechiul drept de înfrățire (*jus fraternale*), a adus cele mai mari foloase lui Nicolae Bizere cel tânăr, până în 1485, când Ladislau, fiul lui Iacob Racovița, și-a reluat posesiile părintești. Tribunalul din Caransebeș, apoi comitele Timișoarei (Pavel Chinezul) au luat act de răpirea cu 20 de ani mai înainte a tânărului Ladislau Racovița, formulând o sentință dreaptă: „*exclusimus prefatum Nicolaum de Byzere de eisdem possessionibus*” (2-10 mai 1485)¹²¹, care nu intră în dezacord, ci chiar respectă înțelegerea din 1458. Încercările lui Nicolae de Bizere de a-și însuși bunuri și drepturi care nu i se cuveneau, sunt atestate încă de la 1433. O asemenea tentativă s-a produs între 1454-1457, când Ladislau, fiul lui Căndea de Râu de Mori, își exprima protestul față de eventualitatea acordării podului aflat în Poarta de Fier (Vaskapu) sau a beneficiilor oferite de acest pod, altor persoane. Între potențialii beneficiari se aflau Nicolae de Bizere și fiul său, Nicolae, ceea ce constituie un indiciu al demersurilor acestora pentru a le răpi Căndeștilor un privilegiu și o importantă sursă de venituri¹²².

Cumpărarea unor proprietăți (case, curți, pământuri) de către membrii familiei Bizere-Găman, a fost o metodă sigură de sporire a patrimoniului imobiliar. Prima achiziție prin cumpărare datează din 1445, însă mențiunea acestei tranzacții este foarte târzie (19 noiembrie 1563). În acel an, Nicolae de Bizere și fiul său cumpărau de la Cristofor de Racovița, pentru 200 de florini, posesiile „*utraque Peshyen et Besna*” din comitatul Timișului. Ei l-au stăpânit netulburați doar din martie 1447, când capitlul arădean îi introducea în posesia moșiilor, la ordinul expres al lui Iancu de Hunedoara¹²³. La un secol și jumătate distanță, testamentul Margaretei Găman (1600) arăta că această nobilă doamnă achiziționase în timpul vieții, singură sau împreună și soții ei, numeroase bunuri: o casă cu terenul aferent în Lugoj, o vie, câteva pământuri de arătură și pășuni pentru cai, toate în preajma

119. C. Feneșan, **Documente**, p.119,134.

120. **Ibidem**, p.40-42.

121. Hurmuzaki, II/2,p.286-288.

122. **Izv. Țara Hațegului**,p.212-213, d.183.

123. Hurmuzaki, II/5,p.529; Pesty, **Szörény**, 3,p.49-50.

Lugojului, apoi o parte de moșie la Tămășasa, în comitatul Hunedoarei¹²⁴. Proprietăți au fost cumpărate și în Caransebeș: un loc de casă lângă zidul de piatră al orașului (1601) sau un teren pe strada Banului, învecinat cu Potocul, loc înzestrat cu o ghețarie (1630)¹²⁵.

Dobândirea unor proprietăți convenabile s-a realizat nu numai prin plata cu bani, ci și prin oferte de schimb. În 1641, Sara Găman a reușit să-și extindă via aflată pe dealul Teiuș (Caransebeș) anexând via lui George Todor, vie pentru care a dat în schimb un teren la Brebu¹²⁶.

În sfârșit, există și o mărturie (19 iulie 1504) care arată că membrii familiei Găman s-au bucurat de dreptul de folosință a unor proprietăți străine. Concret, George Găman și fiul său Nicolae au reușit să obțină permisiunea ca porcii lor să pască în pădurile familiei nobiliare Des de Temeșel¹²⁷.

Din documentele vremii reiese nu numai numărul mare al posesiunilor familiale, ci și bogăția de pe cuprinsul acestora. Dărnicia naturii a făcut ca pe întinsul moșiilor să existe pământuri de arătură, lunci, fânețe, dumbrăvi, vii, heleștee, păduri de fag și de pin (1458,1499,1600 etc.)¹²⁸. Acest potențial natural a fost pus în valoare prin spiritul de inițiativă și dorința de realizare materială a membrilor familiei, dar mai ales prin munca susținută a țăranilor de pe moșii. Însemnate venituri rezultau din exploatarea pădurilor, a pășunilor pentru cai, livezilor și viilor, a morilor. Cu banii și materialele astfel obținute, familia Bizere-Găman și-a clădit numeroase case în Lugoj și Caransebeș, castele (1500) și curți nobiliare pe cuprinsul posesiilor bănățene (Pleșa, 1561) și hunedorene (Peștișu Mic, 1577)¹²⁹, câteva mori etc. O parte a fondurilor bănești era folosită pentru acordarea unor împrumuturi, plata unor datorii, cumpărarea de noi case, parcele, articole de îmbrăcăminte aleasă, pânzeturi (cearceafuri, fețe de masă), cingători, podoabe, arme de foc (*pixides*) etc.¹³⁰.

Bogăția posesiilor era dată și de numărul tot mai mare al locuitorilor. În secolul al XV-lea, s-a produs o amplă colonizare a tuturor văilor, dealurilor și platourilor înalte, proces atestat de toponimie. Apadia, Calova, Mihălenț, Prisian și Ramna consemnate în 1433, s-au extins neîncetat, fiecare despărțindu-se ulterior (1447-1495) în alte două sate care, deși poartă același nume, sunt diferențiate prin mențiunile „de Jos” și „de Sus”. Un caz interesant este cel al satului Vârciorova, din care au evoluat (1433-1495) trei așezări distincte – Vârciorova de Jos, de Mijloc și de Sus¹³¹. În aceste sate trăiau numeroși

124. C. Feneșan, **Documente**, p.119-120.

125. Pesty, **Szörény**, 2,p.242,245.

126. **Ibidem**, p.552.

127. Hurmuzaki, II/2,p.523.

128. **Ibidem**,p.418-419; C. Feneșan, **Documente**,p.42,119.

129. Hurmuzaki, II/2,p.453; II/5,p.490; Pesty, **Szörény**,3,p.414; în Caransebeș, la 1909, exista încă toponimul „Cotu lui Găman” de la numele familiei omonime, cf. A. Ghidiu, I. Bălan, **op.cit.**,p.306.

130. Hurmuzaki, II/2,p.311,453-454; C. Feneșan, **Documente**, p.119-120.

131. Hurmuzaki, I/2,p.582,733; II/2,p.231,368; C. Feneșan, **Documente**, p.42.

iobagi de casă (*házbóbagyok*) și comuni, care puteau fi zălogiți pentru o sumă oarecare, puteau fi lăsați ca moștenire prin testament (1600), existând chiar un temei legal pentru uciderea lor, dacă aveau o conduită violentă (1622)¹³². Ei erau prețuiți doar pentru foloasele pe care le aduceau stăpânilor lor, realitate ce se poate întrezări în câteva documente. Sunt cunoscute, în acest sens, solicitările adresate tribunalului din Caransebeș pentru a se pronunța asupra apartenenței unui iobag pe care George Găman și-l disputa cu o altă persoană (6 mai 1484), apoi pentru a lua act de faptul că același George Găman era îndreptățitul moștenitor al bunurilor rămase după moartea unui alt iobag al său (26 martie 1489)¹³³.

Odată stabilite modalitățile de constituire al însemnatului patrimoniu imobiliar, se cuvine a fi cercetat și modul în care a fost stăpânit acest fond de către numeroșii membri ai familiei. În primul rând, actele regale din secolul XV amintesc o serie de obligații și privilegii aferente dreptului de stăpânire a posesiilor. La 6 decembrie 1433, regele Sigismund de Luxemburg arăta că „în tot timpul în care ei <Lado Bizere și fiii săi> ne-au fost credincioși nouă, au fost în pașnica stăpânire a acelor părți de moșie și drepturilor posesionare”, semn că fidelitatea față de suveran era o condiție esențială a păstrării moșiilor¹³⁴. Peste câțiva ani, Iacob de Delinești trebuia să respecte „acele rânduieli, prevederi, dări, învoieli, îndatoriri și slujbe (...) cu care se știe că le-au stăpânit și ținut moșiile până acum amintiții strămoși ai săi și el însuși și (...) ceilalți nobili români asemenea lui din acele părți” (6 februarie 1439). De asemeni, Nicolae și Ladislau Bizere primeau câteva sate „*sub illis condicionibus et seruicys quibus alie possessiones wolachicales in dicto districtu <Karansebes> et possidentur*” (11 iunie 1444)¹³⁵.

Privilegiile sunt puțin cunoscute, însă există destule indicii care arată indirect că ele au fost numeroase și substanțiale. În 1444, noii stăpâni ai târgului părăsit Kewzagh erau scutiți de sarcinile fiscale, iar ulterior, proprietățile familiei au intrat sub incidența prevederilor cuprinse în diplomele privilegiate din 1457, 1494 și 1498¹³⁶. Dealtfel, în 1561, cu ocazia împotrivirii ferme a nobililor severineni față de tentativa principelui Ioan Sigismund Zápolia de a acorda unui străin numeroasele posesii ale decedatului Ioan Bizere, se exprima cu convingere ideea că „*habere ipsam universitatem nobilium efficacia privilegia*”¹³⁷.

O altă realitate ce se desprinde din actele medievale, este tendința membrilor familiei Bizere-Găman de a ieși din indiviziune și de a-și delimita stăpânirile personale. Starea de condiziune în stăpânirea posesiilor a apărut ca urmare a unei donații regale sau a moștenirii unui întreg de către mai multe persoane. Această situație genera la rândul ei, obligați numeroase și

132. **Ibidem**, p.73,109-110,120,151.

133. Hurmuzaki, II/2,p.282-283,311.

134. **Ibidem**, I/2,p.583.

135. C. Feneșan, **Familia**, p.274-275; Hurmuzaki, I/2,p.710-711.

136. D. Csánki, **op.cit.**,2,p.97; Hurmuzaki, II/2,p.92-93,362-363,393-395.

137. **Ibidem**, II/5,p.493.

greutăți în valorificarea posesiilor. Cunoaștem în acest sens, obligația dar și neputința urmașilor lui George Găman, de a-l ajuta pe Sigismund Fiat în ridicarea unei mori pe un teren stăpânit în comun (25 martie 1622)¹³⁸. Delimitarea părților posesionare se putea realiza pașnic, prin înțelegerea rudelor sau, dimpotrivă, prin lungi procese judiciare. Acordurile familiale sunt destul de multe (4 iulie 1448; 12 februarie 1475; 14 aprilie 1566; 7 mai 1635)¹³⁹ și oferă detalii interesante. Posesiile se pot împărți echitabil (*in duas rectas et equales partes diuiderentur*, 1566 sau în proporții variabile, ocazie cu care se arată generozitatea unor membri influenți, precum Nicolae de Bizere, ce nu doresc ca rudele lor să-și piardă noblețea (*nolentes ipsum Ladislaum filium Lado penitus ignobilitari*) din lipsă de moșii (1447). În alte cazuri, delimitarea hotarelor unei păduri la Glimboca (30 mai 1499) ori a unor terenuri de pe posesia Găvojdia (4 februarie 1536) se realizează numai după aprige dispute, fie cu foștii bani ai Severinului, fie cu locuitorii Lugojului, conflicte care sunt aplanate doar de instanța judiciară prezidată de bani și castelani¹⁴⁰. Hotărnicile aveau menirea de a delimita două posesii până atunci neseperate (Vârciorova și Bizere, 1448) ori separate demult „*sine literis reambularys*” (Apadia și Lățcani, la 7 iunie 1559)¹⁴¹.

Momentele de discordie dintre membrii familiei au fost înmulțite mai ales de ostilitatea bărbaților față de pretențiile legitime ale cumnatelor, nepoatelor și verișoarelor lor de a-și primi sfertul de moșie cuvenit. Un act din 20 aprilie 1588 recunoștea deschis că „în privința împărțirii aceluși sfert au existat încă mai de mult certuri și amânări între rudenii”¹⁴², acest exemplu nefiind singular. Femeilor le-a fost refuzat dreptul de a folosi uzufructul posesiilor (1559), de a desprinde vre-o parte pe care s-o exploateze sau înstrăineze (1576-1588), opreliștea vizându-i și pe succesorii legiuți ai acestora (1580, 1588)¹⁴³. Tenacitatea femeilor în apărarea drepturilor lor se dovedește cu ocazia întâmpinărilor judiciare adresate tribunalelor districtuale și princiare, care le dau câștig de cauză. Primele plângeri datează din anii 1449, 1492, 1500), fiind formulate cu scopul recuperării zestrei părintești. Numai după ce aceste drepturi au fost plătite cu bani (între 35-400 florini), Nicolae Bizere, apoi George Găman au putut stăpâni în pace posesiile decedaților Stanislau de Recaş, respectiv Nicolae Bizere cel tânăr¹⁴⁴. În secolul următor, cu toată împotrivirea influențelor nobili Găman, femeile au stăpânit numeroase părți posesionare, limitând semnificativ privilegiul masculinității la succesiune.

Neînțelegeri legate de partajarea și utilizarea posesiilor au apărut și în raporturile dintre bărbații familiei. Folosirea pământurilor de la Binținți de

138. C. Feneșan, **Documente**, p.149-150.

139. Hurmuzaki, I/2, p.733-734, 746-748; II/2, p.231; II/5, p.590-591; C. Feneșan, **Documente**, p.162-163.

140. Hurmuzaki, II/2, p.418-419; II/4, p.99-100.

141. **Ibidem**, I/2, p.747; II/5, p.462-464.

142. C. Feneșan, **Documente**, p.73.

143. **Ibidem**, p.60-62; Hurmuzaki, II/5, p.455-456; Pesty, **Szörény**, 3, p.411-413, 414-416.

144. **Izv. Țara Hațegului**, d.147, p.173; Hurmuzaki, II/2, p.333-334, 454-455.

către Francisc Găman, a creat o mare iritare verilor săi, Petru și Ladislau, din moment ce aceștia au apelat la instanța princiară (1559-1560) pentru a primi satisfacție¹⁴⁵.

Starea de neliniște a nobililor Bizere-Găman era alimentată, în egală măsură, de perspectiva ca unele posesii să fie pierdute definitiv prin sechestrul, zălog sau confiscare. Sechestrarea unor curți și case este întâlnită în anii 1429 și 1615-1616. În primul caz, motivul reținerii nu este stabilit, dar se știe că redobândirea curții s-a făcut prin bunăvoința regală. Celălalt sechestrul a fost pus pe casa Barbarei Găman, întrucât soțul acesteia avea o datorie de 15 florini¹⁴⁶. Zălogirea posesiilor dovedește nevoia continuă și crescândă de bani a nobililor bănățeni. Cele mai multe împrumuturi au fost făcute de Nicolae Bizere cel tânăr, care în 1472 și 1483 își zălogea partea sa din Târgul Recaș și alte 12 posesii¹⁴⁷. După moartea acestuia, nobilul George Găman a făcut eforturi deosebite pentru a-i răscumpăra posesiile pe care regele Vladislav II intenționa să le doneze creditorului (8 iunie-13 septembrie 1491). Deasemeni, George Găman a plătit toate datoriile rudei sale decedate (115 florini între 1491-1494), probabil, de teama unui posibil sechestrul¹⁴⁸. Cunoscând aceste eforturi pentru păstrarea intactă a patrimoniului familial, se poate înțelege mai bine sensul categoriceii opoziții pe care George Găman a arătat-o față de tentativa rudei sale, Ioan Bizere, de a zălogi 14 posesii (a6 octombrie 1491-26 ianuarie 1492) și insistența de a fi recunoscut ca moștenitor al părților deținute de Ioan (1 aprilie 1495)¹⁴⁹. O grijă deosebită a manifestat și mama lui Francisc Găman care, cu 40 de florini, a răscumpărat o parte a moșiei Obreja, zălogită de văduva lui Ion Găman, parte ce a revenit prin moștenire legală lui Francisc și Ladislau Găman (11 aprilie 1566)¹⁵⁰.

Confiscarea întinselor proprietăți de către regele maghiar, pe motivul necredinței (1433), sau de principele ardelean care invocă lipsa descendenților masculini (1561), a trezit împotrivirea tenace a nobililor din familie. Lado Bizere și-a pierdut cele 14 posesii în intervalul 1430-1431 când, aidoma altor mulți cnezi bănățeni, s-a împotrivit așezării teutonilor în Banatul Severinului, refuzând să se supună autorității comandantului lor – Nicolae de Radwitz¹⁵¹. Lado, împreună cu fiii săi, s-a retras „la răposatul Dan, voievodul Țării Românești, care era de buna lui voie de partea pomeniților turci (...) luptând ca un necredincios, cât a putut mai mult, împotriva maiestății noastre [Sigismund de Luxemburg] până la sfârșitul vieții sale¹⁵². Dublul

145. **Ibidem**, II/5,p.456-457,464-465.

146. **Ibidem**, I/2,p.561; Pesty, **Szörény**, 2,p.239.

147. D. Csánki, **op.cit.**, vol.2,p.19,74,97.

148. Hurmuzaki, II/2,p.321-323,330,335,359-360.

149. **Ibidem**,p.323-324,332-333,368-370.

150. **Ibidem**, II/5,p.590.

151. **Ibidem**, I/2,p.565; I.D. Suciu, **op.cit.**,p.1071-1072; C. Feneșan, **Familia**,p.270.

152. Hurmuzaki, I/2,p.583; pacea ungaro-otomană din 1429, încheiată pe trei ani, l-a determinat pe Dan II să se reorienteze către otomani, dobândind o libertate de acțiune care a fost văzută de regele maghiar ca o insubordonare, cf. I.D. Suciu, **op. cit.**, p.1071; T. Gemil, **Românii și otomanii în secolele XIV-XVI**, București, 1991, p. 110.

afront adus regelui, apoi dispariția lui Lado, au creat toate condițiile ca posesiunile sale să nu rămână în patrimoniul familiei și să fie donate unui străin. Nicolae de Bizere a avut, deci, tot interesul să-și mobilizeze energiile pentru a transforma această perspectivă sumbră și iminentă într-o imposibilitate. Abilitatea sa și-a arătat roadele la 29 noiembrie-6 decembrie 1433, când primea, alături de vărul său Lațcu, mult râvnitele posesii, regele poruncind lui Radwitz să cedeze numeroasele moșii „*absque omni renitencia et dissimulacione seu difficultate*”¹⁵³. Dar Nicolae de Bizere nu s-a bucurat în pace de aceste posesii, căci Ladislau, fiul lui Lado, a făcut numeroase demersuri la curtea regală și în Dieta din Pesta (*in Curia regia ... in convencione regnicolarum pestiensi*) pentru a-și recupera bunurile părintești. Credința sa, confirmată sub jurământ de adunarea nobililor din Caransebeș (12 martie 1439), l-a ajutat să-și recapete definitiv (9 iulie 1439) moșiile confiscate în 1430¹⁵⁴.

La mai bine de un secol distanță de acest episod, familia Găman și-a mobilizat din nou forțele, pentru a se împotrivi confiscării celor 24 de părți posesionare ale răposatului Ioan Bizere. Întrucât acest nobil murise fără a lăsa urmași, principele Ioan Sigismund a donat moșiile rămase fără stăpân, cancelarului Mihai Csáki (26 iulie 1561), acțiune ce a provocat un energic protest din partea membrilor ramurii Găman și a întregii nobilimi severinene (9 august 1561). Prin decizia principelui, familia Găman își vedea nesocotit dreptul de a moșteni averea unor rude colaterale, în timp ce nobilimea bănățeană considera că fusese încălcată litera privilegiului din 1457. Tenacitatea opoziției nobiliare, sprijinită pe numeroase dovezi documentare, a determinat casarea hotărârii princiare și recunoașterea nobililor Găman ca succesori legitimi ai averii ramurii Bizere (19-20 noiembrie 1563)¹⁵⁵.

Un act din 26 ianuarie 1603 dezvăluie posibilitatea ca posesiile familiale să fie pierdute inclusiv prin cotropire. În anul precedent, șase posesiuni deținute de George Găman în zona Hunedoarei, au fost ocupate prin forță de Mihai Deak, astfel că imediat, nobilul păgubit a adresat o plângere generalului George Basta. Acesta a poruncit autorităților din comitatul Hunedoarei să restituie, în conformitate cu articolele dietale, posesiile cotropite, obligație despre care încă nu se știe cum a fost îndeplinită¹⁵⁶.

Oricât s-ar fi străduit membrii familiei să păstreze intact patrimoniul imobiliar, acest lucru a fost imposibil de realizat. Cheltuielile mari impuse de factori diverși, au constrâns pe unii reprezentanți ai familiei să-și vândă o parte a proprietăților deținute. La această soluție a recurs, în 1650, Ladislau Găman care, pentru 60 de florini, a cedat două vii în apropierea Caransebeșului¹⁵⁷.

153. Hurmuzaki, I/2, p.582-583.

154. **Idem**, p.638-639,646-647,652-653 și 731-732 (reconfirmarea lui Iancu de Hunedoara); a se vedea și V. Motogna, **Banatul**, p.465-468; idem, **Trecutul românilor**, p.571; I.D. Suci, **op.cit.**, p.1073; C. Feneșan, **Familia**, p.272-273; L. Boldea, **Probleme**, p.63-65.

155. Hurmuzaki, II/5, p.490-494,525-533.

156. A. Veress, **op.cit.**, p.166, d.1178.

157. C. Feneșan, **Documente**, p.194-195,197-198.

Cucerirea progresivă a Banatului de către otomani, a constituit cea mai dură lovitură dată bogăției materiale a familiei Bizere-Găman. Constituirea eyaletului Timișoarei la 1552, a dus la pierderea tuturor posesiunilor din fostul comitat timișan, inclusiv a târgului Recaş. Dacă în 1561, pe hârtie, erau consemnate 24 de posesii ale răposatului Ioan de Bizere, la 1563, văduva acestuia nu era în măsură să predea familiei Găman decât 19 moșii, restul (Besna, cele două Prisian, Smykolcz și târgul Kewzagh) aflându-se, cu siguranță, pe teritoriul otoman¹⁵⁸. Toate celelalte posesii din Banat au fost pierdute în 1658, când otomanii au cucerit și partea montană a provinciei. Familia Găman a avut totuși marea șansă de a dispune de posesiunile hunedorene, care vor asigura, pe mai departe, traiul și rangul nobiliar am membrilor ei. Valoarea acestor pământuri a fost mai bine apreciată, îndeosebi după 1688, când Habsburgii și-au manifestat reticența și chiar refuzul de a recunoaște vechile drepturi patrimoniale și privilegii ale nobilimii bănățene¹⁵⁹.

Prestigiul social al familiei Bizere-Găman a fost clădit și totodată dovedit prin înaltele demnități și importante funcții deținute pe parcursul celor trei secole analizate aici. După anul 1400, dorința de afirmare a unora dintre membri și conjunctura politico-militară a regiunii au contribuit la depășirea statutului de familie cnezială, la integrarea în rândul elitei conducătoare a Banatului. Începând cu 18 iunie 1411 și până spre mijlocul secolului al XVII-lea, mulți membri ai familiei au îndeplinit funcția de reprezentanți ai regalității maghiare, apoi ai principilor ardeleni, la hotărniciri de moșii (1411) și la introducerea unor nobili în posesia satelor (1470,1543,1590,1596,1603,1635), castelelor (Jdioara – 1590) și târgurilor (Jdioara –1590; Bujor –1596) donate, reconfirmate sau zălogite de autoritatea centrală¹⁶⁰. Credința și serviciile credincioase ale bărbaților din neamul Bizere au fost remarcate și răspândite corespunzător, după anul 1428. Ei și-au dovedit vitejia cu ocazia luptelor purtate în jurul cetății Golobac (*sub castro Galambocz*, mai-iunie 1428), apoi în cadrul operațiunilor militare pe care Iancu de Hunedoara le-a organizat „*in partibus Transsilvanis et Transalpinis (...) per totam Rasciam et Bulgariam usque confinia parcium Romaniae*”¹⁶¹. Faptele de arme ale lui Lado Bizere „*contra perfidissimos Turcos crucis Cristi et tocius orthodoxe fidei katolice inimicos*” erau cunoscute nobilimii bănățene, care le confirma solemn la 12 martie 1439¹⁶². Nicolae de Bizere care încă de la 29 noiembrie 1433 era oștean al curții regale (*aule nostre militis*), a adus reale servicii în luptele antiotomane. Alături de alți cnezi bănățeni și hunedoreni, el a primit spre apărare cetatea Drencova (1438-39) și a cheltuit importante sume de bani pentru întreținerea cetăților dunărene (1438-1443). În calitate de slujitor (*familiaris*) al voievodului Iancu de Hunedoara, Nicolae Bizere a participat la toate expedițiile din

158. Hurmuzaki, II/5,p.490-491,531-532.

159. Raporturile din Habsburgi și nobilimea severineană au fost excelent cercetate și interpretate de C. Feneșan în studiile sale, **Comitatul**,p.190-225; **Stăpâni**,p.149-153,176-181; **Caransebeșul**,p.71-77.

160. Trimiterile la sursele documentare se regăsesc în cadrul anexei 3.

161. Hurmuzaki, I/2,p.561,710.

162. **Ibidem**,p.647.

1442-1443, unde, cu certitudine, a fost remarcat de marele comandant român. Astfel, nu trebuie privită ca întâmplătoare ori surprinzătoare prezența sa la Bran (ianuarie-februarie 1448), în calitate de castelan al puternicei cetăți de aici. În fond, așa cum remarca Nicolae Iorga încă din 1915, familia Bizere făcea parte din rândul „atâtor oameni de o situație foarte respectată pe vremea aceea [mijlocul sec.XV], care însă, nefiind în măsură să joace rolul jucat de Huniadești, au rămas mai în umbră și sunt mai rar pomeniți”¹⁶³.

Generațiile următoare au păstrat gustul pentru arta militară, mulți nobili din familia Găman deținând funcția de castelan al Caransebeșului și Mehadiei. Pe lângă atribuțiile strict militare, de aprovizionare a cetăților și instruire a garnizoanelor, castelanii au îndeplinit numeroase activități cu caracter administrativ și judiciar. Împreună cu cel de-al doilea castelan, avându-l alături uneori și pe judele nobililor (birău), nobilii Bizere-Găman au trebuit să perceapă amenzi judiciare și să returneze proprietarilor bunurile reținute de străini (1448), să adeverească înțelegeri (1527) sau opreliști (1531) în privința folosirii moșiilor. Tot ei au competența de a face introduceri în posesie (1543), de a adeveri zălogirea acestora (1557), apoi de a judeca orice pricină referitoare la stăpânirea (1543) și la moștenirea pe linie feminină a satelor, inclusiv a documentelor de proprietate (1560).

Influența și prestigiul familiei Bizere a fost recunoscut de societatea locală a cnezilor și nobililor români cu mult înainte de mijlocul secolului al XV-lea. Ioan și Nicolae de Bizere au fost membri ai adunărilor nobiliare din districtul Caransebeșului reunite fie pentru a confirma fidelitatea lui Lado Bizere (12 martie 1439), fie pentru a atesta drepturile de proprietate ale familiei Măcicaș asupra posesiilor stăpânite din vechime (30 martie 1447; 2 iulie 1456)¹⁶⁴. Nicolae de Bizere avea o autoritate recunoscută și în părțile Timișoarei, dovadă că alături de alți nobili era în măsură să dovedească vânzarea unei vii lângă Recaş (11 noiembrie 1447)¹⁶⁵. Din această perioadă, diverși nobili din familie figurează în actele scaunului de judecată caransebeșean ca trimiși (*deputandos*) ai banilor de Severin, pentru a cerceta existența unor privilegii (1454), sau ca arbitri și jurați în procese penale (1503) și civile (1534-35, 1635). În alte cazuri, nobilii Bizere-Găman sunt consemnați ca martori-jurați¹⁶⁶, existând chiar și un act care îl prezintă pe Nicolae Găman în ipostaza de birău-jurat al comitatului Hunedoarei, martor la redactarea testamentului nobilului Gabriel Măcicaș (18 decembrie 1679)¹⁶⁷.

Bărbații din familia studiată aici au îndeplinit slujbe administrative diverse, unele de mare importanță, pe măsura funcției deținute (comiți sau vicecomiți), altele mai mărunte, care aduceau venituri modice. Despre acestea din urmă

163. N. Iorga, *op.cit.*, p.78.

164. Hurmuzaki, I/2, p.646-647, 744-745; II/2, p.44-45, 68-69; structura acestor adunări este analizată de V. Achim, **Considerații asupra adunărilor obștești ale districtului Caransebeșului în sec.XV**, în „Banatica”, 9, 1997, p.371-378.

165. C. Feneșan, **Documente**, p.38-40.

166. Nicolae de Bizere (30 octombrie 1477), George Găman (18 mai 1503), Ladislau Găman (6 ianuarie 1574), Ioan și George Găman (3 iunie 1590), cf. Hurmuzaki, II/2, p.248-249, 513; II/5, p.728; Pesty, **Krassó**, 4, p.164-165.

167. **Ibidem**, p.356-357.

avem cunoștință dintr-un document al regelui Vladislav II (3 aprilie 1492), unde se amintea că Ioan Bizere fusese trimis în două rânduri (14 aprilie și 24 mai 1490) la Ioan Corvin (1473-1504, fiul lui Mathia) pentru a-i înmâna diverse sume de bani. Ioan Bizere a primit cu aceste ocazii, pentru propria cheltuială, sume modeste: patru, respectiv trei florini pentru un drum de la Debrețin la Hunedoara (27 mai 1490)¹⁶⁸. Menționăm aici, ca un fapt interesant, absența membrilor familiei din rândurile primarilor, juzilor și notarilor orașului Caransebeș, în intervalul 1457-1658.

Documentele referitoare la familia Bizere-Găman, care oferă cercetătorului o cantitate apreciabilă de informații, se dovedesc a fi față de unele aspecte din existența acestui neam, extrem de parcimonioase. Nivelul de cultură și de instrucție, apartenența confesională a acestor oameni au rămas până astăzi într-un pronunțat con de umbră. Un grad de cultură relativ ridicat poate fi admis dacă se ține cont de faptul că îndeplinirea în bune condiții a funcțiilor publice și administrarea eficientă a vastelor proprietăți, au impus nobililor să-și însușească cunoștințe de gramatică, retorică, drept și matematică comercială. Situația etnică, politică și culturală a veacurilor XV-XVII a determinat cunoașterea și utilizarea limbilor română, maghiară și latină.

În ceea ce privește apartenența confesională a nobililor Bizere-Găman, se poate admite trecerea lor timpurie la catolicism. Opțiunea pentru această confesiune trebuie raportată la dorința nobililor de a-și păstra posesiunile strămoșești și de a primi reconfirmarea stăpânirii acestora din partea coroanei maghiare. Reconfirmarea regală era însă indisolubil legată de dovada că beneficiarul mărturisea credința catolică. Nu trebuie uitat faptul că regele Sigismund de Luxemburg, aflat în Caransebeș, la 2 decembrie 1428, reactualiza dispoziția ca „nimeni să nu poată ține sau păstra moșii, în temeiul nobleței sau cnezatului, decât numai adevărații catolici ...”¹⁶⁹. În această situație, Nicolae de Bizere și Iacob de Delinești nu puteau fi decât catolici, la 1433 și 1439, atunci când fiecare dintre ei primea reconfirmarea regală pentru posesiile stăpânite. Deasemeni, după anul 1550, se întrevide posibilitatea ca o parte a familiei să fi îmbrățișat una din cultele reformate intens propagate în Banat.

Un ultim aspect din viața acestei vechi și nobile familii, asupra căruia sursele istorice nu lasă să planeze nici un dubiu, îl constituie caracterul românesc. El este precizat foarte clar la 21 decembrie 1438, când se vorbea de „*Ladislaus filius Ladislaul <!> walahy de Bizere*”, apoi de „*Ladul*” <!>, secretarul care a redactat actul, renunțând la terminația latină în favoarea articolului hotărât enclitic, atât de caracteristic limbii române¹⁷⁰. La scurt timp, o altă mărturie (6 februarie 1439) făcea referire la Iacob de Delinești „despre care se știe că este nobil român al districtului Sebeș”¹⁷¹. Aceste două pasaje împreună cu alte două consemnări târzii (9 iulie 1439; 29 martie

168. L. Thallóczy, **Jajcza (bánság, vár és város) története, 1450-1527**, în col. „Monumenta Hungariae Historica”, **Diplomataria**, XI, Budapest, 1915, p.88-90.

169. **Documenta Romaniae Historica C. Transilvania**, vol.13 (1366-1370), București, 1994, d.5, p.2; problema este cercetată de V. Achim, **Catolicismul la românii din Banat în evul mediu**, în „Revista Istorică”, 7, 1996, nr.1-2, p.45-49.

170. Hurmuzaki, I/2, p.638.

171. C. Feneșan, **Familia**, p.274-275.

1447)¹⁷² ale lui **Lado Walahy**, constituie cele mai tranșante dovezi în favoarea caracterului nobiliar românesc al familiei Bizere. Urmașii acestor nobili nu își pierd calitatea de români, dovadă că George Găman acceptă în 1477, când era acuzat de incendierea unei mori, să se judece „după legea veche și recunoscută a tuturor districtelor românești, (*juxta antiquam et approbatam legem districtuum volahicalium uniuersorum*), iar Cristina de Bizere își pretinde zestrea (1500) „după cum cere dreptul Țării Românești” (*iure Wolachie requirente*)¹⁷³. Aceste exemple dovedesc că primele generații ale familiei au aparținut neamului românesc, nu numai sub raport lingvistic, ci și în planul obiceiurilor și mentalităților. „Măcar în acest moment <sec.XV> când caracterele naționale se osebesc în pragul timpurilor moderne, ce dovezi de viață sufletească proprie dau românii din Ardeal și Ungaria?” se întreba în 1915, Nicolae Iorga. „Puțini sunt aceia care, ca Ladu de Bizere din Banat, aleseră steagurile românești de dincoace în locul steagurilor regale [ungurești]. Dar sunt totuși și cazuri de acestea, și ele prezintă un mare interes”¹⁷⁴. Contactul nemijlocit cu iobagii și cnezii români¹⁷⁵ de pe întinsele posesii, cu nobilii și orășenii din districte sau marile orașe, Caransebeș și Lugoj, care erau deasemeni români¹⁷⁶, a atenuat tendința de maghiarizare generată de diverși factori sociali, instituționali și politici.

Constrânsă de evenimentele politico-militare ale nefastului an 1658, să-și părăsească posesiunile strămoșești, familia Găman s-a stabilit la Binținți¹⁷⁷, unde a trăit permanent cu speranța redobândirii bogăției și privilegiilor adunate cu greu, însă pierdute în câteva zile. Pagubele provocate de persistența ocupației otomane din Banat, dar mai ales de evoluția nefavorabilă a evenimentelor din 1688-1699, nu au reușit să compromită total poziția familiei. Ea a rămas stăpână în districtul Binținți, unde o regăsim, în 1792, alături de multe alte foste familii bănățene: Barcsai, Fiat, Kun, Măcicaș, Toth¹⁷⁸. Generațiile mai noi au reușit să-și păstreze noblețea, să-și demonstreze competența și inteligența, nefiind cu nimic mai prejos față de înaintașii lor bănățeni. La începutul secolului XVIII, Andrei Găman era asesor al comitatului Turda¹⁷⁹,

172. Hurmuzaki, I/2, p.652,732.

173. *Ibidem*, II/2, p.248-249,454-455; a se vedea și Gh. Ciulei, **Procese civile**, p.227-231; *idem*, **Cauze penale**, p.334-335.

174. N. Iorga, *op.cit.*, p.82.

175. **Walachum Fratwza dictum de Obrez** (10 mai 1547), **Georgius et Johannes Popa de Szak, Joannes Stephenasza de Szaak, Petrus Gyurma de Maczowa kenezius** (3 iunie 1590), cf. Hurmuzaki, II/4, p.398; Pesty, **Krassó**, 4, p.161-164.

176. **Călători străini**, vol.2, p.316,320-321,329,557; vol.3, p.78,105,121; vol.6, p.534.

177. Pesty, **Krassó**, 4, p.357; la 18 decembrie 1679 aici locuiau nobilii George și Nicolae Găman.

178. J. Koncz, **Benkő József Hunyadmegyéről**, în *A Hunyadmegyei Tört. Rég.Tár.Évkönyve* XII, Deva, 1901, p.68; pentru alte familii bănățene, vezi p.67-70.

179. Pesty, **Szörény**, 1, p.466.

în noiembrie 1784, un George Găman era judele nobililor din același comitat¹⁸⁰, iar în 1890, Gámán Béla *benczenczi* (n.1866) își lua doctoratul în medicină, specializându-se în ramura balneologiei¹⁸¹. Prin urmare, avem în față exemplul unei familii medievale care a reușit să ajungă până în timpurile apropiate nouă, dovedind o excepțională longevitate atestată documentar pentru mai mult de cinci secole. Dar mai importante decât acest aspect, considerăm că au fost bogăția și prestigiul social, elemente care au asigurat nobililor Bizere-Găman un loc privilegiat în grupul restrâns al „familiilor emblematice pentru Banatul medieval”¹⁸²

180. D. Prodan, **Răscoala lui Horea**, vol.I, București, 1979,p.522.

181. **Révai Nagy Lexikona**, vol.8, Budapest,1913,p.337.

182. Expresia a fost folosită de doamna Ligia Boldea pentru a defini poziția socială dominantă a șapte familii bănățene: Bizere, Deș, Fiat, Gârlișteanu, Măciș, Mâtnic și Racoviță, cf. **Probleme**, p.54.

PATRIMONIUL IMOBILIAR AL FAMILIEI BIZERE-GĂMAN ÎN SECOLELE XV-XVII

I. Posesii și părți posesionare

a) districtul Caransebeș

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.	Byzere Kalowa Warcharua Zabadfalu Rampna Mal Szlatyna Glimboca Myhalancz Weelgh Delmești Laczkan Apadia Ohabța	29 nov. 6 dec. 1433	Nicolae și Lațcu de Bizere	Posesii transferate de regele Sigismund de Luxemburg din stăpânirea lui Lado Bizere, acuzat pentru necredință, în cea a verilor Nicolae și Lațcu de Bizere. La 9 iulie 1439, Ladislau, fiul lui Lado, a recuperat posesiile părintești pe cale judiciară.
15. 16. 17. 18.	Kysfalu Striges Ilova de Jos Ilova de Sus	6 febr. 1439	Iacob de Delmești	Reconfirmate pentru serviciile credincioase aduse regelui Albert de Habsburg.
19. 20. 21. 22. 23.	Kusklya Zăvoi Cele două (utrasque) Patak Zylfa	11 iun. 1444	Nicolae și Ladislau de Bizere cu alți patru 'frați condivi- zionalii'	Deja stăpânite; reconfirmate pentru credință și vitejie de regele Vladislav I.
24. 25.	Prisian Besna	1445; 30 mart. 1447	Nicola de Bizere	Cumpărate de la Cristofor de Racovița pentru 200 fl. (1445); reconfirmate de Iancu de Hunedoara (1447)
26. 27.	Alsosfalw Plese	4 iul. 1447	—	Deja stăpânite; împărțite între Nicolae, Ladislau (?) și Petru Bizere (?)
28. 29. 30.	Wolya Poyanchfew „altera Ohabicha“*	2 mart. 1448	—	Deja stăpânite, obiect al partajului între veri.
31. 32. 33.	Sachyal* Henserowa* Bolvașnița	12 febr. 1475	—	Deja stăpânite, obiect al partajului între veri.

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42.	Rakowycza* Zkroc* Cele două (utrasque) Ohaba* Kzyn* Iaz Herzesthe* Var Zlatynik*	(c.1465) 10 mai 1485	–	Ocupate pe nedrept de Nicolae Bizere cel tânăr, pe la 1465; în 1845, Ladislau de Racovița reîntors din captivitatea otomană, și-a recuperat posesiile pe cale judiciară.
43.	Obreja	10 mai 1547	–	Deja stăpânită de nobilul Andrei Găman.
44. 45.	Maciova Pesterea	25 ian. 1603	George Găman	Zălogite de Anna Baranyai pentru 930 florini.
46.	Brebu	2 sept. 1628; 7 mai 1635	Margareta Găman	Pământuri ce au revenit prin moștenire și erau stăpânite împreună cu familia Fiat.

b) districtul Almăj

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
47.	Cetatea Dren-cova cu satele sale	1438- 39 7 iun. 1451	Nicolae de Bizere și cei trei nobili din familia Ciorna	Donată de regele Albert I, apoi reacordată de Iancu de Hunedoara.

c) districtul Haram

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
48.	Târgul părăsit Kewzagh*	1444	Nicolae de Bizere, Mihai Ciorna și Musina Densus	Donată de regele Vladislav I, târgul era scutit de sarcini fiscale. În 1472 partea fam. Bizere a fost Zălogită familiei Dóczi.

d) districtul Bârzava

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
49. 50. 51.	Târnova Bratova* Smykolcz*	1 apr. 1495	–	Deja stăpânite de Ioan de Bizere, care le zălogea lui George și Dorothea Găman.

e) districtul Comiat

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
52. 53. 54. 55.	Kalwgheren Magoyesth Rekycze Ztrentura	9 iun. 1505	George și Dorothea Găman	Zălogite de nobilul Gabre de Călugăreni pentru 300 florini; la 20 febr. 1572, Ladislau Găman le dona (mai puțin Răchite) gine-relui său Ludovic Fiat.

f) comitatul Timiș

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
56. 57.	Recas Zegeleaza	12 mart 1443	Nicolae de Bizere cu alți patru nobili banați și hunedoren	Donate de regele Vladislav I pentru a răscumpăra cei 5000 de florini cheltuiți de beneficiari cu întreținerea cetăților bănățene.
58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68.	Porsyntalwa Thywktalwa Iwankafalwa Hedemer de Jos Hedemer de Mylac Wolkanfalwa Sebestok Kathol Solymos Zenthlelektalwa Kenezrekeze	1472	–	Deja stăpânite de Nicolae Bizere cel tânăr care le zălogea familiei Dóczi.

g) comitatul Hunedoara

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
69.	Bintinți	16 mai 1559	–	Deja stăpânite, obiect de dispută între veri.
70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79.	Băcia Warkerezt* Peștișul Mic Nandru Valea Nandrului Beokeny* Dumbrăvița Lunca Cernii Călanul Mic Buituri	8 nov 1577		Deja stăpânite de Francisc și George Găman împreună cu nepoata lor de soră, Barbara Eoz.

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
80.	Tamasasa	2 oct. 1600	Margareta Găman	Obținută împreună cu Francisc Horvath și lăsată prin testament fetelor sale.
81.	Kukyn Peștiș	26 ian. 1603	George Găman	Părți de moșie care i-au fost ocupate prin forță, în 1602, de către Mihai Deak din Hunedoara.

II. Proprietăți în și lângă orașe

a) Caransebeș

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
1.	30 nov. 1429; 23 iun. 1450	Nicolae și Ladislau Bizere. Ladislau fiul lui Lado, Iacob Bizere	Sigismund de Luxemburg, apoi Iancu de Hunedoara, reconfirmau stăpânirea unei curți (loc de moară) situată în fața claustrului catolic.
2.	1577	Caterina Birta, soția lui George Găman	Primea de la rudele sale 1/3 din casa și locul de casă aflate în piața orașului, respectiv în str. Călugărilor, 1/3 din două livezi de lângă oraș, un loc viran pe str. Banului, lângă pâraul orașului.
3.	1601	Caterina Găman și fiul ei Nicolae	Cumpărau de la Marta Kys un loc de casă lângă zidul de piatră al orașului și locul de casă al lui George Găman.
4.	12 oct. 1612	Ladislau Găman, Ștefan Lada și Sigismund Fente	Moșteneau de la fam. Birta o casă; pentru a o stăpâni în totalitate, L. Găman a dat celorlalți moștenitori o iapă prețuită cu 16 florini.
5.	1612-13 sau 1615-16	Barbara Găman	Avea o casă pe care Margareta Roșca a sechestrat-o până la achitarea de către G. Eördeogh (soțul Barbarei) a unei datorii de 15 florini.
6.	25.mar. 1622	Sigismund Fiat cu Nicolae, Anuca și Margareta Găman	Stăpâneau în comun un loc de moară pe ieruga orașului, la capătul străzii Srem.
7.	1630	Nicolae Găman	Cumpăra de la Ioan Peles o ghetărie și terenul aferent din str. Banului, învecinat cu pâraul Potoc (pentru 10 fl.).
8.	1641	Sara Găman	Partea de posesie de la Brebu o schimbă cu un loc pârlog și o vie aflate pe dealul Teiuș și stăpânite de George Tivadar; via se învecina cu o altă vie a Sarei Găman.

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
9.	31 mar. 1642	Ana Sacel, soția lui Nicolae Găman	Avea o grădină în str. Banului.
10.	31 mar. 1642	Sara Găman și soțul. Nicolae Măciș	Stăpâneau o vie pe dealul Teiuș, dăruită lor, cu ani înainte, de Ladislau Simon; via a fost schimbată apoi cu cea a donatorului.
11.	10 mar. și 20 apr. 1650	Ladislau Găman	Își vindea două vie din dealul Teiuș, învecinate cu via lui George Găman (pentru 30+30 florini).

b) Lugoj

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
12.	12 oct 1600	Margareta Găman	Stăpânea și lăsa ca moștenire: o casă cu terenul ei pe str. Susani, două pământuri de arătură și o vie pe dealul Serked, două pășuni pentru cai etc.

III. Funcțiile deținute de membrii familiei Bizere-Găman în secolele XV-XVII

Nr. crt.	Numele	Funcția	Data sau perioada
1	Ioan și Ladislau Bizere	„Homo regius” la hotărnicirea posesiilor familiei Măciș	18 iun.-10 aug. 1411
2.	Lado Bizere	Oșteni în serviciul regelui Sigismund, care au luptat la Golubac	mai-iun. 1428
3.	Ioan și Ladislau Bizere	„Homo regius” la hotărnicirea posesiilor familiei Măciș	2 dec.1428
4.	Nicolae de Bizere	Cu fiii săi, în serviciul voievodului muntean Dan II	1430-1431
5.	idem	Oștean al regelui Sigismund (aule nostre militis)	29 nov. 1433
6.	idem	Oștean credincios în serviciul regilor Albert și Vladislav I	1438, 12 mar. 1443
7.	Ioan de Bizere	Membru al adunării nobililor și cnezilor români din districtul Caransebeș	12 mar. 1439
8.	Nicolae de Bizere	Vicemite al comitatului Timiș	1443
9.	idem	Oștean al regelui Vladislav și slujitor al voievodului Iancu	11 iun. 1444
10.	idem	Membru al adunării nobililor din Caransebeș	30 mar.1447, 2 iul. 1456

Nr. crt.	Numele	Funcția	Data sau perioada
11.	Nicolae de Bizere	Oficial al comitatului Timiș (împreună cu Simion de Corlath și Toma de Seryen); adevărește vânzarea unei vii la Recaș.	11 nov.1447
12.	idem	Castelan de Bran (cu Valentin de Feyerghaz)	9 ian.-20 febr. 1448
13.	Ladislau de Bizere	Delegat de banii Severinului să cerceteze și să depună mărturie (cu alți 5 nobili) dacă nobilii Măcicaș erau sau nu scutiți de dări.	28 febr.1454
14.	Ladislau „Gamath”	„Homo regius” la introducerea în posesie a nobililor Măcicaș	24 febr.-10 mar. 1470
15.	Ioan de Bizere	Curier; trimis de Ioan Corvin cu diverse sume de bani	14 apr.-24 mai 1490
16.	George Găman	Arbitru, alături de alți 7 nobili, în procesul dintre Nicolae Măcicaș și locuitorii din Caran	18 mai 1503
17.	Nicolae Găman	Castelan al Caransebeșului (cu Mathia Lazăr, apoi cu Ioan Floca)	5 aug.1527, 25 apr.1531
18.	Ioan de Bizere și Nicolae Găman	arbitri, alături de alți 8 nobili, în procesul dintre Ana și Francisc Fiat	înainte de 12 oct.1535
19.	Andrei de Bizere	Castelan al districtului Caransebeș (cu Ladislau Racoviță)	25 mai-27 sept. 1543
20.	Petru Găman	Castelan al districtului Caransebeș (cu Ioan Fiat)	9 iul.1557; 16 mai 1559; 27 apr.-5 sept. 1560
21.	idem	Castelan al districtului Mehadia	16 mai-2 iun. 1559
22.	George Găman	Desemnat de principe să asiste la introducerea fam. Josika în posesia târgurilor Jdioara și Bujor cu satele lor	8 febr.1590; 23 dec.1596
23.	idem	Comite al comitatului Caransebeș (cu Nicolae Căstruț)	1596
24.	Nicolae Găman	Desemnat de George Basta să introducă, împreună cu alți 6 nobili, pe George Găman în posesia unor moșii	25 ia.-7 mar. 1603
25.	idem	Jurat al orașului Caransebeș	12 oct. 1612
26.	idem	Vicecomite al comitatului Severin (în 1628 cu Ladislau Tivadar, iar în 1629 cu Ioan Fiat)	1626; 1628-1630
27.	idem	Jurat-asesor al tribunalului din Caransebeș	17 mar.1635
28.	idem	Reprezentat princiar la introducerea în posesie a nobilului Sigismund Fiat	20 mar.1635
28.	idem	Judele nobililor din comitatul Hunedoara; martor la redactarea testamentului lui Gabriel Măcicaș	18 dec.1679

Nr. crt.	Numele	Funcția	Data sau perioada
30.	Nicolae Găman	Martor jurat la recenzarea bunurilor imobiliare și a proprietăților din Caransebeș.	30 aug. 1688
31.	idem	Desemnat de împăratul Leopold ca împreună cu alți 7 nobili bănățeni, să-l instaleze pe Petru Măciș în dregătoria de comite suprem al Severinului.	5 aug. 1698

Die familie Bizere-Găman in den 15.-17. Jahrhunderten (Zusammenfassung)

Seit dem Anfang des 15. Jahrhunderts ist eine große rumänische Familie aus dem Banat, Bizere genannt, ständig in einer beträchtlichen Anzahl von Dokumenten erwähnt worden. Diese geschichtlichen Belege ermöglichen die Rekonstruktion eines umfangreichen Stammbaumes, der aus drei Zweigen besteht und der eine Zahl von 65 Personen bis 1.700 zählt (darunter waren 15 Frauen). Von allen diesen Zweigen hat nur einer - und zwar der mit dem Spitznamen Găman (daher der Name Bizere-Găman der Familie) - eine außerordentliche Langlebigkeit, so daß diese Familie bis in unser Jahrhundert erreicht. Durch Verschwagerungen mit anderen Adelsfamilien aus dem Banat (Birta, Fiat, Horvath, Măciș, Simon, Torok) und aus Siebenbürgen (Basi, Itali, Tompa) ist es den Adligen der Familie Bizere-Găman gelungen ihr Vermögen und soziales Ansehen zu festigen.

Im Laufe von drei Jahrhunderte ist es dieser Familie gelungen auf verschiedenen Arten über 80 Landgüter in den Gespanschaften Sewerin, Karasch, Temesch und Hunyad zu beherrschen. Es kamen noch zahlreiche Besitztümer in den Städten Karansebesch - als eine Adelsresidenz (*rezidenza de nobili*) betrachtet - und Lugosch. Nach dem Jahre 1658 wurden alle Landgüter aus dem Banat von den Osmanen besetzt, so daß die Familie nur mit Dörfern aus Hunyad (Hunedoara) blieb.

Der besondere Einfluß der Familie hatte seinen Ursprung in den bedeutenden Verwaltungs-, Gerichts- und Militäramten, die diese Familie in den Gespanschaften Sewerin, Temesch und Hunyad hatte: Schloßherren und Kämpfer, Gespanne und Untergespanne, Geschworene und Schiedsrichter.

Dank des Vermögens und der von ihnen gehaltenen Ämter ist es den Mitgliedern dieser Familie gelungen sich im Laufe der Zeit von 2-3 Generationen einzufügen und sich eine beherrschende Lage unter den rumänischen Adligen (*Nobiles Walachos*) zu sichern, deren ökonomischer, juristischer, militärischer und politischer Statut nicht weniger bedeutend als der von den Adligen aus Siebenbürgen war.

Der Einfluß und das soziale Ansehen der Adligen Bizere-Găman bewahrten sich auch nach dem Jahre 1700, als die Familie die Banater Gegend verließ.

ADDENDA

Valoroasa lucrare *A Kolozsmonostori konvert jegyzőkönyvei (1289-1556)* publicată de renumitul medievist Sigismund Jakó (2 vol., Budapesta, 1990) cuprinde

noi informații referitoare la familia Bizere Găman. Astfel, o declarație făcută în fața conventului la 30 august 1469, îl menționa pe Nicolae de Bizere și pe fiul său Nicolae, alături de alți nouă nobili (vol. 1, p.688, nr. 1907). Un alt document, redactat probabil după 22 decembrie 1553, făcea referire la introducerea lui Andrei Bizere în posesia moșiei Binținți care îi fusese acordată prin donație regală (vol. 2, p.772, nr. 5267). Importanța celor două protocoale este evidentă: ele măresc cu ani buni perioada cunoscută din viața celor doi nobili bănățeni și clarifică modul de dobândire a uneia din cele mai importante proprietăți familiale.

CETATEA DE LA MEHADIA ÎNTR-UN DOCUMENT VIENEZ MAI PUȚIN CUNOSCUT

LIVIU GROZA

În arhivele din Viena am găsit un plan care prin titlul său mi-a atras atenția. Din motive financiare nu am făcut o xerocopie, aceasta fiindu-mi făcută abia în anul 1996.¹

Planul intitulat "Plan die Medias-Mehadia- avec sa Situation" (Planul Mediașului-Mehadia- cu situația sa).²

Pentru a putea încadra în timp planul respectiv am găsit necesar să fac o succintă incursiune în desfășurarea evenimentelor militare care au avut loc în perioada anilor 1716-1718, evenimente încheiate cu pacea de la Passarowitz la 21 iulie 1718.

Războiul austro-otoman din 1716-1718 a izbucnit datorită atacului trupelor otomane asupra domeniilor venețiene. Strămtorată militar și cu mari pierderi, Veneția s-a adresat Austriei în vederea stabilirii unei alianțe. Carol al VI-lea a promis Veneției ajutor militar cu condiția ca aceasta să-i cedeze câteva teritorii pentru a avea ieșire la Marea Adriatică. Cererea Austriei a fost respinsă de Veneția, dar evoluția defavorabilă a evenimentelor a determinat pe Eugeniu de Savoia să ceară Porții să respecte tratatul de pace semnat la Karlowitz care prevedea o pace pe timp de 25 de ani.

La 13 aprilie 1716 s-a încheiat o alianță între Imperiul German și Veneția. Prin acest tratat Carol al VI-lea se obliga să acorde ajutor militar, iar Veneția asigura apărarea teritoriilor austriece din Italia.

Toate acestea au nemulțumit Înalta Poartă care la 12 mai 1716 a declarat război Imperiului German.

Pregătirile de război încep în ambele tabere. Austria și-a concentrat trupele în Ungaria, iar Înalta Poartă face același lucru având la bază o strategie ce viza mai multe obiective pentru realizarea căreia își concentrează trupele astfel:

- La Belgrad pentru a ataca Austria;
- La Hotin pentru a repune pe tronul Poloniei pe Stanislaw Lecinsky, iar de aici, prin Maramureș să atace Ungaria;
- Pe mare pentru a ataca Veneția.

Mă voi ocupa în cele ce urmează doar de acțiunile desfășurate în zona Belgrad, acțiuni care se vor extinde și în Banat.

Înalta Poartă a concentrat la Belgrad 30 000 de ieniceri și spahii considerți a fi cei mai bine pregătiți. La aceste trupe s-au mai adăugat și două corpuri de tătari, unul format din 5000 iar altul din 20 000 de oameni.

1. Mulțumesc și pe această cale domnilor Eugen Ostapcioc și Eugen Munteanu pentru amabilitatea cu care mi-au xerocopiat documentele solicitate.

2. Kriegsarchiv Wien, K VII k 215, vezi fig. nr.2.

Concomitent cu aceste pregătiri, Înalta Poartă a adus pe Dunăre 95 de corăbii de război și 65 de fregate cu tunuri care urmau să se concentreze la Orșova.

Imperiul German formează la rândul său trei armate. Una de 60 000 de oameni sub comanda lui Eugeniu de Savoia, alta de 30 000 de oameni sub comanda generalului Guido Stabrenberg și o a treia compusă din 20 000 de oameni sub comanda generalului Heister. Sub comanda împăratului Carol al VI-lea se mai afla o armată formată din 125 000 de oameni.

Operațiile militare încep cu intenția otomanilor de a cucerii Peterwaradinul, iar Eugeniu de Savoia se pregătea să atace Belgradul ca după cucerirea acestuia să înceapă asediul Timișoarei.

La 2 august trupele otomane atacă Peterwaradinul dar după șapte ore de luptă sunt înfrânte. Eugeniu de Savoia în loc să exploateze succesul și să treacă la urmărirea dușmanului pentru a cucerii Belgradul, se mulțumește doar cu această victorie și se pregătește de marș spre Timișoara.

La sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie a început asediul Timișoarei care a durat 48 de zile. Trupele otomane au încercat, fără succes însă, să iasă din încercuire, prima dată în noaptea de 8/9, iar a doua oară în noaptea de 11/12 septembrie.

După un puternic bombardament de artilerie, la 12 octombrie, Pașa din Timișoara anunță trupele imperiale că se predă.

De astă dată succesul trebuie asigurat și consolidat. Pentru aceasta Eugeniu de Savoia a trimis trupe în Țara Românească, spre Bosnea pentru a opri orice încercare a trupelor otomane să ajungă la Timișoara.

Concomitent Eugeniu de Savoia a trimis în același scop pe contele Florimund Mercy cu trupe să ocupe cetățile de pe culoarul Timiș-Cerna până la Orșova.

În fruntea unui corp de armată format din 8 regimente de cuirasieri, 2 regimente de dragoni, 5 regimente de husari și 10 batalioane de infanterie se pun în marș pentru a alunga trupele tătare din zonă.

La aflarea acestei vești, trupele tătare, după ce distrug și incendiază fortificațiile și localitățile, se retrag astfel că generalul Mercy a ocupat localitățile din Culoarul Timiș-Cerna fără luptă.

După mai multe operații militare desfășurate în luna noiembrie, trupele de sub comanda lui Mercy au ocupat Palanca Nouă și renunțând la Orșova au preferat să ierneze la Mehadia unde au luat măsuri de refortificare a cetății distruse de tătari.

Pregătirile de iernat a corpului de armate comandate de Mercy au avut drept scop și luarea de măsuri militare hotărâte în vederea începerii în primăvara anului 1717 a atacului asupra Orșovei.³

În acest context de împrejurări se încadrează și planul de a cărui descriere mă voi ocupa în continuare.

3. Pentru cei interesați mai pe larg la Schmettau F.W.G. Graf, **Histoire de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1716, 1717 et 1718**, Vienn, 1788; Dr. Josef Odenthal, **Österreichs Türkenkrieg 1716-1718**, Düsseldorf, 1938; Oswald Redlich, **Das werden einer Grossmacht Österreich von 1700 bis 1740**, Brün, München, Wien, 1942, p.218-242.

Pentru a fixa în timp cauzele care au determinat refortificarea cetății de la Mehadia situată pe locul numit și astăzi "șanțul mic" mă voi folosi de câteva planuri existente la Bologna⁴ și la Arhivele de Război din Viena.

Primele planuri se referă la perioada 1699-1701, deci după pacea de la Karlowitz, când contele Marsigli în calitate de comandant al delegației imperiale are prilejul să viziteze și să deseneze cetatea Mehadii.⁵

Voi zăbovi puțin asupra acestui plan deoarece el reprezintă starea fortificației de la Mehadia construită în sistemul castral.

Șanțul mic a fost situat pe terasa superioară a râului Belareca, aproape de confluența cu pârâul Sverdin.

Din punct de vedere militar locul este favorabil pentru apărare având pe laturile de est, vest și sud obstacole naturale formate din cursuri de apă și înălțimi.

Cetatea a fost construită având trei elemente bine individualizate.

În partea de nord a fost incinta mare a cetății construită în formă de trapez cu latura mare spre nord, pe mijlocul căreia a fost prevăzută o poartă de intrare în cetate cu drumul ce se bifurca spre Orșova și Caransebeș.

Incinta a doua a fost construită în formă de triunghi. Pe latura ce o despărțea de prima incintă, la colțurile dinspre est și vest, au fost construite două turnuri de formă pătrată, iar pe mijlocul ei a fost construită o clădire. Între această clădire și turnul de vest a fost o poartă ce făcea legătura dintre cele două incinte.

În vârful triunghiului ce forma incinta mică situată înspre sud a fost construit un turn hexagonal de tip donjon.

După felul în care a desenat Marsigli cetatea, incinta mare a fost împrejmuită cu un zid cu palisadă format din două garduri de nuiele sau trunchiuri de copaci, între care s-a pus pământ bătătorit. Laturile de nord, de est și de vest au fost prevăzute cu șanț.

Cea de a doua incintă și donjonul au fost construite din zid de piatră de râu și fasonată, zid ce se mai poate vedea astăzi în anumite porțiuni de teren.

Din punct de vedere militar constructorul a dat importanță mai mare elementelor situate în partea de sud, respectiv dinspre Orșova, de unde pericolul unui atac era iminent. De aici și concluzia că cetatea a fost construită pentru închiderea culoarelui Timiș-Cerna împotriva atacurilor otomane.

Faptul că planul nu are scară îngreunează concluziile privind dimensiunile laturilor și capacitatea de a adăposti trupele destinate apărării.

Recunoașterile făcute pe teren m-au dus la convingerea că cetatea a fost destul de mare, justificându-se astfel numărul soldaților ce au ocupat-o în diferite perioade de timp.⁶

Planșa de a cărei analiză și descriere mă voi ocupa în cele ce urmează, reprezintă refortificarea cetății după ce aceasta a fost distrusă de tătari în lunile august-septembrie 1716.

4. Planurile mi-au fost trimise pe un microfilm prin bunăvoința domnului Dr. Alexander Krischan caruia îi mulțumesc și pe această cale.

5. Vezi fig. nr.1.

6. În războiul austro-otoman din anul 1738 șanțul de la Mehadia a adăpostit până la 5000 de soldați și tot atâția cai și până la 100 de tunuri de diferite calibre.

De la început țin să precizez că la desenarea acestui plan s-a strecurat o eroare și anume aceea că râul Belareca, ce trece pe lângă cetate a fost confundat cu râul Cerna.

De altfel această confuzie se repetă și pe alte planuri și documente.⁷

Din punct de vedere tactic acest plan, pe care convențional l-am numit "planul lui Mercy" se deosebește fundamental de planul desenat de Marsigli astfel:

- dispar cele trei elemente, respectiv cele două incinte și turnul în formă de donjon;

- apare o singură incintă de formă aproape dreptunghiulară cu câteva modificări de a căror descriere mă voi ocupa în continuare;

- au fost construite două bastioane în stil italian vechi pe colțurile de nord-vest și sud-est.

- pe laturile de nord și de sud au fost construite porți cu poduri mobile peste șanțuri.

Planul are și o legendă scrisă tot în limba franceză, ca și titlul, care ne ajută atât la clarificarea unor date ca și la stabilirea dimensiunilor ei.

La litera A a legendei se precizează că Mehadia este la 5 leghe de Orșova. Cetatea fiind ruinată în totalitate de tătari a fost reparată de imperiali iar contele Mercy, general de cavalerie, și-a stabilit aici cartierul său.

La litera B ni se face precizarea că cetatea are un parapet lat de 15 picioare⁸ și este construit din fascine și pământ.

La litera C se arată că cetatea are și un șanț lat și el tot de 15 picioare dar a cărei construcție nu este terminată. Faptul că șanțul nu a fost terminat ni-l precizează și schița planului în care putem ușor constata că acesta a fost terminat pe laturile de nord și de est. Faptului că pe laturile de sud și de vest șanțul nu a fost terminat se explică și prin aceea că pe aceste laturi erau și albiile râurilor Sverdin și Belareca ce constituiau obstacole naturale având malurile abrupte spre aceste două laturi.

De altfel acest lucru este explicat și de legendă în care la litera E scrie "Râul care coboară dintr-un munte fiind foarte dificil de trecut".

Literele F și G reprezintă drumul spre Caransebeș și respectiv Orșova.

Planul mai face o precizare la litera D și anume că satele din apropiere, respectiv Mehadia, au fost arse de tătari.

Planul lui Mercy nu are scară, dar analizat cu atenție constatăm că cel care l-a desenat a respectat o scară a proporțiilor (lărgimea șanțurilor și lățimea parapetului).

Folosindu-mă de aceste date am reușit să determin lungimea curtinelor, a laturilor bastioanelor și de aici suprafața aproximativă a incintei și a bastioanelor.

7. L. Groza, **Restituiri istorice**, vol.3, Lugoj, 1996, p.14.

8. O leghe este egală, în cazul nostru, cu 6000m. Deci de la Mehadia până la Orșova, conform planului, erau 30 km.

9. Un picior este egal cu 0,75m. Deci șanțul și parapetul au avut lărgimea, respectiv grosimea de 3,75m.

Pe planul lui Mercy atât șanțul cât și cortinele cetății au o lățime de 3m, ceea ce corespunde în teren cu 15 picioare. De aici concluzia că un milimetru are 5 picioare, respectiv 3,75 m.

Laturile de est și de vest au o lungime de 40m ceea ce ar corespunde în teren cu 200 de picioare, respectiv 150 m.

Laturile de nord și de sud, folosind același calcul, aveau lungimea de 131 m.

Suprafața interioară a cetății era de 9.825 mp, adică aproape un hectar.

Folosind același raționament și pentru cele două bastioane am ajuns la părerea că laturile fețelor aveau o lungime de 41m, iar laturile gâtului bastioanelor aveau o lungime de 38m. Suprafața bastioanelor a fost de 494 mp.

Comparând raportul dintre unghiuri și lungimea laturilor am constatat că au fost respectate cu strictețe instrucțiunile folosite la construirea de cetăți în stil italian vechi.¹⁰

Aplicând calculele militare cu privire la posibilitatea de a fi dotată cetatea cu piese de artilerie s-a ajuns la părerea că pe cortină se puteau așeza aproximativ 30 de tunuri, iar bastioanele puteau adăposti până la 15 tunuri.¹¹ La acest calcul trebuie să se mai adauge și alți factori care micșorau numărul de tunuri dintr-o cetate. Printre aceștia se numărau și posibilitățile materiale, importanța militară a cetății, formele de teren din fața cortinelor care influențau eficacitatea focului și altele. De reținut totuși că bastioanele cetăților au fost dotate cât de cât cu piese de artilerie, putându-și justifica astfel nevoia de a fi construite.

Focul executat din aceste bastioane avea menirea să zădărnicească atacul inamicului de la distanță maximă și eficace a tunurilor așezate pe laturile fețelor bastioanelor, precum și a nimicirii dușmanului pătruns în șanțuri cu focul tunurilor de calibru mic ce erau așezate pe laturile ce formau gâtul bastioanelor.

Analizat planul lui Mercy am constatat că așezarea acestor două bastioane corespunde cu cerințele tactice impuse de tehnicieni la construirea unei cetăți.

La fireasca întrebare de ce a ales generalul Mercy la refortificarea cetății de la Mehadia sistemul italian vechi de fortificare se pot da mai multe răspunsuri:

În primul rând că acesta a fost mai ușor de realizat, refortificarea făcându-se în imediata apropiere a inamicului.

A doua cauză o găsim în faptul că acest sistem era mai puțin costisitor, folosindu-se doar lemnul și crengile copacilor care se găseau din abundență în zonă.

A treia explicație o găsim în faptul că această refortificare era provizorie, de campanie, ea urmând să adăpostească pe generalul Mercy cu comandamentul său în iarna anului 1716 și în primăvara anului 1717 când se prevedeau noi acțiuni militare în zona Orșovei și la sud de Dunăre.

10. A. Zastrov, **Geschichte der beständigen Befestigung**, Leipzig, 1854, p.64.

11. Se știe că în acea perioadă distanța dintre tunuri într-o cetate a fost de 4 m.

Planul de a cărui descriere m-am ocupat constituie prima fază de reconstruire a cetății de la Mehadia adoptându-se sistemul bastionar.

După pacea de la Passarowitz, Banatul a fost ocupat de imperiali și astfel s-a dat posibilitatea Curții de la Viena să ia măsuri de refortificare a unor cetăți situate pe culoarul Timiș-Cerna, printre care și cea de la Mehadia. Descrierea planurilor ezistente la Arhivele de Război din Viena și publicate cu ani în urmă ne întărește valabilitatea părerii afirmate anterior.¹²

Dacă planul întocmit în anul 1716 reprezintă prima formă a cetății bastionare de la Mehadia, cele publicate de mine cu câțiva ani în urmă reprezintă ultima fază de refortificare a "Șanțului" de la Mehadia deoarece este știut faptul că prin punctul 5 al tratatului de pace semnat la Belgrad la 1 septembrie 1739 sistemul de fortificații de la Mehadia a fost demolat.

DIE FESTUNG VON MEHADIA NACH EINER WENIGER BEKANNTEN WIENER URKUNDE (Zusammenfassung)

Zwischen 1716-1718 führte das Haus Österreich Krieg gegen die Hohe Pforte. Der Krieg kam infolge des Angriffs der Pforte auf Venedig und dem Ansuchen Venedigs an Österreich ihm Hilfe zu leisten. Der Krieg spielte sich größtenteils im Banat ab und sollte zur Eroberung des Banats durch die Habsburger führen. Nach der Eroberung Temeswars schickte der kaiserliche Befehlshaber Eugen von Savoyen, den Grafen Claudius Florimund Mercy in das Timis-Cerna Tal um die Festungen dieser Gegend zu erobern. Den Winter 1716-1717 sollte Mercy und seine Truppe in Mehadia verbringen. Darum entschloß sich der General die Festung neu zu befestigen. Er wahlte das italienische Befestigungssystem was zu bedeuten hatte das man in der Befestigungsart im Banat vom System des Castrums zu dem des Bastions übergang. Der hier präsentierte Plan beweist dies.

¹² L. Groza, **Restituiri istorice**, vol.1, Lugoj, 1993, p.15-21 si **Restituiri istorice**, vol.3, Lugoj, 1996, p.10-17. Vezi fig. nr.3.

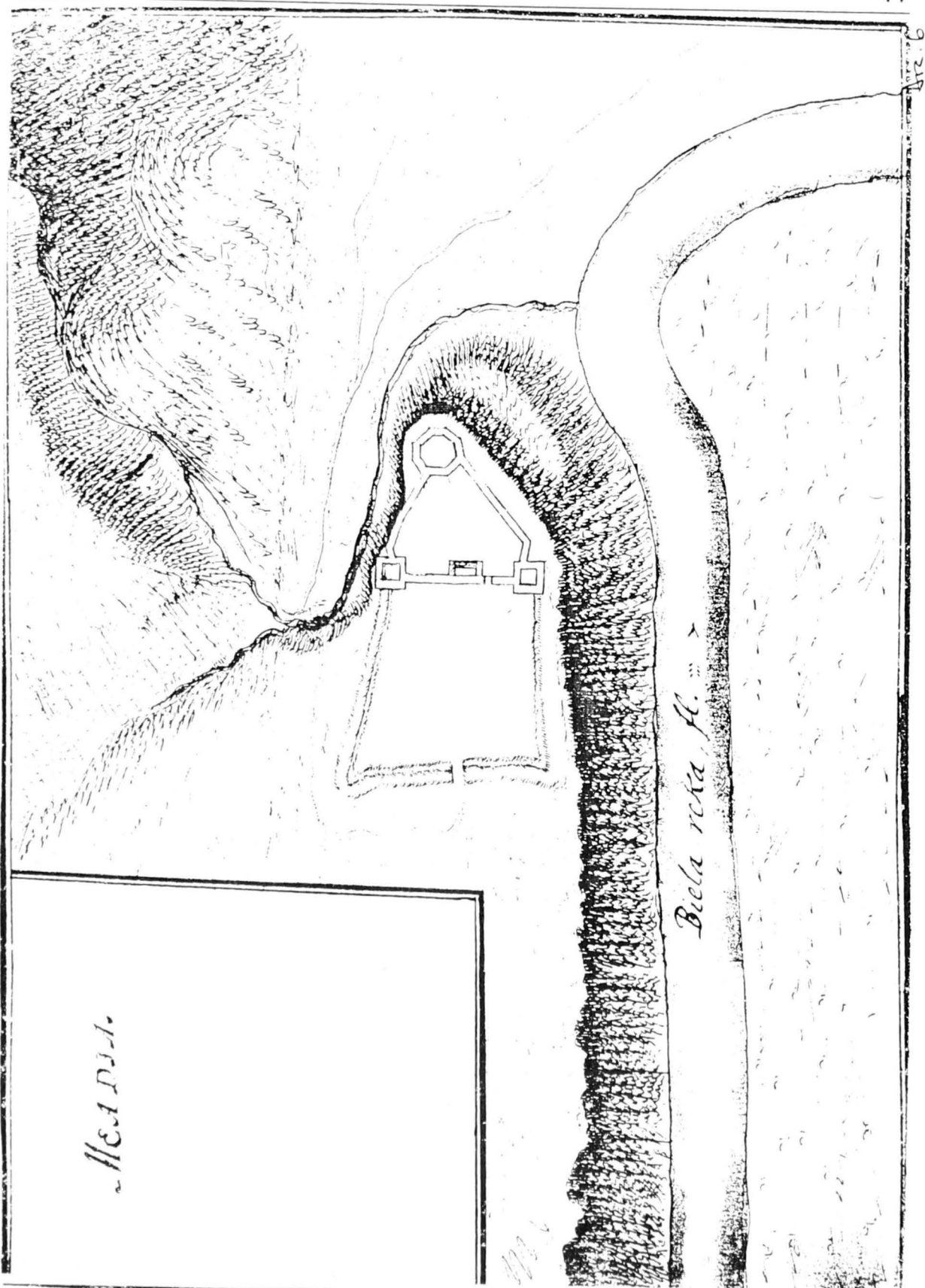

Fig. 1 Cetatea de la Mehadia, după desenele lui Marsighi

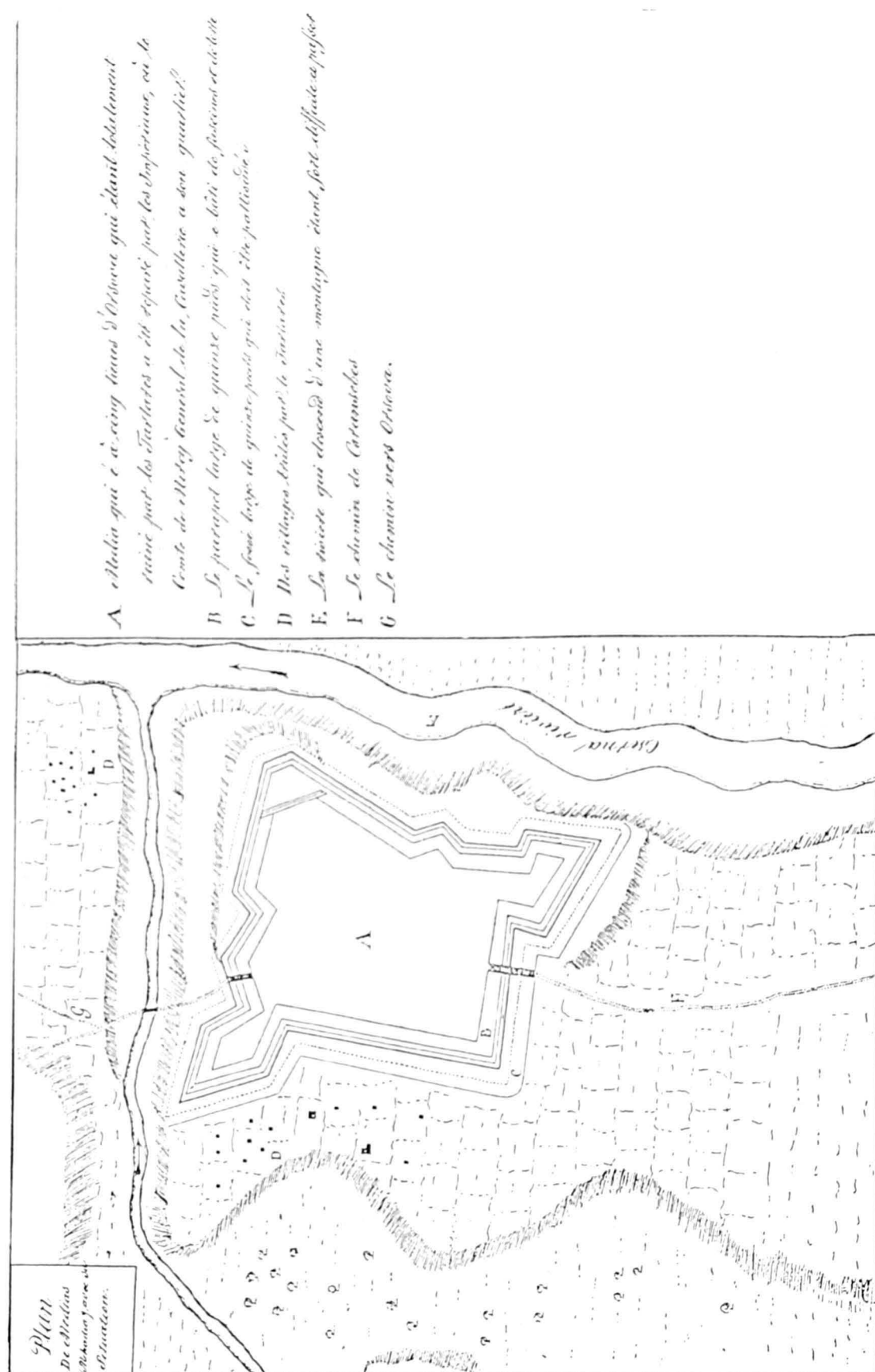

Fig. 2 Cetatea de la Mehadia, refăcută în anul 1716

ROMÂNII LA ȘCOALA CLERICALĂ DIN VÂRȘET

ALEXANDRU RADOVAN

Vârșetul este unul dintre acele vechi orașe bănățene care prin patina și pitorescul lor amintesc de timpul scurs, în ciuda unor clădiri noi și moderne - simbol al vieții actuale. Diverse perioade însă și-au lăsat pecetea și urmele, dând un contrast plăcut între vechi și nou.

Zona Vârșetului a fost locuită din timpuri îndepărtate. Aici se întâlneau drumurile care făceau legătura între Câmpia și Munții Banatului. În antichitate pe aici trecea importantul drum care făcea legătura între provinciile romane Moesia și Dacia. De atunci și până la prima menționare a Vârșetului într-un izvor scris au trecut peste 1.000 de ani.

Legenda întemeierii așezării atribuie acțiunea unui păstor român din Tara Almăjului ¹. Primul izvor scris provine de la începutul secolului al XV-lea (anul 1425), din perioada când sârbii, sub conducerea cneazului Đorđe Branković s-au așezat în Banat. Doi ani mai târziu, în 1427, Vârșetul este menționat într-o scrisoare de danie a regelui Ungariei, Sigismund ².

Vechiul Vârșet se întindea la poalele dealului ce-i poartă numele, deal în vârful căruia se păstrează ruinele fortificației construite de Đorđe Branković în prima jumătate a secolului al XV-lea. Turnul, construit din piatră, are o înălțime de 21 m și o lățime de aproximativ 6 m, iar grosimea zidurilor este de 2,5 m ³. Fortificația a fost construită pentru apărarea împotriva turcilor, iar de-a lungul numeroaselor războaie a fost parțial distrusă, până astăzi menținându-se doar turnul.

Cetatea Vârșetului a avut un domeniu alcătuit dintr-o serie de așezări care astăzi nu mai există. Aceste așezări - dintre care menționăm: Grădiște, Cheveriş, Grobliște, Kozluk - au fost distruse în cursul războaielor din secolele XVII-XVIII. Toponimele, păstrate pentru împrejurimile Vârșetului actual, oferă informații asupra etniei locuitorilor.

Perioada stăpânirii otomane în această zonă este cuprinsă între anii 1552 - 1716. Pentru anul 1666 se menționează că Vârșetul avea: 300 case, 110 prăvălii, 3 geamii, 3 școli, apeduct, baie publică și judecătorie⁴. Locuitorii trăiau grupați pe cartiere (mahalale), în funcție de etnie, majoritatea fiind români.

1. I.D. Suci, **Nicolae Tincu-Velia (1816-1867). Viața și opera lui**, București, 1945, p. 50; N.T. Velia, **Scurtă istorie despre începutul Vârșetului și românii lui**, în **Foaie pentru Minte**, 1846, nr. 46, p. 361.

2. S. Milleker, **Kratka istorija Vršca**, Vršac, 1935, p. 3-4.

3. A. Medaković, **Vršac kroz istoriju**, Vršac, 1996, p. 4.

4. S. Milleker, **op. cit.**, p. 7-9.

În noile condiții politice și economice de după 1716, poziția geografică favorizează o rapidă dezvoltare a Vârșetului. În cadrul Banatului, Vârșetul devine reședința unui district (1718), care cuprindea 72 de așezări cu aproximativ 3.500 de case. Prin colonizarea germanilor, orașul se împarte în două unități administrative deosebite - una româno-sârbă și cealaltă germană - până în 1794, când sunt unificate sub o singură conducere ⁵.

Noul curs economic se oglindește în dezvoltarea viticulturii (coloniștii germani erau originari de pe Valea Moselei), comerțului și mai ales a producției de mătase - domeniu în care Vârșetul a ocupat locul întâi în Imperiul Habsburgic în secolul al XVIII-lea.

Treptat, începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Vârșetul devine și un centru cultural; se construiesc: prima farmacie (1784), reședința eparhială (între 1751-1759), cele două biserici ortodoxe (între 1761-1785) - ale căror iconostase au fost realizate de către Arsenije Teodorović ⁶. În 1790, ca urmare a inițiativei episcopului Jovan Jovanović Šakabent, se deschid cursurile Școlii Gramaticale ⁷. Firesc, zestrea culturală se îmbogățește la începutul secolului al XIX-lea, iar unul din reperele Vârșetului va deveni Școala Clericală, apărută în 1822.

Despre această instituție de cultură există un număr relativ mic de lucrări. Printre primele se remarcă articolul lui R.S. Molin, apărut în 1924, referitor la secția română a școlii ⁸.

Dr. Radu Flora a publicat, în anul 1968, în lucrarea *Relațiile sârbo-române (Noi contribuții)*, Pančevo - un capitol intitulat *Despre începuturile școlii clericale sârbo-române din Vârșet (1822-1823)*, p. 107-134, în care a realizat o analiză a primilor doi ani de funcționare a acestei instituții, cu aplecare evidentă spre secția română.

Amănunte biografice interesante, referitoare la profesorii români ai acestei instituții, sunt prezentate de Gligor Popi în articolul *Nastavno osoblje srpsko-valahijskog klerikalnog učilišta u Vršcu (1822-1864)*, apărut în culegerea Radovi Simposijuma, Vršac, 22-23. V. 1970, p. 319-336.

Dr. Radoslav Ćurić a publicat, în *Analele Societății de limba română*, 3-4, Zrenjanin, 1972-1973, p. 143-148, articolul *Rad na osnivanju srpsko-rumunske klerikalne škole u Vršcu drugom polovinom XVIII i početkom XIX stoleća*, în care oferă informații prețioase cu privire la demersurile întreprinse pentru întemeierea școlii.

Dintre autorii care ating tangențial problema școlii clericale îl remarcăm pe I.D. Suciu ⁹.

5. F. Eisinger, *Beitrage zur Geschichte der Freistadt Werschetz*, Timișoara, 1859, p. 4.

6. *Enciklopedija likovnih umetnosti*, vol. IV, Zagreb, 1966, p. 412-413.

7. F. Milleker, *Letopisi opština Podunavske oblasti*, Pančevo, 1929, p. 174.

8. R.S. Molin, *Școalele cliricești sistemirizuite pră limba rumânească la anul 1822 în Vârșet*, în *Foaia Diecezană*, 1924, nr. 8, p. 3.

9. I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977; Idem *Nicolae Tincu-Velia....*; Idem, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968.

Studiul cel mai complet îl reprezintă însă monografia dr. Nikola Gavrilović. *Srpsko-rumunsko klerikalno učilište u Vrscu (1822-1867)*, apărută la Novi Sad în anul 1983.

La alcătuirea acestei lucrări, prioritatea a fost acordată documentului de arhivă. Au fost consultate materiale care se păstrează la Arhiva Eparhiei bănăţene din Vârşeţ, şi anume:

-*Protokol zasjedanij učitelj klirikalnih, un kojen uputstvovanija učitelem imuščaja, obličeniija i kazni klirikom sobornom opredeljajemija zapisivajutsja;*

-*Spisanije klirikov vo eparhijskom klirikalnom učilišci veršačkom goda 1822 do 1844 obrjetajuščija;*

-*Naznačenije uspjeha klirikov vo eparhijskom klirikalnom učilišci veršačkom ot ljeta 1839/1840 do 1854/1855;*

-*Spisanije klirikov vo serbskom Bogoslovkom učilišci veršačkom ot ljeta 1854/1855 do 1866/1867.*

“*Protokol zasjedanij...*” este jurnalul şedinţelor consiliului profesoral în care sunt înregistrate aspecte legate de succesul şcolar, disciplina elevilor, cadrul profesoral, planul de învăţământ şi programe.

“*Spisanije klirikov...*” sau “*Naznačenije uspjeha klirikov...*” reprezintă matricole şcolare în care, pe lângă numele şi prenumele elevilor, apare situaţia familială, ocupaţia părinţilor sau tutorilor, localitatea de provenienţă, pregătirea şcolară anterioară, limbile cunoscute, situaţia la învăţătură şi purtare. Elevii sunt înregistraţi pe ani şcolari, iar pentru fiecare final de an şcolar semnează profesorii în dreptul disciplinelor pe care le-au predat.

Revenind la apariţia Şcolii Clericale din Vârşeţ, se impun câteva consideraţii. Ideile absolutismului luminat au marcat în mod decisiv societatea de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Una din principalele preocupări o reprezintă emanciparea omului pe calea reformelor politice şi culturale, în scopul ridicării standardului intelectual şi moral. Pedagogia şi etica au preluat această misiune. Educaţia a devenit un element important al concepţiei moderne despre stat, cu rol esenţial în cizelarea omului - cetăţean şi transformarea lui într-un subiect social util.

Pe de altă parte, în căutarea formulării unei identităţi proprii, a unui program naţional, la românii şi sârbii din imperiu a apărut preocuparea pentru crearea unui sistem cultural-educativ puternic, în care învăţământul deţinea rolul principal.

Aceasta este perioada în care se deschid noi şcoli şi sunt reorganizate cele vechi, perioadă în care se cultivă sistematic afirmarea spirituală în propria limbă. Pe linia acestor preocupări, la Congresul Naţional bisericesc din 1790 de la Timişoara, noul mitropolit ales, Ştefan Stratimirović, propunea crearea la Karlovci a unui Seminar general, în care să fie şcolarizaţi anual câte 120 de tineri de pe teritoriul întregii Mitropolii, deci şi din Transilvania şi Bucovina. Ulterior, datorită unor greutăţi financiare, mitropolitul Stratimirović se hotărăşte ca la Karlovci să deschidă doar o şcoală teologică, iar în eparhii şcoli clericale ¹⁰.

10. S. Gavrilović; N. Petrović, **Temišvarski sabor 1790**, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1972, p. 317.

În privința Vârșetului, ales a fi centrul unei școli clericale sârbo-române, Nicolae Stoica de Hațeg menționează că, încă din 1773, episcopul Vidak organiza cursuri teologice continuate și de episcopul Šakabent ¹¹. Cursurile urmăreau perfecționarea pregătirii tinerilor preoți și erau organizate anual pe două semestre: de la 1 noiembrie până la sfârșitul lui decembrie și de la 1 martie până la sfârșitul lui aprilie ¹².

Planul lui Stratimirović, definitivat în anul 1820, prevedea deschiderea a patru școli clericale: la Pacraț și Timișoara sârbești, la Arad românească și la Vârșet sârbo-română ¹³. Pentru funcționarea lor se crea un fond "clerical" controlat de mitropolit și alcătuit din contribuțiile Mitropoliei din Karlovac, ale mănăstirilor și bisericilor, precum și ale cetățenilor bogați. Școlarizarea era prevăzută pe durata a doi ani, fiecare cu două semestre. Semestrul de iarnă era cuprins între 1 noiembrie și 31 martie, iar cel de vară între 1 aprilie și 31 august. La sfârșitul fiecărui semestru erau organizate examene de absolvire. Vacanța mare dura din 1 septembrie până la 31 octombrie. Cei doi ani de școală erau denumiți clase: clasa I și clasa a II-a. Obiectele de învățământ, materialul didactic, planurile de învățământ și programa aveau drept model pe cele de la Școala teologică din Karlovci ¹⁴.

Problemele materiale legate de funcționarea școlii din Vârșet au fost rezolvate în cursul anilor 1821-1822. Deschiderea cursurilor, prevăzută pentru toamna anului 1822, mai depindea de stabilirea personalului didactic. Acest aspect a fost pe larg dezbătut în corespondența dintre mitropolitul Ștefan Stratimirović și administratorul Eparhiei Vârșetului, Sinesije Radivojević, arhimandrit al mănăstirii Mesić.

Radivojević a propus pentru secția română pe Sofronie Ivacicovici - profesor la "Școala clericală" inițiată de episcopul Vidak - preot cu ținută distinsă, cunoscător al limbilor română, sârbă, germană și latină - și pentru secția sârbă pe Arsenije Jovanović Šakabent - cunoscător al limbii române și director în exercițiu al școlii grânicerești naționale de pe raza Regimentului Valaho-Illir. Šakabent refuză inițial postul oferit, solicitat însă, în același timp, de către Grigore Obradovici, care în scrisoarea adresată mitropolitului, la 20 martie 1822, aducea drept argument, în sprijinul cererii sale, faptul că stăpânea la perfecție cele două limbi, sârba și româna, și putea traduce manualele școlare ¹⁵.

Mitropolitul Stratimirović a decis ca la secția română să predea Sofronie Ivacicovici, iar la cea sârbă Arsenije Nako. Pentru predarea dreptului bisericesc la ambele secții era numit diaconul Mihail Miljković, care - conform recomandării preotului român Sava Stefanovici din Vârșet - se exprima și scria corect în limba română. Candidați pentru același post au mai fost:

11. Nicolae Stoica de Hațeg, **Cronica Banatului**, București, 1969, p. 200.

12. N. Gavrilović, **Srpsko-rumunsko klirikalno učilište u Vrču (1822-1867)**, Novi Sad, 1983, p. 29-30.

13. T. Botiș, **Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad**, Arad, 1922, p. 518.

14. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 49-50.

15. A. Medaković, **op. cit.**, p. 9-11.

diaconul Lazar Radak din Vârșeț și preotul român din Lugoj, Dimitrie Petrovici. Primul a fost respins, deoarece nu era absolvent al unei școli teologice, iar cel de-al doilea pe motiv că nu stăpânea corect limba sârbă ¹⁶.

Anul școlar a fost deschis la 1 noiembrie 1822 de către arhimandritul Antonije Branković, reprezentantul Mitropoliei din Karlovac. Au fost înscriși 115 elevi, dintre care 83 de români și 32 de sârbi. Preponderența elementului românesc ni se pare firească, dacă ne gândim că din totalul de 230 școli existente pe teritoriul Eparhiei Vârșețului la începutul secolului al XIX-lea (la o populație de 248.078 locuitori), 189 erau românești, 33 sârbești, 4 mixte, 3 germane și 1 greacă ¹⁷.

În discursul festiv, arhimandritul Radivojević - devenit conducător al noii instituții de învățământ -, adresându-se elevilor în cele două limbi (română și sârbă), a prezentat utilitatea socio-culturală a școlii și a îndemnat tinerii să abordeze cu seriozitate cei doi ani de studii. La 23 noiembrie 1822, Sinesije Radivojević l-a numit pe preotul român din Vârșeț, Sava Stefanovici, drept duhovnic, cu misiunea de a-i confesa pe elevii de ambele naționalități ¹⁸.

În ședința corpului profesoral din 21 noiembrie 1822 au fost adoptate regulamentele comportării elevilor în biserică, școală și societate.

Conform acestor regulamente, datoria fiecărui elev era să participe la toate slujbele religioase (utrenii, liturghii și vecernii) în biserică la care a fost repartizat, iar comportamentul său să fie decent. Elevul urma să consulte preotul responsabil asupra ceremonialului bisericesc.

În școală elevii erau obligați să nu întârzie la ore, iar absențele erau acceptate doar pe motiv de boală sau învoire. Elevii erau datori să vină pregătiți pentru fiecare disciplină și să urmărească cu atenție și în liniște temele predate.

În societate elevii erau datori să apară îmbrăcați decent, să salute cu politețe trecătorii și cu deosebit respect fețele bisericești. Se interziceau, sub amenințarea cu exmatricularea: acțiunile jignitoare, certurile, amenințările, bătăile, vizitarea "stabilimentelor suspecte și a văduvelor", consumarea băuturilor alcoolice, fumatul, practicarea jocurilor de noroc, părăsirea orașului fără învoire, ieșirile în oraș după orele 18,00 iarna și după orele 20,00 vara. Textul acestor regulamente a fost citit tuturor elevilor, după care a fost afișat într-un loc cu o bună vizibilitate din incinta școlii ¹⁹.

Problema personalului didactic a apărut și la începutul celui de-al doilea an de învățământ, datorită extinderii cursurilor la nivelul a două clase. Pentru secția română au fost numiți Dimitrie Petrovici-Stoichescu ca profesor de Pedagogie, Metodică, Gramatică și Stil, Retorică, și Istoria Bisericii și Grigore Lukačik pe post de catihet ²⁰.

16. S. Gavrilović, **Izbor iz prepiske Grigorija Geršića sa Urošem Nestorovićem**, în **Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu**, nr. 13/1970, p. 154.

17. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 15.

18. Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Protokol zasjedanij...**, nr. 1.

19. **Ibidem**.

20. G. Popi, **Nastavno osoblje srpsko-valahiskog klerikalnog učilište u Vršcu (1822-1864)**, în **Radovi simpozijuma**, Vršac, 22-23. V.1970, p. 330.

Dimitrie Petrovici-Stoichescu s-a născut la Belint, în jurul anului 1794. Personalitate marcantă a mișcării de eliberare de sub tutela ierarhiei clericale sârbești, va deveni membru în 1830 al societății revoluționare "Constituția" din Lugoj. Urmărit de poliție, la recomandarea superiorilor bisericești este numit, în anul 1835, preot la Ciacova, iar locul său de profesor la Școala clericală este ocupat de Filip Trandafilovici, preot român din Vârșeț. În anul 1848, Adunarea Națională de la Lugoj îl alege vicar al Banatului. În cursul revoluției îi îndeamnă pe români și sârbi să lupte împotriva armatei imperiale, motiv pentru care va fi condamnat la patru ani de închisoare ²¹.

În anul 1823, când a fost numit profesor la Școala Clericală din Vârșeț, a fost preferat celui alt candidat, preotul Ioan Lăpădat. Acesta s-a născut la Lugoj, iar studiile și le-a făcut la școlile din Vârșeț, Timișoara și Seghedin. Stăpânea bine, în afara limbii române, limbile sârbă, germană și maghiară. A urmat și cursurile clericale din Vârșeț, inițiate de episcopul Vidak, unde i-au fost profesori Arsenije Šakabent și Sofronie Ivacicovici ²². A fost suspectat de organele polițienesti ca fiind membru al societății secrete "Constituția" din Lugoj ²³.

Mitropolitul Stratimirović, prin ordinul din 20 decembrie 1823, l-a numit drept catihet pe Grigore Lukačik ²⁴. Originar din Vârșeț, a fost profesor la Școala Gramaticală din localitate, pentru ca ulterior să fie catihet al Preparandiei din Arad, unde - după îndepărtarea lui Tichindeal - a devenit pentru un timp "seniorul" instituției. Corespondent și om de încredere al mitropolitului, s-a opus tendințelor românești de separare de ierarhia sârbească ²⁵. Transferul la Vârșeț i-a ridicat probleme legate de mutarea familiei, motiv pentru care a solicitat un răgaz de câteva luni. Problema ocupării postului de catihet la Vârșeț a fost expusă de Stratimirović și inspectorului școlar general Uroš Nestorović, căruia îi exprima hotărârea sa ca și în secția sârbă să se întrerupă predarea Catehismului, pentru ca românii să nu acuze ierarhia bisericească de lezare a intereselor lor ²⁶.

Consiliul profesoral al Școlii Clericale, în ședința din 3 ianuarie 1824, a hotărât să propună mitropolitului ca predarea acestei discipline până la sosirea lui Lukačik, să fie încredințată lui Dimitrie Petrovici-Stoichescu. În același timp, episcopul arădean Putnik era rugat să faciliteze transferul lui Lukačik la Vârșeț. Stoichescu a refuzat să predea Catehismul, sarcină pe care o va prelua Sofronie Ivacicovici ²⁷.

Astfel, situația disciplinelor de învățământ, repartizate pe cadre didactice, la secția română - pe anul școlar 1823-1824 - a fost următoarea:

-preot Sofronie Ivacicovici: Catehism, Teologia Pastorală, Tălmăcirea Evangheliilor;

21. I.D. Suci, **Revoluția de la 1848-1849 în Banat**, București, 1968, p. 227-228; G. Popi, **op. cit.**, p. 330.

22. G. Popi, **op. cit.**, p. 324.

23. I.D. Suci, **op. cit.**, p. 154.

24. Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Protokol zasjedanij...**, nr. 19.

25. T. Botiș, **op. cit.**, p. 34-38.

26. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 89.

27. Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Protokol zasjedanij...**, nr. 23.

-preot Dimitrie Petrovici-Stoichescu: Istoria Bisericii, Retorica, Pedagogia și Metodica, Gramatica română și Stil ²⁸.

Dimitrie Petrovici-Stoichescu a venit la Vârșeț din ianuarie 1824 și a fost încadrat în învățământ la recomandarea mitropolitului, cu statutul de suplinitor; din martie al aceluiași an devine titular, cu un salariu de 150 florini - mărit din iulie 1824 la 500 florini. la care se adăugau și jumătate din veniturile parohiei sale din Lugoj. Cealaltă jumătate revenea tânărului capelan Constantin Popovici, care îl înlocuia la conducerea parohiei ²⁹.

Pentru anul școlar 1824-1825, secția română a funcționat după următoarea repartizare a disciplinelor de învățământ:

-Sofronie Ivacicovici: Dogmatică, Teologia Pastorală, Catehism, Tălmăcirea Evangheliilor;

-Dimitrie Petrovici-Stoichescu: Istoria Bisericii, Retorica, Gramatica română, Pedagogia și Metodica.

La recomandarea lui Sinesije Radivojević și cu aprobarea mitropolitului, postul de predicator pentru secția română va fi ocupat, începând cu anul 1824, de către Moise Iștvan. Originar din localitatea Macedonia (lângă Ciacova, în Banat), a urmat liceul din Karlovci (cinci ani), iar apoi a absolvit Școala clericală din Vârșeț (doi ani) ³⁰.

În cursul anului școlar 1825-1826, a intervenit o schimbare a personalului didactic la secția sârbă. Pe baza ordinului mitropolitului, din 26 ianuarie 1826, Arsenije Nako a fost transferat la Novi Sad, iar locul său a fost ocupat de către Pahomije Jovanović, căruia i se recomandă să-și perfecționeze cunoștințele de limba română ³¹. Situația personalului didactic la secția română a rămas neschimbată ³².

Prin hotărârea Mitropoliei de la Karlovac, din data de 23 noiembrie 1827 ³³, perioada de școlarizare la institutul clerical din Vârșeț a fost prelungită de la 2 la 3 ani, ceea ce a determinat și schimbări în planul de învățământ. Programa pentru cel de-al treilea an școlar cuprindea următoarele discipline, repartizate pe semestre și cadre didactice:

a. Semestrul I:

-Sofronie Ivacicovici: Teologia Pastorală, Catehismul, Tălmăcirea Evangheliilor;

-Dimitrie Petrovici-Stoichescu: Istoria Bisericii, Cronologia, Retorica, Pedagogia, Metodica (prima parte).

b. Semestrul al II-lea:

-Sofronie Ivacicovici: Teologia Pastorală (continuare), Tălmăcirea Evangheliilor (continuare);

-Dimitrie Petrovici-Stoichescu: Istoria Bisericii și Metodica (continuare) și Omiletica (Teoria Predicii).

28. Idem, **Spisanije klirikov...**, an 1823-1824.

29. Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Protokol zasjedanij...**, nr. 36.

30. **Ibidem**, nr. 63.

31. **Ibidem**.

32. **Ibidem**.

33. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 92.

Începând cu anul școlar 1828-1829 programa de studiu pe clase cuprindea următoarele discipline:

- anul I: Gramatica, Pedagogia, Catehismul și Dogmatica;
- anul II: Dogmatica (continuare), Istoria Bisericii, Cronologia și Omilitica;
- anul III: Teologia Pastorală, morală și polemică, Metodica și Tălmăcirea Evangheliilor.

Pentru primele două clase orele se desfășurau în zilele de luni, marți, miercuri și vineri, dimineata de la 9,00 la 10,00 și după amiază de la 15,00 la 16,00. Clasa a III-a desfășura cursuri dimineata, de la orele 8,00 la 9,00, în zilele de luni, marți, miercuri și vineri, iar sâmbăta și după-amiaza de la orele 14,00 la 15,00 în zilele de luni, marți, miercuri și vineri. Predica bisericească se desfășura în fiecare zi de la orele 17,00 la 18,00; Catehismul duminica și în zilele de sărbătoare. În așa-numitele zile de odihnă (joia și sâmbăta) se desfășurau activitățile practice în palatul episcopal ³⁴.

În încercarea de a ridica nivelul pregătirii, noul episcop al Vârșetului, Maxim Manuilovici, de origine română, recomanda tinerilor să urmeze teologia, după ce au absolvit o școală secundară ³⁵.

În anul 1829, în locul Sofronie Ivacicovici, care devine protopop al Bisericii Albe ³⁶, este numit profesor la secția română, Nicolae Gruici (Trăila Musta) ³⁷. Născut la 1803 în Marghita Mare, după absolvirea școlii secundare, urmează filosofia la Seghedin și apoi Școala clericală din Vârșet (1822-1824), devenind preot. S-a căsătorit cu nepoata lui Sinesije Radivojević. Din 1829 până în 1839 a funcționat ca profesor suplinitor la Vârșet ³⁸, pentru ca ulterior să devină protopop al Caransebeșului, unde și moare la 38 de ani, în 1841 ³⁹.

Pentru perioada 1829-1834, situația personalului didactic și a disciplinelor predate se prezintă în felul următor:

-Dimitrie Petrovici-Stoichescu: Gramatica, Dogmatica, Teologia Pastorală, Tălmăcirea Evangheliilor;

-Nicolae Gruici: Catehismul, Istoria Bisericii, Teologia morală, Retorica și Pedagogia ⁴⁰.

În anul 1835, un post de profesor a devenit vacant prin plecarea lui Dimitrie Petrovici-Stoichescu, care a devenit protopop de Ciacova. În locul său, mitropolitul l-a propus pe Dimitrie Iacobescu, administrator al parohiei Valea Boului. Dimitrie Iacobescu (1806-1872) s-a născut la Valea Boului, într-o familie de preoți. A studiat la Karlovci, unde a absolvit liceul (1828) și Teologia (1831). Timp de un an de zile (1831-1832) a ocupat postul de predicator la secția română a Școlii clericale din Vârșet, unde l-a suplinit la

34. Arhiva Eparhiei din Vârșet, **Spisanije klirikov...**, an 1828-1829; pentru programa de învățământ vezi: I.D. Suciu, **Nicolae Tîncu-Velia (1816-1867). Viața și opera lui**, București, 1945, p. 52 și N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 94.

35. R.S. Molin, **op. cit.**, p. 3.

36. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 19.

37. La I.D. Suciu, **op. cit.**, p. 52 apare doar pentru anul școlar 1832-1833.

38. Arhiva Eparhiei din Vârșet, **Protokol zasjedanij...**, nr. 79.

39. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 94.

40. Arhiva Eparhiei din Vârșet, **Spisanije klirikov...**, an 1829-1834.

unele discipline pe Nicolae Gruici. Între anii 1832-1835 a îndeplinit funcția de cancelar (cancelist), la consistoriul din Arad, iar în anul școlar 1834-1835 l-a suplini, la Institutul Teologic din localitate, pe profesorul Gherasim Raț, devenit episcop al Diecezei arădene. În cursul revoluției din 1848-1849 a fost suspus unor dure persecuții, datorită convingerilor sale naționale. Ulterior a fost administrator protopopesc în Oravița și protopop al Mehadiei ⁴¹. Iacobescu a concurat în mai multe rânduri pentru ocuparea funcției de profesor la secția română a Școlii clericale din Vârșeț: în 1831, când Dimitrie Petrovici-Stoichescu a fost acuzat că ar fi membru al Societății secrete "Constituția" din Lugoj în 1835, după plecarea lui Stoichescu din școală în 1839 după plecarea profesorului Nicolae Gruici și în final în 1847. Niciodată însă nu a reușit, datorită opoziției sistematice a episcopului Rajačić, care drept contraargumente prezenta: starea sănătății candidatului, situația lui de mirean și necăsătorit, faptul că nu a urmat filosofia ⁴².

La concursul din 1835 s-au mai prezentat șase candidați: Filip Trandafilovici, Ghedeon Jivanovici, Ignatie Vuia, Lazăr Ștefanovici, Pavel Manea și Iacob Popovici ⁴³.

Filip Trandafilovici (1806-1886) s-a născut la Titel, într-o familie de negustori români. A studiat filosofia la Seghedin, iar apoi a absolvit în 1837, cu distincție, Școala clericală din Vârșeț ⁴⁴.

Ghedeon Jivanovici era originar dintr-o familie de români din cartierul Fabric al orașului Timișoara. A fost educat în spirit sârbesc și stăpâna la perfecție cele două limbi. A absolvit filosofia și teologia. După ce a fost capelanul Regimentului Valaho-Illir, a devenit ieromonah al mănăstirii Mesici ⁴⁵.

Ignatie Vuia (1809-1852) s-a născut la Voivodinți, lângă Vârșeț, unde a urmat școala primară. Școala secundară a urmat-o la Oravița și apoi la Timișoara, unde a absolvit Liceul piarist. A studiat filosofia la Pesta și apoi teologia la Vârșeț (1829-1832). În perioada 1835-1848 a funcționat ca profesor la Școala clericală din Vârșeț. În cursul revoluției de la 1848-1849 a devenit - ca urmare a propunerii Adunării Naționale de la Lugoj și a confirmării de către Dieta Ungariei - administrator al eparhiei Vârșețului, în locul lui Rajačić care a fost destituit. După înfrângerea revoluției a fost nevoit să emigreze, inițial în Țara Românească și ulterior în Bulgaria și Serbia. A murit la Negotin în 1852 ⁴⁶.

Lazăr Ștefanovici (1809-1884) s-a născut la Vârșeț într-o familie de preoți români. A studiat dreptul și teologia. Stăpâna foarte bine limbile sârbă, maghiară, germană și latină. Educant în spirit sârbesc, a fost un profesor de valoare la secția sârbă a Școlii clericale din Vârșeț. După revoluția de la 1848-1849 a devenit director al școlilor populare din Vârșeț. Din 1863 și până la moarte a îndeplinit funcția de protopop la Biserica Albă ⁴⁷.

41. T. Botiș, **op. cit.**, p. 657.

42. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 96.

43. **Ibidem**

44. D. Mladenović **Vrščani u vršačkoj, bogosloviji 1822/1823-1866/1867**, în **Narodni glasnik**, Vršac, nr. 2/1941, p. 2.

45. **Ibidem**.

46. G. Popi, **op. cit.**, p. 330-331.

47. D. Mladenović, **op. cit.**, p. 3.

Pavel Manea era administratorul parohiei Fizeș, iar Iacob Popovici era parohul din Cacova ⁴⁸.

Ca urmare a împotrivirii episcopului Josif Rajačić, Dimitrie Iacobescu, deși susținut inițial de către mitropolit, nu a obținut postul de profesor la Școala clericală. În urma unor noi consultări între mitropolit și episcop, cel dintâi îl numește în postul de profesor la secția română - post rămas liber ca urmare plecării lui Dimitrie Petrovici-Stoichescu - pe Ignatie Vuia. În numirea lui Vuia, un rol deosebit l-a avut episcopul de Timișoara, Maxim Manuilovici ⁴⁹, care i-a alcătuit o caracterizare favorabilă ⁵⁰.

Astfel, în perioada anilor 1835-1839, situația personalului didactic și a disciplinelor predate a fost următoarea:

-Nicolae Gruici: Teologia morală, Istoria Bisericii, Catehismul, Retorica, Pedagogia și Metodica;

-Ignatie Vuia: Dogmatica, Polemica, Gramatica, Tălmăcirea Evangheliilor, Teologia Pastorală și Dreptul canonic ⁵¹.

Nicolae Gruici a rămas ca profesor la Vârșeț timp de patru ani de zile, până în 1839, când a fost numit protopop al Caransebeșului. Pentru postul rămas liber s-a anunțat un concurs, la care s-au înscris următorii candidați: Iovan Marovici, Iacob Popovici, Dimitrie Iacobescu, Lazăr Stefanovici și Nicolae Tincu-Velia. Dintre acești candidați, episcopul de Vârșeț, Rajačić, l-a propus pe Iacob Popovici. Mitropolitul însă nu a fost de acord cu această propunere și l-a numit pe Lazăr Stefanovici. În cursul anului 1839-1840, acesta a predat la secția română (Retorica, Istoria Bisericii, Teologia morală, Polemica, Gramatica, Dreptul canonic) ⁵², pentru ca din 1840 să treacă la secția sârbă, iar postul său anterior să fie ocupat de Nicolae Tincu-Velia ⁵³.

În cursul anului școlar 1840-1841, la secția română a Școlii clericale din Vârșeț au predat Nicolae Tincu-Velia și Ignatie Vuia. Tincu-Velia, angajat ca profesor suplinitor, avea catedra alcătuită din următoarele discipline: Teologia morală, Istoria Bisericii, Retorica, Metodica, Catehismul, Gramatica, Predica Bisericească și Dreptul Bisericesc ⁵⁴.

Nicolae Tincu-Velia (1816-1867) s-a născut la Ticvanu Mare. Școala elementară a urmat-o în particular. Liceul l-a absolvit la Seghedin, după care a frecventat cursurile Școlii clericale din Vârșeț (1835-1837). În anul

48. *Ibidem*.

49. Maxim Manuilovici (?-1838) născut la Arad. Călugăr la Mănăstirea Krušedol din anul 1819. Provine dintr-o familie de români. Numit episcop al Vârșetului la 21 ianuarie 1829. Sosirea sa la Vârșeț a fost întâmpinată cu entuziasm de către Sofronie Ivacicovici și Jovan Sterija-Popović - care îi dedică poezii - și de către tinerii studenți sârbi și români de la Universitatea din Pesta. Din 1833 până la moarte a fost episcop al Timișoarei, localitate în care a și fost înmormântat (D. Janković, *Šematizam pravoslavne eparhije vršacke za godinu 1899*, Vršac, 1899, p. 18).

50. N. Gavrilović, *op. cit.*, p. 97.

51. I.D. Suci, *op. cit.*, p. 52.

52. Arhiva Eparhiei din Vârșeț, *Spisanije klirikov...*, an 1839-1840.

53. *Ibidem*, an 1840-1831.

54. *Ibidem*.

1837 a fost numit diacon de Secaș. Trei ani mai târziu a devenit profesor la secția română a Școlii clericale din Vârșeț. Reprezentant de marcă al mișcării de separare față de ierarhia bisericească sârbă, va avea un rol important în cursul revoluției de la 1848-1849, când va fi unul dintre membrii delegației române la Pesta. Activitatea sa pe linia separării bisericești, precum și tendințele sale uniaticе, au determinat răcirea relațiilor cu episcopul Vârșețului și pensionarea din funcția de profesor al Școlii clericale, în anul 1860, când se retrage la parohia din Secaș. După crearea Mitropoliei Ortodoxe Române de la Sibiu devine protopop al Vârșețului participând activ, până la moarte, la clarificarea chestiunilor materiale ale separației pe teritoriul eparhiei. În anul 1865 i-a apărut la Sibiu lucrarea *Istoria Bisericească Politico-Națională*, în care a argumentat istoric separarea bisericească ⁵⁵.

În anul școlar 1841-1842, la secția sârbă a teologiei din Vârșeț a fost numit Andrei Șaguna, ca profesor de: Teologia pastorală, Dogmatică, Istoria bisericii, Metodică, Catehism, Pedagogie, Predică bisericească și Drept bisericesc ⁵⁶.

Andrei Șaguna (1808-1873) s-a născut la Miskolc, într-o familie de negustori de origine aromână. A urmat școala elementară greco-română din localitatea natală, apoi liceul la Miskolc și Pesta și a urmat cursurile Școlii clericale în perioada 1829-1832. După încheierea studiilor teologice a trecut la Karlovci, unde prin calitățile sale intelectuale și morale a atras atenția mitropolitului Stratimirović, care l-a numit în funcțiile de profesor la Teologie și secretar al consistoriului mitropolitan. Noul mitropolit, Josif Rajačić, l-a numit în anul 1842 în funcția de arhimandrit și egumen al mănăstirii Hopova. Trei ani mai târziu, noul episcop ales al Vârșețului, Stefan Popović, l-a numit egumen al mănăstirii Kovilja. Între timp, din 1842 până în 1845, a funcționat ca profesor la secția sârbă a Școlii clericale din Vârșeț și a îndeplinit funcțiile de vicar episcopal al Vârșețului și asesor al consistoriului eparhial. În anul 1846 a devenit vicar general al Eparhiei Ardealului, iar în 1848 Josif Rajačić l-a hirotonisit ca episcop. Cu un rol esențial în cursul revoluției de la 1848-1849, și-a dedicat următorii 15 ani scoaterii Bisericii Române de sub jurisdicția Mitropoliei de la Karlovac. A avut un rol hotărâtor în această acțiune, încheiată prin decretul imperial din 24 decembrie 1864, care prevedea crearea Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei, cu cele două episcopate sufragane de Arad și Caransebeș. Șaguna a fost primul mitropolit al acesteia. A murit la 16/28 iunie 1873 ⁵⁷.

Începând din anul 1842 și până în 1845, Consiliul profesoral al Școlii clericale din Vârșeț a avut o componentă pur românească: Andrei Șaguna, Lazăr Stefanovici, Ignatie Vuia și Nicolae Tincu-Velia ⁵⁸. Toți au avut o ținută demnă în conflictul româno-sârb legat de separarea bisericească ⁵⁹. Situația impune concluzia conform căreia dacă destinele românilor bănățeni au fost

55. I.D.Suciu, **Nicolae Tincu-Velia...**, p. 538.

56. Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **fond cit.**

57. M. Păcurariu, **Istoria Bisericii Ortodoxe Române**, Sibiu, 1972, p. 306-313; **Istoria Bisericii Române**, II, București, 1958, p. 449-452.

58. Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Spisanije klirikov...**, an 1842-1843.

59. I.D. Suciu, **op. cit.**, p. 52.

conduse la începutul secolului al XIX-lea de către profesorii de la Preparandia din Arad, în continuare această sarcină a fost preluată de profesorii de la Școala clericală din Vârșeț ⁶⁰. Lor li se adaugă Andrei Vasici, primarul Vârșetului - care solicita ridicarea nivelului intelectual al clericilor români și critica abuzurile ierarhiei sârbești - și burghezia română în formare - care sprijinea eforturile intelectualilor și apariția cărților în limba română ⁶¹.

În perioada anilor 1840-1846, personalul didactic al secției române a rămas neschimbat, fiind alcătuit din Ignatie Vuia și Nicolae Tincu-Velia, cu aceeași împărțire a disciplinelor de învățământ între ei ⁶².

În cursul anului 1847 s-au produs schimbări la nivelul personalului didactic. Astfel, în ședința din 17 februarie, episcopul Stefan Popović, a hotărât următoarele:

1. Ignatie Vuia, profesor la secția română, să preia protopopiatul Vărădiei;
2. Trifon Iancu, parohul de Vatin, să fie numit ca profesor suplinitor pe postul eliberat prin plecarea lui Ignatie Vuia;

3. Nicolae Tincu-Velia să fie avansat în funcția de profesor titular al secției române ⁶³.

Mitropolitul a acceptat propunerea avansării lui Nicolae Tincu-Velia, dar a respins numirea lui Trifon Iancu, argumentând că nu este o personalitate cunoscută deci nu i se poate încredința o responsabilitate atât de mare precum este educarea tinerei generații. Prin scrisoarea din 27 martie, adresată mitropolitului, episcopul Stefan Popović îl prezintă pe Trifon Iancu drept o persoană competentă, cu studii de teologie și drept și de o moralitate ireproșabilă; în plus, menționează că, în afara limbii materne, stăpânea foarte bine limbile sârbă, germană și maghiară. În ciuda acestor referințe, mitropolitul îl respinge din nou și solicită propunerea unui nou candidat. Pentru locul presupus vacant s-au anunțat Dimitrie Iacobescu și George Peșteanu, preoți din Eparhia Timișoarei. Mitropolitul nu a acceptat nici noile candidaturi, iar personalul școlii a intrat neschimbat în perioada revoluționară a anilor 1848-1849 ⁶⁴.

Până la revoluție, activitatea Consiliului profesoral al Școlii clericale de la Vârșeț a cunoscut două crize ce au pus sub semnul întrebării integritatea moral - politică a doi membri ⁶⁵.

Primul caz se referea la moralitatea directorului școlii, Sinesije Radivojević și a fost deschis de un denunț anonim adresat Curții imperiale de un grup de enoriași din eparhiile Vârșetului, Timișoarei și Aradului. Având în vedere că erau acuzați și alți capi ai ierarhiei sârbești, componența etnică prioritar românească a populației din zonele menționate, precum și existența a numeroase petiții cu conținut asemănător, adresate Vieni, istoriografia sârbă emite ipoteza că autorii denunțului au fost români ⁶⁶. Urmarea a fost că pe

60 Ibidem, p. 53.

61 Ibidem.

62 Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **fond cit.**

63 Idem, **Protokol zasjedanij...**, nr. 92.

64 N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 100-102.

65 Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **fond cit.**

66 N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 101.

10 aprilie 1829 Sinesije Radivojević și-a dat demisia din funcția de administrator al Eparhiei Vârșetului și prin aceasta implicit și din poziția de director al Școlii clericale.

Al doilea caz s-a referit la activitatea politică a profesorului de la secția română, parohul lugojan Dimitrie Petrovici-Stoichescu. Prin acuzarea susținută de Iosif Tremur, președintele Tribunalului comitatului Caraș, se incrimina existența la Lugoj a societății secrete "Constituția", considerată a fi deosebit de periculoasă pentru integritatea morală a locuitorilor acestui oraș. Membrii acestei organizații erau: Dimitrie Petrovici-Stoichescu - preot lugojan și profesor, Ștefan Bercean - capelanul primului, Ioan Lepădat - de asemenea preot din Lugoj, Dimitrie Faur - nobil, Constantin Popovici, Teodor Ștefanovici, Ioan Teodor, Ioan Vancea, Damaschin și Iosif Nedelcu, George Radu și George Bercean. Majoritatea au fost arestați în cursul anului 1831⁶⁷. Dimitrie Petrovici-Stoichescu a rămas să fie cercetat în libertate. Anunțat de situația acestuia, mitropolitul - prin adresa din 11 iunie 1831 către episcopul Vârșetului - indica soluția menținerii profesorului la catedra Școlii clericale; exista speranța ridicării acuzației, datorită dovezilor neconvingătoare, iar suspendarea profesorului ar fi afectat procesul de învățământ. În cazul în care instanța l-ar găsi vinovat pe Stoichescu, mitropolitul sugera episcopului Vârșetului să-i caute un înlocuitor dintre foștii elevi ai teologiei. Finalul procesului a justificat hotărârea mitropolitului, Dimitrie Petrovici-Stoichescu fiind considerat nevinovat, datorită absenței unor dovezi incriminatorii clare⁶⁸.

Evenimentele din perioada anilor revoluționari 1848-1849 au transferat, pentru o scurtă perioadă de timp, disputa sârbo-română de pe tărâmul bisericesc pe cel politic, ceea ce a determinat o criză a relațiilor dintre cele două etnii, criză din fericire depășită de către aceeași generație, după realizarea separării bisericești. Pe perioada revoluției a încetat și activitatea Școlii clericale.

Inițiativa reluării învățământului la secția română a pornit de la episcopul Timișoarei, Pantelejmon Jovković care, prin scrisoarea din 5 aprilie 1850 adresată patriarhului Rajačić, solicita redeschiderea cursurilor clericale, aducând drept argument insuficiența personalului preoțesc pentru completarea locurilor vacante din parohiile românești⁶⁹.

Patriarhul și-a dat acordul, fixând lunile mai-iunie drept termen limită pentru reluarea activității Școlii clericale din Vârșeț. Se ridică însă problema personalului didactic, descompletat prin exilul lui Ignatie Vuia, după înăbușirea revoluției. Patriarhul indica reluarea activității cu Nicolae Tincu-Velia, căruia să i se alăture unul dintre absolvenții institutului. Astfel se ajunge la soluția alegerii lui George Peșteanu ca profesor suplinitor⁷⁰.

67 I. Boroș, **Constituția - societate secretă română din Lugoj**, Lugoj, 1928; C. Göllner, **Conspirația emigrantului polon Adolf David (1834)**, în **Revista istorică**, nr. 23/1973, p. 235-249; I.D. Suciu, **Revoluția de la 1848-1849 în Banat**, București, 1968, p. 35-36.

68 N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 105-106.

69 **Ibidem**, p. 191.

70 Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Protokol zasjedanij...**, nr. 122.

George Peșteanu (1822-1886) s-a născut la Remetea-Lunca, a absolvit liceul la Pesta, după care a urmat cursurile Școlii clericale din Vârșeț (1840-1843). Ca profesor la secția română a teologiei din Vârșeț a funcționat până la încetarea activității acesteia, după care a continuat să predea în nou înființata Școală clericală din Caransebeș. Vorbea cursiv limbile sârbă, maghiară, greacă și latină, motiv pentru care i s-a încredințat traducerea manualelor și a unor lucrări de referință din biblioteca Școlii clericale din Vârșeț ⁷¹.

Secția română și-a reinceput activitatea în luna iunie a anului 1850, în același imobil în care a funcționat și înainte de revoluție. Personalul didactic era alcătuit din profesorii Nicolae Tincu-Velia și George Peșteanu, care după împărțirea disciplinelor de învățământ au ajuns la concluzia că un semestru (școala și-a reluat activitatea începând cu semestrul al II-lea) este o perioadă de timp prea scurtă pentru parcurgerea programelor de Istoria Bisericii, Dogmatică și Gramatică și au cerut permisiunea patriarhului ca predarea disciplinelor respective să continue pe o durată de doi ani; cererea viza îndeosebi disciplina Gramatică, profesorii subliniind faptul că elevii sosesc la teologie insuficient pregătiți.

În răspunsul său, patriarhul Rajačić a acceptat sugestiile profesorilor români, dar a atras atenția consistoriului să nu accepte candidați slab pregătiți ⁷².

Această situație a determinat formarea unei comisii, alcătuită din protopopul Filip Trandafilovici și cei doi profesori ai școlii, care să verifice nivelul de pregătire al candidaților.

Ultima măsură, luată cu prilejul redeschiderii școlii, a fost stabilirea salariului anual al celor doi profesori la 600 de florini ⁷³.

Redeschiderea cursurilor clericale la Vârșeț a ridicat și problema continuării învățământului la Școala clericală din Arad, care, de asemenea, în cursul revoluției de la 1848-1849 și-a întrerupt activitatea. Fostul profesor al acestei școli și arhimandrit al mănăstirii Hopova, Patrachie Popescu ⁷⁴, s-a adresat Patriarhiei din Karlovac, cu rugămintea să se accepte reluarea procesului de învățământ și la școala din Arad.

Patriarhul a dat un răspuns negativ cererii adresate de Patrachie Popescu, justificându-și atitudinea prin informațiile obținute de la episcopul timișorean Jivković, conform cărora există prea mulți absolvenți ai Școlii clericale din Arad și insuficiente parohii libere.

Oricât de mult s-a încercat escamotarea caracterului național-politic al restricției⁷⁵, aceasta este evident dacă ne raportăm atât la contextul disensiunilor perioadei, legat de lupta pentru separarea bisericească, cât și la inconsecvența atitudinii episcopului de la Timișoara, care a solicitat redeschiderea cursurilor la Vârșeț, prezentând o situație complet diferită. În același timp însă, luându-se în considerare argumentul numărului prea mare de absolvenți ai

71. G. Popi, **op. cit.**, p. 334.

72. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 193-194.

73. **Ibidem**, p. 195.

74. T. Botiș, **op. cit.**, p. 663-666.

75. N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 196.

teologiei, s-a limitat și la Vârșeț activitatea secției române, prin reducerea la 25 a numărului de locuri pentru clasa I ⁷⁶.

În cursul anului școlar 1859-1860 au intervenit schimbări la nivelul personalului didactic, ca urmare a retragerii lui Nicolae Tincu-Velia, numit paroh la Secaș ⁷⁷, în locul său fiind adus Dimitrie Teodor, preot remarcat prin opoziția sa față de uniaticism ⁷⁸.

Dimitrie Teodor (1822-1864) era născut la Lugoj și provenea dintr-o familie de negustori. A urmat liceul la Timișoara, după care și-a continuat studiile la Vârșeț, unde a absolvit Școala clericală. A funcționat ca profesor la această instituție doar patru ani, deoarece după o boală necruțătoare a decedat în decembrie 1864 ⁷⁹. Până la sfârșitul anului școlar 1864-1865, catedra sa a fost preluată de către profesorul George Peșteanu, care a refuzat plata pentru aceste ore suplimentare, cerând ca sumele bănești să fie predate familiei decedatului, alcătuită din soție și șase copii.

Situația numărului elevilor de la secția română - pe clase - în perioada anilor 1850-1854 a fost următoarea ⁸⁰:

Anul școlar	Clasa I	Clasa a II-a	Clasa a III-a	Total
1850	23	11	14	48
1850-1851	22	26	14	62
1851-1852	33	23	27	83
1852-1853	47	38	23	108
1853-1854	27	47	35	107

Începând cu anul școlar 1854-1855 și până în anul școlar 1860-1861 nu dispunem de informații documentare despre numărul elevilor de la secția română. "*Naznačenije uspjeha klirikov...*" se încheie cu anul școlar 1853-1854, iar alte documente nu au fost găsite nici la Arhiva Eparhiei Vârșețului, nici în alte arhive.

N. Gavrilović nu exclude ipoteza ca documentele pe ultimii 10 ani (1854-1864) să fi fost transferate la Caransebeș, cu ocazia mutării școlii, deși Silviu Anuichi neagă o asemenea posibilitate ⁸¹.

În această situație, numărul elevilor secției române pe ultimii 10 ani poate fi dedus cu aproximație, dacă luăm valoarea medie din statistica anilor anteriori la 80 de elevi pe an școlar în toate cele trei clase, din care 23 în clasa finală, de unde ar rezulta un total de 800 elevi pe întreaga perioadă, dintre care 230 de absolvenți.

Pentru anii școlari 1861-1862, 1863-1864 și 1864-1865 se păstrează registrele ședințelor consistoriale ale Eparhiei Vârșețului, unde sunt menționați în total 74 de elevi acceptați pentru clasa I în cei trei ani de învățământ ⁸².

⁷⁶ Excepții s-au acceptat în anul școlar 1851-1852, când au fost înscriși 33 și în anul școlar 1852-1853, când au fost acceptați 47 tineri români.

⁷⁷ I.D. Suciu, **op. cit.**, p. 316.

⁷⁸ Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Protokol zasjedanije...**, nr. 123.

⁷⁹ G. Popi, **op. cit.**, p. 334; despre activitatea lui revoluționară vezi detalii și la I.D. Suciu, **Nicolae Tincu Velia...**

⁸⁰ Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **Spisanije klirikov...**, an 1850-1854.

⁸¹ N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 198.

⁸² **Ibidem.**

După separarea bisericească, prin decizia din 26 august 1865 a episcopului de Caransebeș, Ioan Popasu, secția românească a Școlii clericale din Vârșeț își încetează activitatea, pentru a fi transferată la Caransebeș ⁸³.

După originea socială, majoritatea elevilor români, peste 95%, proveneau din familii preoțești sau erau rude apropiate ale unor preoți. Urmau fii de negustori, meseriași și țărani. Cei mai mulți dintre tineri se înscriau la Școala clericală după absolvirea unei școli normale (ca cele din Lipova sau Oravița) sau a unui liceu ⁸⁴.

Pe baza datelor existente, până în anul 1854, secția română a Școlii clericale din Vârșeț a fost absolvită de 1.032 elevi. După teritoriul de proveniență al elevilor, situația se prezintă astfel ⁸⁵:

Eparhia	Nr. elevi
Vârșeț	740
Timișoara	287
Arad	2
Buda.....	1
Ardeal	1
Moldova	1
Total	1.032

Dacă avem în vedere faptul că totalul elevilor școlarizați, în această perioadă, a fost de 1.765 - diferența de 733 cuprinzând cursanții de origine sârbă - preponderența românească la această instituție apare ca evidentă ⁸⁶. Adăugând calculul ipotetic pe ultimii 10 ani pentru activitatea secției române (cca 230 de absolvenți, la o medie de 23 de absolvenți pe an), rezultă un total de 1.232 de absolvenți, care alături unui personal didactic de o certă valoare, au avut o contribuție deosebită la dezvoltarea culturii bănățene în secolul al XIX-lea și la afirmarea spiritului național pe aceste meleaguri.

În privința conținutului învățământului, acesta a fost astfel structurat încât să pregătească cursanții pentru viața preoțească și să le cultive acele valori religioase și morale, care răspândite ulterior printre credincioșii din parohii, să contribuie la păstrarea nealterată a valorilor ortodoxismului și, prin aceasta, la menținerea specificului național.

Nu se poate nega nici faptul că unul dintre principalele obiective urmărite era pregătirea clericilor în spiritul credinței și devotamentului față de Casa de Habsburg, destul de evident atât la românii cât și la sârbii bănățeni în anumite momente ale istoriei.

Disciplinele care au alcătuit procesul de învățământ au fost:

1. Limba și gramatica română
2. Dogmatica

83 I.D. Suciu, **Monografia Mitropoliei Banatului**, Timișoara, 1977, p. 194.

84 N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 135-136.

85 Arhiva Eparhiei din Vârșeț, **fond cit.**

86 **Ibidem**.

3. Retorica și omilitica
4. Teologia morală
5. Teologia pastorală
6. Catehismul
7. Istoria Bisericii
8. Predica
9. Dreptul bisericesc
10. Tălmăcirea evangheliilor
11. Pedagogia
12. Metodica pentru învățători
13. Stilul bisericesc
14. Scrierea (caligrafia).

În afara cursurilor teoretice, pregătirea viitorilor preoți se realiza și printr-o practică continuă în biserici ⁸⁷.

În privința principalelor discipline de învățământ, conținutul programei era structurat pe următoarele teme:

1. *Limba română. Noțiuni generale din gramatica limbii române. Ortoepia. Despre litere și pronunțarea lor. Noțiuni generale despre citit. Citirea corectă. Ortografia. Etimologia. Substantivul. Verbul. Adjectivul. Articolul. Numeralul. Prepoziția. Conjuncția. Declinarea. Conjugarea. Sintaxa. Prozodia.*

2. *Retorica și omiletica. Despre discurs în general. Discursul bisericesc. Conținutul discursului bisericesc, improvizația, concluzia. Scrierea predicilor acasă și în școală, dezbateri și improvizații. Scrierea unor predici alese din lucrările scriitorilor patristici și ale unor predicatori faimoși.*

3. *Dogmatica. Știința despre Dumnezeu după el însuși și atitudinea sa generală față de lume și om. Știința despre Dumnezeu Salvatorul și atitudinea sa specifică față de rasa umană.*

4. *Teologia morală. Prezentarea sistematică a acțiunilor specifice unui creștin și a păcatelor pe care trebuie să le evite pentru a deveni pe placul lui Dumnezeu și a obține salvare veșnică. Introducerea în Teologia morală - noțiuni generale despre legea morală. Îndatoririle specifice ale unui creștin față de Dumnezeu (credința, speranța și iubirea), respectul față de Dumnezeu, rugăciunile, sărbătorile, postul. Îndatoririle specifice ale omului față de sine însuși: autocunoașterea și respectul față de sine, smerenia, răbdarea. Preocuparea creștinului față de sufletul său. Educarea gândirii, a voinței și a inimii. Grija creștinului față de corpul său și fericirea sa terestră. Îndatoririle creștinului față de aproapele său.*

5. *Teologia pastorală. Despre serviciul preoțesc. Despre personalitatea și calitățile preoților. Viața preotului (familia și casa, viața domestică, veselie și distracția). Atitudinea preotului. Despre formele serviciului preoțesc.*

6. *Catehismul. Învățătura despre credința în Dumnezeu. Simbolul credinței. Morala creștină - cele 10 porunci. Virtuțile creștine: credința, speranța și iubirea. Mijloacele realizării unei vieți creștine: rugăciunea, postul, mila.*

7. *Istoria Bisericii. Prezentarea sistematică a existenței Bisericii Creștine de la apariția ei până astăzi. Perioade: de la întemeierea Bisericii până la victoria ei în timpul lui Constantin*

⁸⁷ *Ibidem*; pentru programa de învățământ vezi: I.D. Suciu, **op. cit.**, p. 52 și N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 94 și 107.

cel Mare (34-313 d. Ch.); de la victoria Bisericii în timpul împăratului Constantin cel Mare până la separarea finală în Biserica orientală și cea apuseană (313-1054); de la separarea finală a bisericilor până la căderea Țarigradului (1453), în răsărit, respectiv începutul Reformei în Apus (1517); de la căderea Țarigradului și apariția Reformei până astăzi.

8. Tălmăcirea Evangheliilor. Comentarii asupra textelor din Noul Testament și Evangheliile. Citirea textelor la ore și interpretarea lor.

9. Dreptul Bisericesc. Elementele dreptului bisericesc după Tipic (tradiție, canon).

10. Pedagogia și Metodica pentru învățători. Teoria educației; despre elevi, despre educatori, despre mijloacele educației. Teoria despre învățământ (didactica): didactica generală, principalele metode, mijloace auxiliare. Didactica specială. Istoria pedagogiei: la popoarele păgâne, la poporul iudeu și la popoarele creștine.

11. Stilul bisericesc. Stil (compuneri scrise liber). Conținutul scrierilor oficiale. Forma. Reguli pentru înregistrarea nou-născuților și a celor botezați, căsătoriților și morților. Alcătuirea celorlalte documente dintr-o parohie. Arhiva și registratura. Regulamente despre taxe. Elaborarea documentelor oficiale. Interpretarea ordinelor Mitropoliei de la Karlovac ⁸⁸.

Unicele mijloace didactice au fost cărțile bisericești și manualele de la Karlovci, traduse de către profesori în limba română sau, în unele cazuri, elaboratele proprii (așa-numitele scripte).

Secția sârbă nu a avut mari dificultăți legate de manuale, deoarece în situațiile limită, se putea întrebuița bogatul fond de literatură bisericească al autorilor ruși, de care dispunea Biblioteca școlii. La secția română, în condițiile interdicției importului de cărți din Țara Românească și Moldova, profesorii erau supuși unor eforturi suplimentare legate de activitatea de traducere. Pedagogia, Metodica și Catehismul erau predate după manualele de la Karlovci ⁸⁹. Teologia pastorală era predată după o traducere a manualului sârbesc, realizată încă din 1817 de către protopopul de Caransebeș, Ioan Tomici, la cererea episcopului Vârșetului, Vidak, pentru cursurile clericale ce se desfășurau în acea perioadă la sediul eparhiei. Traducerea a și fost tipărită ca urmare a aprobării mitropolitului Stratimirović. Manualul de Metodică a fost tradus de Nicolae Tincu-Velia în anul 1842 ⁹⁰.

La cererea mitropolitului Stratimirović și cu ajutorul moral și material al episcopului Josif Putnik, Constantin Diaconovici-Loga a tipărit traduceri ale cărților bisericești și manuale originale pentru școlile clericale din Arad și Vârșet ⁹¹. Dintre acestea menționăm:

1. *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor românești*, Buda, 1818;

2. *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1821;

3. *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822;

4. *Octoih și Tipicon cu Catavasier*, Buda, 1826;

5. *Tâlculia Evangheliilor în duminicile învierii și în sărbătorile de preste an*, Buda, 1833;

⁸⁸ Arhiva Eparhiei din Vârșet, **Protokol zasjedanij...**, nr. 79.

⁸⁹ N. Gavrilović, **op. cit.**, p. 111.

⁹⁰ **Ibidem**, p. 112.

⁹¹ **Ibidem**

6. *Epistolariu românesc pentru facerea a tot felul de scrisori ce sânt în viața societății omenești la multe întâmplări de lipsă*, Buda, 1841 ⁹².

Episcopul Josif Rajačić reclama, în anul 1835, mitropolitului Stratimirović insuficiența manualelor pentru secția română, îndeosebi a celor de Drept canonic.

În aceste situații profesorii dictau elevilor, în limba română, o serie de traduceri pe care le făceau după manualele sârbești.

De un mare ajutor era biblioteca, care cuprindea câteva sute de titluri (în 1829 erau 240), din păcate majoritatea în limbile sârbă și rusă. Dintre edițiile unor cărți tipărite în limba română menționăm: *Biblia*, *Octoihul*, *Triodul*, *Evangheliile*, *Apostolul*, *Péntikostarul*, *Noul Testament*, *Despre îndatoririle presbiterilor*, *Etica lui Dositej Obradović*, *Îndreptări moralicești*, *Tinerilor foarte folositoare* ⁹³.

În concluzie, evidențiem faptul că școala clericală din Vârșet a reprezentat un institut teologic înființat cu scopul de a forma noi cadre preoțești necesare celor două eparhii ortodoxe - din Vârșet și din Timișoara - de pe întregul teritoriu al Banatului. Ea a funcționat de la început cu două secții paralele, una ținând cursuri în limba sârbă, iar cealaltă în limba română, ambele fiind întrutotul egale. A fost înființată ca Școală clericală diecezană, în cadrul planului mitropolitului Ștefan Stratimirović, datând din 20 mai 1820 și pe baza aprobării autorităților din 30 ianuarie 1821.

Trebuie menționat faptul că sârbii și românii din Banat erau cuprinși în cadrul aceleiași comunități religioase aflată sub jurisdicția Mitropoliei Ortodoxe din Karlovac. Mitropoliții din Karlovac au început să exercite această jurisdicție din 16 noiembrie 1720. Prin decretul imperial din 24 decembrie 1864, românii ortodocși de pe teritoriul provinciilor austriece au dobândit dreptul de a înființa o comunitate religioasă proprie, Mitropolia Ortodoxă din Sibiu, condusă de către Andrei Șaguna. Cu acest act a încetat jurisdicția Mitropoliei din Karlovac asupra credincioșilor români de pe aceste meleaguri.

Până la această dată - 24 decembrie 1864 - Mitropolia din Karlovac a avut dreptul și privilegiul de a organiza și a ocroti întreaga viață bisericească, școlară și culturală, în general a tuturor ortodocșilor sârbi și români din Imperiul Habsburgic. Aceste drepturi și le-a exercitat și prin înființarea și funcționarea secției române a Școlii clericale din Vârșet.

Școala a fost inaugurată, în mod festiv, la 17 noiembrie 1822, în prezența reprezentantului mitropoliei, Anton Branković, directorului școlii - arhimandritul Sinesije Radivojević, a personalităților vieții bisericești și publice din Vârșet.

Până în anul 1827 cursurile durau doi ani, iar începând cu anul școlar

⁹² V. Țărcovnicu, **Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)**, București, 1970, p. 88-92; E. Wetzler, **Informații privitoare la activitatea lui C. Diaconovici-Loga**, în *Revista Arhivelor*, 2, București, 1967, p. 213-218; N. Gavrilović, **Rad Konstantina Đakonović-Loge na prevodenju ckrvenih knjiga za potrebe rumunskih crkava i klirikalnih škola u Karlovačkoj mitropoliji**, în **Contribuții la istoria culturală a românilor din Vojvodina**, Vârșet, 1977, p. 133-142.

⁹³ N. Gavrilović, **Srpsko-rumunsko klirikalno...**, p. 117-122.

1827-1828 învățământul școlar a fost prelungit la trei ani. Anul școlar începea, de regulă, la 1 noiembrie și se încheia la 31 august. Vacanța mare dura două luni și coincidea cu strânsul recoltei.

Anul școlar era împărțit în două semestre, fiecare încheindu-se cu examene semestriale, iar clasa cu examene anuale publice.

Cursurile Școlii clericale din Vârșeț au fost orientate spre instruirea clerului în principiile, științele și deprinderile necesare practicării viitoarelor servicii pastorale. Școala își educa astfel elevii, încât prin viața lor religioasă și morală, precum și prin pregătirea lor dogmatică să se ocupe de întărirea convingerilor religioase și morale ale credincioșilor și prin aceasta să contribuie la păstrarea intactă a principiilor credinței strămoșești ortodoxe și, implicit, a sentimentelor național-patriotice.

Cadrele didactice ale școlii erau formate din personalități eminente ale clerului, de regulă din anturajul episcopului din Vârșeț sau al mitropolitului din Karlovac, printre ele numărându-se și viitorul mitropolit Andrei Șaguna. Unii dintre profesori au lucrat n prealabil la seminarul din Karlovac, unde au dobândit o bună experiență didactică. Profesorii români s-au evidențiat însă și ca activiști politici pe tărâmul emancipării religioase și politice a românilor din Banat.

Școala clericală a fost frecventată, în perioada 1822-1865, de aproximativ 1.232 de români, iar până în 1867 de 736 de sârbi. În ceea ce privește domiciliul, majoritatea cursanților proveneau din eparhiile Vârșețului și ale Timișoarei. După originea socială, majoritatea erau fii de preoți sau rude apropiate ale acestora, dar nu este neglijabil nici numărul celor proveniți din familii de negustori, funcționari, militari și țărani.

În privința pregătirii școlare anterioare, majoritatea elevilor erau absolvenți ai unor școli normale române sau sârbe, uneori germane sau maghiare. Printre ei s-au numărat absolvenți ai liceelor din Lugoj, Oravița, Becicherecul Mare (Zrenjanin), Seghedin, Oradea Mare sau ai Școlii piariste din Timișoara și ai Școlii gramaticale din Vârșeț.

Dintre absolvenți s-a recrutat elita societății autohtone, cu o contribuție deosebită în dezvoltarea întregii culturi bănățene în secolul al XIX-lea - cu conotații mai largi, extinse la întreg spațiul românesc, în unele cazuri - și în afirmarea spiritului național pe aceste meleaguri.

LES ROUMAINS DE L'ÉCOLE CLÉRICALE DE VÂRȘEȚ (Résumé)

L'étude débute par un court excursus historique de la localité, en mentionnant le fait que celle-ci a été situé à l'intersection des plus anciennes voies de communications et aussi des routes commerciales qui liaient les provinces romaines Moesia et Dacia. Une source folklorique attribue l'origine de la localité à l'action d'un berger roumain de Almaj (Roumanie), mais la première attestation documentaire provienne d'au commencement duXV-e siècle (1425). L'ancien établissement était situé à la base de

la colline homonyme, dont le sommet garde les ruines de la fortification construite par le cnez serbe Gheorghe Brancovici, datant de la première moitié du XV-e siècle. La cité de Vârșeț a détenu un domaine comprenant plusieurs établissements ruraux, aujourd'hui disparus, dont le souvenir est gardé seulement dans la toponymie locale.

Entre 1552 – 1716 le domaine a connu la souveraineté ottomane. Après 1716 son position géographique favorable mène vers un rapide développement de la ville et de toute la zone, ainsi qu'elle deviendra, en 1718, résidence districtuelle. Les colons allemands, arrivés de la vallée de Moselle, impriment à cet endroit un profil économique distinct, fondé sur la viticulture, mais le commerce et la production de soie connaissent un développement appréciable (ce dernier domaine devient le plus important pour tout l'Empire Habsbourg au cours du XVIII-e siècle).

Le même siècle, Vârșeț devient un important centre culturel. Entre 1751 – 1759, on lui confère la dignité de centre éparchiale, fait ayant pour conséquence la bâtisse de deux églises orthodoxes (1761 – 1785). À la suite de l'initiative de l'Archiprêtre Iovan Iovanovici Șakabent, au cours de l'année 1790 débutent les cours de l'École Grammaticale. Le siècle suivant (1822) est ainsi connu pour la mise de la pierre de fondement de l'École Cléricale qui deviendra au long des temps l'un des plus importants points de référence d'ordre culturel de Vârșeț.

En continuant, l'auteur de cet étude-ci enterprit un exposé d'ordre bibliographique/documentaire consacré à l'évolution de cet établissement d'enseignement religieux destiné, en égale mesure, aux roumains et aux serbes. La respective institution doit, en outre, son apparition et puis son développement ultérieur aux idées de l'absolutisme illuminé promu et pratiqué dans l'Empire des Habsbourgs vers le fin du XVIII-e siècle ayant pour repère idéologique central l'émancipement de l'être humain par l'intermède des réformes politiques et culturelles. La pédagogie et l'éthique ont prélevé cette mission, l'éducation devenant l'un des importants piliers soutenant la conception moderne sur l'état, ouverte, en principe, aux toutes nationalités de l'Empire, y compris.

ISTORIOGRAFIA EPISCOPIEI UNITE A LUGOJULUI

LUMINIȚA WALLNER-BĂRBULESCU

Interesul față de Episcopia Unită a Lugojului se circumscrie revirimentului istoriografic românesc actual în materie de istorie confesională și ecleziastică, în special a celei referitoare la Biserica greco-catolică¹, considerată, de cele mai multe ori de pe poziții ortodoxe, drept factor al dezbinării naționale², iar la polul opus de către clericii maghiari, un “*cal troian în Curia Romană*”³.

Pornind de la ideea că problema unirii bisericești în Banat constituie un subiect particular al Unirii cu Biserica Romei, reflectarea istoriografică nu poate fi sustrasă unei analize legate de condițiile generale ale provinciei la finele secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, care fixează cadrul apariției greco-catolicismului bănățean și nici considerațiilor privitoare la poziția papalității, interesată după revoluția de la 1848 să reorganizeze viața ecleziastică în Imperiu, iar ulterior să recupereze întârzierea înregistrată de Biserică față de problemele politice ridicate de statul modern.

Cauzalitatea ca și timpul istoric, în care se produce, sunt cu totul diferite față de Transilvania secolelor XVII și XVIII.

Dacă în secolul al XVIII-lea, pe fondul resentimentului populației românești față de ocupația habsburgică, asistăm la o solidaritate ortodoxă româno-sârbă, în temeiul privilegiilor ilire care, asociată lipsei unui interes special al Coroanei în plan confesional (expansiunea catolicismului unificator fiind rezolvată prin colonizare), fac aproape imposibilă propagarea unirii în Banat (ierarhii sârbi erijându-se în apărători ai ortodoxiei), începând cu secolul următor solidaritatea de circumstanță, grefată pe alteritatea etnică se destramă în contextul general al afirmării identității naționale. Asistăm la o dispută

1) Vezi, Ioan M. Bota, **Istoria bisericii universale și românești**, Cluj-Napoca, 1991; Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plăianu, **Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al bisericii române unite**, Cluj-Napoca, 1994; Ioan Horga, **L'église greco-catholique roumaine (unite) de Transilvanie a l'époque des Lumières, L'évêché d'Oradea (1780-1830)**, Reims, 1995; Idem, **Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică în epoca luminilor. Episcopia Oradea**, Oradea, 1996; Ovidiu Ghitta, **Schiță pentru o istoriografie a unirii religioase în nordul Transilvaniei**, în volumul Sorin Mitu, Florin Gogăltan (coord.), **Studii de Istorie a Transilvaniei**, Cluj, 1994, pp. 88-96; Idem, **The Problem of the Region of Maramureș within the Relations between the Bishops of Alba-Iulia – Fagaras and Munkachew in the Beginning of the 18th Century. Implications of a Controversy**, în “Coloquie”, 1, 1994, pp.95-112.

2) Dezbinarea religioasă a românilor este tratată sintetic pe baza istoriografiei anterioare care vizează această problemă în lucrarea lui Sorin Mitu, **Geneza identității naționale la românii ardeleni**, Humanitas, București, 1997, pp. 370-394.

3) I. Dumitriu Snagov, **Le Saint-Siege et la Roumanie moderne, 1866-1914**, vol.II, Roma 1989- *Miscelanea Historiae Pontificiae*, 57, 41, p. 41.

intraortodoxă, reflectată istoriografic, între elita bănăţeană românească, care doreşte emanciparea de sub tutela ierarhiei Bisericii Sârbe şi, aceasta din urmă care nu renunţă la vechiile privilegii, fondul acesteia coincizând cu perioada de răspândire a greco-catolicismului în Banat. Fenomenul este sesizat şi de Andrei Şaguna, pentru care antagonismul dintre sârbi şi români este profitabil uniţilor⁴. Problematika Bisericii Unite în Banat îşi are complexitatea ei, generată de o multitudine de factori politici şi confesionali datorită statutului administrativ schimbător al provinciei. Punctele de vedere formulate într-o etapă sau alta de intelectualitatea românească, ierarhia sârbească, curtea imperială, administraţia maghiară şi Sfântul Scaun fiind în majoritatea cazurilor diferite.

Istoriografia referitoare la Biserica Unită în Banat în raport cu cea ardeleană are un caracter tardiv şi o anvergură modestă şi datorită faptului că înfiinţarea Episcopiei Lugojului este ea însăşi târzie, survenind într-un moment în care influenţa iluminismului târziu şi liberalismul determină o anumită conduită mai relaxată în problema acestei biserici şi o apropiere între uniţi şi ortodocşi, în încercarea celor din urmă de a scăpa de supremaţia sârbească prin apelul la ajutorul episcopului unit al Oradiei, Samuil Vulcan⁵.

De altfel Episcopia nu suscită interesul istoricilor ortodocşi şi uniţi, preocupaţi în cele mai multe cazuri de existenţa acestei biserici în ansamblu, pentru a-i contesta sau dimpotrivă a-i afirma legitimitatea.

Cel mai adesea istoria Bisericii Unite s-a constituit într-o chestiune de dispută implicită⁶ sau explicită⁷, lucrările nefiind lipsite de un caracter polemic şi atitudini partizane.

Chestiunea unirii bisericeşti până la înfiinţarea Episcopiei greco-catolice, este în principiu, cu câteva excepţii, una exterioară Banatului. Ierarhia ortodoxă sârbă este cea care exprimă punctul de vedere ortodox, care ia atitudine şi organizează reacţiile.

În acest sens trebuie să interpretăm imaginea Banatului ca teritoriu de adăpost pentru ortodocşii din Ardeal, precum şi spaţiul din care se pornesc, bine dirijate, contraofensivele ortodoxe, exemplificatoare în acest sens fiind mişcarea lui Visarion Sarai. Este şi punctul de vedere întâlnit în Cronica Banatului a lui Nicolae Stoica de Haţeg, care poate fi interpretat chiar ca o modalitate de reflexie a ortodoxiei româneşti bănăţene asupra desfăşurării Contrareformei în Transilvania. Autorul se face purtătorul de cuvânt al generaţiei tatălui său, care a suportat în mod direct rigorile intoleranţei

4) Keith Hitchins, **Ortodoxie şi naţionalitate, Andrei Şaguna şi românii din Transilvania 1846-1873**, Univers enciclopedic, Bucureşti, 1995, p. 214.

5) Cornelia Bodea, **Moise Nicoară**, Arad, 1943, pp. 62-63. Vezi şi: Nicolae Bocşan, Ioan Lumperdan, Ioan Aurel Pop, **Etnie şi confesiune în Transilvania (sec.XIII-XIX)**, Fundaţia "Cele trei Crişuri", Oradea 1994, pp. 126-136;; I.D. Suci, **Monografia Mitropoliei Banatului**, p.165.

6) Nicolae Ţichindeal – Moise Nicoară; Nicolae Stoica de Haţeg – Nicolae Tincu Velia; George Popovici – Ioan Boroş.

7) Nicolae Densuşeanu – Augustin Bunea; Gheorghe Cotoşman – Nicolae Brânzeu; Gheorghe Ciuhandu-Alexandru Nicolescu.

confesionale⁸ și implicit purtătorul în Banat a unei imagini negative față de Unire. Chiar dacă consemnează faptul că Dionisie, cel cerut de ortodocși în Transilvania ca episcop nu a fost bine primit de către români, “neștiind românește”⁹, nu face o corelare între cele două aspecte; la data respectivă manifestându-se încă solidaritatea confesională ortodoxă.

Se poate concluziona că în Banat istoriografia cu referire la Biserica unită își face debutul în spirit iluminist din perspectiva ortodoxă.

Imaginea privitoare la uniți, zugrăvită în culori sumbre, nu era edificatoare și nici pe deplin împărtășită. În momentul în care își scria cronica Nicolae Stoica, elita intelectuală formula deja o nouă orientare, mai complexă, beneficiară a conștiinței naționale și implicit politice, avându-i ca reprezentanți principali pe Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară, aceștia conturând două atitudini diferite în privința unirii. Desigur condițiile concrete ale timpului nu au permis cristalizarea opiniilor în lucrări istoriografice speciale, decât mai târziu prin punerea în valoare a unei părți din corespondență și însemnările acestora¹⁰, dar ele nu pot fi trecute cu vederea anunțând noua etapă a luptei pentru separația bisericească și implicit autonomie, sesizabilă la Dimitrie Țichindeal și amplificată în scrierile de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Emanciparea religioasă în Banat nu înseamnă doar ierarhie românească, identitatea națională reclama în același timp folosirea limbii române ca și introducerea alfabetului latin în locul celui chirilic, apărând astfel o motivație în plus a apropierei unei părți a clerului ortodox de Biserica unită. Țichindeal în corespondența cu Moise Nicoară cere cu asiduitate acest lucru¹¹, preferând influența Episcopiei de Oradea, (care va conduce efectiv lupta românilor bănățeni în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea), celei sârbești, fapt care va și determina în final o răcire a relațiilor între cei doi. Nicoară își asumă singur sarcina continuării demersurilor pentru instalarea unui episcop român la Arad, în limitele stricte ale ortodoxiei, refuzând tutela episcopului Samuil Vulcan, fără a înceta însă relațiile cu acesta. Lipsit de sprijinul material al episcopului orădean, ignorat de curtea vieneză, Nicoară își reconsideră poziția inițială față de unire, considerând-o principala piedică în calea eforturilor sale pe linia afirmării ortodoxiei. Devenit adversar al greco-catolicismului, deși prieten cu Petru Maior, Nicoară denunță unirea cu Biserica Romei ca o manevră imperială dezbinatoare, generată de panslavism¹² pe care îl intuiește, fără însă a-l defini și lua în calcul drept motiv viabil pentru trecerea la unire. Percepută ca fenomen negativ pentru națiune

8) Nicolae Stoica de Hațeg, **Cronica Banatului**, Ed. a II-a, Facla, Timișoara, 1981, pp. 188-189.

9) **Ibidem**, p. 193.

10) Cornelia Bodea, **op. cit.**, Anexe, pp. 131-422; Iosif Vulcan, **Viața și activitatea lui Dimitrie Chichindeal**, în “Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare”, seria II, tom XVI, 1891-1892, București, 1893, pp. 335-363.

11) C. Bodea, **op cit.**, Scrisoarea lui Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară din 6/18 II 1816, pag. 194.

12) **Ibidem**, Moise Nicoară, **Considerațiuni istorice asupra politicei de dezbinare religioasă întreprinsă de Habsburgi între români, și români și sârbi**, pp. 355-356.

devine o obsesie în scrierile sale, fiind primul care în ordine cronologică face referiri concrete la această mișcare în Banat, dezvăluind conflictul dintre uniți și neuniți cu ocazia construirii catedralei greco-catolice din Lugoj, devenită subiect de discuție și în dieta maghiară din 1844¹³.

Demersul pozitiv al Episcopului Vulcan în sprijinirea românilor ortodocși, integrat unui curent general de emancipare a neamului românesc, indiferent de confesiune¹⁴, nu poate fi disociat de intențiile sale privitoare la propășirea unirii, mai ales în Banat. Legăturile cu episcopul orădean nu vor rămâne lipsite de consecințe; pe de-o parte se realizează o creștere a numărului de credincioși în Banat¹⁵, iar pe de altă parte se întetește prigoana din partea ierarhiei sârbe, vizavi de cei bănuți a fi simpatizanții acestei religii; cazul lui Tichindeal și Nicoară.

Începând cu deceniul al IV-lea din secolul al XIX-lea chestiunea unirii în Banat va lua un alt curs prin contactul noii generații de intelectuali bănățeni cu George Barițiu prin intermediul "*Gazetei de Transilvania*" și a "*Foi pentru minte, inimă și literatură*".

Asistăm la o mutare a centrului de sprijin în lupta pentru emancipare bisericească de la Oradea lui Samuil Vulcan la Brașovul lui George Barițiu.

Exercitând o puternică atracție în rândul elitelor bănățene, Barițiu se va apropia de Paul Vasici și Nicolae Tincu Velea, care nu vor deveni doar simpli colaboratori la revistele transilvane ci și simpatizanți ai greco-catolicismului. (Nu putem exclude prezumția că ulterior înființării Mitropoliei ortodoxe, una din cauzele care l-au determinat pe Șaguna să nu înființeze Episcopia la Timișoara să fi fost generată și de existența curentului favorabil greco-catolicilor, mai ales că a și interzis abonarea și citirea foilor bărnățiene)¹⁶.

Contextul desfășurării relațiilor dintre bănățeni și Barițiu nu este lipsit de importanță pentru istoriografia bănățeană și transilvană.

Nicolae Tincu Velea reflectă pentru prima dată disputele confesionale în cadrul unei lucrări de istorie bisericească a provinciei care vizează și problema Bisericii unite, considerându-i pe sârbi direct răspunzători de conflictele dintre cele două confesiuni românești, ortodoxă și greco-catolică¹⁷.

Istoria politico-națională a lui Velea este scrisă în urma unor frământări legate de soarta clerului și Bisericii ortodoxe române din Banat, dominată de sârbi, care în special în urma eșecului mișcării de la Lugoj din iunie 1848 și a prigoanei dezlănțuite asupra clerului îi vor ridica serioase probleme în privința trecerii la unire.

13) Ibidem, Adresa lui Moise Nicoară către Ustinoff, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Rusiei pe lângă Poartă din 14. Iunie 1847, p. 421.

14) Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdan ..., **op.cit.**, pp. 125-126.

15) Nicolae Brânzeu, **Unirea cu Roma și emanciparea românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sârbească**, în "*Cultura Creștină*", an XVI, 1936, nr.6, p. 361; vezi și I.D. Suci, **op.cit.**, p. 177.

16) **Ibidem**, p. 360.

17) Nicolae Tincu Velea, *Istoria bisericească politico națională a românilor peste tot, mai ales a celor ortodocși-orientali din Austria și cu distincțiunea bănățenilor față de pretențiunile ierarhice și politice ale colonilor sârbesci din Austria, Sibiu, 1865, p.X.*

Corespondența pe această temă cu Barițiu, chiar dacă aparține unei istoriografii ulterioare¹⁸, oferă o imagine asupra gândirii istoriografice romantice a secolului al XIX-lea din Banat, pregătind într-o oarecare măsură și momentul apariției Mitropoliei greco-catolice.

Concepția istoricului bănățean asupra naționalității care nu se confundă cu religia¹⁹, ca și necesitatea contopirii celor două biserici în una singură marchează un prim pas al ascendentului pe care îl dobândește în Banat gândirea laică asupra celei ecleziastice, chiar dacă pornește de la un cleric.

Pentru Nicolae Tincu caracterul confesiunii, unită sau neunită, este irelevant, dacă cel dintâi va reuși să asigure folosirea alfabetului latin și "nepeirea limbii și culturii naționale"²⁰.

Informațiile solicitate lui Barițiu privitoare la religia greco-catolică sunt edificatoare pentru receptarea ei în spațiul bănățean. Majoritatea intelectualității este aproape străină de această confesiune, iar credincioșii identifică greco-catolicii cu papistașii.

Cunoașterea de către Barițiu a nedreptăților suferite de români din partea clericilor sârbi, dar și a mijloacelor deloc oneste prin care populația este trecută la unire (prin alternanța de la promisiuni la folosirea forței)²¹ atrage după sine integrarea informației istoriografiei transilvane în spiritul unui tot românesc al luptei pentru afirmarea naționalității. În consecință, și înființarea Mitropoliei greco-catolice și implicit a Episcopiei Lugojului este tratată în același sens.

Devenit sediu episcopal, Lugojul va concentra aici o serie de canonici din Ardeal, purtători ai spiritului blăjan, care vor stimula investigarea trecutului istoric al provinciei și bisericii de care aparțin.

Credem că nu greșim dacă afirmăm că în jurul episcopiei se constituie un centru de cercetare de proporții modeste, (avându-i ca reprezentanți pe Mihail Nagy, Andrei Pop Liviu, Gavril Pop, Ștefan Moldovan, Ioan Boroș), orientat spre studiul problemelor bisericești și istorice, integrat acelor "....câteva instituții care încearcă să instituie o direcție de restituire a istoriei comunale, inaugurând o orientare în istoriografia locală, ce va deveni reprezentativă cu realizări notabile"²².

Acestor realizări li se circumscrie inițiativa constituirii în anul 1872 a unui muzeu diecezan la Lugoj (într-un moment în care la Timișoara lua naștere societatea de istorie și arheologie), iar mai târziu, în anul 1905, a Reuniunii de Muzeu a județului Caraș-Severin prin grija canonicului Ioan Boroș.

18) I.D. Suci, **Nicolae Tincu Velia (1816-1867). Viața și opera**, București, 1945, Corespondența lui N.T. Velia cu George Barițiu, pp. 239-311.

19) **Ibidem**, Scrisoarea lui N.T. Velia către George Barițiu din 12/24 februarie 1846, p. 246.

20) **Ibidem**, Scrisoarea lui N.T. Velia către George Barițiu din 10/22 martie 1847, p. 269.

21) **Ibidem**, Scrisoarea lui N.T. Velia către George Barițiu din 14/26 februarie 1847, p. 266.

22) Nicolae Bocșan, **Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională**, în "Banatica"14, Reșița, 1996, p. 266.

În atmosfera marcată încă de eforturile pentru emanciparea bisericească a românilor ortodocși, va lua naștere o istoriografie lugojană, în spirit romantic, din perspectiva greco-catolică justificativă a identității.

Inițiativa istoriografică vine din afara provinciei, de la episcopul Oradiei, Vasile Erdelyi și vizează chestiunile ridicate de organizarea internă a noii mitropolii greco-catolice și a celor două episcopii de Gherla și Lugoj. În condițiile în care papalitatea, lipsită de informație, solicită prin intermediul nunțiului apostolic de la Viena, Viale Prela o serie de date privitoare la credința și obiceiurile românilor episcopul Erdelyi (omul de încredere al Vaticanului în problemele bisericii greco-catolice), îl numește ca avocat al diecezei Lugojului pe Aloisiu Vlad de Săliște, însărcinându-l cu redactarea unui memorandum.

Alegerea lui Aloisiu Vlad nu a fost întâmplătoare (avea și studii teologice)²³, în calitate de Notar al Adunării de pe Câmpul Libertății din 15/27 iunie 1848 și ulterior susținător al proiectului de lege privitor la drepturile bisericești ale cetățenilor români, propus de Murgu în Dieta Maghiară²⁴, a fost implicat direct în mișcarea de emancipare religioasă a românilor bănățeni, pe care a privit-o de pe poziția omului politic, ales să reprezinte interesele neamului său.

Scrierea intitulată *O scurtă privire la urzirea, înaintarea și piedicile uniunii cu Biserica Romei în Banatul Timișan*, constituie primul document istoriografic, scris de un laic în anul 1855, referitor la situația bisericii unite în Banat și avem toate motivele să credem că este un document folosit în relatarea nunțiului Viale Prela din noiembrie 1855, destinată Sfântului Scaun cu titlul *"Grecii uniți (românii din Banat și Transilvania)"*²⁵.

Concepția autorului privind rolul bisericii greco-catolice în plan național, dezvăluie gândirea dominantă în sânul acesteia în primul deceniu a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, mai rar întâlnită în scrierile vremii și susținută indirect și de Papa Leon al XIII-lea spre finele veacului²⁶.

*"Eu nu sunt fanatic, nici amator de prozelitism cu orice preț. Înainte de toate voiesc fericirea națiunii mele, care de 1500 de ani suferă cele mai grele patimi, dară fiindcă în stările de acum nu am nici o speranță pentru înaintarea și fericirea ei, decât prin reuniunea credinței a câștiga unitatea națională de la Prut pâna la Tisa, cu toată inima îmbrățișez cauza ei, că este ceea ce poate conduce la înflorirea și fericirea meritată."*²⁷

Sustrasă gândirii romantice a vremii, lucrarea relevă spiritul critic deosebit de realist al autorului, care face o incursiune în societatea bănățeană asupra moravurilor, mentalității și comportamentului într-un areal de timp de aproape

23) Aloisiu Vlad de Săliște, Familia, an II, 1866, 5/17 martie, p. 74.

24) Aloisiu Vlad de Salisce, **Cuventările dietali**, Lugoj, 1865, pp. 12-15.

25) Octavian Bârlea, **Metropolia Bisericii române unite, proclamată în 1855 la Blaj**, în "Perspective", X, 1987, nr. 37-38, pp. 312-314.

26) **Dieceza Lugojului**, Sematism istoric, Lugoj, 1903, p. 112.

27) Aloisiu Vlad, **Memorandu în cauza Sf. Uniuni cu Biserica Romei între Românii din Banatulu Temesianu. O scurtă reprivire la urzirea, înaintarea și pedecele Uniunei cu Beserica Romei în Banatu Temesianu**, Lugosiu, 1855, p. 90 (copie manuscrisă în colecția Muzeului de istorie și etnografie Lugoj)

100 de ani, sesizând corect abuzurile savârșite de ierarhii ambelor confesiuni (sârbi ortodocși, români uniți), în procesul luptei pentru supremație. Intuiția lui Aloisiu Vlad față de conservatorismul ancestral ortodox grefat pe lipsa de cultură a majorității populației dar și față de cauzele în timp care au făcut posibilă o apropiere a intelectualității bănățene de biserica greco-catolică îl determină să condiționeze viitorul unirii de respectarea ritului ortodox și al canoanelor bisericii orientale, prin individualizarea bisericii între doi dușmani de care trebuie să se teamă – ierarhia sârbă și cea latină, “... *diferența între ierarhia latină și cea sârbească în privința românilor uniți se reduce la faptul ca sârbii sunt inamici publici, iar latinii ascunși ai românilor uniți.*”²⁸

Punctul de vedere exprimat în memoriu relevă noua viziune laică asupra problemei bisericești pe care reprezentanții bisericii vor avea latitudinea să o adopte sau nu.

Memoriul copiat ulterior de canonicul Ștefan Moldovan după stabilirea la Lugoj în anul 1857, va fi atașat unei opere monumentale de peste o mie de pagini destinat a fi o istorie evenimentială a Episcopiei de la înființarea Bisericii Unite a Lugojului în anul 1838 până în anul 1894.

Autorul, fost vicar foraneu al Hațegului, prepozit capitular în momentul când începe această lucrare, era deja cunoscut prin cercetările sale istorice în urma lucrărilor publicate în revistele transilvănene²⁹. Preocupat de ideea păstrării pentru posteritate a datelor referitoare la capitlul Episcopiei unite a Lugojului într-o “*Historia Dommo*”, își manifestă încă de la început intenția care l-a determinat să facă acest efort. “Și fiindcă acesta e primul memorial despre capitlul din Lugoj pentru Arhivul său, totul din acte și documente originale cu toată sinceritatea pregătit într-acest chip în volumul prezent coadunat, spre eterna memorie; pentru aceea am prenotat întrânsul mai întâi un extras în limba română dedus din actele prin care s-a restabilit Mitropolia de Alba Iulia și cu dânsa ridicarea din nou a provinciei bisericești greco-catolice române: acesteia am adaus descripțiunea topografică și istorică a Lugojului și a Bisericii sale greco-catolice, precum și un Memorial delucidatoriu prelucrat de avocatul Aloisiu Vlad și oferit episcopului Dobra”³⁰.

Dacă studiul lui Aloisiu Vlad poate fi comparat cu o “*carte de învățătură*” a unui laic către un episcop, opera istorică a lui Ștefan Moldovan îmbracă forma unei cronici valorificată istoriografic de către urmași.

Albumul Capitlului Bisericii catedrale greco-catolice din Lugoj, cum și-l intitulează autorul, cuprinde, sistematizate, în ordine cronologică și în detaliu

28) *Ibidem*, p. 92.

29) Adrian Andrei Rusu, **Ștefan Moldovan-istoricul**, în vol. **Cultură și societate în epoca modernă**, Dacia, Cluj, 1991, *passim*; Despre preocupările istorice a lui Ștefan Moldovan vezi și: Luminița Wallner Bărbulescu, **Contribuții privind istoriografia românească din Banat la mijlocul secolului al XIX-lea (Descrierea Lugojului la anul 1862)**, manuscris de Ștefan Moldovan, p. 227; Gheorghe Naghi, **Memoriile lui Ștefan Moldovan din 1852 și 1854 cu privire la școlile românești din Hațeg**, pp. 421-424.

30) Ștefan Moldovan, **Albumul Capitlului Bisericii Catedrale greco-catolice din Lugoj**, copie manuscrisă în colecția Muzeului de istorie și etnografie din Lugoj, p. V.

pe baza documentelor aflate în arhiva episcopiei, toate evenimentele importante legate de Biserica Unită a Lugojului urmate de o descriere amănunțită a vieții și activității canonicilor, inclusiv a modului în care aceștia își administrează parohia.

Opera istoriografică de o deosebită importanță pentru informațiile pe care le deține, va fi valorificată ulterior în Șematismul istoric al Lugojului apărut în anul 1903 (lucrare de referință pentru întreaga istoriografie ulterioară inter- și postbelică) și în lucrarea canonului Ioan Boroș, continuatorul preocupărilor sale, *Unirea românilor din Lugoj* apărută în anul 1926 în editura proprie a Episcopiei, *Sionul românesc*.

Studiile sistematice în domeniul istoriei vor fi începute de Ioan Boroș atașat noului curent istoriografic pozitivist, format în mediul cultural al Vienei ca student în seminarul Sf. Barbara. Ca și înaintașii săi, clericul istoric și-a îndreptat atenția asupra istoriei Banatului pe care a abordat-o nu numai prin prisma monografiilor de comună sau parohiale, ci și a evenimentelor politice mai importante³¹.

Deosebit de interesante (nespeculate decât în istoriografia ultimelor două decenii) sunt informațiile furnizate de Boroș într-o suită de articole apărute în "*Cultura creștină*" din anul 1922, care individualizează în contextul revoluției de la 1848, cererile preoțimii greco-catolice din Banat, formulate cu ocazia sinodului protopopesesc desfășurat la Lugoj în 28 iunie/10 iulie, la scurt timp după ce în Adunarea de pe Câmpul Libertății din 15/27 iunie otodocșii au decretat reînființarea mitropoliei române a Banatului. Revendicările prezentate, în special cele care vizau independența bisericii greco-catolice față de Esztergom prin constituirea unei mitropolii greco-catolice românești și inclusiv înlocuirea numelui de valah cu cel de român își vor găsi rezolvarea în perioada imediat următoare, culminând cu înființarea Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș și a celor două episcopii de Lugoj și Gherla³².

Cu excepția monografiilor parohiale, ce tratează aspecte particulare ale episcopiei, oferind date despre fondul misionar bănățean și începuturile mișcării pentru unire, Boroș a redactat și o lucrare rămasă în manuscris, extrem de bine documentată - *Însemnări istorice la datele Tabelei statistice*³³, în care surprinde întreaga organizare internă a Episcopiei de la administrarea parohiilor și fondurile bisericești până la reuniunile învățătoresți, muzeu, arhivă și bibliotecă.

31) Vezi lucrările lui Ioan Boroș: **Törteneti feljegyezések Lugos városarol es Udrea Constantin nemü birajarol 1848-49 evi szabdsagharccal kapcsolatlanban**, Lugoj 1917, **Az 1848 ev esemenyei Krasso varmegyeben, Törtelnelmi tanulmany**, Lugoj, f.a. **Az unio (hitegyesites) kezdete Lugoson es Jakabffy Miklos tablabiro muködesse**, Lugoj, f.a.; **Constituția, societate secretă română din Lugoj, 1830-1834**, Lugoj, 1928; **Evenimentele revoluției de libertate din anii 1848/49 desfășurate în Lugoj**, Lugoj, 1927; **Monografia parohiei românești din Timișoara**, Timișoara, 1907; *Unirea românilor din Lugoj*, Lugoj, 1926.

32) Ioan Boroș, **Anul 1848 și sinoadele protopopești și cel diecezan din eparhia unită de Oradea Mare**, în "*Cultura creștină*", XI, 1922, nr. 9-10 pp. 273-284.

33) **Tabela comparativă statistică despre diecesa Lugojului**, 1905.

În seria lucrărilor care conturează profilul diecezei Lugojului, chiar dacă nu aparțin istoriografiei propriu-zise, pot fi integrate șematismele istorice (apărute în număr de șase până la începutul sec. al XX-lea), cu precădere cel din 1903, redactat cu ocazia jubileului de 200 de ani de la unirea cu Biserica Romei, care poate fi considerat o adevărată istorie a instituției de la înființare până în perioada episcopului Demetriu Radu. Structura volumului, într-o manieră aproape identică cu cea propusă de Boroș în *Însemnări Istorice* ni-l indică pe acesta drept autor, și nu pe Demetriu Radu, așa cum afirmă Iacob Radu în studiul redactat asupra memoriei acestuia³⁴, chiar dacă lucrarea a apărut în timpul său.

Pentru ținuturile transilvane dintre care comitatul Hunedoara cu țara Hațegului deținea cea mai mare pondere în cadrul episcopiei, o lucrare de referință este cea a profesorului blăjan, vicar foraneu al Hațegului Iacob Radu. Extrem de bine documentată, concepută prin cercetarea arhivelor blăjene, ale diecezei Lugojului și comitatului Devei, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, cuprinde monografiile tuturor parohiilor și filiilor, inclusiv date legate de starea învățământului și culturii în zonă, constituindu-se în cel mai complex studiu asupra unei părți din episcopia unită a Lugojului în secolul al XIX-lea³⁵.

Nevoia definirii istorice a identității de către cele două biserici, ortodoxă și greco-catolică, determină la finele secolului încheierea unei dispute istoriografice, care în Banat debutează cu lucrarea protopopului George Popovici³⁶, primul ortodox care va scrie o istorie asupra Bisericii Unite. În replică, greco-catolicii prin Ioan Boroș publică o serie de studii istorice asupra acestei biserici în parohiile bănățene.

Spre finele secolului, istoriografia evoluează spre primele sinteze în domeniu, care individualizează biserica greco-catolică în ansamblu prin scrierile lui Alexandru Grama³⁷ și Nicolao Nilles³⁸, ambele consacrand Episcopiei Lugojului capitole separate, de dimensiuni reduse. Nu putem omite considerațiile privind lucrarea lui Nilles, venită din afara spațiului istoriografic românesc, din lumea catolică, cu o bază documentară solidă și de absolută noutate, la care vor apela toți istoricii din perioada ulterioară, nu numai în tratarea generală, ci și în detaliu a bisericii greco-catolice și al contextului de afirmare a acesteia.

Istoriografia de strictă referire la Episcopia greco-catolică a Lugojului până la primul război mondial, are o dimensiune aproape exclusiv bănățeană, de reprezentare manuscrisă.

După realizarea unității statale, departe de a fi rezolvate, tensiunile interconfesionale se amplifică, dobândind conotații politice. Noua istoriografie

34) Iacob Radu, **In memoriam, Prinos memoriei episcopului Dr. Demetriu Radu**, p. 44

35) Idem, **Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului**, Lugoj 1913, pp. 114-346.

36) George Popovici, **Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I**, Lugoj, 1901.

37) Alexandru Grama, **Istoria Bisericii Românești unite cu Roma**, Blaj, 1884, pp. 169-175

38) Nicolao Nilles, **Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani**, vol. 2, Oeniponte, 1885, p. 693.

nu poate face abstracție de evoluția vieții politice în România întregită și nici de resentimentul unei părți a populației față de biserica catolică și implicit greco-catolică după ocupația germană din primul război mondial³⁹.

Elaborarea Constituției din 1923, care va considera Biserica greco-catolică biserică națională, alături de cea ortodoxă, ca și semnarea concordatului cu statul papal în anul 1927 (ratificat în mai 1929), vor amplifica situația încordată deja existentă, resimțită în discursul istoriografic interbelic.

În cele mai multe cazuri disputa nu este de natură dogmatică⁴⁰, Biserica greco-catolică fiind privită și atacată în relațiile de subordonare cu papalitatea sau catolicismul maghiar prin disocierea realităților culturale de politica internă a Bisericii, considerată aservită catolicismului. Deși apare apelul, tot mai insistent la document, acesta este folosit de pe poziții convenabile uneia sau alteia din părți în lipsa discernământului istoric obiectiv. Putem vorbi în această perioadă de proliferarea unei istoriografii vulgare, lipsită de metodă și tendențioasă, alături de istoriografia în jurul unei școli și ea adeseori marcată de lipsa unui punct de vedere obiectiv.

Se retipăresc lucrări anterioare, apar o serie de cărți și broșuri, articole cu un pronunțat caracter polemic, menite să discrediteze Biserica greco-catolică⁴¹.

Controversele sunt atât de puternice, încât retipărirea Istoriei Bisericii Române de N. Iorga în 1930 poate fi cu ușurință considerată, pornind de la însăși motivația autorului, o solicitare a intervenției obiectivității istorice în tratarea problemei confesionale⁴².

Nici în această perioadă Episcopia unită a Lugojului nu a suscitat interesul istoriografic, majoritatea lucrărilor mărginindu-se să consemneze înființarea acesteia și eventual o cronologie a episcopilor⁴³.

Precumpănitoare în cercetare rămân problemele secolului al XVIII-lea și lupta pentru sinodalitate, iar pentru Banat polemica în jurul conflictului româno-sârb din perioada de început a unirii susținută de pe poziții ortodoxe de preoții Gheorghe Ciuhandu⁴⁴ și Gheorghe Cotoșman⁴⁵, iar de pe poziții greco-catolice de canonicul Nicolae Brânzeu⁴⁶.

39) I. Dumitriu Snagov, **România în diplomația Vaticanului, 1939-1944**, Garamond, București, 1991, pp. 41-42.

40) Nicolae Brânzeu, **Răspuns la o anchetă în chestia antagonismului dintre cele două biserici românești**, în "Cultura Creștină", an XVI, 1936, nr.2, pp. 78-84

41) Apare acum seria broșurilor incitatoare ale părintelui Gheorghe Ciuhandu, **Desbinarea religioasă a românilor ardeleni**, Arad, 1927; **Cum s-a făcut unirea cu Roma în Ohaba-Forgaci**, Sibiu, 1929; **Papism și ortodoxism în Ardeal sau porfiră și cunună de spini**; **Patronatul ecleziastic ungar în raport cu drepturile statului român**, Arad, 1928.

42) Nicolae Iorga, **Istoria Bisericii Române**, vol. 1, București, 1930, pp. 4-8

43) Ioan Georgescu, **Istoria bisericii creștine universale cu deosebită privire la trecutul bisericii românești unite cu Roma**, Blaj, 1926, pp. 286-289; Ioan Lupaș, **Istoria Bisericii române din Ardeal**, Cluj, 1918, p.139 și 214-215; Nicolae Iorga, **op.cit.**, vol. 2 p. 359.

44) Gheorghe Ciuhandu, **Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Rat**, Arad, 1935, vezi și nota 41.

45) Gheorghe Cotoșman, **Din trecutul Banatului**, cartea I, Timișoara, p. 122.

46) Nicolae Brânzeu, **Unirea cu Roma și emanciparea românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sârbească**, în "Cultura creștină" XVI, 1936, nr. 5, pp. 262-270.

Cu toate că lucrările părintelui Gh. Ciuhandu venite din ambianța ortodoxă a Aradului sunt tendențioase prin înlocuirea spiritului istoric cu cel propagandistic, unele din afirmațiile și mai ales datele oferite merită a fi luate în considerare. Este primul care sistematizează statistic instituțiile patronale în Episcopia unită a Lugojului⁴⁷, a cărei înființare o consideră (desigur artificial) rezultatul unui schimb de terenuri între Biserica catolică maghiară și Stat; prima cedează moșiile sale din nordul Ungariei contra unor latifundii ale statului în județele Caraș și Timiș⁴⁸.

Lipsa unor lucrări speciale este suplinită în mare parte de apariția în revista blăjană *“Cultura creștină”* a numeroase studii semnate de canonicii lugojeni Ioan Boroș și Nicolae Brânzeu, menite, pe baza valorificării documentelor de arhivă, să completeze istoriografia Episcopiei.

Boroș, așa cum se sublinia anterior, aduce o serie de date noi cu privire la poziția greco-catolicilor bănățeni în revoluția de la 1848 prin concretizarea momentului de conturare pe data de 27 iunie a ideii înființării mitropoliei greco-catolice și a episcopiei de Lugoj, în condițiile proiectelor similare ale ortodocșilor, care vizau și ei o Mitropolie a Banatului. Informațiile furnizate de Boroș se regăsesc ulterior în studiile lui Octavian Bârlea și Nicolae Bocșan⁴⁹. Precizarea se impune datorită unei inadvertențe față de stabilirea datei desfășurării la Lugoj a sinodului protopopesesc greco-catolic. Indicată de Boroș în ziua de 28 iunie/10 iulie, afirmația va fi contrazisă de I.D. Suciu, care o fixează în 10 august⁵⁰. Cum sursa indicată de Suciu este protocolul adunării preoților, înclinăm să credem că este vorba de ziua de 28 iulie/10 august, eroarea datorându-se unei confuzii privitoare la luna calendaristică, înregistrată de Ioan Boroș.

La rândul sau, canonicul Nicolae Brânzeu cu ocazia centenarului unirii românilor din Lugoj, într-o suită de articole⁵¹ rememorează contribuția Bisericii unite din Banat la mișcarea ortodoxă românească de emancipare de sub tutela ierarhiei sârbești, consemnând în același timp cea mai semnificativă creștere a numărului de parohii în perioada postpașoptistă (1851-1864), până la înființarea Mitropoliei ortodoxe, dată de la care se înregistrează un regres.

Istoriografia interbelică marcată de conotații politice, nu s-a dovedit a fi extrem de generoasă în privința cercetării și relevării importanței Bisericii unite în perioada epocii moderne, în parte și datorită faptului că în această instituție, după înființarea Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș nu s-au înregistrat mutații spectaculoase, de natura celor din Biserica ortodoxă, dominată de figura atât de controversată a lui Andrei Șaguna. Majoritatea studiilor, lipsite de metoda și vocația sintezei, provin din ambianța ecleziastică și au în general un caracter disparat, adaptat momentului politic.

47) Gheorghe Ciuhandu, **Patronatul** pp. 68-131.

48) Ibidem, p. 81-82.

49) Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdan, **op. cit.**, pag. 148; Octavian Bârlea, **op. cit.**, p. 274-276.

50) I.D. Suciu, **Revoluția de la 1848-1849 în Banat**, București, 1968, p. 185.

51) Nicolae Brânzeu, **Luptele religioase în Banat**, în *“Cultura creștină”* XVI, 1936, nr. 7-8, pp. 421-426; Vezi și notele 15, 40 și 46.

Transformările de esență din societatea românească după cel de-al doilea război mondial, compromisul promovat de Biserica ortodoxă pentru supraviețuire, într-o perioadă de supremație atee, care elimină din peisajul confesional Biserica unită, inaugurează o nouă direcție de abordare a instituțiilor ecleziastice.

Biserica unită, înglobată bisericii românești ortodoxe, prin substituirea motivației reale a desființării cu falsa opțiune a populației pentru ortodoxie, beneficiază acum de un discurs pozitiv. Istoriografia oficială, reprezentată de autori proveniți din instituțiile teologice din București și Sibiu, onorează trecutul acestei biserici, într-un prezent anihilat al acesteia, nemaifiind necesară și nici posibilă polemica anterioară.

În perspectiva Bisericii ortodoxe unice, Episcopia Lugojului este înglobată în sintezele de istorie bisericească, fără a se înregistra elemente de noutate sau interes deosebit față de evoluția acesteia⁵². La polul opus, prelații greco-catolici aflați în exil vor continua preocupările istoriografice asupra bisericii unite din necesitatea conservării identității acesteia, dar și pentru a-i accentua rolul deținut în cultura și civilizația românească.

În lucrarea de sinteză apărută la Madrid în 1952, un capitol separat, sub semnătura lui Pamfil Cârnațiu tratând episcopiile sufragane mitropoliei de la Blaj, face scurte referiri și la dieceza Lugojului prin includerea și a episcopilor acesteia până la Alexandru Nicolescu, fără a adăuga însă nimic nou față de datele cunoscute⁵³.

Începând cu deceniul opt, asistăm la o nouă tentativă de readucere în atenție a Bisericii românești, pornită din Banat de către istoricul I.D. Suciu, primul care tratează de pe poziții istorice obiective mișcarea de unire cu Biserica Romei în provincia bănățeană⁵⁴. Nu mai puțin lipsită de importanță este redactarea din inițiativa aceluiași autor a volumelor de documente privitoare la Mitropolia Bantului⁵⁵, care permit stabilirea implicării ierarhilor Bisericii unite, după înființarea Episcopiei Lugojului, în lupta pentru afirmarea naționalității, contrazicându-se astfel susținerile anterioare după care episcopii uniți, fiind numiți de împărat, erau „...*elemente refractare în fața intereselor politice ale neamului*”⁵⁶.

În coordonatele aceleiași perioade, în opoziție cu principiul obiectivității, instituit de I.D. Suciu, tratarea Mitropoliei greco-catolice și implicit a episcopioilor sufragane de către Mircea Păcurariu în *Istoria Bisericii ortodoxe române*, constituie un regres, nu numai prin spațialitatea acordată problemei ci și prin tendențiozitate și unele confuzii datorate lipsei de informație privind episcopia Lugojului. Autorul pune pe seama realizărilor din timpul episcopului

52) Nicolae (Mladin), **Biserica ortodoxă română, una și aceeași în toate timpurile**, Sibiu, 1968, p. 266; **Istoria Bisericii Române**, București, 1957, p. 487-488.

53) Pamfil Cârnațiu, **Eparhiile unite sufragane Mitropoliei de Blaj**, în **Biserica română unită**, Madrid, 1952, pp. 168-171.

54) I.D. Suciu, **Mitropolia ...**, pp. 168-177.

55) I.D. Suciu - Radu Constantinescu, **Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, vol. 2, Timișoara 1980, pp. 804-805 și 941, 943.

56) Gheorghe Ciuhandău, **Patronatul ...** p. 50

Demetriu Radu, înființarea unui muzeu istoric-arheologic⁵⁷, datorat lui Victor Mihali de Apșa, în timpul activității căruia s-a tipărit și catalogul muzeului⁵⁸.

Chiar dacă sunt recunoscute meritele reprezentanților bisericii greco-catolice în lupta purtată alături de ortodocși pentru emanciparea națională în cadrul Imperiului dualist, se insistă nepermis de mult pe lupta pentru sinodalitate, principiul infailibilității papei și mărturisirile de credință catolică a episcopilor Vancea și Mihalyi, trecându-se cu vederea importanța dobândirii autonomiei față de arhiepiscopia de Esztergom, contextul european în care s-a desfășurat Conciliul Vatican I, (care a proclamat principiul infailibilității papei) și faptul deosebit de important că cei doi papi reprezentativi ai epocii moderne - Pius al IX-lea și Leon al XIII-lea - s-au opus alterării fondului religios de bază al Bisericii orientale, deși faptul este semnalat încă de la finele secolului de către Nilles.

Omisiunile semnalate ar fi fost deosebit de relevante pentru poziția Bisericii unite, inclusiv a Episcopiei lugojene vizavi de papalitate și atitudinea celei din urmă în raport cu tendințele autonomiei catolice maghiare, permițând un impact pozitiv al acesteia în societatea românească.

Dacă analiza superficială a Episcopiei unite a Lugojului își găsește justificarea în faptul că istoria lui Mircea Păcurariu este o istorie a Bisericii ortodoxe române, argumentul dispare prin reluarea istoriografică a problemei în 1992, de data aceasta în cadrul unei lucrări speciale, de strictă referire la *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat și Maramureș*, care abordează chestiunea în aceiași termeni, sesizându-se un grad mai mare de tendențiozitate ce poate fi asociat cu reapariția în plan confesional după 1990 a bisericii unite. Deși Mircea Păcurariu a analizat într-o lucrare separată politica deznaționalizatoare promovată de statul ungar vizavi de bisericile românești din Transilvania, fapt care i-ar fi permis relevarea contribuției reprezentanților bisericii unite în mișcarea de afirmare și susținere a identității, nu a făcut-o, refuzând să atribuie înalților prelați uniți merite pe tărâm național și cultural. Tratatând în doar cinci pagini istoria acestei biserici pe o perioadă de peste 200 de ani, va consacra în schimb un capitol aparte încercărilor de deznaționalizare a românilor prin biserica unită, acreditând ideea că subordona-rea față de papalitate grăbește procesul de incorporare a Bisericii românești unite în Biserica greco-catolică ungară și îndreptând atenția spre laitmotivul luptei pentru sinodalitate și spre înființarea episcopiei maghiare de Hajdudorog⁵⁹.

Întemeiată pe un spirit polemic, cercetarea în materie ecleziastică a făcut abstracție o lungă perioadă de timp de legăturile stabilite între ierarhii bisericii unite, papalitate și statul român, în special în perioada ulterioară întemeierii Regatului României, de o deosebită însemnătate pentru mișcarea românească din Transilvania și părțile anexe, ca și de contextul extern al perioadei de înființare a mitropoliei greco-catolice.

57) Mircea Păcurariu, **Istoria Bisericii ortodoxe române**, vol. 3, București, 1981, pag. 221.

58) Catalogul Bibliotecii și Muzeului diecezan din Lugoj, Lugoj, 1888.

59) Mircea Păcurariu, **Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului**, 1867-1917, pp. 70-74 și 99-129.

Contactul cu arhivele Vaticanului vor da o nouă dimensiune istoriografiei care integrează de această dată Biserica unită preocupărilor Sf.Scaun de rezolvare a problemelor naționale în spirit modern prin apelul la relațiile diplomatice. Reprezentative pentru noua direcție de cercetare sunt lucrările istoricilor teologi Octavian Bârlea și I.Dumitriu Snagov, deschizătoare de noi perspective în cunoașterea și relaționarea informațiilor interne cu cele provenite din exterior.

Demersurile Vaticanului, prin colegiul *De propaganda fide* și a nunțiului apostolic de la Viena, Viale Prela. pentru cunoașterea realităților românești din Transilvania și Banat, înainte și după înființarea mitropoliei greco-catolice, vizând organizarea internă a acesteia (descrise pe larg în studiul lui Octavian Bârlea), permit înțelegerea contextului în care a fost redactat memoriul lui Aloisiu Vlad, ca și a disponibilității Sf. Scaun pentru menținerea ritului oriental.

Mergând pe linia aceluiași interes manifestat de papalitate față de românii din teritoriile înglobate imperiului dualist, dar și față de cei din vechea Românie, I.D.Snagov oferă cea mai complexă analiză asupra bisericii unite în epoca modernă, pe care o tratează în contextul politic central și sud-est european din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la primul război mondial⁶⁰. Înființarea mitropoliei greco-catolice este asociată reformei administrative ecleziastice preconizată de papalitate față de toate bisericile orientale unite⁶¹, în efortul de adaptare la noile transformări sociale, legate de tendințele tot mai evidente de laicizare ale statelor.

Nu lipsită de interes pentru episcopia unită a Lugojului, lucrarea permite (în condițiile în care la București lua ființă Arhiepiscopia catolică în anul 1883), asociată cu alte studii și documente de arhivă, stabilirea unor conexiuni între statul român, Vatican și dieceza lugojană, prin intermediul prelatului Demetru Radu, ce vor avea consecințe în privința numirii lui Victor Mihali de Apșa ca mitropolit, după moartea lui Ioan Vancea.

În istoriografia scrisă de pe poziții teologice, lucrările monseniorului Bârlea și profesorului Snagov sunt singulare prin abordarea de pe poziții științifice și dintr-un alt unghi decât cel cunoscut a problematicii acestei biserici.

După 1990, asistăm într-un climat asemănător celui interbelic, la reluarea vechii dispute istoriografice redusă la mediul ecleziastic, care nu aduce nimic nou în plan informațional privind episcopia unită a Lugojului.

Noile sinteze de istorie bisericească apărute, preiau datele anterioare furnizate în parte de Boroș, Brânzeu și Sematismul din 1903, mărginindu-se la o cronologie a episcopilor și evenimentelor semnificative din păstoria acestora, fără o contribuție interpretativă majoră⁶².

Un capitol istoriografic aparte îl constituie biografiile episcopilor diecezei, izvorâte din necesitatea individualizării lor în sânul națiunii. Interesul vizavi de aceștia s-a concretizat de puține ori în lucrări separate, mărginindu-se la capitole speciale integrate lucrărilor de sinteză. Personalitatea episcopilor

60) I. Dumitriu Snagov, *op. cit.*, passim

61) Ibidem, vol. 1, 1850-1866, Roma, 1982, pp. 70-71;

62) Ioan M. Bota, *op. cit.*, p. 251 și Prunduș Plăianu ... , *op. cit.* pp. 99-118.

lugojeni, începând cu Alexandru Dobra, Ioan Olteanu și Victor Mihali de Apșa⁶³ se recompune din portrete schițate în presa vremii, concomitente sau ulterioare vieții acestora, la care se adaugă considerațiile asupra activității extrase din opere generale care abordează tematica bisericii românești.

Scurtele creionări publicistice, chiar dacă uneori provin de la istorici consacrați, cum ar fi Iorga⁶⁴ sau G. Bogdan – Duică⁶⁵, sunt irelevante în definirea atitudinii acestora în viața național-bisericească.

Dintre episcopii Lugojului, până la începutul secolului al XX-lea, singurul care a beneficiat de un spațiu istoriografic de excepție este Demetriu Radu, a cărui implicare în viața politică din România ante și postbelică, ca și destinul său tragic a suscitat un interes deosebit. Poziția sa în cercurile politice românești, apropierea de I.C.Brătianu și regele Carol I, ulterioare stabilirii sale la București, ca preot pentru românii greco-catolici veniți din Transilvania, dar și ca profesor de teologie la seminarul catolic din Cioplea și mai apoi director al Seminarului greco-catolic nu este lipsită de semnificație pentru prestigiul de care se bucurau clericii români greco-catolici în societatea românească, nici pentru relațiile acestuia în calitate de episcop al Lugojului cu Vaticanul și Bucureștiul⁶⁶.

Trebuie să constatăm faptul că istoriografia Episcopiei greco-catolice a Lugojului nu beneficiază de o construcție unitară și de un stil și metodă științifică de cercetare.

Încercarea structurării acesteia nu apare ca soluție de suplinire a lacunelor de care este marcată, fapt ce impune o regândire în abordarea temei, în lumina metodologiei moderne de cercetare, prin apelul la corpusul de documente aflat în arhiva Episcopiei lugojene, singurul în măsură să deschidă noi perspective asupra rolului instituției ecleziastice lugojene în societatea bănățeană și nu numai.

Die Geschichtsschreibung des Griechisch-Katholischen Bistums von Lugosch (Zusammenfassung)

Das Interesse für die Geschichte des griechisch-katholischen Bistums von Lugosch (der Unierten Kirche) entspricht in den heutigen Tagen dem allgemeinen Interesse für die Kirchengeschichte. Die griechisch-katholische Kirche wurde lange Jahre von

63) George Surban, **O trăasătură a sufletului mitropolitului Victor**, în "Cultura creștină", VII, nr. 3-4, pp. 75-79; vezi și Victor Mihali de Apșa, în "Familia", XI, 1875, nr. 1, p.1-2 și "Familia" XXXI, 1895, nr. 20, p. 229-230.

64) Nicolae Iorga, **Episcopul Dumitru Radu** în "Gazeta Transilvaniei", 1921, nr. 246, p. 1-2; Idem **Arhiepiscopul și mitropolitul dr. Victor Mihali de Apșa** în "Gazeta Transilvaniei", 1917, p. 171, Idem, **Mitropolitul Victor**, în "Neamul românesc" XIII, 1918, nr. 137, p. 1-2; Idem, **Oameni care au fost**, București, 1935 pp. 352-354.

65) Bogdan Duică, **Un dușman al daco-românismului-Ioan Olteanu**, în "Națiunea"IV, 1930, nr. 67, p.1-2.

66) Iacob Radu, **In memoriam...**, passim; Idem, **Istoria Diecezei române unite a Orăzii Mari**, Oradea, 1930, pp. 165-192.

den Orthodoxen als ein Faktor der nationalen Spaltung angesehen und von den ungarischen Geistlichen als das "trojanische Pferd in der römischen Kurie" betrachtet.

Die Autorin schildert die allgemeine Entwicklung des Banates im 18. -19. Jh. um die Rahmenbedingungen in denen sich die banater Geschichtsschreibung der Lugoscher Diözese entfaltet.

Die Autorin erwähnt die ersten Stellungnahmen der verschiedenen Parteien die widersprüchlich sind. So gibt es verschiedene Meinungen der Orthodoxen, griechischen Katholiken, der serbischen Hierarchie des Wiener Hofes und der ungarischen Verwaltung.

Nachdem sie die anti griechisch-katholische Haltung von Nicolae Stoica de Hateg erwähnt, schildert die Autorin die neue Richtung der, jetzt national und politisch bewußten, aber konfessionel unterschiedlichen Dimitrie Țichindeal und Moise Nicoară.

Die Verfasserin stellt das schwierige Problem der rumänisch-serbischen Interessenskonflikte im kirchlichen Bereich dar um danach die historiographische Auseinandersetzung zwischen den Anhängern der griechisch-katholischen und denen der orthodoxen Kirche zu schildern (Paul Vasici, Nicolae Tincu Velea, Aloisiu Vlad etc)

Sie zeigt auch daß nach dem Lugosch Bischofssitz geworden ist hier ein bescheidenes „Forschungszentrum“ der Geschichte des Bistums und der griechisch-katholischen Kirche entstand. Gegen Ende des 19. Jh erscheinen die ersten Synthesen die die „griechisch-katholische Kirche im Rahmen der Schriften von Alexandru Grama und Nicolao Nilles individualisieren“ und die dem griechisch-katholischen Bistum von Lugosch separate Kapiteln widmen.

Auch nach dem ersten Weltkrieg und nach der Vereinigung von 1918 geht die Auseinandersetzung zwischen den Griechisch-Katholischen und Orthodoxen im Bereich der Geschichtsschreibung weiter (Gheorghe Ciuhandu und Gheorghe Cotoșman beziehungsweise Nicolae Brânzeu).

Die Verfasserin erwähnt für die Zeit nach dem zweiten Weltkrieg denselben antigriechisch-katholischen Ton der Werke von Mircea Păcurariu aber auch die neue Linie und „die auf Analyse der griechisch-katholischen Kirche aus Rumänien die von I.D.Snagov aber auch von Ovidiu Bârlea vertreten wird.

UN SEJUR LA BĂILE HERCULANE ÎN 1858

VALERIU LEU

Sava Popovici Săvoiu¹ a fost nu numai un iscusit povestitor dar și un mare călător. Există, desigur, o relație naturală între cele două ipostaze. Pasiunile acestea se susțin și se motivează reciproc. Memorialistica sa rămasă în cele 45 de volume manuscrise a căror editare, deși atât de dificilă, rămâne totuși în chip evident una din prioritățile istoriografiei noastre, inclusiv a celei literare, cuprinde sute și sute de pagini despre multele călătorii, unele dorite altele nevoite, ale acestui preot militar.²

În 1858 se afla în garnizoana Milano, în regimentul Culoz, un regiment cu efective recrutate în Transilvania. Invocând motive de sănătate (deși nu grave) primește aprobarea pentru o cură de tratament la Băile Herculanee. S-a creat astfel posibilitatea unei călătorii pe care o v-a descrie în aproape întregul volum al IX-lea din seria restituirilor sale.³ Prilejul era foarte bun pentru a vedea locuri și oameni noi dar și de a-și revedea rudele și cunoscuții de acasă.

A plecat din Milano spre Veneția apoi spre Triest, a străbătut Croația și apoi Serbia. La un moment dat a hotărât să călătorească pe Dunăre așa încât ajunge în Banat cu vaporul, prin Orșova. Drumul de întoarcere, după un ocol prin Ardeal, și-l programase pe un alt traseu: prin Timișoara-Budapesta-Viena-Tirol-Lombardia, evident din dorința de a vedea cât mai multe. Nu a ezitat, la un moment dat, deși nu avea pașaportul tocmai în regulă, să se abată pentru câteva zile prin Bavaria. La München se deschisese o expoziție industrial-comercială extrem de interesantă dar voia să viziteze și muzeele. În plus se întâmplase acolo și o vizită a regelui Greciei ocazie specială pe care un curios ca Săvoiu nu avea cum să o scape.

În ceea ce ne privește am ales aici doar sejurul său bănățean, perioada petrecută la Băile Herculanee o stațiune deja cu renume măcar în partea estică a Europei Centrale. Lipsește încă o istorie, o monografie a Băilor

1. Despre Sava Popovici Săvoiu vezi M. Sofronie, **Un manuscris transilvan din secolul al XIX-lea, "Biografia capelanului milităresc Sava Popovici Săvoiu" (1818-1906)** în "Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări", Sibiu, Nr. 14, 1969, p. 396-408. Idem, **Revoluția de la 1848 în părțile Devei**, în "Magazin istoric", nr. 6/1968, p.34-38, V. Leu, **Studii istorice bănățene**, Reșița, 1997, p. 143-158.

2. Manuscrisele sale se află acum la Direcția Arhivelor Naționale Sibiu.

3. Volumul IX are și o filă de titlu cu următorul text: **Diulariul cesaro-regescului capelan ostășiesc Sava Popovici, anul Domnului 1858.** Acestei călătorii i-au fost rezervate paginile 67-271.

Herculane în ciuda importanței sale.⁴ Ca și în multe alte cazuri este mai bine cunoscută epoca veche, perioada antică, secolul XVIII și începutul celui următor. Pentru etapa ce începe la mijlocul veacului al XIX-lea adică tocmai aceea în care Herculanele își dobândesc faima, lucrurile nu mai sunt însă așa de bine cunoscute. Dimpotrivă, se poate vorbi chiar despre o anumită penurie documentară. În aceste circumstanțe relatările lui Sava Popovici Săvoiu dobândesc o importanță sporită. Există însă și alte motive care motivează interesul pentru textul său. El își redactează manuscrisul pe baza unui jurnal⁵ de unde și amănuntele nu lipsite de semnificație pe care le conține și care dau cititorului un motiv de satisfacție în plus, au savoare. Însemnările sale se constituie într-un document apt să participe nu doar la istoria faptelor, să aducă "date" noi, necunoscute, într-un cuvânt informație suplimentară dar și într-unul valabil pentru reconstituirea moravurilor, a mentalităților vremii, a cotidianului, atmosferei estivale dintr-o stațiune în care se adunau oameni veniți din multe părți. Stațiunea balneară este un punct sensibil tocmai prin contactele pe care le facilitează, pentru întâlniri care nu rămân fără urmări. Adeseori, atunci ca și acum, tratamentul este în fond doar un pretext. Și totuși astfel de puncte sensibile au scăpat tocmai din această perspectivă studiului istoric. Desigur edificiile, construcțiile, locurile au istoria lor dar prea adesea am exclus din ele viața, oamenii, le-am depopulat ocupându-ne de stilurile arhitectonice, de stilurile artistice, de "fapte și evenimente" și mai puțin de stilul de viață, de modul de existență. Cum își petreceau timpul într-o stațiune oamenii, ce făceau, care le erau distracțiile, ce vorbeau, cum se îmbrăcau, ce mâncau, ce însemna "lumea bună", de pildă, a preocupat mai puțin istoricul ceea ce a creat destule dezechilibre ale cunoașterii. Din toate aceste perspective jurnalele, corespondența, memorialistica sunt surse de cea mai mare importanță⁶ iar textul lui Sava Popovici se include acestora. Este și motivul principal pentru care îl vom reproduce integral în anexă.

La începutul lunii iunie 1858 Săvoiu cobora de pe vapor la Orșova, cea Germană, precizează el, nu pentru că localitatea ar fi fost una locuită exclusiv de germani, locuitorii erau în cea mai mare parte români, ci pentru a nu se face cumva confuzii cu cealaltă Orșovă aflată în apropiere și totuși pe teritoriu altui stat, Orșova Turcească, de fapt fortificația de pe insula Ada-Kaleh.

4. Despre istoria Băilor Herculane vezi: F.Griselini, **Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei**, prefată, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 304-315. N. Stoica de Hațeg, **Cronica Banatului**, studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc, Timișoara, 1981, p. 172-174, 191-197, 292-310; Idem, **Scrieri. Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculane. Povești moșăști școlarilor rumânești. Varia**, ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 1-73; I.Gogâltan, D. Gogâltan, **Băile Herculane**, București, 1980. Desigur, enumerarea este incompletă aici rezumându-ne la cele mai importante lucrări.

5. Sava Popovici Săvoiu, **Op. cit.**, vol IX, p. 1.

6. Despre importanța acestor izvoare vezi V.Leu, C.Albert, **Banatul în memorialistica "măruntă" sau istoria ignorată**, Reșița, 1995, p. 7-12.

Cu toate ca ar fi avut dreptul la “delegeanț” (precizare nici ea lipsită de intenție, vrând să sublinieze calitatea călătorului) pentru a merge la Băile Herculane, fiindcă a ajuns prea târziu și locurile erau deja ocupate, rămâne la Orșova. Nu avea cunoștiințe aici dar nu era el omul care să rămână singur. Face repede cunoștiință cu câțiva ofițeri de marină și de grăniceri fără să uite să spună că unii erau români. Făceau parte din regimentul de graniță nr. 13, unitate românească într-adevăr,⁷ care avea sub autoritatea sa și stațiunea ca atare ceea ce și explică numărul mare de ofițeri și familii ofițerești care își petreceau vacanțele la Herculane. După plictiseala de pe vapor unde cei mai mulți pasageri erau “*neguțători, oamenii fără spirit*” era bucuros de cunoștiințe noi. Face o vizită la comandamentul garnizoanei chipurile pentru a-și anunța, după regulament, prezența dar de fapt în căutarea unei tovărășii. Cum era și firesc îl întâlnește pe parohul locului, vizitează biserica dar i se pare că “*nu prea avea așa o mare'nămănătate, nici era de deschilinită valoare*” lăsând să se înțeleagă printre rânduri că de fapt preotul, prea bătrân, este de vină de starea edificiului. În schimb cina la care a fost invitat se pare că a fost foarte bună de vreme ce a zăbovit până la miezul nopții.

La Herculane ajunge în ziua următoare pe un drum care nu i-a stârnit interesul fiindcă el, atent la toate, nu își notează nimic. În schimb, așa cum va face pe tot parcursul sejurului, înseamnă cu grijă orele de plecare și sosire. Era un călător care venea dintr-o lume obișnuită deja cu punctualitatea, cu precizia. Acest tip nou de călător face din orarul mijloacelor de transport un document esențial și din ceas un instrument indispensabil în lipsa cărora orice încurcătură este posibilă. El nu mai merge la întâmplare, nici nu vrea așa ceva, dimpotrivă! Coordonatele cele mai importante sunt precizia și confortul. Nu uită niciodată să facă referiri la ele ca și la calitatea “*consoților*” pe care acum nu și-i mai alege singur ci îi sunt impuși căci vaporul, “delegeanțul” sau trenul sunt toate mijloace de transport în comun. Singurătatea vechilor călătorii este acum imposibilă. Într-un cuvânt, textul lui Sava Popovici Săvoiu este al unui călător care își trăiește aventura în ipostaza unui turist. De aici obișnuința de a nota orare, trasee, distanțe, hoteluri și servicii pe care nu odată le va critica sau le va lăuda după caz.

Aceiași precizie o vedește și în descrierea curei de ape, a tratamentului, pe zile, pe cantități etc. Aflăm exact – o șansă nesperată pentru medicina balneară – ce fel de apă, câtă, în ce doze, de la care izvoare a trebuit să bea, ce fel de băi a folosit, cât timp și la ce temperatură și, evident, ce efect au avut toate astea, care au fost și când s-au produs primele semne.

Era preot și se arată interesat de biserică și de oamenii ei, preoți și credincioși. Nu s-ar putea spune ca îi lipsește, în ciuda declarațiilor, o anumită superioritate ca unul ce era preot militar și venea din lumea occidentală. Episodul cu preotul sârb care nu știa românește și era totuși avizat să țină liturghia la Herculane pune odată în plus problema limbii în care se oficia, chiar dacă o face într-un anumit fel, în bisericile Banatului.

7. A. Marchescu, **Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere**, Caransebeș, 1941.

În epocă ierarhia sârbă a făcut, în această privință, destule abuzuri care au dus nu odată la conflicte cu enoriașii români.⁸ Prilejul este folosit de Sava Popovici și pentru a pune în lumină lipsa de calitate a protopopului de la Mehadia care și-a dat avizul sfidând astfel credincioșii români din Băi dar și pentru a face o anumită observație la adresa boierilor din "Moldo-România" care se purtau cu superioritate față de preoți, pentru a sublinia că aici, în Banat și nu numai, disciplina clerului nu este vorbă în vânt, că preoții aveau un statut important în societate. Totuși nu s-ar putea spune că are cuvinte prea bune pentru reprezentanții clerului bănățean, cu notabila excepție a preotului Dimitrievici din Plugova (ce pare mai degrabă acea excepție ce întărește regula) și chiar pentru bănățeni în general. "Gasconiada" bănățeană pare să se fi manifestat încă de pe atunci lucru care i se pare supărător mai ales când este vorba de muzică. Locotenentul Alexandru Dragalina este, crede el, exemplul cel mai potrivit în această privință: "*nimica îl putea mulțami ba chiar își îngrășea adeseori plăcerea de-a bagiocori și vătăma pe toată ființa ce-i venea în vedere (...) el trebuia să născocască ceva (...) ataca pe tot natul după zisa lor bănățeană firear cine ar fi fost tocma atunci când își bătu joc de cântările ardeleni ca cum cele bănățene ar fi toate cântări de operă și de pesă teatrale*". Protopoul Iacobenski (il numește astfel cu toate că în însemnările pe cărți de la Herculanu acela semna românește, Iacobescu)⁹ este înfățișat ca un zgârcit fără măsură, prefăcut și lipsit de inteligență. Vicienia și zgârcenia sunt atributele sale. Îi face o vizită "frățească", așa ca între preoți, deși fusese avertizat că omul nu este de calitate și se convinge singur de adevărul acelor informații. În sfârșit, mai are un contact cu un localnic, de fapt cu o localnică, o țarancă, se pare, din Mehadia gata-gata să-l tragă în păcat. Virtuos, rezistă ba chiar reacționează luîndu-i apărarea acelui protopop atât de drastic înfățișat mai înainte și care fusese bârfit de femeie. A cunoscut puțini localnici așa încât, marturisit, nu face generalizări dar este evident că nu a rămas cu cea mai bună impresie.

În schimb societatea din stațiune i-a fost foarte bine cunoscută. Desigur, și aici avea simpatii și antipatii dar acestea din urmă, puține. Le și enumeră. Cel mai mult îl supăra locotenentul major în pensie De Rohonti "*care era o caricatură de maimuță și nu scăpa nime din oaspeții de la Băi de a nu-i schimonosi prin caricaturi vătămăcioasă*". Au avut chiar un conflict dar Rohonti și-a găsit nașul căci la caricaturi Săvoiu, talentat la pictură, era un mare maestru așa încât i-a făcut aceluia o caricatură de care s-au amuzat toți membrii societății bune din Herculanu. Chiar și respectivul s-a recunoscut. Totuși găsea că prea l-a schimonosit. Toate s-au oprit aici dar dacă Rohonti ar fi continuat atunci l-ar fi înfățișat în postură de hun sălbatic, "*ca pe zbiciul lui Dumnezeu cum numea la*" *ceput pe hunii strămoșii ungarilor care nu să pogora de pe cal nici când mânca nici când trebuia să meargă în treaba trupului*". Lasă de înțeles deci care ar fi motivele adevărate ale antipatiei. Aceleași

8. I.D.Suciu, **Monografia Mitropoliei Banatului**, Timișoara, 1977, p. 174-176.

9. De pildă pe un **Penticostar**, Sibiu. 1841: *Această carte iaste adusă bisericii Băilor prin sârguința domnului protoprezviter Dimitrie Iacobescu. Constantin Tepenig protopresviteresc capelan și învățători Mehadii. Mehaia în 10-lea Iunie 1853.*

motive le pune și pe seama unui doctor "*cam iubitori de critică și mai cu samă asupra românilor*" dar acesta și-a moderat atitudinea după ce a avut ocazia să studieze manuscrisele muzicale ale lui Sava Popovici și s-a convins că era un om instruit, iubitor al artelor. Desigur, celor doi li se alătura locotenentul Dragalina dar din cu totul alte motive, le-am arătat deja. În rest lume bună, civilizată căreia simte că i se integrează natural, după rangul și cultura sa. Cei mai mulți erau ofițeri cu familiile, câțiva funcționari din administrația bănățeană, finanțiști etc. Nu lipsesc figurile impozante cum erau consulul austriac în Serbia, consulul Prusiei, chiar și un locotenent-mareșal, generali. În ciuda faptului că suspectează pe Rohonți și pe acel doctor căruia-i uitase numele de ostilitate la adresa sa numai pentru că era român, majoritatea, toți ceilalți de fapt, germani, sârbi, croați, unguri nu par preocupați de așa ceva. Dimpotrivă, prietenii săi cei mai buni sunt, după nume, doi ofițeri germani, Wagner și Schwartz. Societatea, grupul lor, lumea bună era solidară pe criteriul de rang și în virtutea unor principii comportamentale unanim acceptate. Negarea lor ducea la excludere. Uneori Savoiu este obligat în virtutea acestei solidarități specifice să ia parte la "partide" care în fond nu i-ar fi fost pe plac cum a fost vânătoarea organizată de colonelul-consul Radosslavlevici. Si totuși întâmplarea aceea i-a adus faima de om prevăzător și înțelept. Plecaseră dis de dimineată pe un munte înalt și lipsit de apă, Hunca Camina. Cu toții l-au răs fiindcă și încărcase ordonanța cu fel de fel de mâncăruri mult peste ce-ar fi putut consuma de unul singur. Nici nu începuse vânătoarea, terminată de altfel cu un eșec, că ceilalți își terminaseră micile provizii. Acum se aflau pe un plai înalt, morți de foame și de sete privind cu jind la cele aduse de Savoiu. Acesta a avut desigur generozitatea să le ofere tuturor rezervându-și satisfacția de a râde ultimul. Ipostaza în care s-a dorit a fi și a reușit, din propria mărturisire, era aceea a lui Esop. Rădăcinile rurale dar și spiritul didacticist care-l dominau se vădesc aici din plin. Toată povestirea pare mai degrabă una din pildele cărților populare sau o lecție despre modestie și înțelepciune ținută copiilor de școală. Savoiu a fost cândva învățător la școala românească din Deva și asta se vede în tot ce scrie. Satisfacția i-a fost atât de mare încât, în text, principalul beneficiar al generozității sale, colonelul Radosslavlevici, este pus să repovestească totul și asta în public, la o masă oferită în aceeași seară. A fost declarat prim-vânător și lucrul nu i-a displicut deși a afișat o figură plină de modestie. În general îi place să fie centrul atenției. Într-o călătorie la Orșova făcută împreună cu înamoratul locotenent Papavița întâlnește o fostă vecină și colegă de școală a răposatei sale soții căsătorită în Banat cu un căpitan. Aflând că după opt ani de văduvie Savoiu nu se recăsătorise aceasta îi aduce, în numele tuturor femeilor, văduve sau nu, omagiu pentru fidelitate mai ales că despre propriul ei soț n-ar fi putut spune așa ceva.

Mai plăcute îi erau "partidele la monte", excursiile în grup, picnicurile, unul descris în amănunt și nu fără talent literar. A bătut toți munții din împrejurimi și dacă descrierile de peisaj nu-i izbutesc în schimb elementele de ghid turistic abundă. Aflăm cam cât durează suișul pe cutare înălțime, cât coborâșul, dacă eradrum sau numai potecă, dacă îl pot urca și femeile

și copii sau nu, dacă sunt bănci și locuri de odihnă etc. Este clar un comportament turistic. Orice prilej este bun pentru a călători. Fie ca face deplasarea de pomină pentru a-l cunoaște pe vestitul protopop Iacobescu la Mehadia, fie ca să-l însoțească în postură de confident pe Papavița, fie că pleacă într-un grup pe Ada-Kaleh, este mereu pe drumuri. Călătoria pe insulă l-a impresionat destul de mult căci îi rezervă un spațiu întins. Și aici, ca peste tot pare să fie mai atent la oameni și la moravuri decât la peisaj. Are ocazia să-și exprime superioritatea, nu numai a sa ca unul venit din inima Europei, ci și a poporului său atunci când vorbește despre fruntașii turcilor de pe Ada-Kaleh care trăiau, după părerea sa, mai rău ca ciobanii români la stânele din munte. Totul e păgănit. Zidurile fortăreței stau să se dărâme, tunurile sunt ruginite, soldații mizerabili. Nici pașa nu arată mai bine. Nu avea nici măcar scaune ca să stea doamna ritermaisterului Bogdanovici, cafeaua servită din cești fără toartă frige degetele, singurul mobilier este o sfoară pe care fuseseră zvărlite alandala hainele pașei. Așa arătau acum temuții turci de care tremura odinioară apusul. De altfel ține să aducă reproșuri Europei că întreține în mod artificial în viață un imperiu degenerat când ar fi putut de mult să-l lichideze așa cum s-ar fi convenit. Și totuși în războiul Crimeii i-a sprijinit. O rușine pentru lumea civilizată ! Aceasta este postura în care se prezintă Săvoiu pe Ada-Kaleh, aceea de reprezentant al civilizației într-o lume încremenită în barbarie, o postură la care se vede că ține mult.

La un moment dat îl bătea gândul să scrie o monografie a Băilor și a început chiar să strângă informații . I-a stat la îndemână o "broșură" ,zice el ,a doctorului stațiunii, Klein . Cartea aceasta a fost tipărită dar din păcate în bibliotecile românești accesibile nouă nu am reușit să o găsim așa că nu am putut-o consulta. Săvoiu se informase și în privința unor eventuale izvoare inedite. Auzise că la Cancelaria stațiunii s-ar găsi documente dar nu a mai ajuns să le vadă . Traducerea cărții lui Klein început-o dar s-a plictisit fiindcă erau mai ales date geografice și medicale. Desigur, el ar fi vrut o monografie istorică care să vorbească despre epoca romană argument al latinității românești. De altfel toate aceste intenții s-au născut atunci când a văzut un grupaj statuar roman săpat în stâncă undeva pe înălțimea Ciorici ceea ce-l duce cu gândul la măreția civilizației romane. Din păcate proiectul a fost abandonat privându-ne , foarte probabil, de informații prețioase. Textul său însă este el însuși un document consistent.

BIOGRAFIA CAPELANULUI MILITĂRESC SAVA POPOVICI SĂVOIU

Tomul al noaulea, partea I-ii

Despre întâmplările a țesar-regescului capelan și asesor consistorial Sava Popovici pe anul mântuirii 18 sute 58
(paginile: 104-149)

In Zemlin dupa ce sosirăm mai întâi mă mulțămii că mi-a mijlocit prilejul apoi mă 'ngrigii de călătorie cu vaporul mai departe spre Orșiova. In această zi fusei norocos a face cunoștință cu mai mulți ofițiri ștabali¹ mai cu seamă cu tenente colonelul de genie și cu a sua familie (cu) care 'mi petrecui magnific prânzul apoi, precum de la dănsul așa și de la alți d. ofițiri ,căpătai comisiuni personale pentru maggiore auditoriu² Wagner și alți ofițiri subalterni care să afla în Baie spre cură.

La 3 oare după prânz în astă zi a 27/5 mă imbarcai din Zemlin la Orșiova. In călătoria din Zemlin până la susnumitul orășal aş avea mai mult de a'nsămna ca oricând fiindcă partidele cele rari asupra cărora frumuseță îmi pironii privirea spre cea mai înaltă mulțumire a ochilor ce abea putea răsbi în distingerea cea nemărginită a renumitelor și vestitelor tablouri în natură de-a deasupra și de-a stânga Dunării șerpuindă ce curma munții și făcea o perspectivă minunată. Și în contopirea ei pe la agerile colțuri a munților era uniții cu ceriul mai cu samă în această zi ploioasă când greotătea norilor împovărați de ploaie să pogorăsă până la poalele munților. Ba ici și coala eram păgubiți de cele mai mândre partide de stânci urieșe pe care ni le descria comandantul vaporului și cu a căreia descriere seau istorisire eram îndatorat a crede și a rămânea mulțămit.

La 6 pe 6 seara sosirăm în Simidria o cetate turcească a cărei învechituri ruginite imi trage atențiunea făcându-mă silnic la vătămarea privirii ce să desfășasă până într-acea de sălbaticile tablouri ale naturii din nemărginitul univers. Eram mulțămit a o pierde cât să poate de repede din vedere ocupându-mă cu altceva. Măcar în astă călătorie de 18 oare avui o șofietate mizeră. Un boieru cu a sea familie era întreaga desfătare ce-mi mulțamea oarele din timpul serii și al nopții. Toți ceilalți pasageri erau neguțători, oameni fără de spirit. Mai era niște persoane care conversa numai cu capitanul vaporului apoi și o familie mare și nobilă care să arăta numai din când în când rămânând de-a pururea închisă în cabină cu băeții și băeate care nu avea păs a să acunde ca cele 2 grațioasă domnițe ce era idolul poporului și al zilei. La 6 oare dimineța (am ajuns) în Brâncova și la 9 oare tot în această zi a 28/5 în Orșiova Germană.³

Eram îndreptățit a călători cu deleganțul din Orșiova la Mehadia respective în Băile Erculane de lângă Meh(adia) însă fiind toate locurile de ședință însusnumitul deleganț (ocupate) fusei nevoit a rămânea până 'n zioa următoare. Cunoscuți în Orșiova nu aveam dar făcui numaidecât (cunoștință) cu fratele cap. Miletici, un capitan la vaporul "Minerva", mai fiind amintitul capit(an) de marină însofit cu primtenentele⁴ Danci și tatăl lui, românii adevărați. Îmi petrecui unele oare cu dănsii destul de mulțămit. Apoi mersăi spre 'nfățioșare la stațiune-comando al locului care era M. general maggiore Eberhard pe care neaflându-l acasă așteptai până ce mă întâlnii cu adiutantul lui care mă...⁵ de la numita reprezentăciune

1. Ofițeri de stat-major.
2. Magistrat militar
3. Se referă la orașul Orșova cunoscut astfel spre a fi deosebit de Orșova Turceasca care este de fapt așezarea și fortificația de pe insula Ada-Kaleh.
4. Locotenent de clasa I, un grad intermediar între locotenent și locotenent major.
5. Text ilizibil.

însă eu nu mă odihnii până nu dădu-i față cu dănsul încunostințându-l despre vremelnica petrecere în vecinătate(a) lui înmulțind garnizoana cu un individ milităresc. Apoi, rentorcându-mă la cortel fusei norocos a mă 'ntâlni cu vechiul paroh al Orșiovei care'mi mijloci sofiaciune pe oarele ce aveam de-a sacrifica singur. Apoi mă condusă de-am arăta ornamentele Sfintei Biserici Ortodoxă de aci și alte ce nu prea avea așa mare 'nsămănătate nici era de o deschilinită valoare însă în simplitatea lor merită laudă. Biserica peste tot negrită, apoi că nu avea palamari ori de avea era vechi ca și parohul locului a căruia fii erau capitanii de clasa I. Seara o petrecui cam singur până ce să adunasă susnumiții cunoscuți cu care cînarăm păstrăvi de Dunăre și beurăm vinu(l) ala maghiaraltăr prolongind discursul până cătră miazănoapte apoi ne retrasărăm la odihnă.

În zioa următoare, 29/5 călătorii cu amintitul delegeanț din Orșiova lângă Mehadiea în Băile Erculane seau , după pronuncirea popului roman de aci, "Băile lui Iorgovan".⁶ La 1 pe 3 oare după prânz mă 'ntâlnii cu renumiții bărbați auditoriul ștabal Wagner, țalmaistăr de răzbel Grunvald și alții cărora catalog va urma mai la vale după cum îi mărturisește catalogul cancelarii militară.

După ce mă așezai la cortel mă 'nfățioșai la magiore de piață și comandantul Băilor apoi la doctorul milităresc și-mi primii ordine de cură cât pentru beut atât și pentru scaldă, mă apucau cu ajutorul lui D-zeu de cură în Băile Erculene.

Dimineața la 6 oare, după ordinea doct(oru)lui, cura de beut și să trăgăna până la 10 oare până ce luam cuantitatea de apă din fontana lui Carolus⁷ crescând pe toată zioa câte un pocal până ce o sui la 30 de pocală apoi înapoi pentru că era lucrare destul de proporțională. La 10 oară eram îndatorat a merge în Baia de Scaldă a lui Ludovic⁸ și a rămănea 1/4 de oară întâiaș dată apoi tot mai mult până ce o înaintai la un grad nepurtabil. Apoi mă strămută în alte băi mai lungi precum era baia lui Iosif⁹ din care căutam a bea și după prânz dară târziu; spre 'nsărat , așisderea crescând măsurile pe zi până ce agiunsăi la 12 pe zi apoi înapoi iară până la 4 pe zi. Însă scaldă rămasă tot aceia numai ce aveam îndatorință a număra cel mai puțin la 40 de scăldături și în restimpul curei a trăi moderat întru toate măsurile și beuturile pricinitoare de învărtoșare. Însă mai aveam de a sacrifica 2 părți ale zilei pe picioare preomblănu-mă prin aierul cel fin, sobțire, de munte.

Până la 3-lea iunie nu simții nici o lucrare. În această (zi), 3/6, mi să desfondă amândoaună urechile și se descăucară cleiul seau masa din urechie în forma unei boabe de fazole însă cu mai mult mai vărtoasă ca fazolea.

(În) 6/6 întâlnirea cu parohul din Plugova asesor de consist(oriu), Ioan Dimitrievici și cunoașterea mai deaproape a însușirilor seale în a cărora urmare închiarăm amițiție eternă.

În 15/6 închieră curei de beut din fontana lui Carolus și strămutarea la alta, a lui Iosif. Din fontana lui Carolus beui cvantitatea următoare, adecă:

Din 6/6 până la 8/6 și până la 12 păhară pe zi în 5 zile.

Ziua: 1 2 3 4 5

Păha(ară): 4 5 6 7 8

De la 8 până la 12 pocală în restimp de 10 zile:

Ziua:

Ziua: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Poc(ală): 8 8 9 9 10 10 11 11 12 12

Apoi în 10 zile câte 12 păhară pe zi.

6. De fapt numai o anume baie, baia romană din Herculane era numită "Baia lui Iorgovan".

7. Este vorba de actuala baie Hebe numita odinioara nu "Carolus" ci Carolina (Karlöninenbad)

8. Actuala baie Apollo numită odinioara Ludwigsbad

9. Nu am reușit sa identificam care anume baie și când a purtat numele de Iosif.

Iară din fontana lui Iosif am beut amestecat cu sare din baia lui Carolus din Bohemia în 5 zile. Zioa 1/4, zioa 2/6, zioa 3/8, zioa 4/10, zioa 5/12 (peste tot 398 de păhară de 1 fârtariu apă minerală) și după aceia iară înapoi de la 12 păhară pogorâi la 4 cu care-mi închiaiu cura de beut. Dară pentru scaldă îmi mai lipsea încă 2 săptămâni. Drept aceia fusei nevoit a-mi mai preolungi licenția și pentru al 2-lea saizon cerând o altă licenție încă de 10 săptămâni lângă cele 3 luni și în ast chip îmi împlinii și cura de scaldă în Băile susamintite după ordinăciunea doctorică pe a căria 'mi pusesem toate puterile speranții după Domnul-Zeu și a susnemărginită spriginire ce o căutam totdeauna în casa Domnului vasăzică în Biserica gr. ort. de-aci despre a căruia însămnătate lipsește a însămna ceva spre știință și judecăciune.

Biserica greco-răsăriteană din Băile lui Ercule¹⁰

Când pentru întâia oară auzii că să află bisărică de relegea mea îmi încântă toată amoarea simțiului religios și eu mă aflai fericit în toate dominecile și sărbătorile cercetându-o după cuvînta preotească. Una mă făcu nemulțămicios și adegă: săvârșirea sf. liturghii în limba română prin un sărb ce nu vorbea nici ca un prunc (de) 2 1/2 ani această limbă binecuvântată de spriginitoriul ei. Dealtmintrelea ca sărb era destul de capaciu peste limba sea. Eu nu-l numesc aicea "în Hs. frate", înțelegându-să de sine, însă zic un sărb ce nu avea nici închipuire despre limba în care să ține știutori învățând pe semne de la alt p. sărb a ceti cu slove 'nrudite, chirilice, care la sărbi cu totul altmintrelea răsunăcioasă, d.e. "ă" să răsfiră ca "o". Drept aceia ei nu cetesc: "Căile mele vezile Doamne!" ci "Co..." Un scandal învălit în veșmântul păcatului.

Eu mă sfiesc și rușinez a peta această foaie prin însămnarea smintelelor ce căuta a auzi o ceată mare de boieri și cocoane din Valahia și din Moldova cum și-a multor bănăteni și ardeleni nededați cu astă limbă ce vătăma nu numai auzul dară chiar și D-zeeștile rugăciuni le turbura prin schimonosirea tuturor cuvintelor din Sf. liturghie ce nu o putea pricepe nime afară de cunoscătorii ei, preoți și mireni, de care nu era lipsă în amintita biserică.

După ce se 'ncredințiară românii din Băi cum că preotelul sârbesc nu e parohul bisericii ci un pațient ce venisă la cură cu o boală cunoscută..., ce fără de aceia încă și afară de de biserică era în toate soțietățile urgisit, fusei într-o zi la o masă de o ceată de boeri și madame poftit a liturghisi o dată rumânește cărora le răspunsei: "Eu am venit la cură. În Mehadiea este parohul Sf. biserici Protoerei Iacobescu. Eu nu am drept a mă amesteca în foncțiile lui ne fiind din al seu protoprezviterat, tânguească-să seau arate-și a sea nemulțămire cuvioșii seale. Eu pricep Sf. liturghie și în limba sârbească ca și rumânește". Si altele asemenea le răspunsei măcar că sus numitul părinte sârbesc nu merita spriginirea cu care-l apărai luind în considerăciune limba sârbească. Aceasta mă 'ndemnă numai din cauză că boierii și cocoanele noastre moldo-române învățați a porta pe preoți cu despreți, "afară de biserică", să credeau a fi în miezul patrii lor până ce le destăinuui deșciplina și regulile pastorali ceva mai poleite decât a fraților de peste Carpați pe care le ascultară cu gurile căscate. Si tocma cu atâta mai tare eram de-a pururea supărat la toată ocaziunea pentru predicăciuni și liturghiere în limba rom(ână). Si fiindcă să sporisă vorbele ca ciupercile pe muntele Domoglid im luai o trăsură de la ostărie lângă 3 fl. m.c. și nutremânt la vizitiu și cai strapați din Băi la Mehadiea și fără de 'ntârziere mersei de cercetai pe amintitul protoerei Iacobeski în Mehadiea.

În rândul sicretelor și a defăimărilor auzite în Băi nu mă amestecai nicicum la 'nceput ci numai frățeasca cercetare însă văzându-l surprins și într-o perplexitate necunoscută strămutat, nu știu din care cauză, ocupai locul ce mi să recomensă și începură a-și descoperi

10. Edificiul păstrat până astazi datează de la mijlocul veacului al XIX-lea dar el a fost precedat de altele mai vechi. vezi I.B. Mureșianu, **O afirmare românească: biserica de la Băile Herculane din 1803, ctitorită de protopopul Nicolae Stoica de Hațeg**, în "Mitropolia Banatului", XXVII (1977), nr. 7-9. p. 494-504.

că parohienii lui cu vro câteva zile mai înainte vrură a trece toți la relegea catolică, nu la Sf. Unire¹¹ ...și cum s-ă nbracă în veșminte respective în felon și celelalte ornate negre..și cum că a predicat, ce apăsare a făcut la inima sa parohienii cei fără de judecată vrând pentru niște lucruri spețiali a-și lăsa fiecare legea. Eu îl întrebai ce prim tect seau motto a luat la deschiderea acestii predici atât de 'nfocată. Îmi răspunsă: "Întristat este sufletul meu până la moarte". Încă-l mai întrebai despre materialul cuvântării care îmi și dădu ocaziune a-i biciului ideile desvoltate sub potcapiul pe care pun confrății noștrii sârbi și bănățeni on preți sublim. După ce-și săvârși poveștile ce mă făcea să casc ascultându-le fusei omenit cu un păhăruț de șligoviț și pâne de casă.

Mai bine de 1 oară trecu și omul meu tot nu mai era gata cu drojdele ce le amesteca temându-să că eu sunt trimis ca...cercetători încălciturilor escate întră sine și poporul seu despre care nici mă 'ngrigii atâta a le afla rădăcina ci că viu din Băi ca să dau vizita cuviincioasă arătând seau descoperindu-i păreriile a publicului grec. răs. român care făcea majoritatea în Băi cum și despre cele mai sus atinsă.

Omul meu care până ntracea mă ținea de trimis în comisiunea ce era deschisă își în schimbă păreriile seale și cu o față zâmbindă strigă pre una din ficele seale și porunci a așterne masă pentru noi 2 în casa primă unde-mi primi vizita. Eșind domnița grațioasă din cămara a 2 din lountru și lăsiând ușea deschisă zării în lountru cămării o masă mare așternută și înzăstrată cu luxoasă și lucitoare vasă pline cu vin și apă acră, cofetării, zăharicale și poame, după ușe mai multe feță de femei și în felurite colori de haine femeiești și vro câțiva bărbaț(i) ce mi să părea a fi ofițiri.

Soțietatea nevinovată crezând ca și eu sânt un conoaspăt nu să sfia a să arăta prin crepătura seau lumina de la țifinile ușii. Văzind că omul meu a ordinar pentru mine a să așterne o măsuță seperată ("măsuța pisicii") pe când în lountru era așternut numai atâta 'mi idesă părerea-mi a crede că nu sunt vrednic ori nu a avut voință a-i cunoaște sicretele. Pentru aceia hotărâsă singur a aduce un sacrificis șezând înpreonă cu mine la măsuța seperată ("Katzentisch") după pronunțiunea germană..

Cum văzui această proșituire îmi luai pălăria măsurându-l numai cu ochii și zicându-i: "Foarte frumos mulțămesc Dom(nule) Prota de-atâta dragoste cu care disticionezi (deschilinești) chiar în fața semnelor văzute!" "Ba, ba, Domn(ule) P. îmi vei face o nespuse bucurie a mă'nsofi la masă". "Frăția ta și alții... poate că veți avea bucurie de a mă vedea la... eu însă nu, fiindca nu spre aceia am venit. Ertăți pentru că v-am supărat cu cercetarea frățească și adio !"

Mie nu-mi vine aminte cuvintele cele lingușitoare și cu doă înțălesuri ce le primea ca cele mai sublime complimente pe care mi să pare că mai mult le-a priceput fetele și cumnații seau și ginerele lui ce era un sargente.

În sfârșit eu îl părăsii însă cu o față albă de palidă ca acelora ce să'nchisă ca cloțanii în magazin și numai la ultimo "adio" să arată mărturisind o fățarnică desplăcere. Eu însă mă suii în trăsura ce aștepta afară și mă rentorsei spre Băi. Însă ca să vestească a lui neghioabă proșituire mersăi în crăcima a de peste uliță cu casa parohială ceva mai spre Băi și acolo ospătai astfel cât îi săltă mustața ospătarului când plății cât pentru vizitiu atât și pentru mine. Mai mulți d. ofițiri ce era față întră carii era unii rumâni nu mai curma cu admirarea ordinând alte mănăcări din care numai gustam înăpoindu-le după etichetul cel mai nobil numai ca să înțaleagă că nu sunt un smaroger, să-i ling eu blidele cu ce rămâne de la masa magnifică.

La masă să deschisă o dispută întră ofițiri tocma pentru omul meu fără ca să știe cum că eu de-acolo venii. Aci să adusă unele sicrete a amintitului protă pe tapet desvelit seau

11. Din alte surse istorice nu se cunoaște o astfel de intenție a populației din Mehadia. Această localitate se afla în circumscripția Graniței Militare în care nu se cunosc tentative de prozelitism catolic. Mai probabil episodul trebuie legat de anumite animozități mărunte între protopopul Iacobescu și unii credincioși în "rezolvarea" cărora va fi intrat și o astfel de amenințare.

deșchis. Din parte-mi nu-l defaim pentru aceia scurtă privire cunoscându-l și căutându-l în față și zicându-i: "Fericiți cei săraci cu duhul!" În a cărie urmare să mulțămi crezind că-i laud blândețele seale cele nemărginite.

După prânz mă rentorsei la Băi mulțămit și îndestulat cu esperența zile(i) prezentă care mă costa mai mult ca 10 zile curente dar nu-mi păru rău învățând a cunoaște un bărbat mai mult în șirul acelora ce n-au nici simțiminte nici naționalitate (pentru că sus amintitul deși porta un pronome slavice bunăoară ca mine, era rumân dar ce feliu de rumân ? Ca acela din Evanghelie care de D-zeu nu se teme și de oameni nu se rușinează). Mai în toate zilele cam auzim proverba 'nlățită 'nlume, "Nu tot ce e galbăn e aur" și tot nu ne 'nvățăm a le cunoaște când o inimă adevărat rumânească 'ntâlnește cu una falsă seu vicleană. Amăgitoriul râde și cel amăgit necunoscând cu cine are de-a face trăește mulțămit și 'ndestulat până ce i să lămuresc ochii de ceața amăgirii dar la mulți e prea târziu. Drept aceia e bine a cunoaște și a le 'ncredința prin mai mulți cunoscuți despre acela căruia ai să-i descoperi sicretele.

Doauă zecimi de ani trecură de când auzii din gura unei neveste țărănă la nunta soremea, Maria, nește cântări de horă ce le cantă până jioacă. Imi pare rău de mărimea cuvintelor zăuitate pe care le puteam însămnna dacă nu mă stăpânea măgăria rușinării. Eu nu-mi poci aduce aminte începutul cu care descriară țărânca apărarea adevărului, atâta-mi aduc aminte că 'nchiară jocul cu următoarele:

Pân trăești bădiță 'nlume
Adevărul nu ți-l spune
Nici la tată, nici la mamă
Nici chiar la soția ta
Adevărul nu ți-l da
Și-i avea viață bună.

Voi regreta până voi trăi că nu me-am dat nici atâta osteneală (a) aduna stihurile populare barem de prin acele sate unde de mai multe ori mai puțin eram cunoscut, a căroră origină însămnătată mă adusă de multe ori la cugetări adânci și adevărată admirare.

Să ne-ntoarcem la biografia din Băile Erculiene unde după ce sosii fusei invitat la o partidă de monte "La Sf. cruce"¹², o călătorie de 4 oare. Înămnătatea locului provine de acol ca un ofițer austrieceesc să băracă prin stânci căutând țavi de pipă, vasăzică mlădiță seu bastoane de vișin care sânt unele o raritate. Nenorocitul alunecă de pe o stâncă și căzu din stâncă 'n stâncă până ce să fărămă în mii de bucățele a căruia rămășiță ori le-a mâncat vulturii ori a căzut într-o crepătură de stâncă că nu l-a aflat nici jiumătate. Spre neperitoare amintire să ridică o cruce pito-rită după stilul bisericii greco-ortodoxă (ca cum nenorocitul ar fi fost de altă confesiu-ne). S-a făcut , după puțință, și o cărăruță de picior însă cu mare greotă de a o sui mai ales pentru aceia care nu să pot lăuda cu picioarele pe la partide de monte.

După rentoarcere de la amintita partidă în Băi fusei surprins de cuvioșia sa parohul din Plugova și de a sea familie care venisă pe vo câteva zile la fratele lui ,George Dimitrievici, care era secretariul comandantului de Băi D. maggiore Laipold. Cu amintitul paroh deși mai la 'nceputnu-mi varsai toată amoarea ca la prota Iacobenski unde șezui între 2 scaone până mă duru și creerii capului. După ce văzui că fratele Dimitrievici e 'nbrăcat în avevăr în veșmântul român și are inimă romană mă lăsa în mai multe convorbiri. Apoi ne așezarăm

12. Este vorba despre crucea așezată în locul "Crucea Albă" de pe muntele Domogled. O legendă cunoscută astăzi în Băile Herculane spune că ea s-a pus în amintirea unui ofițer care ar fi făcut un pariu cum că este în stare să urce cu calul până acolo. Locul este înalt și stâncos și dedesupt o prăpastie foarte adâncă. Ajuns sus ofițerul a tras un foc de armă pentru a-și anunța faptul celor de jos, din stațiune. Calul s-a speriat și l-a azvârlit în prăpastie. Mai aproape de eveniment, Sava Popovici știe o alta variantă pe care nu o putem nici confirma nici infirma.

la adăpost că 'ncepusă a ploa. La aceia masă să aşăzără şi mai mulţi boeri din Moldo-România care începură a să plânga la al lor cunoscut parinte încă din alţi ani despre necinstirea Sf. Liturghii prin un necunoscătoriu de limba romană şi cum că comoditatea mea nu mă 'ngăduie a le liturghisi barem odată până sunt în Băi. La tânguirea lor le răspunsă togma aceia ce le zisei mai eri, alaltăeri că e ne posibil fără licenţie de la arhiereul dieţezii în care să află capela seu biserica în care este necesară funcţiune prin preot din altă dieţeză temându-să a nu fi preot suspendat seu casat.

Seara la cină mâncând păstrăvi ce mi să părea ceva cam prea pipăraţi...va să zică ceva prea scumpi, la tânguirea amintitului paroh zisăi: "Căci nu am o plăscă seu năpastă, atunci nu v-am mai roga cu dinarii în mână ci mi i-am prinde singur". La a mea laudă i să părea că vorbesc prea mult şi agiunsă vorba la rămăşag zicând amintitul p. paroh că-l mănă nefript de voi putea prinde batâr unul. La aceasta rămasă şi eu răsând mă 'nvoii. Si toată noaptea, fiindcă până şi Cerna era neagră de turbure, îmi procură până 'nzioă mregea de peşti seu plăscă şi o luai pe apă 'nsus de unde începea Băile crezând că din jos de Băi ,nu poate fi nimica. Dar mă 'nşelai că tocmă din jos de Băi ceva mai depărţişior ca unde începui a pescui sănt cu mult mai mulţi peşti şi de o mărime 'nsămnată care es din Dunăre şi o ia pe Cerna cea limpede 'nsus. Aceasta mi-o povesti un ţaran ce lucra la podul de peste Cerna dară era prea târziu şi apa începu a se limpezi . Drept aceia căutam a mă grăbi şi a-mi strânge toate puterile fireşti spre a nu rămâne de minciună. Cel mai întâi vânat era la un font de greu. Bucuria mă 'ncântă şi eu strigai celor de faţă ce mă ochia şi deochia: "Din acesta are ce mânca fratele Dimitrievici!" Mai prinsăi unul ceva mai ţapăn ca cel dintâi şi 3 ceva mai micuţi apoi să limpezi Cerna şi eu mă rentrosei încoronat cu căşcigarea rămăşagului.

Mulţi să interesa de rămăşagul nostru pe care eu nu-l pricepui bine. Amintitul paroh zisă: "Il mănânc nefript" dară nu şi nefiert. Pentru aceia când îl dădai pe o tupsie îl louă mulţămindu-să după ce mai ceru unul apoi chiemă pe comnată-sa, soţiea secretariului ,rugand-o ca să-i fiarbă. Noi încordarăm ochii zicând: "Aşea să țin pe'aicea rămăşagurile ? Frate, frate, brânza e pe bani, ține-te de săgăduinţă".L'ale mele pretenţii îmi răspunsă: "Frate Savo, eu nu-ţi fac nici o nedreptate, eu mă țin de cuvânt, eu nu m-am legat că-l voi mânca nefiert. Aşadară lasă-mă'npace şi mai bine dă-mi şi pe ceialaltî". Cu de-a sila-mi mai răpi unul apoi doi îi dedui maiorului şi cei 3 îi mâncarăm noi toţi trei, ei 2 fraţi şi eu. Dară şi până-i mistuirăm cu culeşe pe cum zic muntenii pe-aci la mămăligă se escară o ceartă humoristică. Amândoi fraţii căsătoriţi împărţiră peştele cu femeia respective cu soţul. Eu ca văduv neavând cu cine, mi ținui partea întreagă fălindu-mă că n-are nime drept a să atinge de... parte-mi proprie măcar că numai unul aveam pe când amândoi fraţii erau îndatoraţi a 'npărţi cu femeile lor.

Nu doară pentru că nu aş fi mai avut 4 zuaţ. pentru de-a mai cumpăra şi a mă hrăni fiind un delitant mare din a mea pruncie ci pentru pasienţia ce o aveam şi petrecaniile şi răsul, secaturi şi alte conversaţiuni humoristice ce să eschiază în urmarea acestor întreprinderi. Buneoară ca şi de asta dată ca fratele Dimitrievici pe la toate întâlnirile şi adunările îl omenea cu peşti nefripiţi, iară cătră mine: "Fieştecare cu peştele – vezi de te fă vânătoriu de oameni...dară ce feli de oameni? Care umblă singuri după vânători e de prisos a o numi vânăre."

În 21/6 mi să pierdu ciucurii de pe pălărie. Nu ştiu de i-a furat cineva ori singur, salutând ici pe unul , aci pe altul afară de militarii seu soldaţii care să mulţămea cu salutarea cuvincioasă. În viaţă-mi n-am pierdut ceva de pe mine, poate vreo năframă de bosonari şi aceia a 'nsămnat proprie negrige seu nebăgare de samă. Paguba abea era de 6 fl. şi să fiu pierdut orice de mare preţ nu me-ar fi părut reu. Cauza pentru care îmi părea atâtă de reu fără folos era, parte că umblam ca cel degradat, parte că nu să putea cumpăra alţi ciucuri seu şi corji, ruje militară fiindcă de acest feliu de egalizăciune nu numai prin togmire anume puteam căpăta de la uniformăciunea militară , în alt chip nu. Cu norocirea că aveam şi pălăria de paradă luată cu mine şi cum purtam pe aceia când din întâmplare

aveam de a mă 'nfățioșă cu oameni onești precum cu tenentele marșal Popovici, cu colonelul conzul aust(riac) din Beligradul sârbesc și alți ofițiri stabili luam totdeauna cea de paradă. De-a mai afla ceva despre lucrul pierdut nu mai puteam avea speranță de vreme ce nu știam perdutu-i-am singur mănecând la preumblare prin pădure, dumbrăviță și potece practicabili ori mi-ea furat un proletariu evreu ce nu avea număr la mulțime și fură de fație pe a căroră portare nu da nimene un paș în Băi măcar că erau alungați de turci. Ochii tuturor erau pironiți asupra acestora când intra în cafenea seau în ostărie. Să poate dară fiind noi și lucind tare o bătut rău în ochii cuiva.

În 22/6 fusei invitat de ritărmaisterii¹³ Bogdanovici și Fredigoni în monte Cehiului (în această zi nu plouă după masă) cale de 1/2 oară a sui și fiindca acolo nu puteam căpăta alceva decât lapte, brânză și unt să 'ngrigiră madamele ce era destul de număroasă, mai tot atâte cât și bărbați, vin și șampane (vin unguresc ce face tocma aceia lucrare ca și șampania numai căci e o preparaciune falsificată). Aceste beuturi fu pregătite și cumpărate de cătră bărbați a căroră servitori le și cărară până la locul de petrecere unde ne lăsarăm toți pe iarba verde odihnind mai întâi apoi dând după mâncări și beuturi. Din parte-mi nu le făcui pagubă fiind ceva bolnav în urmarea pescuirii ce mă struncină prea simțibil cât o simții un timp destul de lunguț.

Partidele au totdeauna interesul lor. Jiunii ofițiri și jiunele dominșioriță erau cureatorii (ori croitorii) de planuri, apoi părinții iubindu-și fii eară socoteau ba și ziceau: "di ce să nu le dăm voie seau să le facem atăta plăcere seau desfătare când ei sunt fromșetea ce pe noi ne 'nfromșetează și care crescători ne simțim și făloși cu dâșii. Cu destulă grijă și trudă i-am crescut și cu nevointă le-am procurat educațiunea de față cu care după prudenție ce-i mândrește în fația lumii și atunci vor fi fericiți și noi mulțămiiți".

Aceste cuvinte le rosti o mamă cultă pentru fii și ficele seale, prima frumșete 'n Băi. Familia aceasta era sârbă ,grec. răs. din Banat, nu știu din ce loc, destul că să fie tare avuți. Pentru aceia se lingusea mai mult tenentele marșalul Popovci, ca primtenentele Papavița, ca înamorații fragezii coconiță și până la urmă nici unul nici altul o 'ncredință. Căci părinții voeau pe (căruntul) tenente marșal pentru renume și nume, tânăra iubea pe blondul jiune asemenea sârb, pe tenentele de flotilă adjutantul Papavița. Asta e cauza partidei, ca să esă din ochii bătrânului amante și să-ș(i) petreaca odată cu acela adevărat amante căruia îi gratifica cele mai vii cochete ce balsama nu numai pe amintitul june cătându-i în ochii cei mari de azur ci chiar și pe amicii și amicele ce-i însoțea.

De soiul acesta aveam în astă soțietate mai multe părechii care abea să legăna pe picioare de durerile săgeții lui Cupido însă nefiind giuste le alăturez și trec de ceia parte unde povetea bătrânii pentru fii lor fără ca să auză ei ce să vorbește pentru că tănării jiuni și jiune că deschilini îndată după sosirea în monte. Iși căutară un loc netinos după coliba cehiului unde să jiucară de-a amanetul și de-a bărbănacul și altele, părechie cu părechie ca să nu să nască oarecare ne'nțelegeri seau împărechieri neplăcute.

Iară până atunci părinții și cei chiemați la astă partidă frumoasă să 'ndesară pe lângă corfele și țiecherele pline hrânindu-să ca cei despenzați de toată grigea. Din a căroră bună voință fiind servit cu toată reverința mai pre sus de cuget cât mă 'ngrețioșeam de mândrile complemente a lui ritm(maister) Bogdanovici și a sârbei bogate (care mai mult ca oricine să 'ngrigea de mine).

După ce jiunii și jiunele se săturară de alergări prin iarba cea de coasă să apropiară la masa așternută și să nutriră de-a valma cu jiunii respective cu amorezații lor pe când părinții lor precum și persoanele invitate la ast divertisment povestind și deșertând pocale de vin marmaziu întinerea. Deodată să rădicară toți și să depărtară apocându-să mână de mână în forma horii. Unul luci o năframă și alergă în jiurul horii din afară zicând:

Nu te uita înapoi

Că te bat până te moi.

Ce gust și plăcere pântru tănării neobosiți care cum văzură pre cei vechi petrecându-și se lăsă fără de 'ntârziere de mâncat și să acătară presărați jiunii de madame și jiunele de domni și apoi te ține copile până pe noapte cât abea văzurăm potecua întorcându-ne acasă.

Esperința ce o făcu ai cea e aceia: că cei bătrâni odată se hărnicesc bine și fiind în oareșcare fierbințeală mai cu seamă la asemenea sociațiuni sânt cu mult mai voioși și humoristici apoi și în cheful propriu cu mult mai îndelung țiitori decât cei tineri, ce îmbărbătează îndată mai cu samă dacă din întâmplare a căzut o jiună fragedă pe mâinile unui jiucător pătimaș îi mănăncă și viața seau îi cauzează chiar și moartea. Esemplare în privința aceasta avem de prisos. Si fără de aceia o știm că cumpătul tinerețelor nu să poate modifica de agiuns și mă tem foarte că una din coconifele astei soțietăți a tras urmări triste petrecându-și puțintel , asudând și apoi recorându-să în aierul cel pătrunzător de monte. Tot îi mai bine când sânt părinții de față și după căsătorie bărbatul. Lor, mi să pare, le pasă mai mult de viața unei ființe fragede care e ametită și aborită în amoarea jocului , încă ie proprie orbire , nu-și vede nici chiar de cea mai infuriată moarte.

Era să-mi însămnezi mai sus numele și caracterul fieștecării persoane civilă seau militară din soțietatea cea mai de fronte intră care mă număr și eu și eram însărcinat a mă 'nfățioșa pretutindenea în adunările seau petrecerile cele nevinovate pentru care contribuiam la 'nceput precum la așezarea unui chimval cu care consuna și marșuri române la bandă și altele.

La balul ce-l dedusă în zilele trecute contribuiam dar nu m-am infățioșat. Însă la concerturi, totdeauna.

La toate ocaziunile eram văzut ca un ofițir și stimat ca un preot. Eu îmi petreceam cu toți și toate fără de-a vătămă ori una ori alta. Numai de madamele bănățene mai cu samă cele de viță ostășească a grănicerilor și mai cu samă de sârboici care simpatiza pe față aveam respect căci nu de puține ori îmi suci și-mi învârti creeri în cap până la căpiere. În nenumărate rânduri zisei către mine însuși: "Dacă nu-ți vei pierde mintea aicea, atunci nu o vei pierde nicăire!".

Urmează așadară catalogul soțietății cu care-mi petreceam mai de multe ori.
25/6 1858.

Din sezonul prim

Domn(ul) tenente colonel din reg. bănățean Stefan Traus cu fișoriția grațioasă

Dom(nul) auditoriu stabal Iosif Wagner

Dom(nul) ritmaister de la regim(entul) al 7-lea de gendarmi ,Iulius de Sedrigoni

Kriketalmaister Bek de Grunwald

Primatenentele Miletici din regim(entul) Kuloz, nr. 31.

Capt. Pavlovici Alexandru, reg(imentul) de linie nr. 52.

Tenente Bela Marton de Berethe, regimentul de linie nr. 52.

Tenente Iosef Nozek din regi(mentul) de arti(lerie) nr. 12.

Felceriul Matias Bohon din regi(mentul) de ulani, nr. 2.

Tenente colonel Anton de Winkler reg(imentul) de husari , nr. 4

Tenente Teodor de Garavitza geni. Academie.

Capitan Iohan Schumanca din regimentul granicerec nr. 14.

Tenente Lotka de Grossing din regi(mentul) graniceresc nr. 14.

Tenente Schivan Iancovici cu soție, din regi(mentul) grăniceresc nr. 14

Doct(or) de medii(ină) Anton Tissinge cu soția și fica, din rei(mentul) grăniceresc nr.14.

Capitan Hainrich baron Hundt din regimentul de infanterie nr. 13.

Tenentele Alexandru Dragalina din regimentul de infanterie nr. 13

Căpitănița (și 2 fete române) Maria Negrei, regimentul de infanterie nr. 13

Tenentele Alois Krause din reg(imentul) de infanterie nr. 29.

Comisărița din Biserica Albă, Carolina Diomely.

Veduva lugojană Anna Dworzak

Soția Direc(torului) de Finanț a Timișoarii.

Soția căpitanului de cor(vetă) vapoare Amalia Millitic geb. Matresad.

Profesorița Cecilia Melcher geb. Lukinic.

Contrahend de dare Iohan Daicovich.

Tenente Bernhard Buschics gr. inf. regiment nr 12.

Comisar de poliție din Panciova Vincenz Devernica cu soția lui, o pancioveană, Elena Paics cu a sea fiică și altă domniță, Serafila Stefanovici cu o băiețică grațioasă.

Moașa cetății Panciova, Ursula Wischniowsky.

Primtenentele Iohan Maitzman cu a lui fiică văratacă.

Primtenentele din regimentul tit(elian) Peter Vardai.

Un oficial al socotelilor militare din Timișoara, Mirco Vulețici.

Prim tenetele Atanase Curescu din regimentul gradișcanilor.

Un ambloeat din Timișoara, Iosif Fleischer.

Tenente Georg Ljubinkovici von Peterwaradin Regiment.

Maior Franz Graf Welsersheim cu soția și fiica, regimentul necunoscut, locuința-stătător în Cluj.

Un ofițial al socotelilor din regimentul iliric Banal regiment, Pantelimon Marcovici cu soția.

Aceștia sunt din seisonul întâiu care cum a sosit în Băi și am făcut cunoștință cu dâșii, cea mai mare parte sârbi de confesiunea greco-răsăriteană.

Lângă aceștia mai urmează o ceată însemnăcioasă dintră aceia care a cercetat seizonul al doilea.

Numele Domnilor acestora sânt:

C.R. collonel și pentru Serbia General Conzul D.D. Teodor S. Radoslavlevici cavalerul de Posava enpreună cu soția și doi fii.

Maiorul humoristic din Carlovitz, Javrici.

Capiten și burgermaister din Gradiska, Milić.

Căpitanul din regimentul nr. 31 al baronului Kuloz, Maximilian von Schwartz.

Ritmaister în pension Hubert de Bogdanovici cu femeia respective cu soția, fiesa și cu nevasta lui Lothi de Patoky, o iună candidată.

Primtenentele sarga Natzl adjutant la regimentul husăresc a 'npăratului Franz Iosif.

Primtenentele Ioanovici cu care făcurăm (cunoștință) încă la capelanul de garnizoană din Brod unde-mi petrecusăm așa bine la amintitul colega Valentin Mișevici, în soțietate, la masă.

Ritmaistăr de gendarmerie Geringer cu familie respective soție și fișiorii micuți din Ardeal de la Degiu, un bărbat de un tact așezat și statornic care me-a vânat toată atenția încât l-am iubit mai mult ca pe ceștia amintiți mai sus. Una îl strica și aceia era femeia și fiul ce-l adusă la Băi.

Lângă aceștia mai sânt unii țititori de soțietatea noastră însă pentru purtările lor afară de tact nu i-am putut simpatiza tocma ca și pe aceste femei ce poartă melița și scărțitoarea cu sine. Ca și domn(ul) primtenente în penzion De Rohonți care era o caricatură de maimuță și nu scăpa nime din oaspeții de la Băi de a nu-i schimonosi prin caricaturi vătămăcioasă ne nimerind persoana cel mai puțin în asemănare cu epigrama ce i-o scria. Zisul a îndrăznit a să atinge și de mine dar nu i s-a arătat. Eu nu m-am văzut caricat numai ce am auzit de la Schwartz și numaidecât mă apucau cu primtenentele Sarga Naty și îl însămnai cum se poate mai comic apoi îl luarăm cu noi și la masă îl dădurăm de gol și mai la urmă ajunsă chiar la proprietariul care mărturisi: "Eu sânt!", zisă "numai a-ți fost prea nendurători cu mine schimonosindu-mă 'nacest chip" și altele. Apoi caricatura fu nimicită dar eu o descopiasăm și Naty mă vându spuindu-i că mai am o grămadă toate bine, în acest chip nimerite, spre a le împărți doar pe la toți oaspeții din Băi. Într-aceia zisă cap. Schwartz: "Cu pater Popovci nu te pune, el e pitorul prim în regiment". Numai în acest chip putui avea pace. De se lauda oamenilor care de nu-mi da pace îl însămnai ca pe sbiciul lui Dumnezeu cum numea la 'nceput pe hunii strămoșii ungurilor care nu să pogora de pe cal

nici când mânca nici când trebuia să meargă în treaba trupului. Apoi când ajunsă treaba într-alta de-a 'nsămna caricaturi, atunci nici o năciune ne poate sprigini atâta cât hunii și strănepoții lor de pe pustă care au păstrat foarte multe esemplare din ale strămoșilor lor huni seau sbiciul lui D-zeu.

Mai era un doctor de medicină iară cam iubitori de critică și mai cu samă asupra românilor pe care-l marcai de emiseriu după semnele și partea cea din afară. Îmi pare rău că-i pierdui adresa respective biletul de vizită. Omul meu se moderă în scurt timp mai cu samă după ce dădu cu ochii de o broșură a manuscrisurilor mele ce o-mprumutasăm domnului capelmaister spre descrierea unor cânturi și marșuri române pe cre apoi studiindu-le le consunară în piața Erculiceană despre a căroră melodie nu să află nimenia să criticeză decât tenentele Dragalina din Caransebeș¹⁴ a căruia însușiri sucite și sălbaticite, ori nu știu cum să le numesc mai potrivit -- "brânză bună în foale seau burduf de căne"-nimica îl putea mulțami ba chiar își îngrășea adeseori plăcerea de-a bagiocori și a vătâma pe toată ființa ce-i venea în vedere. Apoi ori era critica lui dreaptă el trebuia să născocescă ceva până ce să făcu urăciosul camarazilor lui ce mai apoi îi fărâma coarnele mândrii cu care 'npugea și ataca pe tot natul după zisa lor bânătană firear cine ar fi fost tocma atunci când își bātu joc de cântările ardelene ca cum cele bânățene ar fi toate cântări de operă și de pesă teatrale. Se certă în gura mare cu maiorul pentru unele pese militare din casarme de care avea maiorul lipsă, protestă în conta subordinării militare și apoi pe maiorul chiar cu cuvintele acestea: "te rog d. maior nu striga cu mine că eu sânt așa de 'ndrăzneț a striga și eu cu d. maior". Și atunci înceată numaidecât de-a mai suna banda muzicală în piaț și scandalul e gata... Mărturisească oricine care cunoaște legile militare cum că omul acesta nu a avut creeri turburi în opunerile seale ce-i răpi mai apoi și portopeul (?) Cu acest individ am avut de mai multe ori frecări de dinți dar nimenia era 'nstare de-ai putea da 'ngură nelăsând loc ca să mai poată vorbi și alții. Si așa era tot a lui de-asupra, bună ori rea. Păcat de omul acela fie de ce soi o fi...

În sfârșit măgăritile p. prota Iacobenski din Mehadia, încordările neroade ale mucosului tenente Dragalina din Caransebeș și satirile caricaturile ultra maghiarului Rohonți din Cluj mă silea a incongiura soțietatea accia unde să aflau aceștia conversând laolaltă.

În zilele cele mai din urmă sosi și domnul conzilier Hofinger Marton al doilea bărbat al nașă-mea, cocoana Eloisi ce m-a cununat. Cu bătrânul acela-mi petreceam zilele mai la urmă. Cu toate că din numărul cel mare al sus atinsălor doamne și domnișioare erau unele care mă și cercetau neprihănit și-mi petreceam foarte bine, că nu mă poci plânge de urât, (timpul cel ploios ce ne ținea în casă cu zi cu noapte) așijderea și vro cățva boeri vâzuți, afară de numărul cel mare al amintiților d. ofițiri în al a căroră cerc mă aflam la toată ocaziunea, eram cercetat și mângăiat cu feliurite conversaciuni plăcute.

Lângă acestea mai mergeam din când în când la fratele părinte Dimitrievici de la Plugova. Apoi mai petreceam pe câte unul din amintiții amici și cunoscuți ce avea a să rentoarce din Băi la posturile lor părăsite, din Băi la Orșiova pe vaporul donărean cum și de astă dată aveam de a petrece pe primtenentele Papavița care dându-i parola i-am promis că-l voi însoți pân la Orșiova. Ziua pornirii lui era 25/6 la 6 oare după prânzi.

Ziua aceasta era cea mai însemnată pentru mine în Băi în privința unei epistoli plătute. După prânz mă grăbii repede de o închisăi dar uitai ceva de mare valoare. Rupsei pecetul ce nu-l putui scoate la lumină, și-o pecetluii de-a doua oară cât râdea ca o zână pieptenată apoi o expediai, mă suii în trăsură că Papavița a așteptat până mă ocoșii la epistolă de 3 coți de lungă, apoi pornirăm la Orșiova.

Tânărul jiune să părea a fi fost prea tare săgetat de Cupido căci întregul său discurs nu

14. Personajul care i-a dispăcut atât de mult lui Sava Popovici, din motive personale desigur, este Alexandru Dragalina, tatăl vestitului general Ioan Dragalina, eroul bătăliei de la Jiu din 1916. El a fost ofițer în regimentul românesc de graniță nr. 13. S-a retras din activitatea militară având gradul de căpitan.

era alta decât... amanta pentru care voios ar fi primit și moarte însă mai întâi dânsa câțiva zeci...de ani...și apoi de-a trăi în loc de-a muri...însă tinerețile așa se socotesc până ce să pomenesc amățiți.

Mai avea jiunele meu pe lângă malagiunea amorului și altă durere ce-l apăsă era că nu se poate apropia de...cu căsătoria stându-i în cale tenentele marșal care bucuros voia a să și bate fiind destul de ecviparint (?).

În Orșiova după ce sosirăm trăsărăm la otelul lui Brindel și ne așezărăm de toate la cină în corpore cu ceialaltă societate ce pornisă dimineata din Băi și Orșiova Turcească și capela unde s-a găsit coroana Ungariei. Fu(seseră) însă ploaie poroioasă și neavând nimic afară de ce era pe sine. Îmi povesti tenent cum era nevoit a strânge sub mantaua militară pe bielele coconite. Noi îl tângui atâta trudă. Apoi ne mai povesti multe din manirul turcesc care mă interesă otărâi a nu mă rentoarce din Băi mai degrabă de a vedea acestea toate adevărat: cap și Orșiova Turcească și aceasta cât se poate de curând.

După cină și după ce-și luară zioa bună de la toți și mai apoi de la mine la după manirul propriu cel mai ultimă întru toate. Petrecurăm pe numărul domni, doamne și domniță până la vapor unde și așteptărăm ora pornirii apoi odată zioa bună și mulțămindu-să de c-onsoțire porni în numele Domnului mar drum de Donăre cu vaporul "Erzherzog Albrecht" de nu m-ă nșală amintirea rentoarsărăm la casino și de aici la crăcimă unde să dădea un concert din țară mai cântă o tirolită mai multe cântări voioase și comice cât răsă și general mai Eberhard.

Eu îmi petrecui destul de bine cu capitanul Miletici, cu primtenentele Dan ofițiri români (aice ploa pe-alocure și în casă respective în ostărie) apoi miazănoapte mersărăm la odihnă. În următoarea zi 26/6 la capitanul Miletici apoi aci la prânzul național ardelenesc fiindcă soția amintitului capitan de din fosta mea parohie Deva o intimă amică a repozatei mele soții cu care din creștut laolaltă fiind vecine. Apoi și școala normală a fetițelor o cercetă 3 ani de avea cea mai vie cunoștință despre dânsa a cărei însușiri din pruncie le păstra memorie și acum mi le povestea cu un spirit plin de vioiciune iară eu le ascu spirit plin de mahnire, cu ochii scăldați în lacrimi până ce băgă de samă capita stărnit spre doliu opri pe istorisinda femeie de-a mai povesti și dedu în- traltele. mai prolungi întrebându-mă câți ani vădulesc. Răspunsei, a trecut 8 ani în 14 cuvinte să aplecă Amalie plină de grații și zisă: "D.P. și amice mă simt nevoite femeilor văduve și nevăduve a aduce cele mai profunde complimente pentru arătași cătră ele prin amarea păstrată cătră răposata soție Eufrosina într-un t. trăgănat, o dovadă că ați iubit pe prietena și vecina mea Eufrosina. Îți mulț pretine că încă tot o mai porți în inimă, să vede că aveți simțăminte miloasă" și a cărei orăciuni să nbulzi bărbatul care deși era sârb vorbea românește ca și un așa de curgătoriși neted ca Amalia și zisă: "Ce mai înșiri atâtea dacă te mu numele tuturor femeilor dă-i și o sărutare și apoi sănt toate bune". Apoi îmi zis Sava lasă doliul cel învechit și veștejit ștergeți ochii și privește îmbrățișarea a la Amalia mea ce să făcu astăzi oratorită cât de-o mai la am plângea și ea, lasă sănt trecătoare".

Amalia, după ce-i împlini dorința întărind contractul amicitiei prin strângeri zisă cătră bărbatul ei: "Așa ,câci câtă căldură și amore porți tu cătră femei dar de zile nu ar ține și s-ar rări îndată". Apoi mai adausă: "Până acum am crezut și de nemincinoasă părere că toate inimile bărbaților să ncalzesc cu o mână de p lipsa cărbunilor răcesc îndată. Dar îmi pare bine că m-am înșelat că deși mai to toți bărbații sănt zăuităcioși și răci de cătră femei".

Acestea și asemenea le zicea din când în când intrând din bucătărie la noi un

și povesteam despre duelul lui Șoș cu Susani cărie-i respond bărbatul de-a pururea contra, și eu pro, până să gătă prânzul cel brillant ce mă surprinsă mai ales cu curechiu umplut ce e 'nadevăr pe alocure o raritate neputându-să ținea peste vară, apoi budiu din purcel fript în frigare. Credeam că sânt la șogoru Almași în Deva. După prânz mersăram 'ncorpore la capela noauă unde s-a găsit coroana Ungariei¹⁵ și de-aci napoi la otel unde mă aștepta privilegiul de-a merge iară în Băi mai având vro câteva scalde și ca să nu le pierz pentru altă zi mă grăbeam a fi sara la ora rânduită acolo cum să și-ntâmplă. Iară despre raritatea seau însemnătatea capelii voi vorbi ceva mai la vale.

În 27/6 dimineața primii ordine a-mi muta cuibul fiindcă licenția pentru sezonul al 2-lea încă nu venisă și oaspeții străini creștea pe toată zioa și să aștepta o majoriță cu copii betegi căriia îi era hotărât cortelul cel aveam eu. Mie nu-mi era pohta de-a face ca a mă muta vremelnicește la Maks Schwartz. În 28/6 mutându-mi lucrurile la amintitul capitan alunecai totodată cu amândoaună picioarele pe treptele de piatră ce duce în cortea tereziană dară nu căzui căci căzind imi crepam capul în mici bucățele după forma alunecării atât de curioasă și de care să miră și ispravnicul Băilor ce era cu mine și care mai tare ca mine să spariasă.

În 30/6 (unica zi în care nici noori nu avusă curagiul a să arăta) să hotărâsă o vizită mare la care fusesi invitat și eu ca vestit fusuler, "pedestraș". De pușcă și munițiune nu era lipsă. Domnul general consul Radoslavlevici ca comandantul al partidei portă de grige a primi cele de lipsă. Vănatul era mai cu seamă asupra găinușelor de monte și avea drumul pe naltul monte Honca Camina, vis a vis cu urieșul Domoclit însă monte pe care-l suiam noi avea cu vreo câteva sute de urme mai mare 'nălțime ca Domoclitul pe care nu să vedea o mână de nea pe când avea de prisos.

Zioa era hotărâtă și oara pornirii era 4 dimineața de la otelul "Nacional" onde aveam de-a aștepta șeful și comandantul partidei. Eu mă'ncunoșcîntai mai nainte de toate despre mărimea montelui și lipsa de apă apoi despre foame ce o capătă omul când a ieșit numai de-asupra măgurii și altele. Pentru că eu imi tocmii un om care să-mi care , să-mi ducă lucrurile pentru ușurătatea suirii spuindu-mi că până la cruce (despre care vorbirăm mai sus supt foaia 114 și 115) nu e așașă țepos ca de aci 'nsus prin stânci și păduri sălbatici. Grația de-o partidă atât de ostâncioasă barem să mă provăz cu proviant cât să nu duc lipsă de foame și de sete și ordenai numaidecât o butelie cu șligoviț, 4 botelii cu vin ala , magiaratel, o șiuncă fără de os - pentru ușurarea poverii - pâne d-agiuns și un dărap de carne de vită, un dărab de zăhar și vreo câteva lămii. Dară toate acestea le pregătii fără ca să știe cineva de ele și după ce mă rugai să mă despenzeze de astă urieșă călătorie că să zisă că cel ce nu să va ținea de soțietate și ar avea voie a să retrace, soțietatea îl va pedepsi amăsurat după rangul seu. Căci cum a fost capaci pentru alte societăți respective pentru alte partide poate fi și pentru aceasta. Amenințarea aceasta să pălea mai mult la mine și maiorul Jaurici care ne declarasăm pe față că nu vom lua parte la astă partidă

Însă mai mult pentru colonelul sârb și vedeam că simpatiza foarte cu mine pe lângă toată truda și cheltuiala îi făcui astă plăcere înmulțindu-i suita cu un rău vânător mai mult dar cu un bun companiol mai număroasă soțietatea vânătorilor din Băi.

Urmează așadară descrierea partidei la monte;
O partidă la monte Honca Camina

După ce ne pusăram toate provianturile, provăzuți cu arme și munițion de agiuns așteptară pe înalții oaspeți la capul podului dis de dimineață și pe la 3 la 4 oare ne sosiră și ceialalți consoți care de la capul podului imi deșchisă vânătoarea lor adecă: un cârd de vidre eșisă la vânat ca iubitori de păstrăvi. Tănării ofițiri cu ochii ageri îi zări de departe

15. La fuga peste Dunăre în 1849 revoluționarii maghiari au îngropat coroana Sfântului Stefan în apropierea Orșovei. A fost descoperită de un grănicer din regimentul românesc. Pe locul respectiv a fost înălțată o capelă. vezi A. Marchescu, **Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere**, Caransebeș, 1941, p.

și îi recomandă domnului colonel care fără ca să-i lase a eși mai în lumină și unde apa era mai micuță fulgeră numaidecât după cea mai mare răsturnând-o cu cracii 'nsus (unii zicea că vidra n-ar fi fost rănită de moarte) dar ce folos că unda apei o aruncă supt stâncă de-a o da afară de onde numai cu una bareă micuță putea de a să vâri omul spre a ajunge la ea și șiatunci nu fără primejdie fiind șipotul de cascade prea aproape de unda cea micuță lângă stâncă de onde eșisă pescăriile cu 4 picioare 'notătoare. Mai bine de giumătate de oară pândiră după celelalte 3 și nu să mai arătară. Cea împușcată și aruncată de unda apii la piciorul stâncii scorburoase și scobită de apă 'nlăontru încă nu să mai văzu nici moartă nici vie. Adâncul cel nemăsurat al undei înecăcioasă tocma ca și șipotul cascadei lângă răceala apei înghețacioasă desgustasă și pe cel mai vârtos înotători cât o lăsară pe seama țaranilor ce să chinuia cu rude înădite spre a le scoate la apă curgătoare de unde apoi, mai la vale, la vad prea lesne le putea prinde cum mi să pare ca a și urmat. Noi însă o luarăm pe pieptosul munte fără de a ne mai îngriji despre vânatul întâiu care e pocionog bun deacă nu-i scapă den mână iară de-i scapă, zic vânătorii "putem să mergem acasă" și această superstiție se întâmplă adesăori la jagări de să-mplinește... Eu nu am văzut nici vii nici moarte dintre amintitele vidre fiindcă intrasăm în ostărie de luam ceva pentru stomah. Sunetul din pușcă mă făcu să tresărez și să alerg crezând de semnal și până sosii la pod catastrofa vidrelor și execuția lor era finită și eu eram povățuit cătră o giudecată falsă că ori în formă de semnal ori după un pește mare împușcă. Mă 'nșelă togma așa ca cea din tîi cu toate că după ce-i văzuî căutând în unda cea lină a Cernii unde cu vro câteva zile mai nainte să arătă o lostrită "un păstrăv de Donăre" de o mărime 'nsămănăcioasă credeam că a 'npuscat după pește și caută să-l vază de l-a lovit. Însă după ce mă-ncredințai de amăgirea mea și 'ntr-un chip și 'ntraltul îmi trăsei fața ascunzându-o supt pălărie și nu mai spusei la nime cum șezui după șea și ne căutarăm de drum.

L 5 oare sosirăm la cruce de unde signalizai în gios la cei din piață spălindu-și ruginita pușcă și dovedind că am ajuns în una oară adecă una oară în 1 la 2 pe 7 agiunserăm la Jevor unde mai gustărirăm câte ceva. Eu fusei răs de cea mai mare parte a consoților mei pentru proviantul ce-l căra omul meu și din care prea puțin deșertai lăsându-l până la timpul seu mulțămindu-mă cu puțin pe când ceialalți își măncașă merindea mai toată acum nici la oara 7 când încă nu-ncepusă a vâna și a să osteni a 'nseta și a flămânzi. Cel ce rade la urmă rade mai logic. O-i vedea care din noi va fi astăzi Isop. După ce ne umflarăm de apă care prăsește mult mai urieș apetit ca șligovițul și aierul proaspăt ne loarăm la plencări într-o linie deschisă. Vânătorii de monte, vasăzică țaranii, la mijloc cam pe lângă ofițirii stabali și colonelul Radoslavievici care era 'narmat până la grumaz pentru cerbi și pentru urși și noi nu văzurăm măcar o păsăruică de monte până cătră 10 oare pe când împușcă colonelul un cocoșel de monte. Cam pe la 11 oare eșirăm la lumină pe o față frumoasă și erboasă carea era rumenă de fragi după care ne luarăm cu mic cu mare ne mai putând suferi setea ce ne chinuia. Așa, culegând la fragi, mănecând eșiră la 1/ 2 oară deasupra poenii de onde aveam cea mai impozantă priveală peste toate măgurile ce ne rămasă la picioare. Singur muntele Domoglit se părea a fi cu mai multe sute de urme umilit la picioarele noastre. Noi mai aveam o cucă de munișior a sui și atunci am ieșit peste toți munții vecini și de-aci puteam vedea peste tot însă pe bătrânul colonel îl părăsisă puterile firești pe semne căci nu împușcă nimica ce mai mult îl descoragează. Să lăsă în iarbă zicând: "Până aice și mai departe nu !" Apoi îmi zisă să trimet pe unul din țărani după apă. Țăranul îmi răspunsă că alt izvor seau altă fontană nu să află afară de izvorul unic pe unde am trecut și care e regulat pe țevi de aici, den monte până în piața Erculicească de unde beau toți oaspeții din Băi fiindcă apa din Cerna e prea crudă, plămădește numaidecât friguri.

După ce spusei nemților și sârbilor mei că nu avem alt izvor de apă afară de acela unde fuserăm astă dimineață de unde este peste puțință oamenii mei a putea merge și rentoarce cu apa în 2 1 oare toți să răcăeau de sete mai mult ca de foame. Ce biet mai aveau la sine,

nu mult, o măncașă și acum priveau cu ochii lucitori la polmodul seau covorul cel roșiu de fragi unica speranție de-ași stămpăra setea. Eu zimbeam întru mine zicând: "Acum urmează pedeapsa căci ma-ți răs atât de timpuriu". trimisei pe țărani de-mi adusă câteva sloiuri de zăpadă seau nea dintr-o groapă doștinoasă și o așezai nu departe de noi după o tufuliță apoi așternui și eu masa cu pâne, șiuncă friptă și tăiai din șiuncă cât se poate de delicat și până 'ntracea butelia cu șligovițul era deșertată, să-nțalege că de comun, apoi îi bisai cu șiuncă care seacă mai grozavă sete ca cea avută până într-accia apoi când spălai păharul cu neaoa vecină în care erau butelile îngropate spre a să răcori, le apătoși gura și strigară cu toții: "Aicea avem nea! dă-mi și mie, dă-mi și mie !" "Stați pe loc, aducevă-ți dacă vă trebuie! Aceasta o am adunat cu spre folosul propriu". Apoi trăsai o butelie din nea și tornai în pahar omenind mai întâi pe d. colonel și pe ceilalți ofițiri stabali apoi apoi pe subalterni care înholbă ochii căutându-mi cu ceasurile nfață cu ce liniște-mi storsei mai apoi și mie câte o lămâie în păharul cu zăharul tornând apoi vin și nea curată peste aera duleișioară ce stămpără setea cu mult mai repede

După ce mă văzu pe mine bând așea ceva să rugă unul dintră primatenenți a-l lăsa să guste și el din accia sorbitură pe cre-l botezei cu nectar de monte. După ce gustă unul căuta a bea toți și mai la urmă căutai a prepara pentru fieștecare câte un păhărel și 'nast chip vinul meu nu mai loa finit câte se mira și colonelul zicând: "Noi am păcătuit vătămând pe sfântul părinte care ne-a fost astăzi în adevăr un Moisa în astă pustie fără de apă unde nu știu, zău, ce aș fi început de groaza setii. Aș fi mănecat omăt și me-ași fi procurat o boală eternă însă pe D.P. îl trimisă D-zeu ca un scutitor al sănătății noastre și apoi noi ne mai păcătuirăm în contra practicilor seale ideii de care ne folosirăm toți, Pardon Domnule Taică (Oțee)". După manirul sârb tinsese mâna și mulțămind zisă: "De astăzi în viață n-am băut așea ceva delicat ca astăzi în vârful muntelui unde m-ar fi mulțămît un păhar de apă și aș fi dat , știe D-zeu ce, țăranelui de m-ar fi putut aduce dară de nectar montos nu-mi puteam nici inchipui". Decum aștepta de undeva într-accia îl mai imbiai cu un pocai apoi ne desbrăcarăm și ne întinsarăm la soare că eram amefiți binisor, câte toți, și răcoarea aerului fin de monte ne'ncântasă astfelu cât ne prăvălirăm în gropcele pe iară verde supt căldura soarelui ce era acolo atât de sufericios ca-n luna lui aprilie în șes în țara proprie, Transilvania.

Mai mult de una oară odihnirăm ca cei balsamați seau cei scaldați și leganați apoi ne scularăm cu puteri improspătate, ne'brăcarăm și apoi o luarăm pe alt plai înapoi spre casă. La izvorul interesant stăturăm și 'n-tra-ceia eu îmi preparai un croc cu limonă apoi mai preparai și pentru ceilalți până gătai zăharul ce-l luasăm numai în formă de medifin. La vale ne pogorărăm ceva mai mai repejor dar și mai zdruncinaver ca la suiș precum de sine singur să-nțalege. Un drum pe care n 9 1/2 oare abea-l puturăm curma la vale-l făcurăm în 4 1/2 oare dar tremuram pe picioare ca cum am fi pierdut carnea de pe pulpile cele sănătoasă. Sara a dat domn. colonel Radosslavlevici un dinec strălucit unde a loat parte și mai multe dame și domniță cum și conzulul prustian cu a sea familie lângă soțietatea înragă pe care o invită mai înainte de a ne împrăstie la capul podului unde ne adunasăm 'ndimineața acestei zile atât de n'sămănăcioasă mai mult pentru mine prin surprinderea cea bine nimerită la locul și la timpul ei.

După ce ne spălarăm și ne-nbrăcarăm în alte foale ceva mai netede ca cele de la vânătoare ne adunară iară dar nu la capul podului ci la ostărie unde era masă așternută pentru zăci de persoane. Mie-mi dădu loc lângă familia sea visa a vis de el. Măncările erau cât să poate de gustoasă și delicate, toate anume preparate. Vinul a fost tot de acela de care beurăm în monte, "Magiaraler".

Într-altele la masă să vorbi multe despre multe și mai ales despre eventualitățile zilei a căror cunună de lauri trebuia împărțită vânătoriului prim și acesta era domn(ul) colonel Radosslavlevici care împușcă o vidră și un cocoș de monte pe care-l aroncă de rușine neavând mai mulți și de o'nșămănatate seau mărime iară nu un pușior. Domnul colonel mai sus amintit loa cuvântul și zisă: "Doamnelor și domnii mei să vă spun acumă cui să cuvine

cununa zilei și care în adevăr au ameritat. I-a ascultați-mă și apoi a vă da părerea ! După ce noi cu multă trudă și osteneală suirăm monteale Honca Camina sperând un vânat strălucit ne pomenirăm în vârful montelui flămânzi și setoși și mai apoi în lipsa vânatului și desperați că nu impușcarăm nici atâta de-a face cel puțin o tocană. Merindea ce sta numai din 2 jimble și o bucatică de brânză a la gorgonzola ce-mi gratifică madam N.N soțica domnului conzul prusian și puțintică slănină. Tot în acest chip erau și cești de pe lângă mine, provăzuți cu proviat de unele oare iar nu pentru o zi atât de ostenicioasă cum era zioa de astăzi. Numai unul fu întră noi care să cunoscă de vânători de monte ce își încercă pe ordonanțul seu de aice cu ce-a putut vâna adevă cu un picior de vițel, cu altul de purcel (cu o șiuncă) , vro câteva copuri de vin și vinars, lemonii, rum și zahar și mai știe D-zeu ce care ne escă la prima ochire un răs trăgănat pregătindu-să pre o săptămână 'ntreagă cu proviat. Dară omul meu răsă cu noi dar nemulțămît că vedea bine că noi rădem prea timpuriu pentru care și zisă: "Domnii mei , râde-ți. Vom vedea pe cel ce râde la urmă cum va râde de bine". Curând se sui peste capetele noastre pedeapsa pentru întrecerea noastră răsând prea de timpuriu. Că după ce ne văzurăm de-asupra nici merinde mai aveam apoi lângă foame (și) sete grozavă și nici o mântuință încât desperam de nerăbdare și trebuia a mai aștepta 3 oare și mai bine până ce vom puteam ajunge iară la izvorul cel de supt poala montelui care curge aicea npiată la statua Erculienă¹⁶ de onde bem cu toții. Deodată să așterne masă pe iarbă verde și cele mai frumoasă feliuță de șiuncă și friptură de vițel și pâne de voie, șligovit fomos care ucisă setea era a'nbondanță și noi fuserăm poștiți la masă. Până ntracea ni să preparară un nectar de monte după ne lăsară să mănecăm din șionca cea delicată binișor spre înmulțirea setii cu care nu ne mai puteam lupta. Deodată trasă dintr-un omăt de nea o carafină cu vin de acesta și tornându-și în pahar ne'nbie. Dar vă poteți închipui după o sete urieșă deodată să te surprinză oarecine cu un pahar de vin atât de excelent și mai apoi cu un feliu de lemonată care debuie să o beți în monte ca să o știți prețui. Urmează o descriere a leminatei și a crocului susatins. Eu am l-am numit pre acela încă în vorful montelui "Moisă" căci ne-a mântuit de sete și acela e amicul nostru P. Patâr Popovici pe care-l riserăm noi la nceput și mai la urmă ne răsără D-lui pe noi. Și așa credem că sântem cvit și ce ziceți doamnelor și domnii mei nu merită părintele nostru cununa zilei despre care fu mai nainte vorba ? Când noi nu avem cu nimica a ne lăuda dară sântenia sa cu mult. Așadară haid să-l lăsăm să trăească. Toți și toate să trăiască!" Dară cu deschilinire doamna amintitului colonel Iovi ceva mai amănat și mai resunaveț rostind aste cuvinte în limba germană: "Deschilinit mă văz îndatorată a mă mulțami pentru bărbatul meu că nu l-ai lăsat să să topească de sete și să-și piardă vânatul de desperație". Cuvintele acestea avea 2 înțelesuri. Ca cum eu aș fi fost motivul nevânării pentru care venise în desperație părută. Nici nu răsbeam cu vorba dar nici mă prea'nbulzeam având apărători de voie, numai cele ce răspundeam din când în când, pentru și contra, pentru că pocăința lor era dată de gol și fapta mea buciumată de practică și bine nimerită la timp cu care ca roman îmi era și fală într-oducându-le cât să poate de galant în a lor simplitate pot ca să povestească frații sârbi nu numai la masă universală dar și în târg, nu mi rușine.

În următoarea zi la 1 ne adunarăm de nou la ostărie însă nu numai bărbații din soțietatea de eri ci și madame și domniță și nu la vânătoare seacă ci la o partidă mănoasă și decât cea de eri cu mult mai voioasă. Aceasta era spre mulțămirea și implinire dorinței a madamei conzuleasă de Prusia căria cam vrând nevrând să-nvoi și cealaltă, conzuleasa Serbiei și bărbații căuta a le implini dorința.

Partida era hotărâtă pentru această zi (la) înălțimea lui Ciorici (în aceasta fuserăm cruțați de ploaie însă nooros) fiind și drumul destul de practicabel până deasupra cât fără

16. Statuia lui Hercules din centrul stațiunii a devenit un simbol al Băilor Herculane. Este o copie a unei statui antice descoperită pe aceste locuri și dusă la Viena. A fost înălțată în anul 1847 pe un soclu care are pe cele patru laturi câte un cap de leu din gura cărora curge apă într-un bazin ce înconjură statuia.

greutate putea nu numai femeile dară și copii seau băieții lor a-l sui șerpuiind de-a dreapta și de-a stânga de la poala montelui până de-asupra. Apoi la toată mia de pași, unele locuri și mai desă, sunt scaone de odihnă pe când la sf. cruce de ceia parte e cu molt mai silnic de-a sui fiindcă nici drum practicabil nici scaone de odihnă afară de cele 2 seau 3 de la poala montelui și toema acolo unde să cere și unde dorește și trupul ostenit nu sânt. Si toema la sf. cruce ar merge mai mulți pentru curiozitatea întâmplării istorici decât pe muntele Ciorici și Coronini pe onde se preomblă mai mult deletanții ca nobilimea onestă.

Dimineața la 8 oare ne suirăm pe amintita înălțime după ce loarăm o colacciuine înșămănăcioasă (în astă zi nu ne folosirăm de umbrelele loate cu noi) apoi odihnind deasupra pe onele scaone înholbarăm ochii la unele statue mitologici spălate de povoaie încât nu putui deschilini nici făptura decât inscripțiunea latină. figurile sânt de o mărime omenească. bărbați și femei.¹⁷ Jupiter și Venus să mai pricepea ceva lângă Ercul celelate figuri fiind și sfărâmate nu le putui găci numele. Destul că să vede a fi fost odată o grupă de zei foarte înșămănăcioasă mai ales pe timpurile vechilor noștri strămoși romani când s-a'ntemeiat Băile Iorgovane, după cum le numesc țaranii, că în toată privința romanii au fost cei dintâi întemeietori și aflători ai băilor a căroră mărime și destindere cere timp și dovezi din scrisorile aflate și care sânt păstrate în cancelaria de aici. Eu am vrut și am început a descrie traducând cele mai însemnate locuri după descrierea D.Doctor Klain fiind însă și a sea lucrare numai de pe la mejioc începută și mai înăvutătită încercările monografici decât cele geografici mă desgustai alăturând descrierea până la altă ocaziune după ce-mi voi aduna mai multe dovezi cu toate că broșura D, Doctor Klain merită tot respectul pentru practica și acurateța ei descriere despre care m-am convins până în apropierea de măiestria doctorii sele despre care neavând nici cea mai micuță cunoștință mă silește să tac și să las pe alții să vorbească despre puterea și izvorul tămăduitor ce poartă apele minerale din băile aceste aflate și întemeiate de strămoșii noștri romani.

Pe înălțimea acestei mături frumoasă au clădit o feligorie seau o colibă deschisă parte pentru de a să odihni omul după ce a eșit deasupra, parte pentru ploaie. Priveala de-asupra peste Băi spre apus e minunată mai ales spre podul de fier ce duce la Mehadica și Orșiova. De aicea văzurăm stâncile și munții pe care ne bărăcasăm eri din Hunca Camina pe care puțini oaspeți din Băi a cercat-o ori doară nime pentru că oaspeții nu sânt toți iubitori de partide sălbatici și dacă stau a sui munții atunci suie ori muntele Domoclit, dealul seau înălțimea Ciorici și Coronini unde să află drumuri practici încât, cum zisăi mai sus, și femeile pot a să sui, firește, nu fără sacrificiu de una zi mai cu samă pe muntele Domoclitul. Aceia ce văzurăm noi de pe Hunca Camina nu poate ca să vază acela care suie Domoclitul și numai dă strădanie a curta spinarea cea golașă ce să trage de-a lungul de la răsărit spre apus până la țarmii Dunării spre Orșiova și Vidinul Turcesc pe când noi văzurăm toate creștetile munților și Dunărea șerpuiind cât colo, în depărtare cât zăresc ochii. Eu sânt slab la ochi și totuși văzui și Turnul Severin și numărărăm la 30 de sate de-a dreapta și de-a stânga Dunării până adânc în România. De mare înșămănătate e un tablou firesc când din întâmplare poate zări omul în jiu de sine mii de tablouri den feliurite tablouri și văzând natura ori încâtro cauți oareșicare nutremânt pentru delitanții de poezii. Mie nu-mi venea a versifica trăind prea bine. Apoi zău că mașale ngrășate din mață groasă și cu spiritul inspirat din beuturi spirituasă nu poate eși ceva mulțămicios care și-ar împrumuta armonia de la muzică, patima seau întâmplarea de la pitorisire și apoi puterea dreptății de la filosofie. Și, Doamne, ce departe mă aflui eu de acestea toate spre a'ntocmi ceva în armonie cu musica seau pitorirea ce cere umbră și lumină până și în cea mai micuță trăsură. Pentru aceia să trecem la materialism și să mai vorbim ceva despre mișcările noastre prin Băi mai nainte de a le părăsi.

17. Locul nu a putut fi identificat pe teren dar este posibil ca Sava Popovici sa se refere de fapt la un bazorelief care-l înfățișează pe Hercules aflat acum cuprins în cadrul complexului Roman.

Nimic mă surprinsă pe mine atăta ca peșterile cele minunate și de mai multe mile pe supt pământ cât nu ține lampa aprinsă seau nu suferă umezeala stângându-să lumina la cercetarea lor. Si nu numai Domoclit și alți munți urieși sânt deșerti de mezul ce are alți munți pe alte părți a altor provincii și măgurelele de care vorbirăm mai sus cum și această nălțime, Ciorici, era și este toată oală pe dedesupt. O societate curagioasă s-a'ncercat a cerceta adâncimea peșterii prin munți însă era să să prăpădească. Astfel de prăpastii și munți găunoși să află mai multe mile de pământ pe supt pământ unde pe semne a fost vine de piatră păcioasă, salitră, cărbuni de piatră seau au cauzat procesul unui vulcan înfricoșat ce a scuipat din sine tot simburile aprinzăcios și a căroră rămășițiuri încă tot mai fierbe și mai varsă din când în când noori înfierbântăcioși și arzători ca aborile din var când agiunge apa la dânsul.

Noi eram de-asupra nălțimii Ciorici și nici nu bagarăm de samă când năvăli un noor de abore pe una crăpătură din stâncă ¹⁸ pe al cărie vârf e clădită colina de priveliste și pentru a ne dovedi ca stânca e deșartă de mezi să slobozi un sargente din cancelaria den băi, anume Dimitrievici, care știa toate cotiturile pe o parte și să bărăcă pe altă parte scoțind capul pe una din crăpăturile prin care eșia aborile cel cald. Eu îl urmai dar (mă) cuprinsă niște fiori auzind fierberi și sunet gros ca cum ar avea o fiară urieșă să-și dea duhul apoi ne pogorârăm încetișior pe altă parte în Baia de asudat unde abea o putem suferi. Sa zice: că uneori , mai cu samă iarna, cam de cătră primavară e atât de ferbinte aborile cât fierb țărani oaoă . Oamenii mai trec și peste fire, mai mult ca 35-6 ,mult 38, de grade spun doctorii că nu știe căldura, apoi la aste grade nu fierbe apa. In baia de abore pentru scaldat am suferit și 46 de grade și tot nu m-au fiert. Firește, asta era numai o bravură dar tot nu desăvârșit ca a rusului ofițial Zaiancicovski care suferea și 50 de grade. Unde mai ca ar fi putut fierbe în adevăr nu oăă moi ci vărtoasă. Oamenii vorbesc multe doară din multe păreri va mai fi și ceva adevăr. Ceia ce nu s-au convins despre aceste înșirate nu se pot deșteptălui din căimăceala părerilor ca și mine până a nu mă convinge și încredința că multe sânt mai puțin și multe iară prea mult împănate. Pentru accia ferice de cine le poate vedea cu proprii ochi iară nu prin ochiari străini...

După ce ne săturăm de-a'nholba ochii la diversele seau la tablouri în natură ne pogorârăm iară în Băi unde mai întâi cercetarăm bucataria apoi ne'nțălesărăm pentru zioa viitoare în care hotărăsăm a merge la Orșiova Turcească. Domn(ul) ritărmaistăr Geringer purtă de grige pentru un prilej bun fiindcă el avea de cuget a-și loa familia cu sine. Și 'n a sea bună sperință mă lăsai ca cum aș fi sigur despre lucrul săvârșit și în favora mea.

Dimineața'n 2/7 după ce luarăm cafeana de-a valma ne'ncarcărăm pe trasură și pornirăm spre Orșiova Germană și de-acî cu o barcă pe Dunăre'ngios până la Orșiova Turcească. Aici făcurăm mai întâiu cunoscut la comandantul fortareței care era un amărât de bașea apoi căpătând voie a umbla prin orași mersărăm de văzurăm moșeia lor turcească¹⁹ și fiindcă palamariul vorbea desăvârșit rumânește vorbirăm cu dânsul rumânește ca și amintitul ritmaistăr și familia lui vorbeau perfect limba romană. Acelea ce ne deschilini palamariul turcesc în privința datinilor lor cam aduc biniișior cu datinile evreești: citirea psalmilor, post și spalare seau scaldare în zioa de serbare adecă vinerea. În moșeia sânt covoare așternute pe gios unde să'ncolăcesc la rugăciune. In fruntea bisericii seau a moșeiei nu era alta decât o măsută pe care se aflau coranul deșchis și 2 lumini aprinsă că, dealtmintrelea , ard ca și iudeii o mulțime de lumini. Dinapoia moșeiei era un foișior pântru cântăreți și pentru jupănesele cele mai de fronte precum sânt femeile lui bașea și altele. De aici mersărăm la casarma militară și pe la pichete. Apere ceriul de ticăloșia cea nemaivăzută și neauzită'ncât îi păcat să-mi pierd timpul însămnând ticăloșia cea nemărginită. Pe vârful munților colibașii noștrii sânt în mai bună stare și mai bine incolibați ca amărății de turci fără deschilinare de soldat și cetățean. Apoi ne povățui la cafeneaoa

18. Probabil este vorba de Grota cu Aburi de pe înălțimea Ciorici.

19. Se referă la vestita moschee de pe insula Ada-Kaleh.

cea nobilă unde numai boierii cei mai văzuți mergea. Aci nu avu nici un scaon pentru Doamna Domnului ritmaistâr, un scaon de șezut, mai într-on târziu adusă dintr-o casă vecină de la femeile lor 2 scone îngrădite cu mugre cât îmi rămasă îngrăditurile impronate în carnea șezutului până beurăm o cafea. Eară un ture incolăcit în mezul cămăruței negrigite ca pe la muntenii noștri tinzile pentru capre și oi fătătoare primăvara. Turcul meu era vâratec, vorbea rumânește și să vedea a fi om cu aflări căci să rușină de noi neputându-ne servi precum ar fi voit. Destul că-l vedeam schimbând fețe când cerurăm un scaon pentru Doamna Domnului ritmaistâr, ne omeni cu ciubuc și cafea. Mie-mi părea bine că nu fumez. Ritmaistârul fumă dintr-un ciubuc elegant, cu beui cu amintita doamnă cafea. După ce ne despărțarăm și de aci mersărăm la Ali-bașea care era comandantul fortăreței. Când ne apropiarăm de rezidența sea, credeam io, aceasta mai seamănă a casă de locuit având și o nălțime de 2 caturi, stucături. Si ce văzurăm când ne povățui la scări ? Doamna amintitului ritmaistâr nu să putu barăca pe treptele de piatră ce sânt provizoriș una peste alta grămădite până la nălția cotiguație unde să afla ticălosul de bașă șezând pe un priet ca soldații noștri în casa de arest. De-a dreapta ciubucul și tiutunul, de-a stânga, coranul dară nchis. Casa asemine cu grădele ca toate casăle turcești din fortăreație cat pe-alocurea să vedea lumină printr-ă grădele. Odaca fără uși și fereștrile micuță. De-a lungul cămării o sfoară nținsă peste care era stărlite hamele bașu de-a valma cu alte lucruri de casă. Cu ticălosul de bașe nu puturăm vorbi în nici o limbă vorbind numai chiar turcește. Dară veni numaidecât un tălmăcitori care vorbea românește și așea n'ntălesărăm despre mai multe. Scaone , din fericeire, avea togmă atâtea cate erau de lipsă. Apoi ne omeni și aici cu tiutun și cafea neagră pe care până ce o beurăm ne fripsarăm ghearele neavând tasă nici de ce o apuca fără numai năframa de bozonariu. Si așea după ce beurăm cafeașteptarăm până ce vent servitoriul cu beletugul în mână în al cărua inel ne așezară fligea ce era în forma drugii, din gios ascuțită și fără de scaon de-a o pune pe masă ci numai într-o spărtură seau guritură seau inel cu mânăușă precum era acele pe care ne adusă nenorocita cafea ce ne fripsă mâinile. În fine, ne oferiră și giupănescle lui bașea câte un maletin de flori mirositoare. Pană ne servea soldații turcești totdeauna își lapăda papucii Afară la pragul cămării unde ne aflam cu bașea și așea, desculți, ne servea cu ciubuc, cafea și flori.

După ce luarăm tot ce ne dedură ne loaram și ziua bună mulțămindu-le. Apoi iară cu primejdia'n sân ne pogorără pe treptele provizori de piatră care de să clătina numai una micuță dedesupt, toate aveau numaidecât să se surpe la pământ. Pentru aceia-mi făcui cruce când le văzui și zisei consoților: "Aici e de lipsă mai întâi a face testament, a să n'părtăși omul cu cele sfinte pregătindu-să de moarte că de aluneci de pe aste trepte până ngios nu ne mai cunoaște nime cine-am fost până ntracea..."

Când mă văzui scăpat la lărgământ mi făcui cruce mulțămind ceriului că am scăpat neprimejduit dar de-a 2 oară nu mai merg nici de musai decum de voie bună la acesta unde stă să cază casa pe el ori să se surpe cu el.

Când mă văzui după ruinele fortăreții ce nu are mai mult ca un rând de zid ruinat și trecut în putregiune care încungiură ostrocul și are și mai multe tunuri grele de 18 și 24 de funți așezate printre zidurile trecute în ruine. Tunurile înrubinate și lafetele cum și roatele până'nbutuci îngropate la pământ toate putrezi și netrebuincioasă pe care văzindu-le îmi păru bine a le pierde cât se poate de curând din ochi că mă cuprinsă niște fiori aducându-mi aminte pe cine sprijinirăm noi în anul 1854²⁰ și tot nu să rușinează Europa a păzi cu lumina aprinsă pe un astfelu de pațient răscopt de mult spre a-i da cu piciorul în cur că murind ospitaui de astfelu de pațienti trândavi și necapaci de-a purta o politică după spiritul timpului de față și totuși domnește peste atâția creștini de toată forma și toată confesiunea creștină. Vezi ce lucră păcatul trândăvii și al moliciunii cum și întemeierea peste regulile firii... O nație de care se cutremura Europa când auzea numai pomenindu-i numele, acum-ii ține lumina și așteaptă în tot minutul să să stingă ori ontr-un chip ori într-altul.

20. Se referă la evenimentele legate de războiul Crimeei.

După ce ne săturarăm de Orșiova Turcească ne rentoasărăm iară la postul părăsit dară fiindcă aveam mai aproape de țărmurile Dunării la capela unde găsiră coroana Ungariei, ne abăturăm de-a dreptul pe la acel loc și-mi condusăi pe consoții mei arătându-le ca cel ce știam locul mai fiind odată aci cu un șargente de grăniceri rumân care-mi înșiră mai multe adevărate și falsă. Capela de altmintrelea e micuță dară frumușică. Încă nu era gata cu totul însă la vreme de lipsă rădicându-i un altar provizoriu poate a să săvârși Sf. liturghie după dorința vreunui domn poruncitor. Stilul capelii era în 6 fețe. Nu știu dacă l-au mai schimbat că să zicea cum că acela are să rămână dară o să mai zidească 2 fețe de-a dreapta și de-a stânga intrării afară de frontalul gotic ș. a. t. După ce văzurăm și aceasta ne rentoasărăm la trăsură și ocuparăm locurile spre rentoarcere iarăși în Băi unde cunoscui pre o creatură din Mehădiea la căpitanul Schwartz care venisă spre... aș(i) mai răzbuna prin Băi și care-mi zisă în fața căpitanului nește atingeri urâte despre p. Iacobenski pe care dojenindu-o a zis: "Noa, că dară lumea nu știe și eu nu vreau a vorbi în alt chip. Imi dau capul amanet de nu sare p. susamintit din treapta în care se află". Tărfa de femeie demoralizată care întocmea patul amicului meu Schwartz o chema Sofiea Sfuncea. Dealtmintrelea vasul pângărit lucca pentru ochi destul de atrăgăcios și lingușirile puicăroasă destul de amăgitoare dară nu pentru toți și mai cu samă pentru mine și mai puțin cu toate că soțietatea rea dăramă năravurile și cele mai nobile. Apoi cine nu cunoaște pe Schwartz va ști giudeca și pe camaradul seu de noapte... Eu eram prea tare de a aluneca așa de lesne în deșertăciunile pă mântești.

Mulfămit din suflet că am săpat și de astă dată din lațul și din cursa ce mi să așternusă ncale mai ales de astă dată și din care mă mântui chiar cuvintele tărfei laudându-să cu prota Iacobenski din Mehădiea care mă stărni spre aprindere de mânia. Cum cutează de a vorbi așa ceva ? Ca cum lumea n-ar ști... Imi răspunsă și apoi imi mai înșiră și altele pe care însămnându-le nu ar onora această foișoară atât pe cât ar rușina. Și aceasta mă agiutoră la apărarea mea de a mă obliga voi amicului meu. "Doamne nu ne duce în ispită ci ne mântuiește de nțămplare și de diavolul de meazăzi dar și de meazănoapte.

În următoarea zi mă nbrăcai și mersei de-mi luai zioa bună de la maiorul și comandantul Băilor, de la doctorul Klain asemenea medicul din Băi și de la toți amicii și cunoscuții din Băi, deschilinit de la colonelul și general-conzul pentru sârbi Radisslavlievici și de la grațioasle lor femei apoi mă nserisăi la poștă însă numai până la Plugova spre a mă mai întâlni odată cu amicul meu p. Dimitrievici.

La 1/2 pe 6 oare după prânz, 6/7. era hotărâtă pornirea mea de la Mehădiea seu Băile Erculiene spre Transilvania în a mea patrie dorită.

EIN AUFENTHALT IN BÄILE HERCULANE (HERKULESBAD) (Zusammenfassung)

Anhand einer memorialistischen Schrift aus dem Jahre 1858 die wir einem rumänischen Militärarzt aus der kaiserlichen österreichischen Armee verdanken, versucht dieser Aufsatz einen Kuraufenthalt in Băile Herculane zu entziffern, die Art und Weise wie sich die Beziehungen bilden, die Art der Unterhaltungen, welches die sogenannte "gute Gesellschaft" war, alles in einem wie die Leute ihre Freizeit verbrachten. Der Aufsatz ist gedacht aus der historischen Perspektive der Imagologie so daß der Verfasser den Beziehungen zwischen den Leuten aus derselben sozialen Kategorie Aufmerksamkeit schenkt (das Militär) die aber unterschiedlichen Ethnien und Konfessionen angehören. Es ist auch eine wichtige Urkunde für die Geschichte der Medizin und des Tourismus als eine neue Art zum Reisen. Diese Schrift erlaubt auch die Rekonstituierung des Kuralltags um die Mitte des 19. Jahrhunderts.

RĂSPÂNDIREA OPERETEI *CRAI NOU* DE CIPRIAN PORUMBESCU ÎN BANAT ȘI BUCOVINA

VICTOR DOBRESCU

Compozitorii care au decedat în plină maturitate a talentului s-au bucurat de simpatie din partea publicului și a cercetătorilor, cazul lui Dinu Lipatti și Ciprian Porumbescu sunt edificatoare. Acesta ocupă însă un loc singular în muzica românească. Până la mijlocul secolului XX, când George Enescu nu își încheiase cariera artistică, compozitorul bucovinean a devenit un mit al școlii muzicale românești ¹.

După moartea lui George Enescu, reșezarea valorilor artistice în ierarhia națională a impus "o referire constantă la acest pisc al culturii noastre muzicale". De aceea în ultimii 45 de ani am asistat la o demitizare a lui Ciprian Porumbescu prin reconsiderarea aureolei compozitorului bucovinean. Aceasta se datorește faptului că încă din timpul vieții își făcuse o aureolă de erou național prin procesul Societății Studențești "Arboroasa" din Cernăuți, în februarie 1878. La Viena câștigase studențimea din cercul Societății Academice "România Jună". La Brașov profesorul "era cel mai cunoscut om din oraș", după premiera operetei *Crai Nou* și cele două concerte simfonice din 1882, compozitorul dobândind un prestigiu național ².

Opereta *Crai Nou* s-a cântat într-o jumătate de veac aproape în toate provinciile istorice românești, iar compozitorul a fost transformat într-un simbol de către românii din Bucovina, Banat și Transilvania ce luptau pentru eliberare națională. Corurile *Pe-al nostru steag - cântecul tricolorului*, *Cântec de primăvară*, *Inimă de român*, *Cât e țara românească*, *Cântecul gînteii latine*, *Pe cerul Bucovinei* și altele au dobândit o mare popularitate în public ³.

Deși compozitorul a scris mult pentru timpul scurt cât a trăit, totuși lucrările sale se cunosc doar parțial, fiind tipărite în proporție de 50%. Jurnalul de însemnări zilnice, compozițiile și corespondența nu s-au tipărit într-o ediție științifică. Muzica noastră din a doua jumătate a secolului XIX ar fi fost mai săracă fără opereta *Crai Nou*, fără *Balada pentru vioară* și fără *Cântecul tricolorului* sau *Imnul Unirii* ⁴. S-au păstrat în timp cinci partituri ale operetei, care se găsesc la Muzeul Bucovinei din Suceava (exemplarul Vicoveanu), Muzeul primei Școli românești din Șcheii Brașovului (exemplarul Tiberiu Brediceanu), Societatea de Teatru Român (exemplarul de la Biserica Albă), Muzeul ASTRA din Sibiu (exemplarul Augustin Bena), Biblioteca Județeană Brașov (exemplarul Bena).

1. V. Cosma, **C. Porumbescu între mit și realitate**, în **Ateneu**, nr. 3/1983, p. 2.

2. **Ibidem**.

3. **Astra**, nr. 6/1983, p. 3.

4. V. Cosma, **op. cit.**, p. 3.

Originalul partiturii s-a pierdut probabil la București, iar dintre copii cea mai valoroasă este cea de la Biserica Albă ⁵.

În cele ce urmează ne vom referi la opereta *Crai Nou* și la răspândirea ei în țară și dincolo de hotarele ei. Preocupări pentru realizarea operetei românești au existat și înaintea lui Ciprian Porumbescu, la prima generație de compozitori ai secolului XIX, la Alexandru Flechtenmacher și Eduard Caudella, care au încercat să creeze un "*repertoriu muzical dramatic național*", dar prima operetă românească s-a născut în februarie 1882 la Brașov, datorită compozitorului Ciprian Porumbescu și aceasta este opereta *Crai Nou*, în două acte, după libretul lui Vasile Alecsandri, care a fost preluat în mod critic, compoziția muzicală fiind superioară libretului ⁶. În compoziția *Crai Nou* se interpătrund două zone de influență a folclorului și a operetei clasice vieneze, pe care compozitorul le cunoștea foarte bine.

După reprezentarea operetei *Crai Nou* la Brașov în 1882, compozitorul scria următoarele tatălui său: "*Îmi aduc aminte că într-o seară de vară mergeam cu Dumneata și cu caii lui Alexandru Botușan la Burla și pe drum spre Comănești se ivise vorba despre mine și despre viitorul meu... și vă spuneam că dorința mea cea mai fierbinte este de a putea compune o dată o operetă și să mă văd în mijlocul orchestrei înaintea scenei dirijând...*" ⁷. Gândul de a scrie o operetă românească îl frământa pe compozitor încă înainte de a veni la Brașov, acesta fiind idealul său artistic: "*o operetă izvorâtă din folclor*". Opereta *Crai Nou* este o lucrare de maturitate a compozitorului și o piatră de hotar în muzica românească din secolul XIX.

Subiectul a fost luat din mediul satului moldovenesc, acțiunea se petrece în 1851 într-un sat din munții Moldovei, având la bază o veche legendă populară. Cu tot subiectul naiv, brodat pe un basm feeric de Vasile Alecsandri, opereta a entuziasmat spectatorii, fiindcă totul părea rupt din sufletul poporului. Subiectul operetei este brodat pe superstiția populară că la ivirea lunii noi pe cer, a Craiului Nou, dorințele tinerilor care se iubesc se împlinesc, dacă sunt respectate anumite ritualuri. Personajele principale sunt Anica - Leonaș și Dochita - Bujor, pe care moș Corbu îi ajută să se căsătorească. Opereta are o muzică simplă și caldă, plină de aerul luncilor și pădurilor noastre, de buna dispoziție populară și duioșia doinei noastre ⁸.

Libretul nu are un conflict dramatic puternic, dar graiul neaoș românesc, mediul țărănesc, versul sprinten cu ritmică populară dau operetei o savoare particulară, care i-a asigurat o dăinuire de la 1882 și până astăzi. Conținutul popular al muzicii compozitorului explică reprezentarea operetei în Banat și Transilvania la Brașov, Oravița, Lugoj, Caransebeș, Anina, Reșița, Sibiu, Arad și Cluj; în Bucovina, la Cernăuți. Suceava și Vatra Dornei; apoi în vechiul regat, la București, Craiova, Turnu Severin, Turnu Măgurele etc. Creația muzicală a lui Ciprian Porumbescu a penetrat mai puțin în vechiul regat. Opereta a constituit un exemplu pentru compozitorii Tudor Flondor,

5. *Ibidem*.

6. Paul Leu, **C. Porumbescu. Monografie**, Suceava, 1972, p. 195.

7. V. Cosma, **C. Porumbescu. Monografie**. ESIP, 1957, p. 56.

8. G. Sbârcea, **Actualitatea lui C. Porumbescu**, în **România Mare**, VI, nr. 244/1995, p. 4.

Iacob Mureșeanu și Tiberiu Brediceanu din prima jumătate a secolului XX și un imbold pentru urmași, care ne-au lăsat operele: *Ana Lugojana*, *N-a fost nuntă mai frumoasă*, *Culegătorii de stele*, *Lăsați-mă să cânt*, *Plutașul de pe Bistrița* și altele⁹. Filonul folcloric folosit de compozitor a făcut trecerea de la vodevil la operetă.

După terminarea studiilor muzicale la Viena se reîntoarce în țară și obține o catedră de muzică la Gimnaziul Superior Ortodox român din Brașov, precum și postul de dirijor al corului bisericii Sf. Nicolae din cartierul Șchei, la 11 noiembrie 1881. Fostul său coleg Constantin Morariu considera că el aici a lucrat mai mult decât oriunde, deși sănătatea îi era zdruncinată încă din închisoarea din Cernăuți: tipărea cântece, dădea concerte și gazetele erau pline de laudă la adresa lui. El a inaugurat la Brașov, prin activitatea sa în cadrul Reuniunii Române de Cântări și Gimnastică, o nouă viață muzicală ce a uimit și încântat publicul, impunând un avânt cultural în rândul populației locale și a năzuinței de unitate a românilor de pretutindeni¹⁰.

Ziarul *Gazeta Transilvaniei*, referitor la spectacolul dat de elevii gimnaziului la 6 ianuarie scria: "*În special s-a distins noul profesor de muzică, Ciprian Porumbescu, care a știut în scurt timp să organizeze un cor de studenți, a căruia producțiuni îi fac mare onoare...*", iar Andrei Bârseanu aprecia: "*Ca printr-un farmec Brașovul românesc se prefăcu într-un oraș al muzicii. Copiii de la școală cântau cu bucurie cântecele lui, pe care le scrie cu o ușurătate de necrezut..., biserica Sf. Nicolae deabia putea cuprinde publicul ce venea să asculte corul condus de dânsul; casele românești răsunau de cântece nouă; muzica era un obiect de conversație care pasiona familiile negustorilor brașoveni...*". Aici, ca și la Viena, el ajunsese centrul de cristalizare al societății românești.

În această perioadă compune opereta *Crai Nou*, pe care o prezintă în premieră pe scena gimnaziului din Brașov în trei reprezentații, la 12 și 13 februarie și 3 martie 1882, cu care ocazie și-a atras aprecieri elogioase în presa vremii pentru valoarea artistică a lucrării, fiind prima operetă românească lirică. Pentru reprezentarea operetei și-a format o societate de diletanți, membri distinși ai societății române din Brașov. Soliste au fost Carolina Leghier și Cornelia Roman, iar soliști profesorul Andrei Bârsan, Vasile Voina, Gheorghe Strâmbu și învățătorul Zosim Butnariu. Regizor a fost Ioan Popp, iar sufleur profesorul Pandeli Dima. În viața românilor Brașoveni prezentarea operetei a fost un "eveniment", dovadă cele trei spectacole succesive din 1882 și cel din 1883, cu ocazia adunării "Asociațiunii" la Brașov¹¹. Fiecare reprezentație a însemnat un succes.

Premiera operetei *Crai Nou* a fost o reprezentație de excepție, care a depășit cadrul unui spectacol datorită faptului că:

- românii din Imperiul Austro-Ungar și-au dovedit vitalitatea și originalitatea artei naționale;

- opereta *Crai Nou* a urcat pe scenă lumea țăranilor români, cântecul și portul popular;

9. V. Cosma, **C. Porumbescu. Monografie**, p. 60.

10. **Mitropolia Moldovei și Sucevei**, nr. 4-6/1983, p. 239.

11. **Suceava - anuarul Muzeului Județean**, X, 1983, p. 113.

-Ciprian Porumbescu a știut să atragă toate forțele interpretative din oraș, indiferent de naționalitate; criteriile care corespund crezului său artistic: *“Dacă este vorba de vreun componist care l-am studiat..., atunci îmi permit a spune că componistul acesta e însuși poporul nostru român”*.

Într-o scrisoare către tatăl său, după a doua reprezentație îi scrie: *“Și astăzi, am ajuns să-mi văz dorința împlinită, mi-am văzut visul cu ochii, am avut aplauzele frenetice pentru opul meu, am auzit chemând sute de voci, pline de entuziasme și căldură numele meu, m-am văzut ridicat, lăudat, măgulit, laureat... Ce să mai aștept de la viața mea, de la viitorul meu?... Numele meu este întemeiat, viitorul meu îmi luce cu culorile cele mai vii înaintea ochilor, mi-am câștigat simpatia acelor oameni, cu cari am să trăiesc împreună... În prima seară, după reprezentație, când mă suisem pe scenă spre a mulțumi publicului, îmbrățișat fiind din toate părțile de fete și flăcăi, ... aceste momente când toți cu lacrimi în ochi, se întreceau să-mi strângă mâna și eu stam între dâșii, curgându-mi lacrimile de bucurie peste față, aceste momente vor rămânea neșterse în viața mea. Publicul aplauda de credeam că nu mai sfârșește”*¹².

Ecoul celor trei reprezentații a depășit toate așteptările. Iată relatarea lui Andrei Bărseanu, unul dintre interpreți: *“Cele trei reprezentațiuni ale acestei operete... au fost un adevărat triumf pentru compozitorul ei și-au produs o însuflețire de nedescris. Porumbescu era omul cel mai iubit între românii din Brașov și melodiile din opereta lui se cântau pe toate străzile: de tineri și de bătrâni, de bărbați și de femei. Cu toți se uitau la el ca la un luceafăr, care se înălța repede pe orizont și de la care așteptam încă mult bine și cinste pentru neamul nostru”*¹³.

Într-o scrisoare, Mărioara - sora compozitorului - îi scria tatălui ei la 28 februarie 1882: *“Opereta a reușit cu succes. A mers totul minunat. Lumea era atât de entuziasmată că nu-și afla loc, bătea din picioare, striga, aplauda. Când a apărut Ciprian și se așeză la pupitru de dirijor fu întâmpinat cu mari aplauze... Muzica a plăcut enorm, compozitorul primind o liră de metal cu fundă mare tricoloră...”*¹⁴. Preotul Constantin Morariu spunea despre el: *“Nu e de mirare că un suflet așa de simțitor și iubitor ca al lui să nu fi răspândit în jurul său, ca floarea cea mai plăcut mirositoare, numai parfumul binelui, frumosului și-a tot ce-i mareț și nobil...”*¹⁵.

După Brașov opereta s-a prezentat la Biserica Albă, în august 1883, cu ocazia adunării generale a ASTRA, sub conducerea muzicală a lui D. Jașchick¹⁶, apoi la Oravița unde primul spectacol a avut loc la 24 decembrie 1888 în sala Teatrului Vechi. Ziarul *Luminătorul* nr. 1/1889 arată că: *“teatrul a fost îndesuit, corurile excelente sub conducerea dirijorului Francisc Zeh, soliștii admirabili. Primadona Dragoescu a primit un dar frumos drept recunoștință”*¹⁷. La 7 ianuarie 1889 a avut loc o seară teatrală muzicală românească, aranjată de Reuniunea Română de Cântări din Oravița, având în program două piese: *Sărutatul* - comedie de Iuliu Rosen și *Crai Nou* - operetă română

12. V. Branisce, **C. Porumbescu. Schiță monografică**, Lugoj, 1908, p. 85.

13. **Ibidem**, p. 90.

14. **Suceava - anuarul...**, p. 114.

15. **Mitropolia...**, p. 240.

16. **Ibidem**, p. 244.

pe textul lui Vasile Alecsandri și muzica de Ciprian Porumbescu. Dochița a fost interpretată de Iulia Dragoescu. Punerea în scenă se datorește dr. Gheorghe Vuia ¹⁸. Strălucitul succes orăvițean al operetei îl determină pe Vasile Alecsandri să o recomande lui I.L. Caragiale pentru “bina” Teatrului Național din București. Îndemnul poetului realizându-se cu greu, bătrânul tată al compozitorului îi scria cu mâhnire la 27 ianuarie 1889 învățătorului Gheorghe Dragoescu din Oravița: “*ne pare rău de rușinea capitalei României că nu are românesc ce are Oravița*” ¹⁹.

După Oravița a urmat Lugojul, unde au avut loc trei reprezentații la 15, 18 și 21 mai 1891, succesul fiind covârșitor. Primul spectacol a avut loc la 15 mai 1891, organizat de către Reuniunea de Cântări și Muzică din Lugoj, sub conducerea dirijorului W. Schwach. Moș Corbu a fost interpretat de dr. Gheorghe Dobrin, iar Anica de Lucia Vlad. Meritul reușitei spectacolului este al dirijorului, îndeosebi al Luciei Vlad și Alma Maior, care au intrat bine în rolurile lor și le-au interpretat cu fidelitate. Doctorul Dobrin a surprins publicul în rolul Moș Corbu. Numai acompaniamentul orchestrei a lăsat de dorit ²⁰. Al doilea spectacol a avut loc la 18 mai 1891. Cu această ocazie s-a jucat și piesa *Recept contra soacrelor*, comedie într-un act, localizare de Sofia Vlad, care a plăcut publicului ²¹.

Corul vocal român din Biserica Albă a organizat la 30 decembrie 1891 în localul Reuniunii Germane o producțiune de cântări în care a figurat și opereta *Crai Nou*, urmată de dans ²².

În Bucovina opereta s-a reprezentat pentru prima dată la Cernăuți la 24 și 28 aprilie 1898 și 26 și 30 aprilie 1899 de Societatea Muzicală “Armonia” în teatrul orășănesc, cu o trupă de diletanți, dirijor fiind A. Koller. Ziarul *Patria* din Cernăuți, nr. 123/1898, salută prima reprezentație ca una “din cele mai prețioase mărgene” a “Armoniei”. Din recenzia publicată spicuim: “*Este cu neputință a asculta cuvintele lui Alecsandri sau muzica lui Porumbescu, fără de-a rămânea adânc fermecat nu de arta ca artă, ci de arta de a vedea ca român, a o înțelege românește și a o perpetua în sufletul românesc*” ²³. A cântat muzica militară a Regimentului 41 Infanterie din Cernăuți.

Cu prilejul Adunării Generale a Învățătorilor din dieceza Caransebeșului, Reuniunea Română de Cântări din Oravița a aranjat un concert în sala Teatrului Vechi în ziua de 17 septembrie 1900, având în program *Potpuriu* din opereta *Crai Nou* și soliști pe domnișoara Melania Dragoescu și domnii N. Novacescu și M. Băiaș, urmat de dans în sala hotelului ²⁴. Prima reprezentare a operetei la București a avut loc în octombrie 1900 în cadrul Societății Corale “Carmen”. În 1903 s-a dat o reprezentație la data de 30 mai la Agnita.

17. **ASTRA...**, p. 3.

18. V. Branisce, **op. cit.**, p. 114.

19. Sim Sam Moldovan, **Oravița dealtădată**, 1938, p. 158.

20. **Ibidem**, p. 58.

21. **Foaia Diecesană**, IV, nr. 20/19 mai 1891, p. 7.

22. **Ibidem**, nr. 21/26 mai 1891, p. 8.

23. **Ibidem**, nr. 52/29 decembrie 1892, p. 8.

24. V. Branisce, **op. cit.**, p. 116.

În sala Teatrului Popular al orașului Lugoj s-a organizat în zilele de 12-13 aprilie 1904 de către Reuniunea Română de Cântări și Muzică sub conducerea lui Ion Vidu prezentarea operetei *Crai Nou*, rolul Anicăi fiind interpretat de Lucia Barbu. Opereta a fost precedată de piesa de teatru *Trei doctori*, localizare de V. Vlaicu. A cântat muzica militară a Regimentului 29 Infanterie și a urmat petrecere dansantă. Recenzentul din *Foaia Diecesană* consideră că Vidu a prezentat opereta în mod grandios. Prestarea pe scenă a lui Moș Corbu (dr. Gheorghe Dobrin) a fost perfectă, cu voce duioasă, bătrânească și un limbaj potrivit. Lucia Barbu, în rolul Anica, o cântăreață artistă, a excelat prin istețime și prin precizie. Dirijor a fost Ion Vidu, iar regizor Valeriu Branisce ²⁵. La spectacol, au participat intelectuali și țărani din satele din jurul Lugojului.

La 2 decembrie 1906, cu ocazia inaugurării festive a școlilor poporane românești din Suceava, s-a organizat un concert în sala hotelului Central, corul fiind format din cadre didactice, iar dirijor institutorul Alexandru Voievdica. Din creația lui Ciprian Porumbescu s-au interpretat *Hora*, *Crai Nou*, *Cântec sicilian*, *Arcanul* și *Bătuta* ²⁶. Manifestări comemorative cu ocazia a 25 de ani de la moartea compozitorului au avut loc la 7 iunie 1908 la Sibiu, Lugoj, Bistrița, București, Reșița, Oravița, Turnu Măgurele, Craiova, Brașov, Oradea, Turnu Severin, Bârlad, Stupca, Dalboșeț, Coștei etc.

La Reșița, ambele reuniuni culturale române de cântări și muzică au aranjat un festival la 24 mai 1908. Dimineata s-a săvârșit Liturghia și parastas în amintirea compozitorului, iar după-amiază a avut loc festivalul dedicat exclusiv compozitorului comemorat, cu următorul program:

1. *Cuvânt de deschidere cu schița vieții*, pr. Ioan Popovici;
2. *Adusu'mi-am aminte*, cor de C. Porumbescu;
3. *Crai Nou*, potpuriu de C. Porumbescu, pian R. Micu;
4. *A căzut o rază lină*, duet de C. Porumbescu, solo R. Căzan și S. Sabou;
5. *Basme iașiane*, de C. Porumbescu, pian V. Rădulescu;
6. *Pe-al nostru steag*, de C. Porumbescu, cor;
7. *Tempi pasat*, de C. Porumbescu, pian R. Micu.

Cu această ocazie s-a distribuit publicului lucrarea *Ciprian Porumbescu - schiță monografică* de Valeriu Braniște, Lugoj, 1908 ²⁷.

În 1881 adunarea generală a Reuniunii de Cântări și Muzică l-a ales pe Ciprian Porumbescu ca "membru onorar" și a introdus în repertoriu cântecele sale: *Cântec de primăvară* (1881), *Hora Severinului* (1882), *Tricolorul* și *Hora Sinaei* (1884), *Cântec sicilian* (1886), *Marșul cântăreților* (1889), *Cisla* (1894) etc. Scriitorul Virgil Birou considera că "reșițenii l-au cinstit și l-au iubit pe compozitor, pentru că sufletele lor se pârlăneau la aceeași vâlvătaie a dorinței de eliberare pe care au simțit-o în arta lui...".

La Sibiu s-a organizat un parastas la catedrală, răspunsurile fiind date de corul teologilor și pedagogilor, urmat de un matineu dat de Reuniunea de Muzică. Au participat peste 1.000 de oameni. A vorbit episcopul vicar Elie

25. *Foaia Diecesană*, nr. 37-38/10 septembrie 1900, p. 6.

26. *Ibidem*, nr. 38/9 aprilie 1904, p. 3.

27. C. Porumbescu. *Studii*, Suceava, 1983, p. 97.

Miron Cristea despre „muzica națională”. Printre altele s-a cântat *Tricolorul* de Ciprian Porumbescu, iar profesorul Timotei Popovici a ținut o disertație despre viața și activitatea compozitorului. Seara, la Teatrul Orășănesc s-a reprezentat opereta *Crai Nou*. S-au dat trei reprezentații, la 2-3 și 5 iunie 1908. Regizor a fost Iulius Enescu. Așa cum rezultă din recenzia din *Foaia Diecesană*, opereta a avut succes deplin. Anica a fost interpretată de Lucia Barbu. Toți interpreții s-au achitat bine de rolurile lor. Mult a plăcut publicului doamna Barbu și domnul Roșca ²⁸.

La Lugoj a fost o frumoasă aniversare în semn de pietate, organizată de către Reuniunea Română de Cântări și Muzică. La cele două biserici s-a organizat un parastas. A vorbit protopopul dr. George Popovici, după care publicul a trecut în pavilionul hotelului Concordia, unde a avut loc un matineu festiv. Cuvântul de deschidere a fost rostit de dr. A. Văleanu, care a evocat viața marelui compozitor. Corul a intonat *Pe-al nostru steag*, dirijat de Ion Vidu. Domnișoara Veturia Terfaloagă a executat la pian *O noapte la stână* cu multă însuflețire. S-a interpretat *Crai Nou*, acompaniamentul la pian fiind susținut de doamna M. Braniste cu cunoscuta-i dexteritate. Dr. Valeriu Braniste a vorbit despre viața și opera lui Ciprian Porumbescu. S-a cântat apoi *În mormânt viață*. Doamnele Maria Molitor și Elena Boer au executat ductul *A căzut rază lină*. S-au mai cântat *Trei culori* și *Adusu'mi-am aminte* ²⁹.

La Bistrița, Reuniunea de Cântări a sărbătorit la 7 iunie 1908 în mod demn aniversarea unui sfert de veac de la moartea compozitorului, cu slujbă religioasă și festival artistic. Comemorarea a fost deschisă de dr. Iulian Pop. S-au cântat *Pe-al nostru steag*, *A căzut o rază lină* și *Crai Nou* de către domnișoara Zenovia Iriff, după care a urmat conferința dr. V. Onișor despre viața și opera compozitorului ³⁰.

Reuniunea Română de Cântări și Muzică din Oravița a aranjat la 21 iunie 1908 un festival de pomenire pentru Ciprian Porumbescu la Grădina de Tir, cu un program bogat și demn de pietatea păstrată compozitorului, care a dedicat orăvițenilor *Marșul cântăreților*. S-a început cu parastasul, corul Reuniunii a fost dirijat de învățătorul Gheorghe Dragoescu. Seara a urmat festivalul, care a fost reușit. S-au remarcat domnișoarele Trăilă și Nuți Dragoescu. Meritul organizării festivalului se datorește dr. Mihail Gropșianu. Programul a cuprins numai piese ale compozitorului comemorat:

1. *Marșul cântăreților din Oravița*;
2. *Balada pentru vioară*, Carol Kanz și pian M. Dragoescu;
3. *Iarna*, cor;
4. *A căzut o rază lină*;
5. *Altarul Mănăstirii Putna*, cor;
6. *Crai Nou*, solo L. Dragoescu;
7. *La un nour*. După concert a urmat dans ³¹.

La Turnu Măgurele, membrii cercului „Alexandru Depărățeanu” au prezentat opereta. La Sibiu Reuniunea Română de Muzică a sărbătorit în zilele de 15,

28. *Foaia Diecesană*, nr. 62/24 mai 1908, p. 2.

29. I. Crișan, *Un secol de cântare muncitorească în Reșița*. Reșița, 1972, p. 145.

30. *Foaia Diecesană*, nr. 64/20 iunie 1908, p. 3.

31. *Ibidem*, nr. 62/27 mai 1908, p. 2.

16 și 18 iunie 1908 a 25-a comemorare a compozitorului pe scena teatrului cu o reprezentație compusă din două părți:

- a. Opereta *Crai Nou*, de C. Porumbescu;
- b. *La șezătoare - o icoană din popor*, muzica de Tiberiu Brediceanu.

Spectacolele au fost reușite, deoarece rolurile au fost norocos împărțite. Rolul Dochitei a fost interpretat de doamna Veturia Triteanu, iar rolul Anicăi de Lucia Barbu. Spectacolul a fost regizat de I. Enescu ³².

La Brașov a avut loc un concert, cuvântul comemorativ a fost rostit de Andrei Bârseanu. La Oradea Societatea Muzicală "Hilaria" a prezentat un concert în amintirea compozitorului. De asemenea, în Banat, în satele Curtea, Bozovici, Prigor și altele. La Dalboșeț, sat din ținutul Almăjului, dimineața a avut loc un parastas la biserică, iar după-masă serbare cu piesele compozitorului, după următorul program:

1. *Cuvânt de deschidere* - S. Stoinel;
2. *Numele tău*, cor;
3. *Hora Sinaei*, cor;
4. *Viața lui Ciprian Porumbescu*, dizertație pr. Ilie Imbrescu;
5. *Tricolorul*, cor;
6. *Pe-al nostru steag*, cor;
7. *Cuvânt de închidere* - P. Câmpeanu .

La Craiova, Societatea Muzicală "Hora" a organizat la 25 mai 1908 un festival în grădina Băilor Comerciale. A vorbit despre viața lui Ciprian Porumbescu profesorul Bărbulescu, iar G. Economul a cântat piese din repertoriul său. Filarmonica a comemorat aniversarea compozitorului la 19 iunie 1908 printr-un program alcătuit exclusiv din compozițiile lui. Cu această ocazie s-a lansat un Apel către publicul românesc pentru editarea compozițiilor sale muzicale la un preț la îndemâna tuturor. Societatea Filarmonică a deschis o subscripție națională pentru colectarea banilor necesari ³⁴.

La București, Societatea Muzicală "Carmen" a prezentat fragmente din opereta *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu. La 7 iunie 1908 la Stupca, Reuniunea de Muzică din Suceava, împreună cu societățile studențești românești, au organizat un pelerinaj la mormântul compozitorului. S-a cântat bucata *Adusu'mi-am aminte*, iar țăranilor li s-a împărțit gratuit volumul *Ciprian Porumbescu, după 25 ani de la moartea lui* de Constantin Morariu. Profesorul Liviu Marian a rostit o evocare emoționantă.

La Viena, Societatea Academică "România Jună" a organizat la 20 iunie 1908 o convenire socială festivă la care și-au dat concursul domnișoara E. Topliceanu și domnii C. Șandru și I. Crișan. Convenirea a avut loc la restaurant seara și s-a deschis cu cântecul *Trei culori*. Președintele societății, G. Teleagă, a ținut un frumos și mișcător discurs, evidențiind activitatea compozitorului pe tărâm național și artistic. Convenirea s-a încheiat cu dans și intonarea cântecului *Deșteaptă-te române* ³⁵. În zilele de 7-8 iunie 1909, Societatea Academică "Junimea" din Cernăuți a prezentat opereta *Crai Nou*.

32. **Ibidem**, nr. 63/4 iunie 1908, p. 8.

33. **Ibidem**, nr. 65/14 iunie 1908, p. 2.

34. **Luceafărul**, VII, nr. 8/15 aprilie 1908, p. 188.

35. **Foaia Diecesană**, nr. 66/12 iunie 1908, p. 2.

Societatea Română de Cântări și Muzică din Caransebeș a organizat două serate artistice împreună cu dans la 13 și 14 aprilie 1914, care au întrecut așteptările organizatorilor. În prima seară muzica militară a cântat un Potpuriu românesc de Bures, apoi artista Elisabeta Jurca a cântat câteva piese românești și apoi s-a interpretat opereta *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu. A doua seară a cântat doamna Lucia Cosma, "privighetoarea Banatului", o voce dulce și melodioasă. S-a prezentat opereta *Crai Nou*, iar orchestra a interpretat *Negruța* de Ion Vidu. A urmat dans în sala hotelului "Pomul Verde". Dirijor a fost profesorul A. Sequens, iar muzica militară a Regimentului 43 Infanterie din Biserica Albă. Din recenzia apărută în ziarul *Drapelul* rezultă că au fost zile memorabile pentru românii din Caransebeș. Opereta a obținut un succes deplin. În rolurile Dochitei și Anicăi au excelat doamnele Lucia Cosma și Elisabeta Jurca, ambele interpretând rolurile cu o precizie uimitoare ³⁶.

Dacă înainte de primul război mondial muzica lui Ciprian Porumbescu era mai mult cultivată în Bucovina, o parte din Banat și Ardeal, în perioada interbelică ea a prins tot mai trainice rădăcini în tot cuprinsul țării³⁷. După Unirea cea Mare din 1 Decembrie 1918, prima manifestare culturală la Suceava a avut loc la 3 decembrie 1920, prezentată de către Reuniunea Muzical-Dramatică "Ciprian Porumbescu", cu care ocazie s-au interpretat piesele *Doina*, marșul *Haideți, Haideți* din *Crai Nou* și hora *Cât e țara românească*. Reuniunea a prezentat la 20 martie 1922 sub conducerea dr. Grigorie Pantazie opereta *Crai Nou*. Și-au dat concursul Victor Morariu, George Voievdica și C. Procopovici, dirijor A. Karnett. S-au dat trei spectacole, în zilele de 19, 20 și 21 martie 1920³⁸. La 10 iunie 1923, la Suceava avea loc a cincea reprezentație a operetei *Crai Nou*. Cu această ocazie, ziarul *Glasul Bucovinei* scria: "Ar fi de datoria celor cari au în mână destinele teatrului românesc să-i asigure operetei acesteia viața perpetuă pe care o merită. Ne gândim la domnul Leonard, directorul Teatrului Național din Cernăuți, care și-ar face un nou titlu de glorie, luând *Crai Nou* în repertoriul său". Ziarul sublinia calitatea artistică a spectacolului. Reprezentația a avut loc cu ocazia împlinirii a 40 de ani de la moartea compozitorului ³⁹.

Sărbătorirea Societății Academice "România Jună" din Viena la Caransebeș a avut loc la 21 ianuarie 1923. Serbarea a fost reușită. Programul a fost atrăgător și cuceritor. Publicul a fost ales și numeros. Dimineața s-a ținut parastas solemn pentru membrii răposați. Programul de seară s-a deschis cu un tablou alegoric, după care a urmat opereta *Crai Nou*, executat de orchestra militară. Medicul dr. Constantin Popasu a reliefat momentele mai însemnate și luminoase din activitatea Societatea Academice "România Jună" și a lui Mihai Eminescu la Viena. Elevul I. Mihuța a declamat *Scrisoarea a III-a* de Mihai Eminescu. Corul Școlii Normale, dirijat de profesor Antoniu Sequens, a cântat un text eminescian. Tenorul S. Câmpean a interpretat *Doina* de

36. *Drapelul*, III, nr. 59/24 mai 1908, p. 2.

37. C. Porumbescu. *Studii*, p. 99.

38. *Foaia Diecesană*, nr. 66/12 iunie 1908, p. 2.

39. *Drapelul*, XIV, nr. 42/28 aprilie 1914, p. 3.

Mihai Eminescu. Delegatul Societății, Filaret Barbu, a dat citire unei scrisori de mulțumire. După Festival a urmat dans. S-a jucat *Romana*, sub conducerea profesorului Sabin Evuțian. Tabloul alegoric a fost închinat lui Mihai Eminescu și aranjat de profesorul Gheorghe Neamțu și pictorul Gheorghe Baba. S-a făcut colectă pentru *Almanahul comemorativ* al Societății și statuia lui Eminescu, colectându-se suma de 6190 lei⁴⁰.

La 24 ianuarie 1923 a avut loc la Caransebeș sărbătoarea Unirii. Dimineața a avut loc o slujbă religioasă la biserică, iar după-masă serbări școlare. La serbarea de la Liceul Traian Doda a luat parte un numeros și select public. Discursul festiv a fost rostit de profesorul Iancu Călțun, au urmat apoi coruri și recitări. Corul a fost dirijat de profesorul P. Banciu. Muzica militară a Regimentului 96 Infanterie, sub conducerea abilă a locotenentului Momocel, a executat compoziția *Crai Nou*, care a plăcut mult. A domnit mare însuflețire în public⁴¹. La 13 iunie 1926 Reuniunea Română de Muzică și Cântări din Anina, sub conducerea inginerului Carol Chodora cu diletanții săi a prezentat opereta română *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu⁴².

Prin grija profesorului universitar Leca Morariu s-a înființat la Cernăuți "Muzeul Porumbescu", în 1926, care în 1927 s-a mutat la Suceava, în apropierea satului natal al compozitorului. În octombrie 1927 s-a reprezentat opereta *Crai Nou* pe scena Teatrului Național din Cluj, evidențiindu-se actorul Traian Gavrilescu, care atât prin cânt, cât și prin joc s-a ridicat deasupra partenerilor⁴³. Cu ocazia aniversării a 25 de ani de la înființarea Reuniunii de Cântare din Suceava, la 18 decembrie 1928, s-a reprezentat opereta *Crai Nou*, cu Lucreția Ionescu în rolul Dochitei. Dirijor a fost profesorul A. Karnett, iar profesorul Victor Morariu a făcut un scurt istoric al reuniunii⁴⁴. În 1932 Reuniunea Română de Cântări și Muzică din Reșița a prezentat publicului reșițean opereta *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu, dirijor fiind V. Petrovici, iar regizor P. Bărnau⁴⁵.

Răspândirea creației porumbesciene pe întreg cuprinsul țării își are începutul în anul 1933, când intelectualii din Bucovina au organizat semicentenarul morții compozitorului. Printr-un ordin al Ministerului Educației Naționale din 26 mai 1933 se cerea tuturor școlilor secundare și societăților muzicale să comemoreze personalitatea compozitorului și să organizeze manifestări artistice. Acum, *Tricolorul* devine marș al mișcării străjerești și se introduce în manualele școlare⁴⁶. Cu ocazia comemorării morții lui Ciprian Porumbescu, la Suceava, în 27 aprilie 1933 a avut loc o serată muzicală la care s-au interpretat numai piese ale compozitorului. La 4 iunie 1933 s-a organizat un pelerinaj la Stupca, la mormântul compozitorului, unde au participat mulți țărani din jur. La 6 iunie 1933, la toate școlile din Suceava au avut loc serbări școlare. Cu această ocazie, profesorul Victor Morariu a făcut un

40. Ștefan Pavelescu, **Viața lui C. Porumbescu**, Suceava, 1940, p. 7.

41. **C. Porumbescu. Studii**, p. 101.

42. **Ibidem**, p. 103.

43. **Foaia Diecesană**, XXVIII, nr. 4/22 ianuarie 1923, p. 7.

44. **Ibidem**, p. 6.

45. Sim Sam Moldovan, **op. cit.**, p. 228.

46. **Societatea de mâine**, IV, nr. 41-43/30 octombrie 1927, p. 496.

scurt istoric al Reuniunii, iar profesorul I. Cârdei a prezentat portretul compozitorului. La audiția muzicală au fost interpretate numai piese ale compozitorului comemorat. La 24 iunie 1933 s-a prezentat aici opereta *Crai Nou*, iar la 12 octombrie 1933 s-a dezvelit bustul compozitorului din parcul orașului ⁴⁷.

În zilele de 29-30 mai 1934 Societatea Muzicală "Lira" din Lugoj a prezentat în sala Teatrului Orășănesc opereta *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu. În fața unui numeros și select auditoriu, interpreții rolurilor, precum și corul acompaniat de orchestra de sub conducerea lui Ion Bacău, au fost la înălțime. A fost remarcat domnul Iorga, interpretul lui Moș Corbu, care s-a dovedit a fi un adevărat artist, apoi domnișoara Raina, care s-a achitat cu prisosință de rolul său. Această reprezentatie muzicală a constituit pentru publicul lugojan o seară plăcută, iar pentru elevi o ocazie de educație națională ⁴⁸.

Răspândirea operelor compozitorului decedat prematur a constituit o grijă permanentă a Reuniunii Muzical-Dramatice "Ciprian Porumbescu" din Suceava, pe lângă familie. Ea a împrumutat partituri pentru alte societăți culturale, care au solicitat acest lucru. În iunie 1936 Reuniunea se adresează lui Liviu Rebreanu, președintele Radiodifuziunii Române, cu rugămintea acceptată de a se introduce *Rapsodia Română* a lui Ciprian Porumbescu în repertoriul permanent al postului de radio București ⁴⁹. Corul mixt și orchestra Școlii Normale din Arad, dirijor fiind profesorul Ion Lipovan, au prezentat pe scena teatrului din localitate, în mai multe rânduri, opereta *Crai Nou* în anul școlar 1939-1940. Din distribuție s-au remarcat tenorul Mircea Emandi de la Opera din Timișoara, învățătorul Sieber Mihai - vioara întâi și profesorul Făgeanu Ion la flaut ⁵⁰.

La Timișoara, în cadrul manifestărilor străjerești din zilele de 27 și 30 martie 1939, s-a reprezentat opereta *Crai Nou* de către corul liceelor Constantin Diaconovici-Loga și Carmen Sylva, de sub conducerea profesorului Tiberiu Alexandru. A fost o afirmare artistică reușită. Publicul a fost impresionat și uimit de orchestra elevilor, care a fost ireproșabilă. Dintre soliști s-a remarcat elevul Liviu Olariu din clasa a VII-a în rolul Ispravnicului, un tânăr talentat care a întreținut buna dispoziție a publicului. Eleva Zamfira Ceofec s-a remarcat în rolul Dochitei, de asemenea eleva Astra Orzescu. S-a efectuat și un turneu la Oravița ⁵¹.

În anul 1943 Reuniunea Muzical-Dramatică din Suceava și Societatea Muzicală "Armonia" din Cernăuți au organizat un festival cu ocazia celei de-a 40-a aniversări a Reuniunii. Programul a cuprins numai lucrări ale compozitorului, printre care: *Pe-al nostru steag*, *Cât e țara românească*, *Potpuriu de cântece naționale*, *Rapsodia Română*, *Potpuriu din Crai Nou*, *Cântec de primăvară*, *Tricolorul* și altele. Cuvântul festiv a fost rostit de profesorul Ștefan Pavelescu ⁵².

La Caransebeș, opereta *Crai Nou* a fost prezentată de trei ori, în anii 1914, 1944 și 1951. La 26 februarie 1944 și la 27 mai 1944 s-a organizat un

47. C. Porumbescu. *Studii*, p. 103.

48. I. Crișan, *op. cit.*, p. 21.

49. *Analele Bucovinei*, III, nr. 1/1996, p. 33-34.

50. C. Porumbescu. *Studii*, p. 103.

51. *Ibidem*, p. 104.

52. *Răsunetul*, XIII, nr. 22/27 mai 1934, p. 2.

concert cu opereta *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu, dirijor fiind căpitanul I. Manole. Cuvântul introductiv a fost rostit de profesorul Victor Morariu, care a arătat că "*opereta la Caransebeș și Lugoj înseamnă Bucovina în Banat, legat prin generalul Seracin și alții*". Concertul a avut un deosebit succes, atât moral, cât și material ⁵³.

În perioada postbelică, viața culturală a cunoscut noi imbolduri. În 1947 a luat ființă la Suceava Ansamblul de Cântece și Dansuri "Ciprian Porumbescu", care în 1948 fuzionează cu Reuniunea Muzical-Dramatică din aceeași localitate. Cu această ocazie s-a montat din nou opereta *Crai Nou*. Opereta a mai fost prezentată la Lugoj în 1947 de Corul Ion Vidu, dirijat de Dimitrie Stan, având ca regizor pe Dora Stan. Ateneul Popular din Caransebeș a prezentat la sediu, precum și la căminul cultural din comuna Marga, la 16 octombrie 1951, opereta *Crai Nou*, dirijor fiind Iosif Palik și regizor M. Albulescu, având printre interpreți pe profesorul Dimitrie Popa ⁵⁴.

În anul 1953 s-a sărbătorit centenarul nașterii compozitorului. Printr-o Hotărâre a Consiliului de Miniștri din 13 octombrie 1953 s-a constituit un Comitet Național Jubiliar, care a decis ca în perioada 14 octombrie - 1 noiembrie 1953 să se organizeze la ateneele populare și cluburi adunări festive și festivaluri artistice dedicate compozitorului. La 22 octombrie 1953 s-a ținut la Ateneul Român din București adunarea festivă, cu care ocazie a vorbit Ion Chirescu despre compozitor și s-a prezentat un program artistic de excepție de către ansamblul de cântece și dansuri al armatei și artiști de la operă și teatrele bucureștene. Muzicologul Viorel Cosma, în articolul *Contribuții la studiul operei lui Ciprian Porumbescu* îl situează alături "*de Eminescu, Creangă, Grigorescu, Andreescu și alții*" ⁵⁵. Opereta a mai fost prezentată de școlile populare de artă din Sibiu în 1955 și Craiova în 1957. Clubul Minier Anina, în cadrul Cercului de Operetă a prezentat în 1967 *Crai Nou*, sub conducerea muzicală a profesorului P. Sârbu și regia artistică a dr. Doru Drăgan, rolul Leonaș fiind interpretat de Doru Drăgan, iar coregrafia a fost asigurată de profesorul V. Toma ⁵⁶.

Ansamblul artistic al Liceului Pedagogic "Eftimie Murgu" din Timișoara a organizat un spectacol artistic-muzical la Casa de Cultură din Caransebeș la 2 mai 1977, sub conducerea muzicală a profesorului Pavel Romanițan, având în program selecțiuni pentru cor, soliști și orchestră din opereta *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu ⁵⁷. Cu ocazia manifestărilor ansamblului artistic "Ciprian Porumbescu" din Suceava, în zilele de 9-11 decembrie 1983 s-au organizat un simpozion cu participarea Ninei Cionca și a lui Paul Leu. Cu această ocazie a avut loc premiera de gală a operetei *Crai Nou* în interpretarea ansamblului artistic și a unui grup de colaboratori suceveni, precum și un spectacol muzical-coregrafic și folcloric, prezentat de ansamblul artistic și solista Sofia Vicoveanca ⁵⁸.

53. Informație de la profesorul pensionar I. Făgeanu din Reșița.

54. **C. Porumbescu. Studii**, p 105.

55. **Analele Bucovinei**, III, nr. 1/1996, p. 37-39.

56. Programul și afișul Clubului Minier Anina.

57. Afișul Casei de Cultură din Caransebeș.

58. Programul manifestărilor ansamblului artistic "C. Porumbescu" din Suceava, 9-11 decembrie 1983.

La Ateneul Român din București a avut loc, la 21 iunie 1983, un concert omagial organizat de Consiliul Culturii cu ocazia comemorării unui secol de la moartea lui Ciprian Porumbescu. Personalitatea și creația compozitorului au fost evocate de profesorul N. Călinoiu, rectorul Conservatorului de Muzică. Orchestra simfonică și corul Filarmonicii George Enescu, dirijate de M. Brediceanu, au interpretat lucrări valoroase din creația marelui compozitor, precum și piese dedicate memoriei sale. Concertul s-a bucurat de un deosebit succes ⁵⁹. Cu acest prilej, la Brașov, în cadrul Muzeului Primei Școli Românești din Șchei s-a deschis expoziția memorială Ciprian Porumbescu, iar în fața Liceului Andrei Șaguna s-a dezvelit bustul compozitorului. Astfel de manifestări au avut loc și în alte localități din țară, iar corul Patriarhiei din București a cântat dintotdeauna muzica religioasă a compozitorului.

În amintirea lui s-a introdus la Suceava concursul de interpretare instrumentală "Ciprian Porumbescu", dotat cu marele premiu Lira de Aur, începând cu anul 1972, iar din 1978 se desfășoară Festivalul coral interjudețean Ciprian Porumbescu, o dată la doi ani. Conservatorul de Muzică din București a purtat numele său până în anul 1990, iar din 1977 *Tricolorul* a devenit imnul de stat al țării, cu text adaptat până în 1990. Alături de corurile laice, contribuția semnificativă pentru patrimoniul cultural național al compozitorului este opereta *Crai Nou*. Teatrul liric de amatori de la sfârșitul secolului XIX n-a cunoscut un succes asemănător, trecând de la Brașov la Oravița, apoi la Cernăuți și București, opereta s-a bucurat de un adevărat triumf. Muzicile militare i-au asigurat o largă popularitate.

Aniversarea unui secol de la nașterea compozitorului, în 1953, a fost un prilej pentru a fi reconsiderat și valorificat. Numeroase adunări festive, concerte, studii etc. i-au popularizat viața și opera. S-a editat un timbru comemorativ, precum și două monografii, s-a turnat un film, s-a pus o placă comemorativă la Stupca, iar Teatrul de Operetă din București a reprezentat cu succes opereta *Lăsați-mă să cânt* de Gherase Dendrino, al cărui erou principal este compozitorul. Criticul de artă Rodica-Dana Pop apreciază opera sa în felul următor: "*Compozitorul Ciprian Porumbescu a contribuit la formarea educației patriotice a multor generații, nu numai prin avântatele piese corale sau prin cunoscuta-i operetă Crai Nou, ci și prin ... compozițiile pe care le-a dedicat pianului*". Este regretabilă și nedreaptă marginalizarea compozitorului după Revoluția din Decembrie 1989.

În concluzie, opereta *Crai Nou* a lui Ciprian Porumbescu s-a prezentat timp de peste un secol, între anii 1882 - 1885, în 33 localități din țară, din aproape toate provinciile istorice românești, în toate orașele mari din Banat și Bucovina, în 107 reprezentații bine apreciate de public. S-a prezentat și în afara granițelor țării, la Biserica Albă, în Banatul sârbesc și la Viena, precum și în unele sate: Bistra, Marga etc. Exemplul de patriotism pentru generațiile de azi și de mâine, viața și opera lui Ciprian Porumbescu înscriu o pagină luminoasă în istoria culturală a poporului român.

59. **Scînteia**, 22 iunie 1983, p. 4.

ANEXA

**Reprezentarea operetei *Crai nou* de Ciprian Porumbescu
în Banat, Bucovina și în țară**

Nr. crt.	Locul	Data	Dirijor sau regizor	Observații
1.	Brașov	12.II.1882	C. Porumbescu	Sala mare a gimnaziului
		13.II.1882	"	"
		3.III.1882	"	"
		15.VIII.1883	"	Congr. Asociației-Sala "Reduta"
2.	Biserica Albă	VIII.1883	D. Jaschick	
3.	Oravița	24.XII.1888	Fr. Zeh	Teatrul Vechi (3 reprez.)
		7.I.1889	"	
		17.IX.1889	"	
4.	Lugoj	15.V.1891	Wilhelm Schwach	Teatrul Orășnesc (7 reprez.)
		18.V.1891		
		21.V.1891		
5.	Biserica Albă	31.XII.1891		Societatea Armonia
6.	Cernăuți	24.IV.1898	A. Koller	Teatrul Orășnesc
		28.IV.1898	"	
		26.IV.1899		
		30.V.1899		
7.	Oravița	30.IX.1900		Teatrul Vechi
8.	București	X.1900		Societatea Carmen
9.	Agnita	30.V.1903		
10.	Bistra	14.I.1904		
11.	Lugoj	12.IV.1904	I. Vidu - V. Branisce	Teatrul Orășnesc
		13.IV.1904	"	
12.	București	7.IV.1904		
13.	Reșița Montană	24.V.1908	V. Petrovici	
14.	Sibiu	2.VI.1908	A. Bena - I. Enescu	Teatrul Orășnesc
		3.VI.1908	"	
		5.VI.1908	"	
15.	Lugoj	25.V.1908	I. Vidu	Hotel Concordia
16.	Bistrița	7.VI.1908		
17.	Oravița	21.VI.1908	Gh. Dragoescu	Grădina de Tir
18.	Turnu Măgurele	VI.1908		Cercul Alex. Depărățeanu
19.	Sibiu	15.VI.1908	I. Enescu	
		16.VI.1908	"	
		18.VI.1908	"	
20.	Craiova	19.VI.1908		Societatea Muzicală Hora
21.	București	28.IV.1908		
22.	Viena	1908		Societatea România Jună
23.	Cernăuți	7.VI.1909		Societatea Junimea
		8.VI.1909		
24.	Caransebeș	13.IV.1914	A. Sequens	Pomul Verde
		14.IV.1914	"	

Nr. crt.	Locul	Data	Dirijor sau regizor	Observații
25.	București	5.V.1920 1921		Teatrul Național Societatea Cântarea României
26.	Suceava Gr. Pantazie	19.III.1922 A. Reuniunea Muzical-Dramatică C. Porumbescu 20.III.1922 “ 21.III.1922 “		Karnett -
27.	Caransebeș	21.I.1923	P. Bancea - Gh. Baba	Sala de gimnastică a liceului
28.	Suceava	10.VI.1923		
29.	Vatra Dornei	15.VII.1923		
30.	Anina	23.V.1926 13.VI.1926 “ 30.VI.1926 “	C. Chodora - D. Vilmoș	
31.	Oravița	21.III.1926		Teatrul Școlar
32.	Cluj	X.1927		Teatrul Național
33.	Anina	9.V.1928		
34.	Suceava	18.XII.1928	A. Karnett	
35.	Cluj	5.V.1928		
36.	Reșița	1932	V. Petrovici - P. Bârnau	
37.	Suceava	1933		
38.	Lugoj	19.V.1934 21.V.1934 “	I. Bacău	11 reprezentații Societatea Corală Lira
39.	Timișoara	1936 27.III.1939 30.III.1939 “	Surlașiu T. Alexandru	Teatrul Orășnesc Liceul C.D.Loga
40.	Arad	1939	I. Lipovan	Teatrul Orășnesc
41.	Oravița	1939	T. Alexandru	
42.	Anina	3.VII.1937		
43.	Caransebeș	26.II.1944 27.II.1944 “	I. Manole	
44.	Lugoj	1947	D. Stan - D. Stan	
45.	Oravița	14-15.III.1947		Oct. Itu
46.	Suceava	1947		13 reprezentații
47.	Caransebeș	1951	I. Palik - M. Albulescu	
48.	Marga	16.X.1951	“	
49.	Sibiu	28.III.1954		Școala populară de Artă
50.	Craiova	1957		“
51.	Râmnicu Vâlcea	19.VIII.1961		
52.	Anina	1967	P. Sârbu - D. Drăgan	Clubul Minier
53.	Suceava	11.XII.1983	D. Sârbu	
54.	Cernăuți	8.IV.1995		Nu s-a ținut

Opereta a mai fost reprezentată la: Câmpulung, Rădăuți, Botoșani, Turnu Severin, Satu Mare, Turda etc., dar nu deținem date despre spectacolele respective.

**LA DIFFUSION DE L'OPÈRETTE "CRAI NOU" DE CIPRIAN PORUMBESCU
EN BANAT ET EN ROUMANIE
(Résumé)**

L'opèrette "Crai Nou" a été créée à Braşov, par le compositeur C. Porumbescu, en février 1882, en 2 actes, d'après un livret de Vasile Alecsandri. Le sujet de cette opèrette a comme source d'inspiration le village moldave; l'action se passe en 1851, se basant sur une ancienne légende populaire. Le contenu populaire de la musique du compositeur explique la présentation de l'opèrette en Transylvannie, en Banat et en Bucovine et, depuis 1934, en Roumanie aussi.

On a présenté l'operette pendant plus d'un siècle, entre 1882 – 1983, en 33 localités (villes et villages), en 107 représentations, bien appréciées par le public. L'operette "Crai Nou" a été présentée à l'étranger aussi, prouvant que l'oeuvre de C. Porumbescu constitue une page brillante de la culture du peuple roumain.

UN DISCURS ELECTORAL DIN 1906

CARMEN ALBERT

Este sigur că într-o evaluare a istoriografiei românești din Banat dr. Ioan Sirbu ar ocupa unul din locurile cele mai înalte, în ciuda faptului că a scris numai două cărți¹ și niciuna nu are ca obiect de cercetare provincia natală. Temeinicia este prima lor calitate și ea s-a verificat în cea mai severă confruntare posibilă, cea a timpului. Întreaga construcție istoriografică este însă profund bănățeană, de la metoda îndatorată pozitivismului german, la stilul direct, neocolit al exprimării dar și la modestia evidentă deopotrivă în întreg și în părți, o anume sfială a "*celui de peste munți*" poposit o clipă acolo unde răsărea "*soarele tuturor românilor*", la București. A fost incapabil să lupte cu mediocritatea care nu o dată a strâns cercul în jurul său.

Lipsește și astăzi o monografie care să-și propună o amănunțită cercetare a vieții și scrierilor sale cu toate că interesul pentru personalitatea sa s-a concretizat în studii destul de numeroase. Le vom cita însă, pentru a nu reconstitui liste bibliografice, doar pe cele care au relație directă cu studiul de față. Motivele absenței atât de meritatei monografii sunt multiple și primul poate fi invocat drumul dificil spre maturitate al istoriografiei bănățene care nu a beneficiat de mediul academic, de o catedră universitară sau institut de specialitate, la care am mai putea adăuga unul, penuria documentară. Dr. Ioan Sirbu a lăsat puține urme, a fost o persoană modestă. Imaginea sa a rămas în memoria colectivă a locului tocmai prin această trăsătură. Oamenii l-au prețuit pentru devotamentul său dedicat lumii din care a provenit, aceea a grănicerilor almăjeni, dar și pentru anvergura sa intelectuală pe care o simțeau totuși nepotrivită vetrei unui sat. Și astăzi, în orice sat din Valea Almăjului, oamenii îl pomenesc cu respect și întotdeauna cu titlul său științific, "*Dr. Ioan Sirbu*"!

A fost, probabil, cel mai clar exemplu al unei existențe dusă după principiile propovăduite în "*Semănătorul*" coordonat de Nicolae Iorga. Un mare cărturar care s-a întors în mijlocul țăranilor pentru a lumina satele, pentru a le fi reazem și sfătuitor. Și tocmai Iorga a fost cel care, după un important sprijin inițial, va rosti cuvintele cele mai dureroase la adresa lui Sirbu. Nu a ezitat să sugereze că ar fi fost de origine slavă așa cum îl arată numele ("*ochi verzi, vicieni, de slav*")². Se știe acum că familia Sârbu se

1. I. Sirbu, **Mateiu-Vodă Basarabăs auswärtige Beziehungen 1632-1654 (Zur Geschichte des europäischen Orients)**, Leipzig, 1899 ; I. Sirbu, **Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești. Răzmirițile și politica lui din afară (dimpună cu întâmplările atingătoare din țările vecine)**, vol. I, București, 1905; vol II, partea I, București, 1907.

2. N. Iorga, **O viață de om așa cum a fost**, București, 1984, p. 229.

numea astfel fiindcă provenea din românii timoceni, venea adică din "Serbia"³. A fost aceasta numai una din dezamăgirile istoricului rămas în satul natal, poate cea mai dureroasă dar nu singura. Nici activitatea sa politică nu l-a scutit de necazuri.

Înainte de marea unire din 1918 la care a avut o contribuție remarcabilă a fost angajat politic în Partidul Național Român. Nu avea șanse de a fi ales dat fiind metodele practice în imperiul dualist dar era conștient că cel mai important lucru era exercițiul electoral, conștientizarea, familiarizarea românilor cu noile forme de acțiune politică. El și alții au făcut atunci o adevărată pedagogie politică, aspect pe care istoriografia noastră este dator să-l pună în lumină recitind din această perspectivă întreaga documentație. Grație unui fond recent descoperit suntem în măsură să cunoaștem termenii discursului electoral al lui Ion Sirbu. S-a păstrat ciorna unui astfel de discurs⁴ din păcate nedatată. Totuși din context rezultă clar că fusese redactată în primăvara anului 1906 când a fost numit candidat la alegeri pentru cercul Caransebeș din partea Partidului Național Român împotriva guvernamentalului, celebru și el, primar al Caransebeșului, Constantin Burdia. Discursul începe prin a evoca disciplina de care dăduseră dovadă oamenii din Granița în confruntările electorale anterioare. La adunări au venit în număr mare și au avut tot timpul grijă să nu se lase provocați. Cu acest prilej enumeră numele câtorva lideri naționali români. Lucrul nu era întâmplător. Sirbu știa că țărani personalizează extrem de puternic mișcarea politică. Ideile erau legate de numele și de chipul unei anume persoane, a unui lider. Imaginea avea greutate mai mare decât programul⁵. Țărani nu luau în calcul ideologia ci persoana de încredere, conducătorul. Este o chestiune de mentalitate care nu putea fi ignorată și în ceea ce-l privește pe Sirbu, nici nu a fost: *"Cățiva reprezentanți din partidul nostru național românesc, prea vrednicul fost deputat dietal și președinte al Clubului naționaliștilor, Dr. Mihalyi, fostul deputat proto-popul Damian și redactorul "Poporului român", d-l Birăuț au făcut întâi încercarea când s-a chemat acolo, în Bozovici, la o adunare pentru a lumina poporul nostru asupra trebilor noastre românești. Mi-a părut rău de tot că n-am putut fi atunci cu ei în fața voastră. Mă aflam în București în acel moment. Ei au ajuns și în granița noastră până la Bozovici unde au ținut o adunare. Și proba lor a avut izbândă strălucită. Acolo a-ți venit în număr mare și i-ați ascultat cu bucurie, Adunarea voastră a fost cea mai strălucită din câte au ținut ei, deputații de atunci. Mi-a spus-o, cu ochi umezi, însuși domnul Mihalyi când ni-am întâlnit câteva zile în urmă. Proba am venit s-o fac eu acum pretutindeni. Acum, fraților, a sosit ceasul*

3. V. Leu, **Banatul între arhaic și modern. Mentalități în veacul Luminilor**, Reșița, 1993, p. 87. Este publicată o însemnare veche păstrată la Rudăria în care s-a reconstituit genealogia istoricului bănățean. Ea a fost pusă la dispoziția lui V. Leu de profesorul Vasile Nemiș din această localitate, unul din cei mai buni cunosători ai vieții lui Ioan Sirbu.

4. Acest document pe care îl vom cita **Discursul...** ne-a fost pus la dispoziție de colegul V. Leu fapt pentru care îi aducem cuvenitele mulțumiri.

5. Asupra acestei chestiuni vezi V. Leu, **Modernizare și imobilism. Sate și oameni din Banat la începutul veacului XX în documente memorialistice**, Reșița, 1998, p. 33-38.

să vedem dacă n-ați venit atunci numai la paradă, dacă n-ați venit numai cum v-ați dus la joc”⁶

Este limpede, din cele de mai sus, buna cunoaștere pe care o avea Sirbu nu numai asupra artei oratorice dar și a mentalității grănicerești, a țăranilor bănățeni de la începutul veacului XX. Buna purtare este un lucru demn de toată lauda ! Etosul central-european al învățării, al respectului pentru învățarea bunei purtări propovăduit în manualele școlare din Banat de la Lumini până în clipa la care se petreceau evenimentele, era un bun comun, un câștig pe care se putea miza. Dar buna purtare trebuie scoasă în evidență ca un merit și Sirbu o accentuează. Solidaritatea este o altă idee pe care se mizează și care trebuia cultivată. Grupului electoral almăjean i se sugerează insistent că face parte dintr-o colectivitate mai mare, că interesele sale depășesc spațiul strict local și că aceste interese trebuie avute în vedere atunci când se ia decizia votului. Această solidaritate este una națională, ea se exprimă prin solidaritatea românilor și prin solidaritatea cu liderii lor. Partidul din partea căruia candidează Sârbu are câteva atribute clare: el este “*național*”, “*românesc*” și deci “*al nostru*”. Treburile asupra cărora oamenii trebuie să se lumineze au aceleași atribute: sunt “*trebile noastre*”, sunt “*românești*” așa cum și spațiul se identifică posesiv și identitar “*granița noastră*”.

Discursul este construit pe o știință aparte, care valorifică buna cunoaștere a mentalului rural dar a unuia specific totuși, a unui mental modelat de rigoarea administrației militare imperiale vreme de mai bine de un veac. Ideea de disciplină, de ordin era vie și în acest sens ea este valorizată. Sirbu începe prin a spune că a fost desemnat în candidatură de o instanță superioară și el, ca un om disciplinat, a acceptat-o conștient că într-o ierarhie trebuie să te supui, că faci parte din sistem și că trebuie să acționezi subordonându-te interesului comun. Direct sau aluziv acestea par a fi criteriile pe care și-a fundamentat introducerea: “*Fraților, nu sunt nici 10 zile de când Comitetul Central al partidului ns. naț.rom. mi-a pus întrebarea dacă primesc candidatura cercului Caransebeș. Și abea s-au împlinit cinci zile de când număr mare de popor și cărturari din acest cerc, câți s-au putut aduna în acest timp la Caransebeș și la Bozovici, au primit și ei cu căldură recomandarea Comitetului Central și m-au rugat ca din însărcinarea tuturor să plec și să desfășor mândrul nostru steag național în acest cerc. Am primit încredințarea Comitetului partidului nostru român și a fruntașilor noștri de aici, din cercul Caransebeș cu adâncă mișcare a sufletului, am primit-o cu drag și fără șovăire*”⁷. Imaginea pare mai de grabă începutul unei campanii militare. E vorba de steag, de angajament, de lipsa oricărei îndoieli, întocmai ca un soldat și grănicerii, se știe, fuseseră un popor de soldați. Oarecum în aceiași termeni prezintă faptele și “*Foaia Diecezană*”, publicația episcopiei din Caransebeș . Sirbu a fost solicitat să accepte candidatura și s-a supus . În acele momente el scria la monografia lui Mihai Viteazul sperând s-o termine la Rudăria dar a lăsat totul la o parte atunci când a fost chemat: “*Aici, la masa de lucru, între cărți și teancuri de notițe, l-a aflat întrebarea telegrafică a Comitetului central al*

6. Discursul..., p.1

7. Ibidem, p. 2.

partidului nostru național, dacă primește candidatura cercului Caransebeș. La aceasta dânsul a răspuns cum trebuia să răspundă un român cu inimă caldă ca a sa: Primesc. Căci avea încredere în poporul graniței, încredere pe care noi mai toți o pierdusem. Și urma a arătat cât de bine a înțeles el simțământul ce stăpânea sufletul acestui popor amărât din graniță pe care l'a trezit la nouă viață spre fala noastră și spre unirea tuturor." Exista, crede autorul acestui articol, un precedent pe care l-a urmat istoricul din Rudăria, chiar al uni consătean al său, "Generalul Doda, și el din Rudăria, iubia foarte pe studentul Sirbu. Și astăzi îl poate privi mângaiat din ceruri..."⁸ I se cerea un efort maxim. Campania era scurtă și Sirbu trebuia să străbată întreaga circumscripție electorală. S-a păstrat orarul întrunirilor publice la care a luat parte și el este extrem de dens pentru un candidat care nu beneficia de logistica unei stăpâniri ce îi era ostilă. Nu era un om cu avere dar angajamentul său a fost total "De deputat național român în dieta țării – scrie "Foaia Diecezenă" – este candidat d-l Dr. Ioan Sirbu din Rudăria. Domnul Ioan Sirbu, care a primit candidarea își va ținea vorbirea de program în adunările ce vor avea loc: Marți la 11/24 Aprilie în Bozoviciu, Mercuri în 12/25 Aprilie în Mehadica, Joi la 13/26 Aprilie în Caransebeș, Vineri 14/27 Aprilie în Teregova, Sâmbătă la 15/28 Aprilie în Mehadia". Un ritm cu adevărat epuizant ! Din cele cinci adunări doar una se desfășura într-un oraș, la Caransebeș, centrul Graniței, fostul sediu al comandamentului de regiment. Discursul lui Sirbu trebuia totuși structurat plecând de la premisa că majoritatea alegătorilor săi erau țărani. Lucrurile se leagă și în conținutul lor nu doar în formă. Principala chestiune pentru care dieta a fost dizolvată și convocate alegeri era, aparent, una militară dar în realitate cu mult mai vastă. Miza era de anvergură. Dar cum să explici asta unor țărani care se confruntau cu politica numai în cursul campaniilor electorale sau mai ales în cursul campaniilor ? (În rest politica era mai ales treaba domnilor de la orașe).

Discursul lui Ion Sirbu știe ce să spună unor cătane pentru care nu o dată solidaritatea cu împăratul a fost singurul sprijin. Mitul "bunului împărat" avea aici o consistență aparte, era încă viu, condiție de neignorat. Chestiunile militare stârneau un interes cu totul aparte în Graniță și pentru a-și argumenta punctul de vedere tocmai la o astfel de problemă apelează Ioan Sirbu¹⁰. Împăratul, subliniază candidatul Graniței, a dizolvat dieta pentru că aceasta l-ar fi pus în primejdie. Împăratul are în fond aceiași inamici, ca și românii, cu atât mai mult deci alegătorii trebuie să susțină candidatura națională. Nu numai că nu se află în contradicție cu împăratul dar chiar sunt convergente. Inamicii sunt comuni: partidele ungurești !

"Fraților, dieta țării din timpul când a-ți ținut adunarea de aici, cu deputații noștrii din Ardeal, s-a spart de mai mult de 2 luni. Majestatea Sa a împrăștiat-o fiindcă nu s-a putut face înțelegere între Majestatea Sa și partidele ungurești care toate se împreunaseră într-o legătură ce-i ziceau "coalțiie". Coalțiia vrea să între

8. **Foaia Diecesană**, Caransebeș, XXI (1906), nr.18

9. **Foaia Diecesană**, Caransebeș, XXI (1906), nr.15

10. Se făcea referire la un edict militar din 17 septembrie 1903 al împăratului Franz Josef I cu referire la indivizibilitatea armatei imperiale.

prea mult în drepturile Miestății Sale, să mai stoarcă din ele. Ea cerea armată națională ungurească căci aceasta și nu alta înseamnă doară limba de comandă ungurească și Majestatea Sa nu li-o putea da pentru că atunci oastea împărăției întregi se slăbia, pentru că atunci toți putem cere oaste cu limba fiecăreii nații și ce s-ar fi ales de o oaste împărțită la comenduire după limbi ? Nu e locul a povesti mai mult aici după aceasta. Destul că dieta a fost împrăștiată cu puterea. Era dreptul Majestății Sale ! După împrăștierea ei coaliția, partidele ungurești de cari v-am spus, a văzut că nu-i bine ce face, că Majestatea Sa poate cârmui țara și fără dietă și că poporul cârmuit astfel o să vadă că e bine și așa, că poate e și mai bine și se vor desvâța de dorința de a mai rămâne după ea, după dietă. Deci acele partide de coaliție s-au supus în punctul de pricină. S-au dus la Majestatea Sa și i-au spus că primesc guvernul dacă li se dă lor. Adecă dacă-i pune pe ei miniștrii și nu mai cer, de rândul asta, oaste națională pentru partea ungurească a monarhiei stăpânite de M.S.”¹¹.

În orice caz este limpede că prin astfel de manifestări partidele ungurești pun în discuție chiar Constituția, care nu este altceva decât contractul semnat în 1867 pe care s-a construit dualismul. Fără a se spune direct se induce totuși ideea unor supuși infideli și vicleni, lipsiți de cuvânt care prin fel de fel de tertipuri vor să înșele și să calce înțelegerea: “*Eară la așa întâmplare că Majestatea Sa să porunciască adunarea recruților, strângerea dărilor și să întărească numai el contractele de negoț încheiate cu alte țări. Iar acestea sunt lucruri care trebuie făcute după dezbaterea lor în dietă. Așa cere constituția țării adecă învoiala încheiată între Majestatea Sa și între căpeteniile nații ungurești la a. 1867, în vremea de mare strâmtoare a Majestății Sale, învoială prin care s-a dat țării dieta întâi și întâi*”¹². Așadar, într-un fragment de câteva rânduri Ion Sârbu reușește să explice lucruri esențiale: ce este o coaliție politică, în ce condiții a acceptat împăratul dualismul (punct inclus ca să se accentueze că nu a fost un act liber consimțit ci făcut “*la strâmtoare*”), care sunt atributele monarhului și ce semnificație poate avea dizolvarea dietei respectiv convocarea la urne a electoratului.

Problema cea mai importantă este lăsată la final. Noua dietă este un prilej de participare politică a românilor. Să nu cumva însă să creadă cineva că este bine să voteze cu candidații guvernamentali crezând că în felul acesta își vor manifesta loialitatea. Slujbașii vor încerca, desigur, să influențeze în sensul interesului lor dar alegătorii români trebuie să conștientizeze că așa nu-și fac decât deservicii. Datoria lor e alta. Să știe alegătorii că este potrivit legii să fie constrânși de slujbași! Și toate acestea într-un discurs care poartă în mod evident și pecetea cunoscutului, tradiționalului legalism bănățean !

“*Pentru dieta de acum, aceasta nouă, sunteți chemați acum să alegeți deputați. Dar ce deputați alegeți ? Se-nțelege, Ministerul și toți slujbașii țării vor zice să alegeți deputați pe placul lor, să alegeți pe cei ce vi-i vor arăta ei cu degetul, deputați cari vor fi legați dinainte să voteze tot ce dânsii propun. Candidații lor și slujbașii lor vă vor spune frumusețel: “Nu vă luptați cu stăpânirea, face-ți cum ei cer că-i vai de capul vostru ! Stăpânirea e tare și vă zdrobește dacă vă împotriviți ei”.*

11. **Discursul...**, p. 3

12. **Ibidem.**

Fraților ! Totdeauna suntem datori să ascultăm de stăpânire și nu e suflare pe pământ mai ascultătoare și mai supusă ca Românul. Numai la o întâmplare suntem de tot slobozi de ascultare, suntem scoși de supt putere stăpânirii: la întâmplarea de orice alegere. Și care alegere e de mai mare însemnătate decât alegerea de deputați dietali ?

Dimpotrivă, la alegeri, stăpânirea și slujbașii ei sunt opriți chiar de a ne îndemna să facem așa și așa ! Credeți Dv. că dacă am fi datori să alegem după cheful alujbașilor țării, a celor mari și mici, de la Ministru și până la cel din urmă, dacă am fi noi datori a le urma sfatul și dorința , atunci s-ar mai fi gândit cineva să facă dietă ?”¹³

Peste tot dr. Ioan Sirbu a fost întâmpinat cu mare însuflețire. Toată suflarea românească, înțelegând rosturile acestei lupte electorale, s-a dunat pentru a-l asculta. La Caransebeș au venit mii de oameni . Și totuși nu a câștigat. Imediat după alegeri “Foaia Diecezană” , părea să anunțe o victorie: *“Alegerea de luni s’a încheiat cu o strălucită victorie morală pentru partidul național român. S’au dat 4377 de voturi. Dr. Ioan Sirbu a primit 2071 curate ca aurul. “S’a schimbat mașina „lumii”. Semnele sunt bune !”¹⁴* În același număr se publica și un articol “De interes general” tot în legătură cu alegerile în care se simțea îngrijorarea. Manevrele autorităților erau cunoscute, existau precedente în care au izbutit să deformeze rezultatele în sensul dorit. Același lucru s-a întâmplat acum în circumscripția Caransebeșului. *“Cu ocaziunea alegerii de deputat din Lunia trecută s’a constatat că o mare parte din oamenii noștri îndreptățiți la vot n’au fost luați în lista alegătorilor și așa au fost respinși de la urnă. Pentru a înconjura pe viitor astfel de lucruri atragem atențiunea preoților și învățătorilor noștri asupra publicațiunii ce urmează.”¹⁵* În continuare se reproduce hotărârea comitetului central al comitatului Caraș-Severin ținută în Lugoj la 18 Aprilie 1906 și care face referire la prevederile legii XXXIII/1874, articolul 41, la legea XV/1899, articolul 146. Era clar însă că alegătorii nu cunoșteau perfect mecanismul electoral extrem de complicat fapt exploatat de autorități. O instruire a electoratului era necesară. Una din probleme era depunerea contestațiilor în cazul celor care nu s-au regăsit pe lista de alegători fapt obișnuit într-un sistem care încerca să se prezinte într-o postură democratică dar care acționa în fond cu orice mijloace pentru a-și impune candidații doriți. Această instruire a publicului românesc din punct de vedere electoral constituie ea însăși un subiect important pentru istoriografia interesată în reconstituirea acțiunii naționale, a luptei politice, a politizării satelor bănățene în general dar din păcate încă ignorat.

Motivul nealegerii lui Sirbu sugerat de “Foaia Diecezenă” este confirmat, câteva decenii mai târziu, într-o însemnare a uneia din surorile sale. Era, în fond, un motiv ce a făcut celebritate alegerilor din monarhia dualistă, a celor din partea stăpânită de Ungaria mai ales: *“Prin 1906 a fost candidat de deputat în contra candidatului ungar, a unui renegat care avea mare trecere la unguri. Și când a văzut că Dr. Sirbu e candidat naționalist contra lui s-a speriat*

13. **Ibidem.**

14. **Foaia Diecezană**, Caransebeș, XXI (1906), nr. 17.

15. **Ibidem .**

că ei știau câtă trecere are el în popor. Ungurii a(u) lucrat cu jandarmi și cu tot felul de apucături, Dr. Sirbu numai cu vorba și cu cinstea ! A fost o alegere ca din povești. Când a văzut rivalu(l) că toată lumea e a lui, el a început cu bătae și tot felu de șicanări dar poporul cinstit tot nu s-a lăsat. Nu-i vorbă, el o perdut că ungurii o adus și morții de a(u) votat Și tot ar fi reușit, cu toate blestămățiile ungurilor dar bărbații lui de încredere li-a vândut peste noapte. Asta s-a știut ! Dar să fiți vzut cum a plecat toată lumea dimineata când s-a auzit că a perdut ! Bătrâni și tineri plângând cu hohot și țărani și intelectuali. A fost ceva nemaipomenit !¹⁶ Nu este însă singura mărturie. Memorialistica lui Valeriu Braniște conducătorul ziarului "Drapelul" din Lugoj, o persoană bine informată deci o confirmă. "Și la alegerile din 1906 am cucerit 18 mandate. Rezultat în definitiv necorespunzător numărului nostru, dar la tot cazul neașteptat de frumos. Lupta ce s-a dat sub conducerea mea în cercul Lugojului a fost grandioasă. Am izbutit cu candidatul nostru, cu protopresbiterul dr. George Popovici. Din cele 7 mandate ale comitatului cucerisem 5. În al 6-lea, la Caransebeș, a reușit prin mișelie Const. Burdia (și aici era majoritatea faptică pentru candidatul național dr. Ioan Sirbu)..."¹⁷.

Multe din punctele de vedere exprimate de dr. Ioan Sirbu acum aproape un veac sunt valabile și astăzi. Discursul său se constituie într-o veritabilă lecție de pedagogie electorală cu atât mai prețioasă cu cât documente de acest fel sunt destul de rare și aproape deloc exploatate științific.

EINE WAHLREDE AUS DEM JAHRE 1906 (Zusammenfassung)

Der Aufsatz analysiert den Inhalt der Wahlreden aus dem ländlichen Teil des Banater Montangebietes am Anfang des 20. Jahrhunderts. Die Wahlreden beinhalteten die politische Botschaft der Nationalen Partei aus Siebenbürgen. Sie war aber so konzipiert daß sie von einem gewissen bäuerlichen Publikum aus der Militärgrenze verstanden wird. Aus dieser Sicht kann diese Wahlrede als eine wichtige Urkunde für die Geschichte der gemeinsamen ländlichen Mentalität aus dem Banater Montangebiet verstanden werden. Dieses Publikum war noch immer empfindlich für die Klischees des Mythos des „guten Kaisers“ was natürlich war für eine seit mehr als einem Jahrhundert militarisierte Region.

16. Document redactat de sora istoricului, Ruța Sirbu, însemnări manuscrite care ne-au fost puse la dispoziție de V. Leu.

17. V. Braniște, **Amintiri din închisoare (Însemnări contimporane și autobiografice)**, Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu, Editie îngrijită și note de Alexandru Porțeanu, București, 1972, p. 430.

ASPECTE DIN ISTORIA CULTURALĂ A ROMÂNILOR DIN BANATUL IUGOSLAV ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

MIRCEA MĂRAN

Prin destrămarea Austro-Ungariei și împărțirea Banatului istoric între Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și România, o parte a populației românești din Banat a intrat în cadrul statului iugoslav nou format. Este vorba despre românii din cele 37 de localități rurale și câteva orașe (Vârșeț, Panciova, Biserica Albă, Cuvin, Becicherecul Mare - azi Zrenianin). Conform recensământului populației din anul 1921, în Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor trăiau 67.000 de locuitori de naționalitate română.

Viața culturală a românilor din partea iugoslavă a Banatului și-a continuat dezvoltarea, începută încă în perioada stăpânirii austro-ungare, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. În numeroase localități populate de românii din Banatul iugoslav, tradiția culturală era puternică. Astfel, în localitatea Coștei, se pun bazele primului cor în anul 1869, la Iancaid (azi Iankov Most) - primul cor bărbătesc a luat naștere în anul 1870, la Satu Nou (Banatsko Novo Selo) - în același an, apoi la Marcovăț în anul 1871 etc. Corurile făceau parte din așa-numitele "*Reuniuni de cântări și citire*", înființate în majoritatea localităților din această zonă până la începutul secolului al XX-lea.

În urma împărțirii Banatului între Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și România (o parte mai mică a Banatului a primit-o și Ungaria), românii rămași în partea iugoslavă a Banatului au cunoscut o perioadă de stagnare în ceea ce privește activitatea culturală, mai ales în primii ani după sfârșitul primului război mondial. Unica formă de activitate culturală în primii ani după războiul mondial o reprezintă programele cultural-artistice, adică așa-numitele "*petreceri*" sau "*serbări*", organizate de societățile culturale satești. Astfel, în localitatea Petrovasâla (azi Vladimirovaț), a fost prezentat un program cultural-artistic pe data de 13/26 ianuarie 1919, pregătit de studenții din localitate. Corul mixt din localitate a prezentat cu această ocazie piesa muzicală "*Coasa*", fiind prezentată și comedia "*Cinel-cinel*" de Vasile Alecsandri.¹ Un program asemănător a avut loc la Petrovasâla și pe data de 19 ianuarie 1921, cu care ocazie a fost prezentată și piesa de teatru "*Grănicerul*". Spectacolul a fost vizionat de 300 de spectatori.² Câteodată, programele cultural-artistice au fost pregătite și de elevii de la școlile primare. Astfel, în localitatea Uzdin, pe data de 6 mai 1920, a avut loc o serbare prezentată de elevii claselor IV-V, sub conducerea învățătorului Valeriu Petcu.³

1. **Opinca**, Vârșeț, nr. 3 din 20 ianuarie/2 februarie 1919, p. 3.

2. Arhiva Parohială Vladimirovaț, Protocolul "Reuniunii corului vocal bisericesc-lumesc".

3. **Familia**, Vladimirovaț, nr. 12 din decembrie 1996, p. 7.

Viața culturală a românilor din Banatul iugoslav primește forme mai organizate începând cu anul 1923, an în care a luat naștere și Partidul Român din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. În luna noiembrie a luat naștere Asociația Culturală a Românilor din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Conform regulamentului, această asociație se angajează pentru „promovarea și ridicarea culturii spirituale, estetice, morale și materiale a locuitorilor de naționalitate română, cetățeni ai Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor.”⁴ Asociația își asumă o serie de sarcini, fără a fi însă în stare să le realizeze, nefiind nici condiții materiale favorabile, dar nici cadre. Anume, marea majoritate a intelectualilor români din localitățile Banatului iugoslav au emigrat în România la începutul anilor 20 ai secolului nostru. Astfel, populația românească din Banatul iugoslav a rămas fără conducători spirituali (cu excepția preoților, care în majoritate au rămas în localitățile lor), ceea ce a dăunat în primul rând dezvoltării culturale a minorității române. În acest fel, nici Asociația Culturală a Românilor din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor nu avea forțe suficiente pentru a-și realiza ceea ce și-a propus, iar, pe lângă aceasta, regulamentele ei nu au fost aprobate de Ministerul Afacerilor Interne, astfel că ea, de fapt, foarte repede și-a încetat activitatea.

În anul 1931 minoritatea română din Banatul iugoslav reușește să-și înființeze, în sfârșit, o asociație culturală în care au fost încadrate majoritatea societăților culturale de la sate. Este vorba despre „Asociația Corurilor și Fanfarelor Române”, a cărei adunare de constituire a avut loc pe data de 30 august 1931 la Alibunar. Președinte al acestei asociații a fost ales preotul Ioan Mităr din Straja, iar în funcția de vicepreședinte preotul Constantin Dimian din Petrovasăla (Vladimirovaț). În aceeași seară a avut loc și o trecere în revistă a corurilor și fanfarelor românești din Banatul iugoslav.⁵

Un fenomen specific în viața culturală românească de aici este înființarea fanfarelor chiar în perioada dintre cele două războaie mondiale. La Coștei exista fanfara încă din anul 1910, pe când în celelalte localități acestea iau naștere în perioada interbelică: la Deliblata în anul 1922, la Vlaicovăț în anul 1925, la Oreșăț în anul 1926, la Marcovăț și Voivodinț în anul 1927 etc.

Una din problemele arzătoare la românii din Banatul iugoslav, în perioada interbelică, era și problema publicațiilor în limba română. În perioada interbelică s-au tipărit puține publicații în limba română, de o importanță mai mare fiind doar săptămânalele „Graiul românesc” din Panciova (1923-1926) și „Nădejdea” din Vârșeț (1927-1944), pe când alte periodice, cum ar fi „Opinca”, „Lumina”, „Democratul”, „Ziarul nostru”, „Foaia poporului român”, „Biruința”, „Graiul strămoșesc” erau de scurtă durată, majoritatea încetându-și apariția deja după câteva numere. Trebuie amintit și „Calendarul poporului” editat de Romulus Roman în perioada anilor 1922-1925, cât și „Calendarul Nădejdea”, care apărea o dată pe an în perioada anilor 1929-1944. Numărul cărților publicate în limba română era și mai mic. Amintim volumul de

4. Gligor Popi, **Românii din Banatul iugoslav 1918-1941**, Timișoara, 1996, p. 186.

5. **Nădejdea**, Vârșeț, nr. 36 din 13 septembrie 1931, p. 3.

6. **Idem**, nr. 38 din 27 septembrie 1931, p. 3.

versuri *“În seri de iarnă”* de Romulus Roman, apărut în anul 1922⁷ (același autor a publicat și câteva manuale școlare în limba română), apoi volumul *“Poezii populare din Banatul iugoslav”*, editat în anul 1939 de Roman Cristea din Glogoni și Traian Mărghiticean din Satu Nou⁸. În toamna anului 1936 a apărut *“Dicționarul româno-sârb”*, întocmit de absolventul la medicină Iosif Frențiu din Uzdin⁹. La populația românească din Banatul iugoslav circulau însă și cărți și publicații de proveniență din România. Amintim aici piesele de teatru țărănești scrise de Nicolae Țințariu, care era originar din localitatea Petrovasâla (Vladimirovaț), dar care a părăsit satul natal în anul 1922, stabilindu-se în localitatea Partoș din România. Piesele sale de teatru (fără valoare literară mai mare), scrise pentru țărani și publicate în general la Casa de editură *“Alexandru Anca”* din Cluj¹⁰, erau foarte populare la românii din Banatul iugoslav în perioada interbelică, fiind deseori jucate în programele organizate prin localitățile bănățene.

Pentru răspândirea cărților în limba română în Banatul iugoslav, un deosebit merit îl are Coriolan Buracu (1888-1964), preot și ofițer, primul director al Palatului Cultural din Turnu Severin, un timp și director al Bibliotecii *“I.G. Bibicescu”* din Turnu Severin. Prin angajarea lui Coriolan Buracu (în perioada interbelică membru activ al Partidului Național Țărănesc), Biblioteca *“I.G. Bibicescu”* din Turnu Severin a trimis un mare număr de cărți în localitățile Banatului iugoslav, menite cititorilor români de acolo. În anul 1929, existau deja 34 de filiale ale Bibliotecii *“I.G. Bibicescu”*, în acele localități în care au fost expediate cărți românești trimise de la biblioteca din Turnu Severin¹¹. Numărul cărților varia de la bibliotecă la bibliotecă, înregistrând o creștere considerabilă în a doua jumătate a anilor 20. Astfel, biblioteca din localitatea Grebenaț, la 1 ianuarie 1928, număra 400 de volume, iar la sfârșitul acestui an - 1275 de volume, numărul cititorilor în acest an fiind de 74. La Grebenaț mai soseau și ziare și reviste din România, cum ar fi *“Universul”*, *“Cuvântul”*, *“Libertatea”*, *“Graiul Românesc”*¹². În localitatea Sân-Mihai (azi Locve), în anul 1926 biblioteca avea 400 de volume, iar în anul 1930 - 901 volume, numărul cititorilor fiind de 140.¹³

Viața culturală la românii din Banatul iugoslav a cunoscut forme noi de organizare în a doua jumătate a anilor 30, prin înființarea asociației *“ASTRA”*. Ideea înființării acestei asociații s-a născut în anii conflictelor politice, adică ai neînțelegerilor dintre puținii intelectuali români, urmat de consecințe negative pentru țărănimea română. Se simțea nevoia să se pună capăt dezbinărilor, să se ajungă la împăcarea celor două grupări în vederea unirii acestora într-o singură mișcare culturală. La 2 martie 1936 a fost adusă o

7. A. Trifu, **Romulus Roman - un vizionar și deschizător de orizonturi**, în **Analele Societății de Limba Română**, Zrenjanin, 3-4, 1972-1973, p. 618.

8. R. Flora, **Folclor literar bănățean**, Panciova, 1975, p. 107.

9. Gligor Popi, **Op.cit.**, p. 219.

10. M. Măran, **Petroviceni de altădată**, Novi Sad, 1996, p. 91-93.

11. N. Chipurici, **Românii din afara României (Documente)**, 1995, p. 139-140.

12. **Ibidem**, p. 138.

13. **Ibidem**, p. 159.

proclamație semnată de preoții Ioan Mităr și Lazăr Cârdu, în care se cheamă intelectualitatea română din Banatul iugoslav la adunarea care va avea loc la Petrovasála pe data de 19 mai 1936. La această adunare a fost adoptat statutul "*Asociației Culturale ASTRA*" și ales Comitetul provizoriu de acțiune. Statutele au fost aprobate de Ministerul Învățământului din Belgrad în septembrie 1936. La 10 decembrie 1936, la Vârșeț a avut loc adunarea de constituire a "*ASTREI*", la care s-a ales conducerea acesteia în felul următor: Ioan Mităr, președinte; Adam Fiștea și Nicolae Măda, vicepreședinți; Lazăr Cârdu, secretar general. "*ASTRA*" și-a propus scopuri și sarcini variate, dar unele dintre acestea au rămas doar pe hârtie, din cauza lipsei de mijloace financiare și de cadre. Activitatea ei s-a limitat la stimularea muncii societăților cultural-artistice (coruri, fanfare) și la organizarea de spectacole. Comitetul Central al "*ASTREI*" supraveghează și conduce întreaga activitate, iar cercurile culturale și despărțămintele (secțiile) execută îndrumările conducerii centrale. Societățile culturale se încadrează în asociația "*ASTRA*", iar la sate se formează cercuri culturale, dintre care primul la Coștei, în luna martie 1937. Dintre manifestările culturale organizate de "*ASTRA*", amintim festivalul organizat pe data de 22 mai 1938, în urma încheierii lucrărilor "*Adunării generale a ASTREI*", care a avut loc la Vârșeț. În program au participat numeroase coruri, fanfare și formații de dansatori, care au prezentat în total 32 de puncte¹⁴. Această manifestare culturală a fost urmărită de peste 4000 de persoane, în majoritate aparținători ai minorității române din satele din împrejurimile Vârșețului. După acest eveniment cultural, activitatea "*ASTREI*" continuă cu mai puțin entuziasm, astfel că, spre sfârșitul perioadei interbelice (anii 1939-1940), cercurile "*ASTREI*" își întrerup activitatea în numeroase localități, pe când în altele activitatea acestora se desfășoară sporadic.

Prin urmare, activitatea culturală a românilor din Banatul iugoslav în perioada interbelică a cunoscut perioade de înflorire, dar și perioade de stagnare, provocate de numeroși factori. În primul rând, asupra nivelului relativ scăzut de activitate culturală a minorității române a influențat faptul că majoritatea aparținătorilor acestei minorități trăiau în mediul rural, unde nu au existat condiții favorabile pentru dezvoltarea culturii. Apoi, numărul mic de intelectuali și neînțelegerile dintre aceștia au pus piedici activității culturale la sate, care deseori era lăsată în mâna țăranilor nu prea pregătiți pentru a conduce astfel de activități. Cu toate acestea, activitatea culturală la sate a reușit să se mențină în întreaga perioadă interbelică, influențând la păstrarea identității naționale a țăranului român. În această lucrare au fost expuse doar unele aspecte ale istoriei culturale a românilor din Banatul iugoslav în perioada interbelică. Cercetările care urmează, împreună cu lucrările deja publicate din acest domeniu, vor crea condiții pentru alcătuirea unei lucrări mai vaste, care ar cuprinde toate aspectele istoriei culturale a minorității române din Banatul iugoslav.

14. *Nădejdea*, nr. 21 din 22 mai 1938, p. 2.

CERTAINS ASPECTS D'ÉVOLUTION DE LA CULTURE CHEZ LES ROUMAINS DU BANAT YOUGOSLAVE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

(Résumé)

Après la perte de la Monarchie Austro-Hongroise et après la division du Banat entre le Royaume des Serbes, Croates et Sloènes et la Roumanie, une partie de la population roumaine du Banat se trouva dans le nouvel état yougoslave. La minorité roumaine vivait dans 37 villages et dans quelques villes du Banat yougoslave. Quant à l'évolution culturelle des Roumains dans ces régions, dans la plupart des agglomérations habitées par la population roumaine, il y avait des associations culturelles et artistiques, déjà fondées aux dernières décennies du XIXe siècle et au début du XXe siècle. Entre-deux-guerres, les Roumains du Banat yougoslave se mirent à organiser une activité culturelle, en fondant, en 1923, Le Parti Roumain dans le Royaume des Serbes, Croates et Sloènes. Cette année, on a fondé aussi *"L'Association Culturelle des Roumains dans le Royaume des Serbes, Croates et Sloènes"*, mais, faute de moyens financiers, d'hommes savants et de reconnaissance du statut de cette association de la part du Ministère de l'Intérieur, son existence était d'une tout à fait courte durée. En 1931 on a fondé à Alibunar *"L'Association des chœurs et fanfares roumains"*. Quant aux publications en roumain, les plus importantes sont les hebdomadaires: *"Graiul românesc"* (*"La Voix Roumaine"*), qui paraissait à Pancevo de 1923 à 1926, et *"Nădejdea"* (*"L'Espoir"*), qui paraissait à Vršac de 1927 à 1944. Il faut mentionner aussi les éditions de Romulus Roman, c'est-à-dire son recueil de poèmes, ses manuels scolaires, de même que quelques almanachs. Dans presque toutes les agglomérations roumaines, il y avait des bibliothèques, le plus souvent munies de livres de la Roumanie, surtout de la Bibliothèque *"I.G. Bibicescu"* de Turnu Severin. La plus importante de toutes les associations culturelles des Roumains du Banat yougoslave, entre-deux-guerres, était l'association *"ASTRA"*, fondée à l'assemblée des intellectuels roumains qui a eu lieu à Vladimirovac, le 19 mars 1936.

POZIȚIA ROMÂNILOR DIN VOIVODINA ȘI EFORTURILE PENTRU CONSERVAREA ETNICĂ

GLIGOR POPI

Românii din Voivodina trăiesc în peste 40 de localități rurale și urbane, în partea de sud și centrală a Banatului sârbesc. Conform recensământului din anul 1921, numărul românilor era aproape 80.000 de suflete. După ultimul recensământ din anul 1991, în Voivodina au rămas doar 38.860 de români.

În noul stat - Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor – format după primul război mondial, situația românilor nu s-a îmbunătățit în comparație cu poziția avută în Austro-Ungaria, când românii - la fel ca și alte minorități - au fost supuși unei politici de oprimare și maghiarizare. Această politică de deznaționalizare și asimilare continuă și în noul stat iugoslav. Faptul acesta, precum și maltratarile frecvente, a determinat emigrarea în Țara-mamă a unui număr mare de intelectuali români din Banatul iugoslav.

Într-o situație tristă au ajuns școlile primare din satele cu populație românească, deoarece au fost numiți învățători sârbi, bulgari, ruși, care nu cunoșteau deloc limba maternă a elevilor. Din cei 105 învățători români care au funcționat în timpul dominației maghiare, au mai rămas în Banatul iugoslav doar 32 de învățători. Situația învățământului s-a ameliorat de-abia după aplicarea Convenției școlare româno-iugoslave din 1933. Școlile profesionale au fost desființate, iar averile bisericesti confiscate.

Poziția românilor din Voivodina s-a agravat îndeosebi în primii ani după delimitarea Banatului. Minoritatea română nu a beneficiat de reforma agrară, nici nu putea participa la alegerile pentru Adunarea Constituantă. Autoritățile iugoslave nu aprobă statutele societăților culturale și pun obstacole în activitatea acestora. Studenților și elevilor care își făceau studiile în România nu li s-au eliberat pașapoarte, fiind nevoiți să treacă ilegal frontiera. De asemenea, organele competente au refuzat să aprobe statutele Asociației studenților români din Banatul iugoslav.

Poziția românilor din Voivodina s-a ameliorat în oarecare măsură după formarea Partidului Român (în februarie 1923), care a reușit - la alegerile parlamentare din martie 1923 - să aibă un reprezentant în parlament, în persoana avocatului dr. Ion Jianu din Alibunar. În luna martie a aceluiași an apare la Panciova săptămânalul "*Graiul românesc*", care militează pentru drepturile românilor și relatează despre unele nedreptăți ale organelor de stat față de români.

După încetarea apariției ziarului "*Graiul românesc*" (în anul 1925), timp de doi ani minoritatea română a rămas fără nici o publicație românească. În aprilie 1927 apare la Vârșeț săptămânalul "*Nădejdea*", care are apariție neîntreruptă până în septembrie 1944.

Eforturi pentru promovarea vieții culturale

Viața culturală devine mai organizată din anul 1923, când societățile culturale și-au reluat activitatea, întreruptă în cursul primului război mondial. În noiembrie 1923 a luat ființă Asociația Culturală a Românilor din Regatul S.C.S., care se angajează pentru dezvoltarea culturii spirituale, estetice și morale a românilor, cetățeni iugoslavi. Asociația își propune drept scop trezirea și întărirea sentimentului național, orientarea și coordonarea întregii activități culturale. Asociația a stimulat munca societăților cultural-artistice din satele cu populație românească.

Viața culturală s-a manifestat prin organizarea de spectacole, serbări culturale cu program compus din cântece corale, piese de teatru, dansuri populare. Nu rareori organele administrative comunale și prim-pretorii interziceau organizarea serbărilor culturale sub motiv că sunt naționaliste.

În perioada interbelică un rol important pentru păstrarea limbii, a credinței, obiceiurilor și identității etnice îl avea Asociația pentru cultura poporului român ("ASTRA"), reînființată în martie 1936 la marea adunare a intelectualilor și a delegaților țărani români din 29 de sate în care trăiesc români. După aprobarea Statutelor, "ASTRA" desfășoară o intensă activitate pe plan cultural, devenind un factor important în viața culturală. Statutele "ASTREI" formulează următoarele scopuri: promovarea culturii poporului român prin editarea publicațiilor literare, științifice, artistice, înființarea căminelor culturale, a bibliotecilor, a societăților muzicale și de cântare, a corurilor și fanfarelor, muzeelor și altor colecții.

Este cert că menținerea și conservarea noastră ca minoritate națională este posibilă doar prin cultură. Numai cultura va putea salva etnia română din Banatul iugoslav. Câtă cultură, atâta conștiință de neam.

În perioada interbelică, purtătorii vieții culturale au fost preoții și învățătorii, care organizează manifestările culturale și diverse acțiuni, având sprijinul țăranilor fruntași din satele românești.

Factorii care contribuie la păstrarea ființei naționale

După al doilea război mondial, în satele bănățene românești avem un număr tot mai mare de intelectuali de diferite categorii: cadre didactice, medici, agronomi, farmaciști, medici veterinari, cărora le revine meritul pentru impulsionearea activității cultural-artistice, pentru apariția publicațiilor periodice locale și alte acțiuni și manifestări. Un rol însemnat revine și presei în limba română: săptămânalul "*Libertatea*", revista pentru literatură, artă și cultură "*Lumina*", programului în limba română a postului de radio și T.V. Novi-Sad, pentru păstrarea limbii, a identității etnice și culturale.

În ultimii ani, mai multe localități fruntașe din Banatul iugoslav au început să publice ziare periodice locale. Pe paginile acestor publicații sunt texte care prezintă aspecte și evenimente din trecutul satelor în care apar aceste ziare, personalități de seamă care au lăsat urme prin activitatea lor, despre obiceiuri rămase de la străbuni și, în general, despre patrimoniul cultural. Fără îndoială, aceste publicații locale contribuie la conservarea etnică, la păstrarea identității naționale și culturale a românilor din Voivodina.

Să amintim doar publicația "*Tibiscus*", care apare lunar la Uzdin, ca organ al Societății Literar-Artistice "*Tibiscus*". Președintele acestei societăți, Vasile Barbu, afirmă că "*întreaga activitate a acestei Societăți este pusă în slujba afirmării valorilor culturale, spirituale românești și a păstrării ființei naționale a românilor din Iugoslavia*".

În procesul de păstrare a identității etnice a minorității române din Voivodina, factorul cultural este cel hotărâtor. De aceea, trebuie în continuare stimulat fenomenul cultural. Anume, prin organizarea de manifestări cultural-artistice în fiecare an: Festivalul de Folclor și Muzică Românească din Voivodina, Zilele de Teatru, Festivalul Copiilor, Festivalul Fanfarelor și alte manifestări și acțiuni culturale.

În ultimii ani au apărut asociații și instituții cu caracter românesc, care stimulează munca pe tărâm cultural și artistic, iar în ultimul timp și în domeniul științific. În anul 1945 a fost întemeiată *Uniunea Culturală a Românilor* - factor important în organizarea vieții culturale, teatrale, în combaterea căsătoriilor premature. În 1962 ia ființă *Societatea de Limba Română din Voivodina*, care este preocupată de cultivarea limbii române, organizarea de sesiuni științifice, cercetarea trecutului istoric și cultural, culegerea de folclor și altele.

Pentru menținerea identității naționale și afirmarea culturii specifice românești, un rol însemnat revine asociațiilor și societăților cultural-artistice. În ultimii ani, viața spirituală s-a îmbogățit prin organizarea de reuniuni științifice, la care oameni de știință, profesori și publiciști prezintă comunicări științifice prin care se ilustrează trecutul istoric și cultural al minorității române din Iugoslavia. În acest domeniu, se afirmă tot mai mult *Societatea (Fundatia) Română de Etnografie și Folclor*, care până în prezent a organizat trei ediții de simpozioane internaționale.

Comunitatea Românilor din Iugoslavia

și ultimele acțiuni întreprinse de această organizație social-culturală

Pentru realizarea drepturilor naționale și culturale ale minorității române din Iugoslavia a fost întemeiată Comunitatea Românilor din Iugoslavia. Bazele acestei organizații au fost puse la Coștei, în noiembrie 1990. Comunitatea s-a constituit cu scopul realizării și protejării drepturilor prevăzute de Constituție și legi cu privire la învățământ, cultură, artă, informații, religie și alte domenii care privesc identitatea românilor din Iugoslavia. C.R.I. reprezintă și apără interesele românilor în fața organelor și organizațiilor din țară și străinătate.

C.R.I. a luat naștere și cu scopul de a păstra specificul etnic al populației românești din Iugoslavia și identitatea națională și culturală. Programul Comunității prevede și păstrarea obiceiurilor și datinilor strămoșești, stimulează activitatea societăților cultural-artistice, înființarea de biblioteci, organizarea de seminare, reuniuni științifice, conferințe, mese rotunde. Sprijină apariția de publicații periodice locale. Prin aceste activități se tinde la conservarea ființei naționale a românilor din Iugoslavia. O sarcină importantă a Comunității este și sprijinirea învățământului în limba română. Are merite pentru

reînființarea școlii cu 8 ani la Barițe (Sân-Ianăș) și a secției pentru învățători, la Vârșet, a Facultății de învățători din Belgrad.

Minoritatea română se confruntă cu problema arzătoare a descreșterii populației. În ultima vreme se înregistrează o reducere accelerată a românilor bănățeni. Cauzele sunt următoarele: natalitatea foarte mică, emigrarea în Apus, căsătoriile mixte și asimilarea. Ca să supraviețuim pe aceste meleaguri, toți factorii menționați au datoria de a stopa acest proces demografic negativ.

Semnarea Protocolului de colaborare

între Comunitatea Românilor din Iugoslavia și Coaliția Voivodinei

La 14 septembrie 1999, la Panciova a fost semnat Protocolul de colaborare între Coaliția Voivodinei și Comunitatea Românilor din Iugoslavia. Printre dezideratele cuprinse în Protocol se menționează și următoarele: *“Noi vom conduce lupta pentru apărarea și avansarea poziției națiunii române în Voivodina și o vom încuraja să fie punte a relațiilor de prietenie dintre Voivodina, Serbia și Iugoslavia cu România”*.

În continuare, se afirmă: *“Noi ne considerăm primele organizații care, cu forțe comune, cu respectul deplin față de însemnătatea deosebită a C.R.I. respectăm și apărăm interesele națiunii române din Voivodina în fața autorităților în Serbia, Iugoslavia, precum și în România.”*

C.R.I. consideră că prin acest Protocol de colaborare s-a făcut un pas înainte în direcția opririi asimilării și menținerii noastre în acest spațiu geografic. Minoritatea română a fost și a rămas loială statului în care trăiește, fiind tolerantă și colaborând cu populația majoritară și celelalte minorități cu care conviețuiesc, dar totodată luptând pentru păstrarea identității naționale.

Un alt moment important din viața românilor din Voivodina este și Declarația de la Slatina Bor, din 30 octombrie 1999. Anume, în ziua de 30 octombrie 1999, la Slatina Bor, în Timoc (Serbia de răsărit) a avut loc Cel de-al doilea Congres al Românilor-Vlahilor din Iugoslavia (M.R.V.I.), la care a fost adoptată hotărârea de constituire a *Coaliției Românilor din Iugoslavia*.

Reprezentanții Mișcării Democrate a Românilor din Serbia și Comunitatea Românilor din Iugoslavia au hotărât, de comun acord, constituirea *“Coaliției Românilor din Serbia, R.F. Iugoslavia, la care pot adera toate organizațiile cu caracter românesc din statul iugoslav. Coaliția va respecta statutul autonom al fiecărei organizații în parte și va reprezenta interesele legitime, constituționale, legale privind dezideratele supreme în fața autorităților de stat și a organismelor internaționale.”*

În Declarație, în continuare, se spun și următoarele: *“Coaliția militează pentru protejarea drepturilor elementare ale românilor din Iugoslavia în domeniile învățământului, cultelor, culturii, mass-media, precum și în alte sectoare de interes comun.”*

Coaliția va reprezenta comunitatea națională română din Iugoslavia în fața autorităților de stat și organismelor internaționale. Coaliția este singurul organism autorizat să reprezinte comunitatea românilor din R.F. Iugoslavia.”

Declarația o semnează Dimitrie Crăciunovici, președintele Mișcării Democratice a Românilor din Serbia, și Ion Cizmaș, președintele Comunității Românilor din Iugoslavia.

Departamentul pentru Relațiile cu Românii de peste Hotare salută formarea Coaliției Românilor din Iugoslavia și o consideră drept singurul partener de dialog pentru afirmarea identității naționale, lingvistice, culturale și religioase a minorității române din R.F. Iugoslavia. Totodată, Departamentul invită toate instituțiile publice și private din țară și comunitățile românești din Occident să sprijine eforturile Coaliției pentru apărarea intereselor românilor din R.F. Iugoslavia.

Departamentul consideră că hotărârea de constituire a Coaliției constituie un prim pas important spre recunoașterea oficială a statutului de minoritate națională a românilor din Serbia de răsărit. Totodată, Departamentul mai apreciază că, în dialogul interguvernamental dintre București și Belgrad, dintre cele două Biserici Ortodoxe surori, se va găsi un răspuns acceptabil la cererile românilor din Serbia de răsărit de a avea limbă română în școală și biserică.

LA POSITION DES ROUMAINS DE VOIVODINE ET LES EFFORTS POUR LA CONSERVATION ETHNIQUE (Résumé)

Les roumains de Voivodine habitent environ 40 localités rurales et urbaines, au sud et au centre du Banat serbe. Conformément au recensement de l'année 1921, le nombre des roumains était à peu près de 80.000. D'après le dernier recensement de 1991 dans toute la Voivodine vivent seulement 38.860 roumains.

Dans le nouvel État - le Royaume des Serbes, Croates et Slovenes - formé après la première guerre mondiale, la situation des roumains ne s'est point améliorée en comparaison avec la situation détenue dans l'empire Austro-Hongrois, quand ceux-ci - également comme d'autres minorités - ont été soumis d'une politique d'oppression et de dénationalisation. Cette politique d'assimilation continue même dans le nouvel état yougoslave. Ce fait, y ajoutant des divers maltraitements, ont déterminé des fréquentes emigrations dans la Pays-mère d'un bon nombre d'intellectuels roumains du Banat yougoslave.

La vie culturelle est devenue plus organisée de l'année 1922, quand les sociétés culturelles ont repris leurs activités, interrompues pendant la première guerre mondiale. Un rôle important pour le sauvegarde de la langue, de la croyance et de l'identité ethnique l'eut l'Association pour la culture du peuple roumain "ASTRA", refondée en mars 1936. Également, la presse d'expression roumaine y joua un rôle important. Les publications comme "Libertatea", "Lumina", le programme roumain du Post local de radio et T.V. de Novi Sad (de l'époque postbelique).

En 1945, on a mis la pierre de fondement de l'Union Culturelle des Roumains, et en 1962 de la Société pour la Langue Roumaine de Voivodine. En novembre 1990 on a mis, à Coștei, les bases de la Communauté des Roumains de Yougoslavie, ayant pour but essentiel la sauvegarde du spécifique ethnique de la population roumaine. Enfin, le 30 octobre 1999, à Slatina Bor, s'est constituée la Coalition des Roumains de Yougoslavie. C'est le seul organisme autorisé à représenter la communauté roumaine de Yougoslavie.

CONTRIBUȚIA INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘANA LA PROGRAMUL PENTRU PREGĂTIREA MATERIALULUI DOCUMENTAR DE INFORMARE ȘI PROPAGANDĂ ÎN VEDEREA CONFERINȚEI DE PACE

CARMEN ALBERT

În preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial Institutul Social Banat-Crișana era deja cunoscut în mediul științific românesc ca o instituție performantă aptă să participe la cele mai importante proiecte ale momentului. Războiul, era evident, nu va ocoli România la adresa căreia s-au formulat deja de mai mult timp revendicări teritoriale din partea unor state revizioniste, în mod direct din partea Ungariei și Bulgariei. De această dată nu mai putea fi vorba de o implicare dictată de pura cunoaștere științifică (așa cum, în realitate niciodată nu a fost) ci de o chestiune gravă care privea însăși apărarea integrității teritoriale a României. Membrii Institutului au fost solicitați să participe în cadrul unui proiect de anvergură națională, la elaborarea unui material destinat utilizării la o viitoare conferință de pace: „...cu toate că ne găseam în plin război, activitatea Institutului nostru nu a încetat deoarece Ministerul Afacerilor Străine ne-a încredințat cu întocmirea unor memorii referitoare la problemele bănățene, memorii necesare Conferinței de pace”¹. Înainte de a începe analiza acestei noi etape în existența și activitatea Institutului, se cuvine să facem câteva precizări. Nu este vorba de o nouă etapă cronologică, o altă secvență temporală oarecare în existența Institutului ci de o nouă fază a maturizării sale ce a urmat acumulărilor anterioare și pe care membrii săi s-au străduit s-o parcurgă achitându-se de sarcinile atribuite cu spirit de organizare și profesionalism. Acest moment, al participării I.S.B.C. la conferința de pace, își definește o semnificație generală-prin importanța și actualitatea problematicii abordate dar și una particulară, evenimentul constituind o provocare și o nouă șansă de afirmare pentru I.S.B.C. de data aceasta, pe tărâmul geopoliticii, al viitorului unei provincii greu încercată în decursul istoriei.

Preocupări pentru destinul Banatului au existat în concepția Institutului și a liderului său, C.Groșorean încă de la început. De fapt una din rațiunile înființării Institutului a fost tocmai asigurarea factorilor de stabilitate și echilibru în plan socio-politic la granița de vest. Studiile publicate de C.Groșorean în Revista I.S.B.C. ca și luările de poziții în cursul dezbatărilor consemnate în presă sau în rapoartele de activitate, însemnări și recenzii, toate converg spre același obiectiv: apărarea graniței de vest. Mai mult decât atât, ideea editării unei reviste a avut și alte motivații decât cele sociologice

1. **Scrisoare C. Groșorean-D.Gusti**, 12 aprilie 1947, apud D.Gusti, **Opere.**, vol.VI, p.66

sau monografice, scopul, mărturisit într-o scrisoare², fiind cel politic: „*anume dându-ne seama de propaganda intens revizionistă, ce mereu viza frontul de est al țării, am urmărit cu atențiune mișcările din Ungaria, constatând că această propagandă se ascunde foarte abil sub perdeaua științifică, difuzând idei-atât la noi în țară cât și în străinătate-defavorabile tezei noastre*”. Aceluiași țel îi este dedicat mare parte din cercetările de teren performate de Institut. Campaniile Belinț(1934) și Sârbova(1935) consacrate depopulării, au fost cercetate nu numai din perspectiva reducerii populației în general ci în speță a celei românești iar Pojejena-de-jos (1938) și Naidăș (1942) menite să clarifice cauzele tendințelor deznaționalizării au avut ca substrat componenta etnică, a sârbizării unei populații românești și așa puțină, cu o suită de efecte nedorite în plan social și național. Evaluările cantitativ-calitative efectuate în cursul operațiunilor de monografiere le-a permis monografiștilor o distincție formală între cele două fenomene, depopulare-deznaționalizare, identice însă prin cauze și determinări. O eventuală, posibilă, criză politico-națională putea fi preîntâmpinată doar prin studiul și aportul profilactic al unor cercetări de anvergură, mergând până în profunzimea acestor realități. Obiectivarea acestui interes-granița de vest-relativ constant pe tot parcursul existenței și evoluției Institutului, s-a asociat pentru prima oară cu ideea unei conferințe de pace în 1934 când s-a avansat ideea contopirii facultății de drept de la Oradea cu cea de la Cluj, din motive financiare. Deși totul s-a produs înaintea primei campanii prin urmare premergător înțelegerii esenței proceselor urmărite, C.Groșorean, surprinde prin relevarea complexității și importanței evenimentului cu repercusiuni predictibile în plan politic, anticipând chiar și unele efecte: „*Desființarea benevolă a unei instituțiuni seculare ar însemna-la o conferință de pace-recunoașterea inexistenței elementului românesc în aceste ținuturi*”³. Aceasta o spunea cu câțiva ani înainte de izbucnirea războiului. Motivele financiare invocate pentru legitimarea acestei acțiuni de contopire putându-se soluționa, propune el, printr-o acțiune inversă. Contopirea facultății de drept de la Cluj cu cea din Oradea⁴, realizându-se deplasarea astfel spre vest, acolo unde se impunea fixarea elementului românesc și nu invers.

Implicarea I.S.B.C. în proiectul inițiat de Ministerul Afacerilor Străine, în 1943, nu era prima acțiune de acest gen. Același minister mai apelase odată la serviciile I.S.B.C. prin Comisia de Studii și Cercetări, pentru o documentare asupra realizărilor românești din Banat în perioada 1918-1940⁵. C.Groșorean relatează acest moment: „*În 1940 am fost chemat la Ministerul Afacerilor Străine, pentru a discuta în comisie, compusă din foști miniștrii și diplomați activi, problemele ce se vor aborda la conferința dela Turnu-Severin între România și Ungaria, urmărind ca problemele bănățene să fie încredințate Institutului Social*

2. Biblioteca Județeană Timiș (în continuare B.J.T.) mss.V, Fond I.S.B.C., **Scrisoare adresată de C.Groșorean unui secretar general dintr-un minister sau altă autoritate** la 18 aprilie 1940, f.1.

3. Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.C.S.A.N.), Fond „Muzeul Județean Reșița“, inv.865/1, **Scrisoare C.Groșorean-D.Gusti**, 24 iunie 1934.

4. **Ibidem**.

5. V.Birou, **Năzuințe și realizări**, Timișoara, f.a., p.VII

*Banat-Crișana*⁶. Materialele trebuiau să demonstreze vechimea și unitatea Banatului precum și necesitatea menținerii frontierelor actuale, scop ce presupunea o documentare riguroasă. Cum era și firesc au fost cooptați și colegii de la filiala Arad, mai precis O. Lupaș căruia C. Grofșorean îi solicită o lucrare sintetizată pentru ca delegația să se orienteze în problemele considerate vitale⁷. Deși răstimpul avut la dispoziție era scurt, sosesc la București rapoartele lui I.Stoia-Udrea și Al.Grozescu, tardiv însă. Soluția dictatului impus guvernului de la București, a făcut inutil apelul la documente⁸. Alături de cei doi referenți menționați s-a numărat și V.Birou care însă și-a publicat raportul, dovedind statistic multiplele realizări din Banat în perioada administrației românești⁹, sursă utilă istoriografiei românești pentru epoca interbelică.

Contactarea I.S.B.C. de către Ministerul Afacerilor Străine, nu a luat prin surprindere. Având în vedere experiența anului 1919¹⁰ și dorind evitarea unei situații similare în noul context internațional, I.S.B.C. a decis întocmirea unui plan de lucru pentru o viitoare conferință de pace care ar fi urmat inevitabil războiului¹¹. Documentul în cauză¹² este anterior chiar tratativelor de la Turnu-Severin¹³ pentru care I.S.B.C. se pregătise să prezinte problemele Banatului. Neavând alte documente doveditoare am putea relaționa cele două elemente doar bazându-ne pe ideea succesiunii temporale: stabilirea locului de întâlnire a delegației româno-maghiare la Turnu-Severin s-a făcut în 11 iulie 1940¹⁴ iar planul de lucru este datat 29 mai 1940. La data întocmirii planului se avea în vedere perspectiva anilor 1940-1941¹⁵, nebănuindu-se precipitarea evenimentelor care vor duce la cedările teritoriale din vara anului 1940 deci neluându-se în calcul posibilitatea unei conferințe de pace mai devreme de anul 1941. Întâmplarea a făcut ca Institutul să fie apelat în

6. Arhiva Muzeului Banatului Montan (în continuare M.B.M.), Fond „C.Grofșorean”, inv.9746, **Memoriu de C.Grofșorean către Baroul Avocațial**, 30 apr.1945.

7. Direcția Județeană a Arhivelor Statului Arad, Fond „Octavian Lupaș”, inv.183, **Scrisoare C.Grofșorean-O.Lupaș**, 7 iulie 1940.

8. „Arbitrajul” de la Viena s-a desfășurat în intervalul 29-20 august 1940 la care s-a dictat României, de către Germania și Italia, cedarea nord-vestului Transilvaniei, Ungariei horticste.

9. V.Birou, **Op.cit.**, p.VII

10. Pentru a exemplifica ne vom limita la a cita după P.Nemoianu, **Bănatu-i fruncea**, Lugoj, 1929, p.14: „Să nu ne mirăm deci, că din cauza extraordinarei hărnicii cu care ne lăudăm în luptele noastre politice, la conferința de pace n-am avut nici cel mai elementar material documentar pe care să-l opunem argumentelor ireale dar bine susținute ale sârbilor”.

11. Deși în acel moment România nu era implicată în război, C.Grofșorean, se gândea deja la viitoarea conferință de pace și la necesitatea unei documentații consistente și convingătoare cu privire la Banat și întreaga graniță de vest.

12. M.B.M., Fond „C.Grofșorean” inv.9773/Dc 38, **Plan de lucru al Institutului Social Banat-Crișana în vederea conferinței de pace**, 29 mai 1940.

13. Tratatativele de la Turnu-Severin s-au desfășurat în intervalul 16-24 august 1940.

14. V.Pop, **Bătălia pentru Ardeal**, București, 1992, p.76.

15. M.B.M., Fond „C.Grofșorean”, inv.9773, **Plan de lucru...**

această chestiune, pentru care avea deja pregătit un plan fără să fie rezultatul unei comenzi oficiale. Conceput încă din aprilie 1940¹⁶, planul de lucru este finalizat în mai 1940 și probabil transpus în practică imediat, altfel nu ar fi fost posibil ca într-un răstimp atât de scurt de la solicitare, rapoartele lui I. Stoia-Udrea și Al. Grozescu să fie deja redactate și trimise la București. Acest document, la care vom face dese referiri, ar fi constituit un instrument de lucru pentru obținerea „unei sintetizări sociografice, monografice și sociologice a evoluției firești aci, dealungul graniței de vest, din nou periclitată, din nou contestată”¹⁷. Tot corespondența ne furnizează informația că materialele consacrate Conferinței de pace, anticipate de C.Groșorean, urmau să fie incluse în volumul ce ar fi fost editat la încheierea cercetărilor de la Bozovici, conferind o notă științifică unor cercetări destinate de altfel activității de propagandă¹⁸. Volumul nu s-a publicat, cercetările din plasa Bozovici, parțial regăsindu-se în paginile Revistei I.S.B.C., nu însă și cele mai multe din studiile destinate Conferinței de pace¹⁹.

Planul de lucru, atât de des menționat și asupra căruia se cuvine să zăbovim, era structurat în două secțiuni. Prima parte schițează direcțiile și soluțiile pentru demonstrarea unității teritoriale care a însemnat mai mult decât un act politic, a coeziunii sociale generată de aceasta precum și apartenența Banatului la Transilvania, de care se simțea istoric legată, a Transilvaniei de România și lărgind cadrele a României de Balcani și Orient, de Roma și Occident. Remarcăm dificultatea sarcinilor de aprofundare a unor probleme de maximă generalitate, pentru ca aceste lucrări să răspundă în mare măsură întrebărilor și să respingă argumentat științific eventualele atacuri din partea celor interesați. Această sarcină dificilă asumată de Institut, asociată cu lipsa unui model, a generat probabil multe frământări la nivelul colectivului angajat la redactarea planului, mai ales pentru C. Groșorean. Era o situație cu care nu se mai confruntaseră. Abordările anterioare erau de tip monografic, menite să surprindă diversitatea realității, cauzalitatea și dinamica fenomenelor din perspectivă reformatoare, acum însă se punea problema supraviețuirii unor teritorii, în granițele firești confirmate de alte conferințe de pace.

Acestui interes național i-a corespuns redactarea acestui plan. Recunoscându-se rolul major al unei documentații științifice în chestiunea păcii, atenția s-a concentrat asupra mecanismelor interne și externe care susțin și au susținut de veacuri societatea românească într-un sistem chiar dacă a fost divizată în provincii istorice. Planul de lucru a fost imaginat ca o succesiune de 11 subteme, la rândul lor divizate prin trimiteri la istorie, economie,

16. B.J.T., mss. V, Fond „I.S.B.C.”, **Scrisoarea lui C.Groșorean** din 18 aprilie 1940.

17. M.B.M., Fond „C.Groșorean” ,inv. 9773, **Plan de lucru....**

18. B.J.T., mss.V, Fond „I.S.B.C.”, **Scrisoare C.Groșorean-Secretar gen (?)**, 18 aprilie 1940.

19. Foarte puține s-au publicat în „Revista I.S.B.C.”, restul rămânând în manuscris și aflate acum în arhivele unor instituții și chiar în colecții particulare. Unele au fost pur și simplu pierdute în vârtejul evenimentelor postbelice.

religie, folclor, muzică, drept, geografie, învățământ, literatură, arhitectură, pe scurt toate compartimentele societății. Din punct de vedere economic era necesar o documentație serioasă pentru a demonstra unitatea economică a Ardealului și a Banatului cu Principatele Române, Balcani, Marea Neagră, Levantul prin prisma relațiilor comerciale și industriale practicate pe căi fluviale și maritime. Lucrurile se puteau nuanța, relevând contactul direct al orașelor ardelenesti cu Occidentul și Orientul prin intermediul gurilor Dunării fără a necesita tranzitul prin Ungaria care oricum practica taxe vamale ce nu încurajau negoțul. Cercetările trebuiau să atingă și problema reprezentărilor religioase, rolul bisericii în politica de independență a Ardealului și Banatului, trei subpuncte enunțând principalele obiective: catolicismul din Banat și Ardeal a venit de la Buda sau Roma? în ce măsură protestantismul din Banat a influențat populația? ortodoxismul, confesiunea majoritară, a venit dinspre Balcani? și cum a permanentizat ea contactul între Principate? Concluzia vine de la sine, în optica lui C.Groșorean: catolicismul a pătruns de la Roma, protestantismul dinspre Germania, Ungariei nerevenindu-i nici un rol. Nu sunt uitați nici sărbii care exercitaseră presiuni asupra Banatului prin componenta confesiunii comune, ortodoxismul. Era important de cercetat astfel rolul bisericii anterior acestui moment. Folclorul trebuia de asemenea exprimat prin unitatea sa, originea bizantină, trasarea liniei evolutive pe baza materialului arheologic și istoric atât pe direcția folclorului textil cât și pe cea a industriei casnice. Aceleași obiective sunt valabile și pentru muzică. Istoria și geografia, puncte majore într-o viitoare discuție cu abordări revendicative, trebuiau să ilustreze dovezi de netăgăduit ale vechimii getodacilor pe teritoriul României, în ciuda faptului că teritoriile românești au fost mai mult sub ocupații străini decât independente și unite, de aici și dificultatea argumentării. Juridic trebuia accentuat o evidență: preeminența dreptului vechi românesc față de codul lui Verböczy precum și caracterul limitat al acestuia din urmă, nereușind să se impună pe întreg spațiul transilvan. Demonstrativ trebuia pusă și relația biserică-școală, rolul avut în propagarea diverselor confesiuni religioase. Cum a influențat catolicismul și protestantismul din Ardeal și Banat învățământul? de unde s-au ivit cele mai multe influențe? De la Roma, Viena sau centrele culturale din Germania? Dacă a influențat Ungaria spiritualitatea și învățământul din Ardeal și Banat și la rândul lor de cine au fost acestea influențate. Nu trebuie uitată evidențierea relațiilor dintre școlile provinciilor românești. La subtemele „Literatură” și „Arhitectură” trebuie precizate și influențele pe coordonatele spiritualității și învățământului. După această sumară caracterizare a primei părți, nu putem să nu remarcăm unele exagerări, prin observațiile făcute care excludeau din capul locului orice relație între spațiul românesc și cel maghiar. Un exemplu îl poate constitui „*problema geografică*” care ar fi destinată să scoată în evidență faptul că armonia reliefului și a formațiunilor geologice din România sunt în dezacord total cu șesul panonian, urmate desigur de deosebiri firești ale florei și faunei deci o incompatibilitate geografică iar un alt exemplu poate și mai elocvent îl constituie „*istoria mineritului*”. Faptul că mineritul, ocupație specifică celor de la munte și

agricultura presupun o viață sedentară și o civilizație mult avansată față de locuitorul de la șes, a păstorilor (panonieni-n.a.) ce le-ar fi determinat acestora o existență nomadă, nestatornică, cu predispoziții spre cucerirea de teritorii. Argumente subțiri după părerea noastră, cunoscut fiind că și în spațiul românesc, păstoritul se includea în structurile ocupaționale de bază, practicându-se deopotrivă alături de agricultură, minerit, negoț etc, același păstorit pendulându-i pe ciobanii români veacuri la rând pe ambele versante ale Carpaților și imprimând un caracter transhumant existenței lor nu și un comportament războinic. Aceste sublinieri aparținând lui C.Groșorean trebuie înțelese din perspectiva unui spirit critic la adresa revizionismului maghiar, spirit ce răzbate din toate polemicile, discuțiile etc dar și a momentului istoric pentru care se încearcă o metodologie de protecție și ripostă față de forțele revanșarde „*cari pretind o nouă rânduială în Europa, însă, pe spinarea unor popoare abia eliberate de sub jugul secular; sub cuvânt că, prin dislocarea monarhiei austro-ungare, s'a produs în Europa-centrală un haos anarhic, deoarece Austro-Ungaria reprezenta o unitate spirituală politică și economică, fiind astfel unica garanție a echilibrului european, apărând aci civilizația apuseană. Ei bine! Această teză falsă vrem să o combatem cu argumente și probe științifice*”²⁰. Previziunile lui C.Groșorean se dovedesc de altfel corecte. Nu peste mult timp, în intervalul 1941-1943 vor apare în ritm alert lucrări exact cu acest scop, anticipat de C.Groșorean, contestarea dreptului românilor asupra Ardealului și Banatului²¹. Dictatul de la Viena era justificat, de pildă, și în lucrarea editată de guvernul maghiar „*Siebenbürgen*”²². Revenind la planul în discuție, prima parte se încheie și cu câteva mențiuni referitoare la sursele financiare modeste avute la dispoziție, ca și cele documentare ce ar putea condiționa eficiența lucrărilor. Această carență se putea compensa apelând la cercetările proprii efectuate în decursul celor 5 campanii care au marcat existența Institutului până în 1940 și care puteau oferi material brut suficient în vederea unor sinteze care să corespundă scopului enunțat.

După acest inventar al modelelor de urmărit și al obiectivelor de demonstrat, secțiunea a doua²³ -de fapt o completare, este prefăcută de câteva considerații privind necesitatea și utilitatea acestui plan după care se dau câteva indicații vizând metodologia de acțiune, o schemă de grupare a problemelor și de cercetare a lor, precum și îndrumări de redactare a materialului, ignorându-se cu bună știință aspectul propagandist și declarativ în favoarea ipostazei științifice și a analizei teoretice pe baza datelor statistico-economice, demografice și social-culturale. Unul din parametrii centrali îl constituia studiul burgheziei minoritare din mediile urban și rural. Analiza s-ar fi oprit la cercetarea dinamicii acestora în structura socio-profesională, tendințele evolutive și

20. M.B.M., Fond „C.Groșorean”, inv.9773, **Plan de lucru...**

21. Este vorba de H.Herrschaft, **Das Banat**, 1942 și N.H.Hockl, **Die Transferierungen und Nationalistenschübe im Banat während des 18.Jahrhunderts**, lucrări pe care nu am reușit să le obținem de la bibliotecile din țară accesibile nouă.

22. C.Groșorean, **Banatul de altă dată și dintotdeauna**, Timișoara, 1946, p.8

23. Extrase din acest document s-au publicat și în D.Gusti, **Op. cit.**, vol.VI, București, 1977, p.59

raporturile cu burghezia autohtonă, pe o durată de timp mai îndelungată oferindu-se posibilitatea unei priviri comparative. Accentul cade însă pe sectorul economic, studiul relațiilor economice între provinciile istorice, pentru care nu existau cercetări științifice riguroase. Totul trebuia bine documentat, argumentat și exprimat aceasta fiind unica armă, crede C. Grofșorean, a unui stat relativ mic pentru descurajarea interesatilor, în speță a ungarilor și sârbilor, ce vor reclama cu siguranță teritoriile. Ne putem explica acum de ce era nevoie de o strategie pentru extragerea din vastul material oferit de istorie, geografie etc dar și de cercetările monografice, a acelor elemente care să poată servi obiectivelor propuse. Dacă membrii Institutului s-au și grăbit să pună în practică cele prevăzute în plan, nu știm, probabil că da, mai ales că a fost urmat de momentul arbitajului de la Viena care a zguduit întreaga conștiință românească mobilizând energiile și catalizând-le spre o ripostă propagandistică. C. Grofșorean este însă optimist, chiar și atunci în 21 august 1940, înaintea arbitajului, când a aflat că proiectul conceput atât de temeinic a devenit inutil, opinând că odată început, demersul de a demonstra o realitate obiectivă, unitatea țării, trebuie continuat: „...orice se va încheia de prezent sub presiunea evenimentelor cu Ungaria, nu poate fi considerat ca ceva definitiv, având în vedere că nu este vorba de un tratat de pace (...) cert este că odată și odată lupta se va termina cu o conferință de pace, unde se vor discuta problemele în mod științific (...) Nu ar fi deci consult, ca să continuăm studiile până în detaliu?”²⁴. Ca atare își urmează propriul îndemn și în anul 1942 i se adresează dr. Gherasim Belciu, șeful serviciului cultural din Timișoara pentru a-l susține în acțiunea sa: „în numărul Septembrie-Octombrie al revistei noastre aș dori să public un studiu despre realizările primăriei la Poiana Mărului, cu toate datele referitoare la cheltuielile, investițiuni, aranjamente, frecvența copiilor, etc apoi o descripție plastică a regiunii (câteva fotografii a regiunii și a clădirilor). Studiul acesta ar fi un document în plus despre realizările românești în cele două decenii de administrație românească”²⁵. Se pare că și ceilalți membri ai Institutului s-au implicat în acest program, de continuare a strădaniei începute, așa cum aflăm dintr-o scrisoare adresată lui C. Rădulescu-Motru: „dela 1940 încoace când s'a ciuntit Ardealul și era gata să se pună și chestia Banatului, Institutul a început să întocmească un vast material documentar în vederea viitoare conferințe de pace, ca problema acestei regiuni-revendicată de diferite popoare-să nu rămână fără studii probatorii și să se repete situația rușinoasă din 1919 când toți vecinii noștri erau mai bine pregătiți, ca noi înșine”²⁶.

Redactarea acestui plan pentru conferința de pace din mai 1940, o evaluăm ca o inițiativă proprie Institutului, personală am putea spune a lui C. Grofșorean, promotorul acțiunii de neutralizare a potențialului pericol din partea statelor vecine, prin mijloace proprii, spirituale, singurele de care

24. D.J.C.S.A.N., Fond „Muzeul Județean Reșița”, **Scrisoare C. Grofșorean-M. Manoilescu**, 21 august 1940

25. B.J.T., mss.V., Fond „I.S.B.C.”, f.144, **Scrisoare C. Grofșorean-Gherasim Belciu**, 1 august 1942.

26. M.B.M., Fond „C. Grofșorean”, inv.9753, **Scrisoare C. Grofșorean-C. Rădulescu-Motru**, 27 nov.1943.

dispuneau în acel moment. Convinși fiind că rezultatele vor fi pe măsura efortului și acționând independent, dincolo de intențiile declarate sau nu ale elitei politice, întreprinderea s-ar fi dovedit extrem de utilă pentru spațiul românesc în general și cel bănățean în special și pe care o apreciem ca singulară în context național, la acea dată.

Acest demers provincial individualizat la nivelul I.S.B.C., nefinalizat, a fost urmat de unul oficial de data aceasta, cu spectru mai larg, național, în care I.S.B.C. a fost atras, ca fiind singura instituție de cercetări științifice cu caracter interdisciplinar la nivelul Banatului.

Apariția lucrărilor revizioniste mai sus-menționate, a declanșat așa cum era de presupus, o serie de dezbateri în ședințele unite ale I.S.B.C. unde a asistat și fostul rezident regal Al. Marta. Cunoscând dispoziția oficială în cursul anului 1943, de angajare a forțelor pentru o nouă conferință de pace, Al. Marta îi sugerează lui S. Dragomir²⁷ ca problemele bănățene să fie încredințate spre studiu I.S.B.C.²⁸, prilej cu care s-ar fi realizat un obiectiv cu dublă valență: documentarea temeinică prealabilă conferinței de pace și răspunsul argumentat științific diverselor provocări venite din exterior.

Într-o primă fază, C. Groșorean convoacă o ședință în 5 aprilie 1943 având deja încheiat un colectiv dornic să colaboreze la această acțiune. Printre nume cunoscute ale intelectualilor bănățeni, unii dintre ei membrii ai I.S.B.C., se regăsesc și nume prestigioase ale învățământului universitar clujean aflate la Timișoara în perioada refugiului după cedarea nord-vestului Transilvaniei²⁹: V. Stanciu, Al. Borza, I. L. Ciomac, N. Tomiciu, Șt. Manciulea, V. Ardelean, S. Evuțian, V. Motogna, D. Filip, Gh. Cotoșman, T. Botiș, T. Morariu, P. Râmneanțu, C. Daicovici³⁰, A. Golopenția³¹. În cursul ședinței programate s-a dat citire unui vast program întocmit de A. Cosma jr. intitulat

27. Istoric clujean președintele comisiei transilvane pentru lucrările cerute de Ministerul Afacerilor Externe privind conferința de pace, în ceea ce privește contribuția sa la cunoașterea istoriei Banatului în epoca medievală și modernă, ea este cu totul excepțională. Studiile dedicate acestei provincii românești au fost de curând adunate într-un volum: S. Dragomir, **Banatul Românesc – schiță istorică**, ediție îngrijită de V. Goicu, traducere de S. Goicu, studiu introductiv de N. Bocșan, Editura "Augusta", Timișoara, 1999, 92 p. Studiul lui N. Bocșan aduce precizările lămuritoare în multe privințe despre implicarea lui S. Dragomir la întocmirea documentației pentru viitoarea conferință de pace (p. 13-15) punând totodată la dispoziția realizatorilor ediției un manuscris care vede acum, prima oară, lumina tiparului, **Sârbii din Banatul românesc (1919-1940)**, p. 76-92. El provine din arhiva MBM, fondul C. Groșorean și face parte în mod cert din documentația care urma să susțină, la nevoie, frontiera bănățeană.

28. C. Groșorean, **Op. cit.**, p. (5).

29. D.J.C.S.A.N., Fond „Muzeul județean Reșița”, **Scrisoare C. Groșorean-(?)**, nedat.

30. Unii dintre ei ca Șt. Manciulea și C. Daicovici au redactat lucrări pentru conferința de pace dar nu sub egida I.S.B.C.

31. La acea dată A. Golopenția se afla în Transnistria unde coordona echipa de cercetări cu privire la românii din această regiune. Bănățean de origine el făcea parte din excelenta echipă a Școlii Sociologice de la București sprijinind mult Institutul Social Banat-Crișana.

„Programul pentru pregătirea materialului documentar de informare și propagandă în vederea conferinței de pace”, care ar fi conținut cel puțin 19 capitole și 235 de puncte structurate în două segmente din care prezentăm câteva, cu referire directă sau indirectă la Banat, așa cum sunt ele reproduse de C.Groșorean într-o scrisoare către S.Dragomir³²: unirea de la 1918 și progresele realizate sub stăpânirea românească, istoria Banatului, istoria minorităților etnice din punct de vedere al migrației acestora, ce a făcut România cu minoritățile sale, România stat religios, problema Banatului, elementul german din Banat, realizări în județul Caraș, Severin și Timiș-Torontal, presa minoritară din România 1918-1940, învățământul minoritar sub unguri și sub români.

La aceeași întâlnire s-au alcătuit și comisiile ce urmau să se îngrijească de realizarea acestui program: comisia istorică-Gh.Cotoșman, V.Motogna, Șt.Lupaș. Șt.Manciulea, N.Ilieșiu, I.Stoia-Udrea, Al.Borza, N.Tomiciu, E.Botiș; comisia geografică și geopolitică-S.Opreanu, T.Morariu, Șt.Manciulea, Tr.Birăescu; comisia economică-C.Groșorean, I.L.Ciomac, P.Cocârlan, Bârglăzan, V.Stanciu, I.L.Frățilă, Gr.Ion, M.Șerban; comisia culturală-S.Evuțian, V.Birou, M.Șora, Tr.Birăescu, A.Ciupe, V.Ardeleanu, Gh.Atanasiu, At.Popa, A.Bugariu, C.Miu-Lerca³³. Pe lângă cei cunoscuți până acum, din care mulți vor rămâne până la final, s-au mai asociat, benevol, și alte personalități ale vieții culturale bănățene, semnând chiar și o declarație de adeziune în acest sens; este vorba de A.Ciupe-directorul Muzeului Banatului, D.Lințea-șeful secției ornitologice de la același muzeu și M. Moga de la Universitatea din Sibiu³⁴. Lucrările trebuiau predate până la 20 iulie 1943³⁵ însă datorită complexității misiunii încredințate și asumate dar și timpului scurt avut la dispoziție, predarea s-a amânat pentru 1 august³⁶ ca apoi să ajungă la București în 6 august³⁷ în 3 exemplare³⁸, probabil pentru eventualele traduceri în limbi de circulație internațională.

Faza a doua ar corespunde redactării lucrărilor. Astfel chestiunile cele mai stringente ale Banatului s-au individualizat în lucrări documentare grupate tematic în funcție de indicațiile lui S.Dragomir și ale lui A.Cosma jr., lucrări destinate în final Biroului Păcii³⁹ pentru centralizare:

32. M.B.M. Fond „C.Groșorean”, inv.9754, **Scrisoare C.Groșorean-S.Dragomir**, 6 august 1943.

33. A.Negru **Op.cit**, p.89.

34. B.J.T., mss.V, Fond „I.S.B.C.”, **Declarație**, 11 mai 1943.

35. B.J.T., mss.V, Fond „I.S.B.C.”, **Scrisoare C.Groșorean-Referenți**, 24 mai 1943.

36. B.J.T., mss.V, Fond „I.S.B.C.”, inv.8140, **Scrisoare C.Groșorean-D.Gusti**, 17 iunie 1943, Reșița

37. M.B.M., Fond „C.Groșorean”, inv.9754, **Scrisoare C.Groșorean-S.Dragomir**, 6 august 1943.

38. D.J.C.S.A.N. Fond „Muzeul județean Reșița”, **Scrisoare T.Cristea-C.Groșorean**, 6 septembrie 1943.

39. Biroul Păcii a fost înființat la 16 iunie 1942 din ordinul lui M.Antonescu. Vezi. I. Ardeleanu, **„Biroul Păcii”: Proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942-1943)**, în „Europa XXI”, t. I-II/1992-1993, p. 128 și urm., I. Scurtu, Gh. Buzatu, **Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)**, (București), (1999), p. 414-417.

1. Probleme sanitare:

- Stările sanitare din Timișoara înainte și după unire; L.Munteanu.
- Monografia sanitară a județului Timiș-Torontal; I.Pleşa.
- Realizări pe tărâm sanitar în jud. Caraș, Severin, Timiș-Torontal; E.Pocreanu, N.Buteanu.

2. Probleme culturale:

- Două concepții de politică școlară; S.Evuțianu.
- Progresele culturale ale Românilor și minorităților naționale din jud.Timiș-Torontal; Tr.Topliceanu.

- Muzeul regional al Banatului cu cele trei secții principale; A.Ciupe, M.Moga, D.Linția.

- Realizările pe teren bisericesc; M.Șora.
- Realizările din Eparhia Caransebeșului; Gh.Cotoșman.
- Mișcările culturale în sud-estul european; C.Grofșorean

3. Probleme administrative:

- Realizările românești în Timișoara; Tr.Birăescu
- Monografia Întreprinderilor Electro-mecanice municipale din Timișoara; V.Deheleanu, S.Indrieșu.

- Realizări românești în județul Caraș; I.Ruzmir
- Realizări românești în Lugoj și jud. Severin; A.E.Peteanu.

4. Probleme economice:

- Realizări în economia rurală a Banatului; I.Luca-Ciomac
- Realizări în domeniul drumurilor; I.Oltenschi.
- Realizări în sectorul forestier; I.Caraminu.
- Instituțiunile hipice în Banat; I.Stratul.
- Creșterea animalelor în Banat; T.Cristea.

5. Probleme social-politice:

- Sârbii din Banatul românesc; S.Dragomir.
- Istoricul colonizărilor germane; C.Grofșorean.
- Situația politică și culturală a minorităților naționale la finele anului 1930; C.Grofșorean.

- Problema germană; C. Grofșorean.

- Problema maghiară; C. Grofșorean

6. Evoluția caselor de locuit în jud.Timiș-Torontal. Tabel întocmit de Institutul Central Statistic.

7. Pe baza lucrărilor documentare s-au întocmit:

Sinteza istorică și social-politică; C.Grofșorean

Sinteza problemelor culturale; Tr. Topliceanu.⁴⁰

Studiile au necesitat o documentare amplă. O parte din informații provin din etapa parcursă deja de Institut, cea a cunoașterii nemijlocite a realității, acțiune prealabilă oricărei propagande, etapă pe care monografiștii o depășiseră iar celelalte provenind din surse documentare accesibile. În problemele unde Institutul era descoperit însă, s-au contactat specialiști consacrați, fără să fi fost vreodată membrii, de regulă cadre de conducere, directori, inspectori ai oficiilor sau instituțiilor abilitate să exercite activitatea de îndrumare și

40. C. Grofșorean, **Op. cit.**, p. (6)-(8).

control la nivelul județului în diferite sectoare: Inspectorat al învățământului, Inspectorat sanitar, Muzeul Banatului, Protopopiat, Episcopie etc. Așa cum am precizat, timpul scurt, dificultatea misiunii și atmosfera de război a făcut ca unii dintre referenți să fie mereu mobilizați, s-au creat circumstanțe nefavorabile și nu toți cei desemnați și-au finalizat lucrurile, impunându-se unele modificări în algoritmul prestabilit. Nu s-a izbutit trimiterea următoarelor lucrări:

- Realizări în domeniul justiției; I.Lungulescu.
- Realizări în domeniul apeductului, canalizării și salubrității; V.Zbegan.
- Realizări la căminele de ucenici; St.Vulpe
- Realizări în domeniul economico-financiar; I.Frățilă
- Istoricul școlii Politehnice; I.Vlădescu⁴¹ iar Realizările pe teren administrativ în cele trei județe repartizat spre cercetare lui E.Botiș a fost trimis ulterior, mult mai târziu, cercetarea necesitând un timp mai îndelungat.

O analiză sumară a titlurilor studiilor finalizate, ne permite să concluzionăm că ideile conținute în planul de lucru întocmit de S. Dragomir, cu această ocazie, se regăsesc în totalitate:

- realizările românești de la 1919 încoace
- progresele culturale și economice ale minorităților din Banat între 1919-1940
- tendințe imperialiste străine în Banat
- literatura politică germană în ultimii 10 ani⁴².

Este limpede că documentația realizată de Institutul bănățean constituie o lucrare de anvergură care concentrează o enormă cantitate de informație cu atât mai prețioasă cu cât este exprimată concentrat, statistic, motiv convingător pentru publicarea lor cât mai urgentă. Până la publicarea integrală în volum a întregii documentații bănățene, reproducem aici, în anexă, documentele, fie și fragmentar păstrate, care au permis recunoașterea mecanismului după care a funcționat sistemul. Câteva au fost deja citate în lucrări care au văzut lumina tiparului⁴³ confirmând încă odată creșterea interesului pentru acest subiect.

41. M.B.M., Fond „C. Grofșorean”, inv.9754, **Scrisoare C. Grofșorean-S. Dragomir**, 6 august 1943.

42. C. Grofșorean, **Op. cit.** p. (4).

43. M. Mărgineanu, V. Râmneanțu, **Cîteva considerații asupra activității Institutului Social Banat-Crișana în perioada 1940-1944**, în “Studii de Istorie a Banatului”, XVI (1992), Timișoara, 1993, p. 257-263; C. Albert, V.Leu, **Din istoria cercetării sociologice în Banat: Dimitrie Gusti, Anton Golopenția, Cornel Grofșorean și Institutul Social Banat-Crișana (1932-1944)**, în “Banatica” XIV/2 (1996), p. 347-385 ; A. Negru, **Din istoria cercetării sociale românești. Institutul Social Banat-Crișana**, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, (1999), p. 84-90 , lucrarea cea mai vastă de până acum asupra Institutului bănățean.

1

1934, iunie 24, Timișoara. Scrisoare a lui Cornel Groșorean către Dimitrie Gusti cu privire la necesitatea menținerii unei secții universitare la Oradea.

Dimitrie Gusti

24 iunie 1934

Domnule Ministru!

Cu adâncă îngrijorare am luat la cunoștință-noi, cei dela frontiera de vest-de intențiunea inesplicabilă a Ministerului Cultural cu referire la contopirea Facultății de drept dela Oradea cu Universitatea din Cluj.

Cum în mai multe rânduri am avut ocazie de a atrage atenția Excelenței Voastre asupra situației elementului autohton dealungul graniței, revin din nou asupra acestei probleme capitale, pentru menținerea liniei demarcaționale etnice. Deoarece este un fapt incontestabil că pe această fâșie de pământ-din mai multe motive social-politice-numărul populației românești este în continuă scădere, iară orașele nu numai că se mențin pe panta maghiarizării dar prin o politică conștientă a partidului maghiar concentrează-tot mereu-și cu ajutorul burgheziei evreo-maghiare-elementului muncitoresc /servitorimei etc. și de intelectuali de naționalitate maghiară la Timișoara, Arad, Oradea, Satu-Mare. Astfel toate întreprinderile industriale, tot comerțul este inundat cu elemente noi veniți, pentru a asigura densitatea populației maghiare dela orașe. Funcționari particulari și muncitori.

În asemenea împrejurări-mai cu seamă dacă luăm în considerare faptul că și numărul funcționarilor publici de naționalitate maghiară întrece cu peste 50% numărul românilor-nu putem da seamă de politica dezastruoasă de până acuma. Și în loc, ca să concentrăm cât mai multe instituțiuni culturale dealungul frontului, unicul teren expropriabil pe seama românizării, ne grăbim, nu știu din ce motive păcătoase, ca să depozedăm Oradea-urbea cea mai periclitată-de facultatea de drept. Ori, dacă prevalau momente financiare, ar urma, ca această facultate să fie contopită cu facultatea dela Cluj, însă, la Oradea.

Știu că Excelența Voastră-într'o convorbire particulară mi-ați exprimat părerea că concepția Universității impune necesitatea unei concentrări a tuturor facultăților. Admit că, așa se prezintă principiul în teorie. Dacă, însă, este vorba de existența unui neam și de frontierele sale, cred că prevalează punctul de vedere practic, față de cel teoretic. Chit că d.e. în Germania sunt mai multe Universități, cari nu dispun de un ansamblu al tuturor facultăților. În consecință și Facultatea de drept dela Cluj ar putea trece la Oradea, precum și Facultatea de litere la Arad, fără ca exigențele Universității dela Cluj să fie abandonate. Deoarece-repet-este vorba de un imperativ politic, căruia trebuie abandonat cel pedagogic.

În ordinea aceasta de idei am onoare a ruga Excelența Voastră, să binevoiți a supune chestiunea Majestății Sale, pentru a pune capăt la o tentativă exasperantă. În cazul cel mai rău, să rămână Facultatea așa cum este la Oradea.

Scuzați îndrăzneala mea și solicitarea prezentă, însă, inițiativa mea izvorăște din o adâncă îngrijorare în fața evenimentelor, cari i-și aruncă umbra asupra viitorului apropiat. Desfășurarea benevolă unei instituțiuni seculare ar însemna-la o conferință de pace-recunoașterea inexistenței elementului românesc în aceste ținuturi...

La institut se lucrează febril. Acuma compunem fișele pentru ancheta monografică, având în vedere că față de planul d-lui Dr.Nemoianu am impus aplicarea metodologiei Excelenței Voastre. Astfel la 15 August plecăm în comuna Belinț /jud.Timiș-Torontal/ circa 20 de inși. Urmând ca să binevoiți a ne atașa și din partea Institutului social câțiva domni, cari să ne introducă în tainele planului de lucru.

*Primiți, D-le Ministru, asigurarea deosebitei mele considerațiuni, profund respect.
al Excelenței Voastre.
dr. Cornel Groșorean.*

Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.C.S.A.N.),
Fond „Muzeul Județean Reșița”, inv.865/1.

2

1940, mai 5, Timișoara. Plan de lucru al Institutului Social Banat-Crișana pentru realizarea unei documentații necesare României la eventuale tratative de pace în urma conflictului militar mondial care părea inevitabil. A fost întocmit în principal de conducătorul Institutului, dr. Cornel Groșorean.

Plan de lucru

al Institutului Social Banat-Crișana în vederea viitoarei conferințe de pace

Institutul Social Banat-Crișana din Timișoara dându-și seamă de evenimentele grave ce s'au abătut în 1919 la Conferința de pace, asupra Banatului, în urma lipsei de informațiuni precise și documentare, a întocmit un plan de lucru pentru 1940 și 1941, urmând ca să examineze atât realitățile prezente, cât și cele din trecut, culegând toate datele necesare, în vederea unei sintetizări sociografice, monografice și sociologice a evoluției firești aci, dealungul graniței de vest, din nou contestată. Eveniment istoric de o însemnătate covârșitoare din punct de vedere al neamului nostru din apropierea fruntariilor ațintite de vrăjmași implacabili, față de cari evenimente noi bănățenii nu putem rămâne indiferenți și toleranți.

Din aceste motive un grup de intelectuali însuflețiți, încadrați la Institutul nostru, luând în dezbatere problemele cele mai arzătoare, a întocmit următorul plan de lucru:

I

Se va examina unitatea economică seculară-a Ardealului și Banatului cu Principatele Române, Balcani, Marea Neagră și cu Levantul-urmând ca să se studieze amănunțit legăturile comerciale și industriale ale Banatului cu Principate și cu Peninsula balcanică, cu atât mai vârtos că, la Timișoara a existat o societate, înființată de către Viena încă în 1723, cu destinație precisă, ca să concentreze toate afacerile din Balcani la această societate, care avusese menirea, ca să înlesnească penetrația comerțului și a industriei în principate și Turcia.

Nu cunoaștem volumul acestor afaceri, însă, în arhivele dela Viena trebuie că au rămas urme precise în privința aceasta.

Rolul căilor de comunicație fluviale și maritime pe acele vremuri, deoarece atât Banatul și îndeosebi principatele având la îndemână Dunărea și Marea Neagră, n'aveau nevoie ca să-și îndrepte circulația comercială pe uscat-prin teritoriul mlăștinos al Tisei-înspre Buda, adică Panonia.

În raport cu această problemă ar fi să fie examinate legăturile comerciale și industriale ale centrelor din Ardeal-cum este Sibiu și Brașovul-cu Principatele române-până la gurile Dunării și în Balcani. Apoi contactul viu între Veneția și Principate. D.e. venețienii, genovezii aveau așezăminte stabile la Chilia și Cetatea-Albă, dominând piața. Concomitent se manifestă-după alungarea turcilor din Banat-tendința de expansiune economică a Vienei, tot pe ruta veche prin Banat-Ardeal în spre Principate, pentru a cuceri aceste regiuni piețele și a stăpâni economicește gurile Dunării.

O altă lature interesantă a problemei este schimbul de mărfuri atât de frecvent între Lipsca, Polonia și Principate, de unde se făcea apoi legătura cu Ardealul și Banatul,

înconjurând Ungaria, care ridică vamă exorbitantă la Debrețin. Astfel Ungaria fu exclusă din acest joc al forțelor economice atât anterior ocupării sale de către turci (1526), cât și sub durata celor 143 ani de ocupație turcească, apoi și ulterior după alungarea turcilor. În consecință până la 1868, adică până la întronarea dualismului austro-ungar, n'a existat nici o unitate economică între Ungaria panonică și între Ardeal-Banat. Oricât s'ar strădui în documentarea sa faimosul economist ungar: Hantos Elemér

II

Rolul bisericii în politica de independență a Ardealului și Banatului

A: Examinarea situației a catolicismului în Banat și Ardeal până la reformație. Adică cercetarea influenței spirituale prin catolicism, dacă aceasta a venit dinspre Buda ori direct dela Roma.

O mică recapitulare a luptelor religioase, ce s'au declanșat în Ungaria panonică și în Ardeal-Banat, în urma reformației.

Repercusiunea războiului religios de 30 de ani asupra stărilor din Transilvania (Ardeal-Banat). Apoi scrutarea luptelor între catolicism și protestantism maghiar, ajutat de biserica evanghelică a sașilor (după ce sașii au trecut la această confesiune) și sprijinit de ortodoxia română.

Rolul principilor (voievozilor) ardeleni-cari au fost când catolici, când protestanți în lupta aceasta religioasă, deoarece chiar divergențele confesionale au împiedecat determinarea unirii Transilvaniei cu Ungaria panonică, până la 1868, când unirea Ardealului a fost impusă contrar voinței net exprimate a românilor și sașilor încă din dieta ardeleană din 1863.

B: Legăturile permanente ale ortodoxiei românești cu Ardealul și Banatul. Înjghebându-se un contact spiritual între biserica ortodoxă de dincoace de Carpați cu cea de peste versanta munților.

Dovada: nenumeratele cărți sfinte aduse din vechiul Regat și aflătoare și azi în bisericele din Banat. (Se va prezenta o statistică a acestor cărți bisericești). Contactul era așa de viu, încât Maria Tereza s'a simțit nevoită, ca să interzică importul acestor produse spirituale, prin edictul Nr. 14 din 1770 (Viena. Hofkammerarchiv-Ungarische Hofkanzlei).

Dealtminteri și prezența unor călugări din vechiul Regat, în Banat și Ardeal dovedesc această legătură strânsă, precum și circulația firească a intelectualilor pe ambele versante ale Carpaților.

C: Influența protestantismului asupra Banatului (la Lugoj și Caransebeș). Apoi influența catolicismului. Ambele influențe n'au venit dela Buda, ci una din Ardeal, cealaltă direct dela Roma. Astfel în Transilvania (și sub toponimia aceasta înțelegem Ardealul și Banatul) se încrucișează trei curenți spirituale: curentul ortodox, alimentat din spre Principate și Balcan (Athos); curentul protestant din Germania; și curentul catolic îndrumat direct de la Roma. Pe când Ungaria n'a jucat nici un rol determinant în viața spirituală a Transilvaniei.

D: Pentru a documenta continuitatea ortodoxiei române în Banat, vom examina situația bisericii ortodox-române anterior sărbizării sale. Având astfel de probe împotriva pretențiunilor sârbești asupra Banatului.

III

Unitatea folclorului în Banat, Ardeal și Principate, constatând identitatea motivelor, cu modele anume examinate.

Rolul și influența motivelor bizantine asupra folclorului românesc de pretutundeni, pentru a demonstra unitatea rasei pe teren spiritual. Totodată se va cerceta prin metoda inductivă-evoluția folclorului textil până în cele mai îndepărtate timpuri, folosindu-ne de materialul istoric și arheologic existent.

Astfel cercetările folcloristice au două faze bine determinate:

a). cercetarea evoluției, pentru a dovedi unitatea neamului și continuitatea rasei pe aceste meleaguri;

b). documentarea identității artei textile, adică a industriei casnice în Banat, Principate și Ardeal;

c). examinarea tehnicii la industria casnică (d.e. țesutul), deoarece această tehnică a rămas aproape neatinsă în cătunele ascunse prin părțile muntoase ale Banatului.

IV

Musica

Este un puternic document al unității și continuității noastre etnice și rasiale.

Ar fi deci de examinat:

a). trecutul, adică evoluția muzicii, pentru a dovedi continuitatea elementului românesc pe malul stâng al Dunării și în deosebi în Banat, asupra cărei regiuni ne concentrăm toată atenția;

b). identificarea motivelor muzicale în Banat, Ardeal și Principate.

V

Istoria

Are un rol deosebit nu numai din punct de vedere al evenimentelor rigide și cronologice, ci mai cu seamă cu privire la luptele politice, cari s'au declanșat în decursul veacurilor între Transilvania (Ardeal și Banat), Viena și Ungaria panonică, pentru independența Transilvaniei, mereu amenințată de pretențiunile dela Budapesta. Având să documentăm unitatea și independența atât a Ardealului cât și a Banatului de sub influența Ungariei panonice.

Concomitent însă, se va face o retrospectivă asupra trecutului îndepărtat, probând și prin documente istorice independența acestei regiuni atât sub dominația dacilor, cât și sub cea a gepizilor și mai târziu a romanilor. Fapt, din care rezultă inavuabil continuitatea elementului daco-român și unitatea sa cu populația autohtonă din Principate.

Și în fine: combaterea tezei istoriografilor sârbi referitor la dreptul sârbilor asupra Banatului.

VI

Problema juridică

Are un deosebit și covârșitor rol în susținerea tezei noastre (unitatea și continuitatea elementului daco-român), având influență sugestivă asupra intelectualilor din apus.

Și aci sunt mai multe aspecte, demne de a fi cercetate.

a). situația sistemului de drept până la codul faimos al lui Verböczy în Ardeal și Banat. Fiind evident că până la aplicarea forțată dar și după introducerea codului, trebuie că a dăinuit un oarecare sistem de drept pe aceste meleaguri. Care fu acesta? Evident că nu poate să fie luat în considerare decât a cel faimos „ius valahorum” de care toți cronicarii trăini fac amintiri ample. Și care reglementa viața socială a elementului autohton român. Până și sașii erau guvernați de principiile codului franc. Iară secuii își aveau sistemul lor propriu;

b). după introducerea codului civil verböeczyan, care fu situația în Transilvania? Au fost acceptate aceste principii în Ardeal și Banat, ori se aplicau numai la nobilii și iobagii maghiari?

c). cum că s'a introdus codul civil austriac în Ardealul întreg și în părțile sudice ale Banatului în 1807, adică după promulgarea codului civil austriac dacă Transilvania (Ardealul și Banatul) făcu parte integrantă din corpul politic al Ungariei panonice? Cum să ne explicăm acest separatism evident și indiscutabil?

VII.

Problema geografică

Studiu amănunțit asupra formațiilor geografice și geologice din Ardeal, Banat și Principate, în comparație cu fenomenele similare din șesul panonian. Dovedind și pe această cale unitatea acestui bloc puternic și discrepanța între șesul și ungar și podișul ardelenesc, bănățean și oltean; și în fine cauzele geografice, cari au dus la separațiunea firească a șesului Tisei de către părțile muntoase ale Daciei. (Mlaștinile fluviului Tisei pe malul stâng al afluentului dunărean).

Osebirile faunei și ale regnului animalic.

Și în fine: rolul drumurilor în dezvoltarea firească a Daciei, din antichitate până în zilele noastre, pentru a dovedi legăturile între Dacia și Peninsula balcanică. Mai cu seamă cu privire la Banat, adică la regiunea examinată de Institutul nostru.

VII

Istoria mineritului

Ne înfățișează sub aspect foarte real și convingător trecutul nației din epoca protoistorică, dacă nu chiar preistorică până în epoca istorică, manifestând din nou continuitatea elementului daco-român în Transilvania. Datorită faptului că avem reminiscențe în domeniul mineritului din paleolitic, apoi la daci și mai târziu sub dominația romanilor la daco-romani.

Acest fapt, adică deprinderea industriei mineritului și din alt punct de vedere are o însemnătate istorică, deoarece dovedește viața sedentară a populației autohtone deja pe acele timpuri. Anume indeletnicirea mineritului presupune stabilitate, așezări statornice, existența agriculturii și prin ea un nivel mai ridicat de civilizație cu un sistem de drept mai complex, bazat pe principiul proprietății private și cu incursiuni în dreptul comercial primitiv.

Viața mineritului, organizația sa socială diferă esențial de cea a nomadului ori a păstorului nomad. Dar mai cu seamă diferă de viața nestatornică a nomadului cuceritor care trăiește din prada războiului și din munca sclavului.

Locuitorul din munți nu se potrivește cu viața nomadului din șes și invers: locuitorul nomad din șes evită munții, detestă munca agricolă și nici nu încearcă macar deprinderea mineritului. Faptul acesta explică îndeajuns, dece hunii, avarii și maghiarii s'au așezat întotdeauna în șesul panonian.

Iară un motiv biologic și psihologic ce denotă cauzalitatea discrepanței geo-politice între Transilvania și Pannonia.

IX

Istoria școlii

Ne dezvoltă nește curente spirituale și interdependențe atât de grăitoare, încât separatismul Transilvaniei ne pare și mai firesc și mai natural. Îndeosebi dacă vom examina:

a). de unde și-a primit școala românească primele sugestii: din Ungaria panonică, ori de aiurea?

b). care fusese influența catolicismului și a protestantismului în Ardeal-Banat asupra vieții spirituale, îndeosebi asupra învățământului?

c). care a fost influența Romei, a Vienei și a centrelor culturale din Germania asupra vieții spirituale din Transilvania, fără considerarea la etnicul populației?

d). Ungaria panonică avuse vre'o influență asupra formării vieții spirituale și a învățământului din Ardeal-Banat la romani? Îndeosebi trebuie cercetat faptul că, de unde și-a primit școala maghiară și săsească primele sugestii? Și dacă Ungaria avuse în privința aceasta vre'un rol?

e). legăturile strânse între școala românească de dincoace de Carpați și cea de pe celalalt versant al munților Carpați.

X

Literatura

Ne asigură un vast domeniu pentru cercetări cât se poate de exacte, deoarece aci probele vorbesc dela sine.

În consecință vom constata din istoria literaturii române, maghiare și săsești, dacă acest domeniu a fost influențat de către literatura maghiară din Panonia de altă dată, ori că și-a primit îndrumările și sugestiile de aiurea? Urmând ca să stabilim influența literaturii austriece și italiene prin catolicism, influența literaturii germane prin protestantismul (maghiar și sas), apoi influența eventuală a literaturii polone și în fine cea a literaturii române din principate prin ortodoxie. (Eventual influența rusească).

XI.

Arhitectura

Ardealul și Banatul aveau de mai multe secole în urmă o arhitectură specială, proprie. Nu numai în privința edificiilor publice-influențate de stilul austriac și german – ci și cu referire la stilul castelelor și al cetăților. Deprinzându-se mai multe curente: germane, italiene, bizantine. În special stilul cavalerilor teutoni, precum și stilul „alt deutsch” al caselor săsești a lăsat urme destul de adânci în formarea stilului oficial și urban.

Alături de această arhitectură s'a pitulat arhitectura specifică satelor noastre, cu aspectul lor diferit și original în Banat, propriu și individual în Ardeal. Prezentând și stilul secuiesc un specific original și aparte.

Pe lângă aceste variațiuni multiple, însă, se desprinde o notă generală: toată această arhitectură multicoloră n'are nici un corepondent cu arhitectura sesului panonian. Purtând fiecare formă a acestor tipuri stema individualității răsiale și a moștenirilor ancestrale.

Este doară cât se poate de grăitoare asemănarea frapant strigătoare-a caselor dacice de pe columna lui Traian cu casele adormite din cătunele ascunse ale Văii Almăjului.

Iată în câteva cuvinte planul de lucru, cu un obiectiv bine precizat al Institutului nostru.

Bine înțeles mijloacele ce ne stau la dispoziție sunt foarte reduse. Colaboratorii urmându-și profesiunile lor, numai în timp limitat se pot destina acestor îndeletniciri. Apoi ne lipsește o bibliotecă cu lucrări de specialitate; iară resursele foarte modeste ale Institutului nu permit nici deplasări, nici comenzi de lucrări de specialitate, având să ne mărginim la mijloacele noastre proprii.

Totuși vom încerca-nu descoperiri noi-ci sintetizarea, organizarea și coordonarea materialului existent, cules și documentat de noi înșine ori de alți cercetători mai destoinici, mai chemați, mai specializați în diferite ramuri ale științelor corespondente.

Cum însă, fiecare specialist urmărește în cele mai multe cazuri numai problema principală, cititorul, care urea să se lămurească asupra ansamblului ar avea să cerceteze zeci de lucrări voluminoase până ce și-ar putea forma o convingere oarecare.

Astfel se impune necesitatea unei metode enciclopedice, sintetizând în linii hotărâte evoluția istorică, așa cum decurge în orbita intereselor noastre naționale.

Aceste lucrări vor fi apoi strânse într'un volum, care ar urma să fie tradus atât în limba franceză, cât și în cea germană și engleză, dacă vom avea mijloacele necesare; pentru a înlesni celor în drept, atât anterior, cât și la conferința de pace, ca să se orienteze în linii generale-asupra unor probleme, cari vor fi puse-o știm cu precizie-de către acei revizioniști, cari pretind o nouă orânduială în Europa, însă pe spinarea unor popoare abia eliberate de sub jugul secular; sub cuvânt că, prin dislocarea monarhiei austro-ungare, s'a produs în Europa-centrală un haos anarhic, deoarece Austro-Ungaria reprezenta o unitate spirituală, politică și economică, fiind astfel unica garanță a echilibrului european, apărând acu civilizația apuseană.

Ei bine! Această teză falsă vrem să o combatem cu argumente și probe științifice.
Dr. Cornel Grofșoreanu

Arhiva Muzeului Banatului Montan, Reșița, Fond C. Grofșorean, inventar 9773/1.
 În continuare vom face trimiteri doar la Arhiva Muzeului Banatului Montan (MBM) și numărul de inventar.

3

1940, mai 29, Timișoara. Completări făcute de dr. Cornel Grofșorean la proiectul din 5 mai 1940.

I. Planul de lucru

În completarea propunerilor mele din 5 mai a.c. am onoarea a sublinia necesitatea imperioasă de a evita aspectul propagandistic și oficial, deoarece asemenea lucrări-cum e și firesc-nu vor avea rezonanța dorită în opinia publică a specialiștilor; chemați să examineze materialul documentar în diferitele secțiuni ale conferinței de pace.

În vederea acestui principiu, cred că, Institutul de Științe Sociale al României cu regionalele sale din Ardeal, Banat, Bucovina și Basarabia, precum și Institutul istoric dela Cluj, pentru problemele din Transilvania, și Institutul istoric dela București, pentru vestul Țării, ar fi chemate, ca să execute planul de lucru, întocmit de către Ministerul Afacerilor Străine și conform îndrumărilor primite dela acest for, în măsură de a se selecționa materialul necesar din punc de vedere diplomatic.

Lucrările astfel întocmite trebuie să fie publicate în ediția acestor instituțiuni științifice, însă, particulare.

Bine înțeles, toată această strădanie numai atunci are vreo valoare reală, dacă pacea viitorului apropiat nu va fi o pace dictată, omițând documentarea științifică. Urmărind tendințele beligeranților, pe cât îmi este posibil ca unui laic, am impresia că, oricare dintre grupurile în luptă va evita un al doilea Versailles, adică un dictat, fără a lua în considerare situația geo-politică și economică, alături de cele spirituale și psihice. Învingătorul-oricare va fi acela-cu excepția Rusiei Sovietice, care urmărește alte ținte, se va năzui, ca să întocmească o pace durabilă, chiar în interesul său propriu. Experiența dela Versailles este prea vizuală și prea recentă...

Cât privește organizarea acestei acțiuni, am onoare a expune următoarele, modesta mea părere:

- 1/Întocmirea unui plan de lucru, adică fixarea problemelor de interes diplomatic.*
- 2/Întocmirea unei bibliografii, nu prea vaste-căci timpul e scurt-însă, bine aranjată, după specialități, cu trimitere la problemele fixate.*
- 3/Procurarea tuturor lucrărilor de specialitate, ce se refer la aceste probleme, pentru a fi puse la dispoziția colaboratorilor.*
- 4/Recrutarea raportorilor*

II. Procedura acțiunii

a/În fiecare domeniu-după ce materialul este repartizat raportorilor-să se sintetizeze tot, ce se referă la o anumită problemă, din lucrările de specialitate existente, pentru a înlesni celor în drept perspectiva asupra ansamblului.

D.e. Pentru a examina influențele, adică obârșia acestor influențe spirituale în Basarabia, Bucovina, Ardeal și Banat, se vor studia de către literați, profesori, preoți, istoria literaturii maghiare, germane, rusești din alte regiuni, sintetizând constatările făcute chiar de către unguri, germani, ruși, pentru a constata că, chiar și literatura maghiară din Ardeal a fost influențată-nu de Budapesta-ci de Viena, Germania, Italia. În Bucovina și în Basarabia este mai dificil a documenta lipsa influenței germane, adică, adică rusești/.

În privința aceasta ne servește studiul unui sociolog maghiar, publicat în revista „*Archivum Europae Centro-Orientalis*”, ca exemplu clasic, străduindu-se omul de știință maghiar, ca să demonstreze că, toate mișcările spirituale ale sărbilor au fost inspirate de literatura și știința maghiară.

Dacă sărbii nu vor combate afirmațiunile acestui sociolog, ele rămânând în picioare ca documente științifice.

Acelaș proces în domeniul istoriei. Examinând raportorii lucrările istoricilor străini, referitoare la regiunile vizate, vor avea să sintetizeze din aceste lucrări, referitoare la regiunile vizate, vor avea să sintetizeze din aceste lucrări tot, ce este favorabil tezei noastre.

La fel în toate celelalte domenii.

b/Dacă din lucrările existente /românești, ori străine/ nu avem metarial documentar satisfăcător, ori că lipsesc cu desăvârșire lucrări de specialitate, trebuie recrutați raportori, cari să studieze în detaliu problemele rămase încă neexplorate. Întocmind lucrări noi de specialitate. Chiar dacă nu vor fi întotdeauna la înălțime pur științifică, atingând însă punctul de reper politic. Căci scopul nu e de a face știință-nu sunt vremurile de așa natură-ci politică mascată în formă științifică. Chiar dacă la conferința de pace specialiștii adversi vor combate anumite concluziuni, ori constatări, rămâne o umbră de îndoială în sufletul arbitrilor. Iară pentru eventualul eșec al lucrării, răspunderea o poartă autorul. Din acest motiv determinant se impune necesitatea particularității. Evident, însă, omisiuni prea marcante trebuie evitate. Noroc că, în oricare știință se poate manevra ci ipoteze. În privința aceasta unghurii sunt meșteri.

III. Controlul lucrărilor de specialitate ale minorităților din Țară și ale specialiștilor din țările învecinate.

Este o acțiune dificilă, deoarece necesită raportori specializați și cunoscători de limbi străine, având aceștia să urmărească tot ce se scrie în domeniile fixate de către Minister ¹.

V.

Problema capitală este cea economică, pentru a documenta că, atât Ardealul, cât și Crișana și Banatul nu au făcut parte integrantă din circulația economică a Ungariei panonice până la 1868.

D-l prof. Iorga are două volume, cari tratează istoria vieții economice în Principate dar atinge numai tangențial comerțul din Transilvania /Ardeal, Crișana, Banat/. Ori chiar acest obiectiv prevalează în momentul de față.

Disecarea acestei probleme, este determinată, nu numai pe motiv că realitățile istorice dăruimă complet punctul de plecare al propagandei maghiarem care manevrase-timp de două decenii-cu integralitatea economică a Europei-centrale, concertată la Budapesta-ci datorită faptului că, la proxima conferință de pace problemele economice vor avea un rol precumpănitor...

Natural în ipoteza că, pacea viitoare nu va fi un dictat, căci în cazul acesta orice strădanie ideologică este superfluă. Totuși cred că, pentru națiuni mai mici arma spiritualității prevalează; spiritualitatea în împrejurările date reprezintă o armă mai puternică ca tunul în arsenalul statelor mici și mijlocii, care ne arată soarta atâtor țări, dela declanșarea războiului. Am curajul să afirm că, spiritualitatea rămâne unica armă, de care se vor servi cei mici la conferința de pace.

În consecință finanțarea unei asemenea acțiuni se impune cu o necesitate imperioasă și categorică. Se impune mai mult chiar, că înzestrarea armatei, deoarece niciodată nu vom putea concura în privința armamentului cu beligeranții mai mari. Ori soarta Balcanului, din punct de vedere militar-depinde de forțele angajate în joc ale marilor beligeranți și nu de armatele vecinilor noștri.

1. Din păcate din manuscris lipsește cap.IV.

Avem să ne temem mai mult de armamentul spiritual al vecinilor, decât de tunurile lor. Cu atât mai vârtos că, avem vecini, ca d.e. ungurii, cari de peste un deceniu se pregătesc, făurindu-și arme în uzinele lor spirituale.

Timișoara la 29 Mai 1940.

Dr. C.Groșorean

Arhiva MBM, Fond „C.Groșorean”, inventar 9773/2.

4

1940, aprilie 18. Timișoara. Scrisoare adresată, probabil, de către Cornel Groșorean Ministerului Propagandei în care solicită sprijin financiar pentru editarea Revistei Institutului Social Banat-Crișana. Din păcate ultima pagină lipsește.

18 Aprilie 1940

Mult stimată Domnule Secretar General!²

*Institutul Social Banat-Crișana are un trecut de 8 ani de zile, activ nu atât la teren cât și la Revista Institutului, în domeniul teoretic. Astfel în acest interval am scos de sub tipar **Monografia comunei Belinț** și **Monografia comunei Sârbova**; am examinat temeinic-din punct de vedere sociografic-comuna Pojejena de jos, pentru a descoperi cauzele ciudate unei deznaționalizări lente a elementului românesc, apoi comuna Ohaba-Bistra, pentru a ne edifica dacă românul în contact cu mașina se urbanizează sau se proletarizează, iară astă vară am stat două luni în Valea Almăjului, unde anchetasem 16 comune în vederea întocmirii unei monografii speciale a plasei Bozovici. Lucrările sunt în curs așa cum rezultă din materialul publicat în revista noastră, aci alăturată.*

Scopul principal al Revistei, însă, nu a fost vreun obiectiv sociologic, ori monografic, ci unul politic. Anume dându-ne seama de propaganda latentă revizionistă, ce mereu viza frontul de vest al Țării, am urmărit cu atențiune mișcările din Ungaria, constatând că, această propagandă ascunde foarte abil sub perdeaua științifică, difuzând idei-atât la noi în Țară, cât și în străinătate - defavorabile tezei noastre. Din aceste considerente am divulgat, fără reticențe, aceste tentative, informând publicul nostru.

Dacă Veți binevoi a urmări cu atenție firul gândirei din Revistele alăturate, îndeosebi cele relatate la însemnări și în recenziile noastre politice, Vă Veți edifica pe deplin, nu numai asupra problemelor, cari ne preocupă, însă, și asupra ropului ce-l avem aci la granița de vest, vecinic contestată.

Din motivul acesta cred că, acțiunea revistei este salutară și necesară, urmând ca să fie sprijinită, deoarece fără o subvenție, existența ei nu este asigurată.

Ministerul Propagandei a binevoit a ne acorda-cu începerea lunii Ianuarie a.c. suma de 25000 lei lunar, însă numai rata întâia fu lichidată. Nu știm: dacă vom primi și pe viitor această sumă? Chitanțele au fost înaintate pe lunile Februarie, Martie și Aprilie, fără a ni se da vreun răspuns...

În altă ordine de idei, am onoare a Vă trimite un plan de lucru, întocmit de Institutul nostru, în vederea conferinței de pace, care va urma-cu fatalitate matematică-încăierării actuale. Și cari noi, aci în Banat am avut în 1918-1919 o dureroasă deziluzie și cum pământul acesta din nou este contestat, și hotărât, ca să cerem deja acuma studii temeinic, pentru a înlesni la timpul său, acțiunea diplomaților noștri.

Natural această contrapropagandă la fel trebuie mascată sub formă științifică. Din motivul acesta vom evita aspectul propagandistic încadrând studiile specifice în lucrarea monografiei asupra plasei Bozovici /jud. Caraș/.

Din planul alăturat rezultă însă că noi singuri, cu mijloace reduse, nu vom putea înfrunta toate greutățile. Și de altminteri materialul este atât de vast că toate instituțiile

2. Adresantul este de presupus a fi din Ministerul Propagandei

sociale în frunte cu Institutul de științe Sociale ar fi să fie puse la contribuție spirituală, examinând fiecare instituțiune realitățile din regiunea proprie.

Pentru atingerea scopului însă este nevoie de un organ de coordonare. Rol ce incumbă după părerea mea-Ministerului Propagandei.

Anume înainte de toate trebuie constatat: ce avem deja examinat și prelucrat pe țara întreagă? Nu cumva să se repete aceeași lucrare pierzând timpul scurt deoarece maximun 2-3 ani ne mai stau la dispoziție. Ar urma apoi selecționarea materialului, fixarea programului, distribuirea rolurilor și în fine publicare materialului după o triere severă și traducerea volumelor în limbi străine.

Pe noi, bineînțeles, ne interesează situația din Banat, examinând realitățile actuale, apoi trecutul mai apropiat și cel mai îndepărtat, și în fine tot ce sa publicat deja în domeniul acesta pentru a sintetiza materialul întreg³.

Biblioteca Județeană Timiș, Fond „Institutul Social Banat-Crișana”, mss.V. În continuare vom cita BJT și numărul manuscrisului în care se păstrează documentul. De fapt nu este vorba de manuscrise ci de dosare dar vom respecta denumirea folosită la înregistrare în instituția deținătoare.

5

1940, iulie 7, Timișoara. Scrisoare a lui Cornel Groșorean către Octavian Lupaș în care îl anunță că Institutul Banat-Crișana a fost solicitat de Ministerul de Externe să pregătească o documentație asupra Banatului și că ar dori ca în acest proiect să se implice și secția arădeană prin Octavian Lupaș.

Octavian Lupaș
7 iulie 1940

Dragă Amice!

Dela Dl.dr. Botiș aflu că, Tu nu ai fost nici până acuma solicitat, pentru a contribui cu munca Ta la materialul documentar, necesar pentru informarea delegaților noștri la conferința de pace. Repet nu lucrare amplă, ci una sintetizată (2-3 coale tipărite) având posibilitatea delegații ca să se orienteze asupra tuturor problemelor vitale.

Institutul nostru fu autorizat cu organizarea acestor lucrări în Banat-Crișana. Iară eu am luat parte la ședința Comitetului de lângă Ministerul de Externe, când s'a compus planul de lucru.

Tu ești luat în combinație. Subiectul nu era încă definitiv fixat pentru Tine. dacă Tu, însă, ai o lucrare: **Voevozii și cnezii români în jud. Arad**; lucrare aptă pentru a documenta continuitatea noastră, apoi ar corespunde scopului.

Te rog, deci, trimitem imediat o schemă pe capitole-nu asupra lucrării întregi, dacă este prea lungă-ci asupra raportului sintetizat [Totuși:sus titlul și numele raportorului, apoi indicația dimensiuni:2-3 coale tip. În fine: cap.I ce conține, pe scurt etc. La capăt: izvoarele și bibliografia] Totodată Te rog, să completezi declarația alăturată. Eu nu Ți-am scris până scris până de prezent, deoarece erau de părere că, Centrul s'a adresat vouă direct.

În așteptarea răspunsului Tău grabnic, Te salută cordial Dr. Groșorean

Aud că V-ați pierdut maul? Drăcia dracului. Ați uitat că: „Românul în veci nu piere?”

Te rog ia contact cu dl. Sen. Ciuhandu ca să afli dacă dânsul fu deja solicitat? Pentru Voi mai există și altă problemă fixată: „Omogenitatea etnică între Crișana și Banat și cultura românească în această zonă”. Cine e dl. Teod. Neș? Dr. Cod(rupt)este în Arad?

Arhivele Naționale, Direcția județeană Arad, Fond „Octavian Lupaș”, Dosar nr.66.

3. Ultima pagină din manuscris, din păcate, lipsește.

6

1940, august 8. Adresă Ministerul de Externe către dr. Cornel Grofșorean prin care confirmă primirea raportului întocmit de Ioan Stoia Udrea

Ministerul Regal al Afacerilor străine 8 august 1940

nr. 48701

Domnule Președinte,

Am onoarea a Vă confirma primirea raportului lui I.Stoia-Udrea referitor la istoria Banatului.

Primiți vă rog, Domnule Președinte odată cu mulțumirile mele, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Ministru Director

Domniei-Sale Domnului Cornel Grofșorean Președinte al Institutului Social Banat-Crișana Timișoara

B.J.T., mss.V., Fond „Institutul Social Banat-Crișana”, f.23

7

1940, august 21, Timișoara. Scrisoarea lui Cornel Grofșorean către ministrul Manoilescu în care comunică că deși rapoartele bănățenilor sunt tardive în conjunctura dată totuși el insistă ca proiectul să nu fie abandonat dat fiind faptul că vor fi utile la o viitoare conferință de pace.

M.Manoilescu

21 august 1940

Domnule Ministru!

Alăturat am onoare a vă trimite a doua parte a raportului istoric al d-lui Stoia-Udrea, deși eri mi s-a comunicat dela Minister, când am întrebat telefonic, dacă să se ducă d-l Dr. Grozescu cu lucrarea sa foarte interesantă, pentru a calcula mai repede procentajul, la București mi s-a răspuns că numai este necesar, deoarece raportul e tardiv. În consecință se va considera și acest raport, aci anexat, ca tardiv.

Totuși îmi exprim ideea că, punctul de vedere al Ministerului poate că nu este întrutotul motivat, deoarece orice se va încheia de prezent sub presiunea evenimentelor externe cu Ungaria, nu poate fi considerat, ca ceva definitiv, având în vedere că nu este vorba de un tratat de pace. Conferința de pace cine știe când se va întruni? Cine știe care vor fi forțele, adică raportul de forțe pe acele timpuri? Dar dacă războiul va fi de lungă durată și se va termina cu o partidă de remis? Și atâtea alte imponderabile, ce pot influența mersul evenimentelor. Una e cert că, odată și odată lupta se va termina cu o conferință de pace, unde se vor discuta probleme în mod științific, dacă nu se va da din nou-binențele-un dictat. Nu ar fi, deci consult, ca să continuăm studiile până în detaliu? Cu atât mai vărtos că, Ministerul ar obține în felul acesta un material documentar pe Țara întreagă. Cu mare însemnătate și din punct de vedere intern.

Primiți, d-le Ministru, asigurarea respectuoaselor considerațiuni.

Cu distinsă stimă al Excelenței Voastre: C.Grofșorean

D.J.C.S.A.N., Fond „Muzeul Județean Reșița” , inv.130/1.

8

1943, mai 24, Timișoara. Adresă trimisă membrilor și colaboratorilor Institutului Social Banat Crișana selectați pentru a participa la redactarea rapoartelor necesare documentației pentru conferința de pace prin care se anunță noul termen de depunere.

Circulară

Timișoara, 24 mai 1943

Mult stimată Doamnă

Cu ocazia ședinței din 23 crt. la care a luat parte și dl.prof.univ. Dr.Silviu Dragomir; ni s'a comunicat din partea D-Sale că, memoriile referitoare la realizări trebuiesc întocmite cel MAI TÂRZIU până la 20 iulie a.c. În consecință avem onoarea a Vă ruga, să binevoiți a înainta Institutului nostru lucrarea D-Voastră până la acea dată, deoarece în temeiul acestor memorii se va întocmi raportul general.

Memoriile vor purta semnătura D-Voastră proprie.

Președinte Cu toată stima

C. Groșorean V. Nedelea

Biblioteca Județeană Timiș, Timișoara Fond Institutul Social Banat-Crișana, mss.V. În continuare vom cita BJT și numărul manuscrisului în care se păstrează documentul. În realitate nu este vorba de manuscrise ci de dosare dar vom respecta denumirea folosită la înregistrare în instituția deținătoare.

9

1943, iunie 17, Timișoara. Scrisoare a lui Cornel Groșorean către Dimitrie Gusti în care îl informează despre proiectul unei istorii a Banatului și solicită sprijin financiar pentru realizarea unor cercetări sociologice și pentru editarea revistei Institutului Social Banat-Crișana.

Dimitrie Gusti

Timișoara 17 iunie 1943

D-Sale D-Lui

prof. univ. Dimitrie Gusti

București

Mult Stimată Doamnă profesor!

Nu știu cum să vă mulțumesc! Când am primit știrea telefonică referitoare la subvenția de 300 mii lei am săltat ca un copil de bucurie căci mă aflu chiar într-un marasm sufleteș datorită faptului că nu aveam posibilitatea ca să executăm un plan admirabil, întocmirea unei lucrări istorice a Banatului, abandonând schema istoriei maghiare cum fură toate celelalte istorii scrise și încadrând trecutul în istoria poporului român.

În scopul acesta s-a format o comisie istorică în cadrele Institutului nostru din care face parte: d-l prof. univ. V.Motogna, d-l prof. univ. Al.Borza, d-l prof. univ. T.Morariu, asistent prof. St.Manciulea, prof. sec. Trăian Popa, prof. Gh.Cotoșman, prof. N.Tomiciu, prof. St.Lupșa, prof. N.Ilieșiu, prof. Tr.Topliceanu, prof. V.Ardeleanu, Tr.Birăiescu și Dr.E.Botș.

Comisia și-a repartizat deja materialul și domnii sunt în plină activitate. Pentru a întocmi o lucrare ireproșabilă din punct de vedere științific, s-a hotărât publicarea anterioară a materialului adică a diferitelor studii, pentru a da posibilitatea specialiștilor, interni și externi, ca să-și spună cuvântul. Apoi numai, după terminarea acestor discuții, să se redacteze definitiv lucrarea din materialul astfel triat și sintetizat.

Pentru a putea îndeplini acest plan avem nevoie de bani, ca să putem publica materialul. Anume Revista noastră va apare odată pe două luni cu materialul monografic și propagandistic ca până acum: odată bilunar ca buletin istoric tratând exclusiv subiecte din acest domeniu. În felul acesta am satisface planul conceput. Cum Ministerul Propagandei a sistat subvenția acordată nouă în sumă de 25'000 lei lunar (lichidată o singură dată pe patru luni), și cum instituțiunile administrative din localitate sunt oprite de Minister ca să acorde subvențiuni, eram pus în fața inevitabilului, ca după apariția numărului în curs, să sistez revista... Vă puteți deci imagina cu ce bucurie am primit știrea. Dealtminteri din

epistola mea de alaltăieri Vă puteați convinge, d-le Profesor, că „in meiner höchsten Not”⁴, m-am gândit, ca de atâtea ori, la ajutorul Excelenței Voastre.

În afară de această lucrare am mai fost incredințați din partea Ministerului Afacerilor Străine ca să pregătim un material docuemntar, până la 1 August, referitor la realizările făcute în decurs de 24 ani în Banat sub dominația română. Materialul este distribuit și se lucrează la el cu asiduitate. Natural, o facem cu elan, însuflețire și dezinteresat căci cei în drept n-au parale pentru onorarea referenților. Iară pentru spesele efective: dactilografie, deplasări, cărți, etc. ne-a pus la dispoziție Banaca Timișoarei 100.000 lei.

Cum vedeți deci, d-le profesor, suntem discipolii D-Voastră sârguincioși, stând neclintiti la datorie aci la colțul acesta de Țară din nou contestat, din nou periclitat...

Anul trecut am fost cu o echipă la Naidăș pentru a examina motivele înstrăinării și dispariției folklorului de textile, de muzică și de literatură. Un intelectual însuflețit, un copil al acestei comune, d-l Elie Marcu, directorul Fabricii de Conserve din Timișoara, primul Mecenat român, ne-a pus la dispoziție mijloacele financiare pentru deplasarea noastră. Materialul este aproape prelucrat și d-l Marcu se ocupă cu planul să finanțeze și tipărirea-foarte voluminoasă-a materialului strâns.

Alăturat am onoarea a Vă trimite cele trei cereri semnalate de Domnia Voastră.

Închei, d-le Profesor, exprimându-mi înc-odată cele mai vii mulțumiri pentru sprijinul Excelenței Voastre pentru interesul care ni l purtați și ni l ați purtat întotdeauna, asigurându-Vă de cel mai sincer devorament atât din partea mea cât și din partea Institutului nostru care este și casa Domniei Voastre.

C.Grofșorean

Arhiva M.B.M., Fond „C.Grofșorean”, inv. 8124/66

10

1943, iulie 21, (Timișoara). Scrisoare a Institutului Social Banat-Crișana către guvernatorul Băncii Naționale a României în care cere sprijin financiar în vederea realizărilor proiectelor naționale la care este implicat.

79/1943 pres. 21 iulie 1943

Către Onorata

Banca Națională a României

București

Domnule Guvernator !

Institutul Social Banat-Crișana s'a înființat în anul 1932 din inițiativă particulară cu scopul, ca să contrabalanseze iradierile ostile, ascunse sub formă științifică, cu tendințe deschis revizioniste, ale universităților dela Seghedin și Belgrad, care dela o distanță de abia 1,5 sute de km influențau nefast viața spirituală a minorităților noastre.

Pe lângă acest scop politic mai urmărea Institutul nostru: cercetarile și examinările sociologice și sociografice ale realităților sâtești din Banat, pentru a desoperi multele enigme sociale, necunoscute până atunci de către organele în drept. Astfel s'a luat în cercetare în anii 1934-35 problema depopulării, în 1936 fenomenul ciudat al deznaționalizării lente a elementului românesc în Valea Dunării, în 1938 problema muncitorească în Valea Bistrei / Ohaba-Ferdinand /, pentru a constata, dacă țaranul român intrat în angrenajul industriei se proletarizează ori se urbanizează; în fine în 1939 a parcurs echipa monografică Valea Almăjului, examinând realitățile în această regiune splendidă și curat românească, în vederea alcătuirii unei plase de model, contemplat la timpul său de către Ministerul de Interne.

4. În cea mai dificilă situație (n.trad.)

Acuma mai recent Institutul este însărcinat din partea Ministerului Afacerilor Străine, ca să întocmească nește memorii referitoare la realizările făcute în decursul dominației române, în vederea viitoarei conferințe de pace. Concomitent dorim să întocmim o istorie a Banatului, încadrând trecutul acestei regiuni în istoria generală a neamului, nu cum fusese tratat până în prezent în schema istoriei maghiare.

Toate aceste lucrări, bineînțeles, necesită resurse financiare, deoarece Institutul nu dispune, deoarece subvențiile acordate de către autorități locale și cele dela centru/, nu acoperă nici pe de parte necesitățile noastre. Mai cu seamă fiind vorba de întocmirea și tipărirea unui volum de istorie.

B.J.T., mss.V, f.53. Documentul este incomplet.

11

1943, iulie 31. București. Adresă a Ministerului Propagandei Naționale prin care se comunică lui Cornel Grofșorean că din lista documentației propuse, de interes sunt doar patru rapoarte.

31 iulie 1943

Ministerul Propagandei Naționale

Direcția de studii și documentare

Domnule Președinte,

Referindu-ne la adresa *Dus.Nr.91 dela 21 Iulie a.c.*, avem onoarea, a vă anunța că lista lucrărilor necesare scopului indicat, nu cuprinde subiectele de care se ocupă adresa *Dus.* În consecință, nu suntem în măsură de a face intervențiile solicitate.

Ne interesează însă temele dela *Nr.23, 24, 25 și 26*, pentru care v'am fi deosebit de îndatorați dacă ați binevoi a le lucra și a ni le trimite în timpul cel mai scurt.

Primiți vă rog, Domnule Președinte, încredințarea deosebitei mele stime.

Director

Z. Păclișanu ⁵

Domniei-Sale

Domnului Doctor C.Grofșorean, Președintele Institutului Social Banat-Crișana
Timișoara II, str.August, Nr.1

D.J.C.S.A.N., Fond „Muzeul județean Reșița”, nr. 787/1.

12

1943, august 6. Scrisoare a lui Cornel Grofșorean către Silviu Dragomir în legătură cu problemele și stadiul cercetărilor Institutului Banat-Crișana pentru realizarea documentației solicitate.

95/1943 pres. 6 august 1943

Excelenței Sale

D-lui prof. Dr.Silviu Dragomir

Sibiu

Mult stimat Domnule Profesor!

Prin secretarul d-l Nedela am onoarea a Vă transmite memoriile, care până în prezent sunt gata, conform sumarului depe pagina a doua a copertei.

În lucrare sunt încă următoarele probleme: Realizările în domeniul Justiției de d-l prim-preș. I.Lungulescu, -Realizările în domeniul învățământului de d-l Insp.gen.

5. Zenovie Păclișanu, ziarist, funcționar superior în Ministerul Propagandei, viitor consilier la Conferința de pace de la Paris în grupul ce a părăsit România la 11 iulie 1946.

S.Evuțianu, -Realizările în dom.zootehnic de d-l insp.gen.Dr.Cristea, -Realizările în orașul Timișoara de d-l Tr.Birăescu-Realizările în dom.apeductului, canalizării și salubrității de d-l ind.director V.Zbegan, -Realizările pe teren administrativ în cele trei jud.de d-l Dr.E.Botiș, -realizările în dom.agricol de d-l ing agr.I.Luca Ciomac, -Realizările la căminurile de ucenici de d-l insp.gen. St.Vulpe, -Realizările în dom.drumurilor de d-l ing.I.Oltenschi insp.gen., -Realizările în domeniul economic-financiar de d-l I.Frățilă secr.genr.al Cam de Com.și istoricul Școalei Politehnice de d-l ing.Dr.I.Vlădescu.

Sunt, însă, foarte perplex în urma unei adrese oficiale a d-lui dir. Păclișanu. Anume la 21 iulie, petrecând în oraș d-l Dr.A.Cosma, s'a interesat de stadiul lucrărilor. M'am plâns dânsului, deoarece până la 20 iulie ar fi avut toți raportorii să depună memoriile și delanici unul nu promisem încă lucrarea. În sfatul dânsului am înaintat o adresă-chiar prin d-l Cons-Minist. La Ministerul Prop. cu rugămintea ca Ministerul să solicite dela raportori lucrările. La această adresă imi răspunde d-l Păclișanu sub.Nr.2006 din 31 Iul.că din toate lucrările înșirate în adresa mea numai lucrările /patru la număr/ mele interesează Ministerul și în consecință zice că, nu este în măsură de a face intervențiile solicitate.

Acuma numai înțeleg nimica. Dece era necesar, ca să montez și șicanez o droaie de funcționari superiori, oameni de specialitate, etc. ca să obțin aceste lucrări, din moment ce Ministerul nu reflectează la ele? Ori noi am întocmit aceste memorii în baza planului de lucru întocmit de Domnia Voastră: din care citez: I.Realizările românești dela 1919 încoace.II Progresele culturale și economice ale minorităților din Banat între 1919-1940. III.Tendințele imperialiste străine în Banat.-IV.Literatura politică germană în ultimii zece ani...Iară d-l Dr.Coza-tot atunci-mi-a prezentat „Programul pentru pregătirea materialului documentar de informare și propaganda în vederea conferinței de pace”, din care mi-am notat următoarele puncte:Cap-II. punct.5: Unirea dela 1918 și progresele realizate sub stăpânirea românească.-Punct 1.la Cap.III:Istoria Banatului /la care se lucrează fără a avea vreun sprijin material/ -Cap.IV.p.18/c:Istoria minorităților etnice din punct de vedere al migrației acestora.-Cap.VI:Ce a făcut România cu minoritățile și ce a făcut Ungaria cu naționalitățile sale.-Punct 22 tot la acest cap.:România Stat religios. Cap.XIX.p.1.Problema Banatului /Pusă de d-l Nemoianu /.-p.10.:Elementul german în România.-În partea a doua a programului la Punct 213:Realizările în jud.Caraș, la p.224:Realizările în jud.Severin.-La p.229: Realizările în jud.Timiș-Tor...P.234: Presa minoritară din România /1918-1940/, tratată de d-l prof.Topliceanu în memoriul alăturat. Și în fine punct 235:Învățământul minoritar în Transilvania sub Unguri și sub Români...

În baza acestui program de lucru am pornit la drum. Programul a fost supus Excelenței Voastre și aprobat, apoi la dorința d-lui Cons.Min. Dr.A.Cosma fu supus și d-lui Prim-Ministru, care la fel la aprobat, cu apotila, comunicată mie de către d-l Cosma la 5 Iunie a.c. că amânarea cerută nu se admite și lucrările trebuie depusă până la 1. August.

Ei bine! Toate aceste nu le cunoaște d-l Păclișanu? Noi nu ne-am angajat la alte lucrări, cum V'am comunicat și verbal și înscris, deoarece pentru alte probleme nu avem specialiști. La ce ne-am obligat, însă, am deslegat cu vârf și îndesat: am combătut teza maghiară /acceptată și colportată și de șvabi/, referitoare la incapacitatea de guvernare a elementului românesc. Teză, ce pe la noi, aci la graniță ne interesează mai mult. Teză, ce nicăieri nu se putea combate mai strălucit, căci niciunde în Țară nu s-a făcut atâta, ca aci. Această am dovedit-o. Trebuie numai citite memoriile, cari par numai cu sunt lipsite de obiectivul politic...Memoriile mele și al d-lui Topliceanu sunt absolut de ordin politic, dar și ceilalți raportori au atins mereu acest obiectiv...Luați-Vă d.e. osteneală, ca să citiți monografia Întreprinderii Electro-mec. /numai subtragerile mele în roșu/ pentru a Vă forma un tablou asupra enormei evoluțiuni a orașului Timișoara, față de trecut. Această nu este politicum? Numai vorbăria goală-fără documentare-este politicum?...

Mai slabe sunt rapoartele din provincie. Îndeosebi lucrarea d-lui Cotoșman m'a nemulțumit. A strâns un enorm material documentar, fără a-l sistematiza. Peteanu a fost mai concludent, dar la fel s'a pierdut în istorie, ce nu ne interesa la problema acesta. Mai

bine a reușit raportul d-l Rusmir din Oravița, deoarece dânsul mi-a adus numai manuscrisul-abia acum este în decopiere-și eu am mai putut forfecă materialul- Restul memoriilor, cu mici excepții /d.e.cel sanitar/. este corespunzător, căci e documentat.

Bine înțeles, materialul-după părerea mea-trebuie împărțit la câțiva referenți din Minister, care citind lucrările, să facă-în conformitate cu îndrumările Ministerului-scurte recensii de 4-5 pagini, dar cu trimiteri la lucrare și la pagină. Încât delegații în orice moment se pot orienta, având și materialul documentar la îndemână. Eu numai puteam face această migăloasă lucrare, datorită timpului scurt. Și de altminteri, socot, că este o atribuțiune oficială.

Am curajul să afirm că:cine va citi cu atenție toate lucrările, va avea un tablou fidel asupra situației din Banat. Și în urma urmelor aceasta este scopul nostru. Dacă Onor.Minister n'are nevoie de aceste lucrări, nu ne supără, căci noi suntem cu toții împăcați în conștiința noastră, dându-ne maximul de randament pentru a apăra hotarele. Avem o singură rugămintă: să se păstreze aceste memorii, un exemplar la Ministerul Afacerilor Străine, Direcțiunea de Studii și Documentare și un exemplar la Ministerul Propagandei, Direcțiunea de Studii și Documentare, deoarece suntem convinși, orice să fie părerea d-lui Păclișanu, că, delegații României vor avea nevoie de documentele noastre, când se va putea pune chestiunea Banatului. Cât privește partea istorică a Banatului, secția istorică lucrează. În decursul lunei August dăm drumul primului număr al buletinului istoric în care se vor publica studiile istorice pentru a le pune la dispoziția criticei înainte ce se va întocmi lucrarea sintetică a istoriei bănățene. Și această inițiativă este în funcția resurselor noastre materiale. Propaganda ne-a asigurat câte 40000 lei pro fascicol pe două luni adică posibilitatea ca să publicăm trei coale (6 pag.). În felul acesta, bine înțeles, nici în anul 1945 nu vom fi gata. Vom avea o istorie a Banatului întocmită pe documentare nouă, pe explicații românești a diferitelor documente maghiare și o istorie încadrată în mersul trecutului românesc, adică a Neamului Românesc abandonând schema istoriei maghiare (Arpadieni, Angevini etc.). Însă pentru delegații la conferința de pace nu vom avea materialul definitiv.

Epuizându-se materialul informațiilor mele, vă rog, d-le Profesor, primiți asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

C.Grofșorean

Arhiva M.B.M., Fond „C.Grofșorean”, inv.9754

13

1943, septembrie 6. Adresă a lui T. Cristea către dr. Cornel Grofșorean prin care expediază studiul său, „Creșterea animalelor în Banat” cuprins în proiectul documentației pentru conferința păcii.

Timișoara 6 septembrie 1943

Mult stimate Domnule Președinte

Referindu-mă la scrisoarea Dvs. cu Nr. 235 din 23 August a.c., am onoarea a vă trimite aci alăturat, lucrarea subsemnatului: „Creșterea animalelor în Banat” scrisă în trei exemplare, așa cum ați cerut Dvs.

În această lucrare am folosit toate datele statistice pe cari am putut să le obțin și sper să fi reușit să documentez superioritatea noastră față de stările existente în Banat sub fostul regim Austro-Ungar, în ce privește creșterea și valorificarea animalelor domestice.

Rugându-vă să utilizați această lucrare, după cum veți găsi mai util în interesul Neamului nostru,

Cu stimă

Medic veterinar Consilier

T.Cristea

D-Sale

Domnului Președinte al Institutului Social Banat-Crișana
Timișoara

D.J.C.S.A.N., Fond „Muzeul Județean Reșița”, nr. 790/1.

14

1943, octombrie 11, Timișoara. Adresă a Muzeului din Timișoara către Cornel Grofșorean prin care directorul Aurel Ciupe și șeful de secție Dionisie Linția se angajează să redacteze documentația solicitată propunând includerea în colectiv și a lui Marius Moga.

C.Grofșorean

Declarație

Subsemnații Aurel Ciupe directorul Muzeului Banatului și Dionisie Linția directorul Secției ornitologice ne obligăm să prezentăm o lucrare sau studiu despre realizările Muzeului Regional al Banatului din era românească (1919-1943). Vom invita să colaboreze la această lucrare și pe Dl.Marius Moga " preparator pe lângă universitatea din Sibiu de îndată ce va fi angajat cu organizarea secției istorice a muzeului nostru.

Timișoara la 11 X 1943

Aurel Ciupe

prof.Dionisie Linția

D.J.C.S.A.N., Fond „Muzeul Județean Reșița”, nr.721/1.

15

1943, noiembrie 27, Timișoara. Scrisoare a lui Cornel Grofșorean către C. Rădulescu-Motru în care se fac referiri la activitatea echipei bănățene pentru realizarea documentației pregătite în vederea unei conferințe de pace.

C.Rădulescu-Motru

309/1943 pres. 27 Noiembrie 1943

Mult stimat d-le Profesor

Cu mare bucurie am primit adresa Domniei Voastre data din 17 Noiembrie a.c. și cum e firesc am adus conținutul la cunoștința secțiilor noastre grăbindu-mă de prezent a Vă mulțumi pentru măgulitoare aprecieri, privitoare la activitatea Institutului nostru. Totodată țin să lămuresc unele atitudini ale Institutului –nu cu referire la tema atinsă de Domnia Voastră-necunoscute de lumea de afară. Atitudini, ce de multeori par inexplicabile celor neinițiați.

Anume dela 1940 încoace, când s'a ciuntit Ardealul și era gata să se pună și chestia Banatului, Institutul a început să întocmească un vast material documentar în vederea viitoarei conferințe de pace, ca problema acestei regiuni-revendicată mereu de diferite popoare-să nu rămână fără studii probatorii și să nu se pepete situația rușinoasă din 1919, când toți vecinii noștri erau mai bine pregătiți, ca noi înșine...Acest fapt, natural, ne impune-pe lângă obiectivul științific și unul politic..

Cu referire la obiecțiunile Domniei Voastre, am atras atenția d-lui Dr.Belu, profesor la Academia Teologică din Timișoara. Iară cât privește punctul meu de vedere, trebuie să Vă mărturisesc sincer că, nu sunt pe deplin lămurit, deoarece am convingerea că diferențierea

6. A acceptat invitația, redactând împreună cu cei doi un studiu privind Muzeul Banatului cu cele trei secții principale.

biologică a popoarelor are repercusiuni și asupra psiheiei și gâbdiri lor. Pe semne sunt osebiri rasiale, impregnate poate că deja în cromozomi, căci altfel nu mi-aș putea explica osebirea de gândire d.e. la negrii, evrei, japonezi etc. Evreul, care a trăit mii de ani în mijlocul altor popoare, totuși și-a păstrat timbrul său specific, incontestabil etnic. Jponezul, cu tot bagajul ființei sale, ne este ceva străin; nu putem pătrunde în eul său, rămâne o enigmă pentru european, cum verosimil și noi suntem la fel priviți din partea lor.

Ori această diferențiere biologică-cred-influentează determinant și gândirea a diferitelor rase, deci și filozofia lor; precum îmi pare că nici logica nu este universală, ci și ea se diferențiază, căci ceea ce îmi pare mie logic, este combătut de o altă logică; ceea ce nouă europenilor ne este consacrat ca logic, nu cadrează cu logica asiaticului etc. Pe acest motiv afirmam că și Românul își are modul său de a vedea lumea și viața; și el are gândirea sa proprie, specifică, diferențiată; deci și filozofia sa este alta, logica sa specifică, izvorând toate din acel subconștient biologic-rasial, ce face bagajul etnicului în gândire, literatură, artă, folklor. Așa că-după părerea mea modestă și absolut laică-etnicul nu este formă ci fond.

Dealtminteri cu aceste probleme m'am ocupat-cum zic incompetent în materie-în broșura alăturată. Observ că n"m vrut să fac filozofie și dascălie cu un tineret înstrăinat de gândirea metafizică, ateist și materialist. Aceasta este explicația păcatului meu, rătăcind involuntar în domeniul filozofiei.

Pentru a cunoaște această tendință pedagogică, țin să amintesc că, dela începutul înjghebării a Institutului am urmărit asemenea tendințe, pornind la drum, acum 12 ani. într-o atmosferă îmbăcsită, în mijlocul unei societăți exasperată de propaganda revizionistă, atâtde intensă în Țară și peste hotare pe acele timpuri, încât a prins putere în sufletele bănațenilor o constantă nesiguranță și desnădejde. Cauze serioase, ce ne-a făcut, ca pe lângă obiectivul sociologic să urmărim și pe cel politic și educativ, adică de îndrumare.

Ca încheiere Vă rog, d-le Profesor, ca să onorați revista noastră cu un articol, socotind pentru noi ca mare onoare, dacă am avea colaborarea Domniei Voastre. Cu atât mai vârtos, că azi din nou Banatul este la mezat și o strânsă și unificatoare legătură cu Țara-mamă se impune cu dela sine putere.

Mulțumindu-Vă înc'odată pentru atenție, Vă rog, d-le Profesor, să primiți asigurarea omagiului meu respectuos.

C. Grofșorean

Arhiva M.B.M., Fond „C.Grofșorean”, inv.9753.

16

1944, februarie 4 (Timișoara). Adresă prin care Sabin Evuțian trimite Institutului Social Banat-Crișana documentația solicitată.

Cornel Grofșorean

4.II.1944

Mult stimat Domnule Grofșorean!

Trimit în sfârșit, cele două exemplare din studiul la care m'am angajat.

E mai vast, poate decât se așteptau cei în drept, nu puteam face însă decât o treabă temeinică și bună. Din acest motiv am avut și foarte multe dificultăți; le-am răzbit cum am putut, cred totuși că bine.

Dacă e nevoie de un extras scurt (1-2 pagini), vă rog să mă anunțați.

Al treilea exemplar l-am prezentat dlui Min. I.C.Petrescu l-a citit într-o seară și chemându-mă a doua zi, mi-a spus cuvinte de elogi și mi-a cerut studiul pentru publicare. Atrăgându-i atenția asupra scopului urmărit, nu s'a lăsat bătut, spunând că va cere autorizația Dlui Ministru Președinte.

În orice caz mă găsesc acum în situația, de a trebui să mai confecționez un exemplar pentru dânsul, înțelegând să-mi păstrez și eu unul.

Până la confecționarea lui, dacă aș putea avea părerea și obiecțiunile D.Voastră, ca să pot aduce încă îmbunătățirile eventuale studiului în actuala fază, v'aș fi recunoscător. Dacă D-Voastră veți găsi, că e necesar sau bine să se facă o discuție în rândul Comisiunii (Inst. Social), mă voi supune!

În sfârșit, dacă nu s'ar fi epuizat fondul social și ar mai putea suporta cheltuielile cu hârtia, materialele pentru diagrame și dactilografă-n'ar fi rău.

Al D.Voastră, cu devotamentul dintotdeauna,

S.Ecuțian.

D.J.C.S.A.N., Fond „Muzeul Județean Reșița”, nr. 803/2.

17

1943 (?). Scrisoare trimisă de Cornel Groșorean unui ministru, probabil lui Mihai Antonescu ministru de externe. Nu este exclus să se fi adresat, pentru a cere sprijin financiar și Ministerului Propagandei.

...în vederea conferinței de pace, unde-verosimil-se va pune și problema Banat-Crișanei

Până în 1939 urmăream altă problemă, cum se desprinde și din publicațiile mai recente ale revistei noastre. Anume în câmpia din Timiș-Torontal, examinam, la Belinț și Sârbova, problema depopulării, la Pojejena de jos / lângă Baziaș / motivele sărbizării a elementului românesc; în Valea Almăjului / 16 comune eram trimiși la timpul său de Serviciul Social, ca să pregătim materialul științific, adică sociografic, pentru o plasă de model / cea a Bozovicului / iară la Ohaba-Bistra am luat în cercetare problema muncitorului român, adică examinarea procesului de transformare a țaranului român în muncitor industrial, pentru a constata, dacă prin această schimbare a indeletnicirii sale ancestrale se va proletariza, ori se va urbaniza. Problemă de căpetenie într'o țară, care abia acumă intră în orbita mașinei, căci până mai recent numai muncitorii minoritari aveau această indeletnicire.

Natural, pentru sintetizarea unor concludențe științifice, nu era satisfăcător examinarea unui singur sat. Urmând ca să ne deplasăm și într'un sat de lângă Reșița / contemlasem pentru anul 1940 comuna Doman, locuită de minieri români / mai apoi într'un sat de lângă Hațeg... În urma evenimentelor războinice, însă, acest plan nu s'a putut realiza, neavând nici mijloacele financiare la dispoziție, nici elementul uman, fiind mulți echipieri mobilizați. Dar programul acesta rămâne în picioare pentru viitor, adică pentru timpuri normale. Urmărind în prezent, cum am expus mai sus, exclusiv un scop propagandistic, în vederea eventualităților istorice, deoarece n'am dori, ca să fim din nou surprinși, ca în 1940, când Ministerul Afacerilor Externe s'a adresat nouă, pretinzând, ca să livrăm materialul documentar asupra Banatului în decurs de 5 zile. Aceasta este explicația multelor studii, publicate în revistă anul trecut și în anul în curs, referitor la trecutul și prezentul social și cultural al Banatului și Crișanei. Din Crișana avem mai puține studii, deoarece intelectualii de acolo-pe semne-au alte preocupări /.

Pe lângă această activitate în fiecare an, în sezonul de iarnă, se țineau la sediul Institutului comunicări săptămânale asupra diferitelor probleme, cu discuții libere. Astfel în decursul iernii trecute s'a luat în discuție-pentru orientarea membrilor-lucrarea de propagandă maghiară: "Siebenbürgen..." Concomitent s'au aranjat și conferințe publice, atât împreună cu celelalte instituțiuni culturale, cât și separat, sub egida proprie a Institutului nostru. Așa d.e. mai săptămânile trecute s'a ținut o conferință despre trecutul artei plastice din Banat, apoi una despre bisericile de lemn din Ardeal / cu proiecțiuni /, inaugurând și o expoziție de tablouri având ca subiect bisericile din Țara întreagă / 120 de

tablouri ai d-lui prof.Isaac /...Toate pentru a dovedi existența unei culturi naționale, în raport cu celelalte popoare conviețuitoare.

Din cele expuse rezultă, deci, că Institutul, împreună cu Revista sa, depune o muncă serioasă, conștientă, patriotică și științifică, deoarece în domeniul sociografiei, noi ne-am măsurat puterile chiar și cu Centrul, deși cu mijloace infinit mai reduse.

Dealtminteri trebuie să relev că, un număr al revistei / 10-12 coale / ne costă / d.e. numărul ultim / 54.000 lei, fără o remunerație a redacției, ori a colaboratorilor, deoarece cu toții lucrăm din cel mai pur idealism, deși nu e justificată exploatarea muncii spirituale, însă, situația noastră financiară, fiind avizată exclusiv la subvenția autorităților, nu ne-a permis niciodată o cât de mică onorare a studiilor publicate. Iară comerț n'am făcut cu revista, fiind distribuită gratuit la bibliotecile școlare, liceale și profesorilor. Mai cu seamă în trecut, când apărea în 2500 exemplare. La fel fusese distribuite monografiile noastre tot în mod gratuit. Decând autoritățile nu ne mai pot sprijini, s'a redus tirajul la 1000 exempl. În vederea acestei situațiuni avem onoarea a solicita sprijinul Ministerului.

Primiți, D-le Ministru, asigurarea distinsei noastre considerațiuni.

Cu respect al D-Voastră,

C.Grofșorean

Scrisoare aflată în colecție particulară, Reșița.

**L'Institut Social Banat-Crișana et
„Le programme pour le matériel documentaire
d'information et propagande servant à la conférence pour la paix”
(Résumé)**

L'Institut Social Banat-Crișana a été contacté au cours de l'année 1943 par le Ministère des Affaires Etrangères pour rédiger des mémoires nécessaires à l'appui du point de vue roumain concernant le Banat, à une future conférence pour la paix.

C'est la deuxième occasion que l'Institut fut investi avec la mission de mettre au point toute la documentation ayant pour domaine de référence la province banatienne, le but prévu étant une Conférence pour la paix. La première s'est déroulée en 1940, mais elle s'avéra tardive et l'accélération des événements, finis par un dictat, n'ont pas permis son matérialisation. Les efforts des membres de cet Institut n'ont pas cessé ainsi que la nouvelle sollicitation ne les a pas trouvés hors d'oeuvre. Ayant à la base un plan conçu par S. Dragomir, ont été rédigés une multitude d'études, appartenant en plupart aux spécialistes de Banat, destinés finalement à un Bureau de la Paix, qui les contralisait. Les matériaux conçus par les intellectuels banatiens prouvent scientifiquement la manque de valeur des diverses points de vues avancés dans des travaux rédigés par les voisins intéressés pour un changement des frontières roumaines. Pour une meilleure compréhension du processus nous présentons les documents de l'annexe, constituant des références directes au problème enoncé.

SPECIFICUL BĂNĂȚEAN ÎN CADRUL CIVILIZAȚIEI INTERBELICE

GELU COPĂCEANU

INSTITUTUL SOCIAL BANAT CRIȘANA (1932-1946). Sfârșitul primului război mondial reclama un nou cadru de organizare a statelor europene care trebuia să se bazeze pe o profundă restructurare morală, spirituală și politică. Societatea românească, reîntregită în matca teritorială firească, se afla, după cum se exprimă Z. Ornea- în fața unui “*deceniu de răscruce*” în care “*nicicând istoria României nu a cunoscut o asemenea restructurare de substanță în toate compartimentele ei și într-un timp așa de scurt*”¹. În acest climat, al disputelor ideologice și culturale, își fac loc institutele de cercetare sociologică, între care, în prim plan va fi *Institutul Social Român* (1921), principalul mijloc instituțional de promovare a școlii sociologice românești întemeiată de Dimitrie Gusti și bazată pe monografia sociologică (“*Știința Națiunii*”), urmărind să ofere toate datele necesare pentru a descifra “*specificul național*” pe care trebuia să se clădească cultura națională ².

Acestui imperativ istoric, care presupunea eforturi uriașe, i se vor alătura și intelectualii Banatului, care sub deviza “*Pro Scientia et Patria*” a organizat la Timișoara (21 mai 1932) Institutul Social Banat-Crișana (I. S. B. C.), cu ajutorul și sub egida I. S. R. din București, “*patronul său spiritual*”. Apariția lui, în anul cel mai sumbru al marii crize interbelice, nu este întâmplătoare: un mare număr de cotidiane și periodice bănățene, între care și “*Drum Nou*”, “*Lumina Carașului*”, “*Școala Cărășană*”, care apăreau în județul Caraș, creionează un tablou apocaliptic al prăbușirii societății, ale cărei efect se resimte, mai ales, lumea satului.

Așa se explică faptul că fondatorii Institutului își propuneau ca scop imediat reconstrucția morală a satului bănățean.

În același timp, așa cum arată Petru Nemoianu, cel care exprimase primul ideea creării institutelor, aceasta trebuia să schimbe concepția de viață a intelectualității, care avea nevoie de un ideal concordant cu idealul național pentru a putea participa activ la noul organism social. Toți membrii fondatori ai Institutului sunt conștienți de faptul că trebuiau să continue lupta națională într-un alt cadru și cu alte mijloace; Emil Botiș, primul secretar general, declara că Institutul urmărea “*înțelegerea marii misiuni ce va trebui să revină poporului român într-o Europă nouă și dreaptă*”, iar C.

1. Z. Ornea, **Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea**, București, 1980, p. 25.

2. D. Gusti, **Pagini alese**, București, 1965, cu o prefață și bibliografie de O. Bădina.

Groșorean credea că trebuie să aibă în vedere *“cimentarea rezistenței elementului autohton de-a lungul graniței de vest, periclitată și contestată mereu”*³.

Direcțiile concrete ale activității se desprind din statutul I. S. B. C., conform căruia se organizau mai multe secții ce urmau să cerceteze toate unitățile sociale: între membrii lor găsim o serie de personalități politice locale: juriști, publiciști, ierarhi bisericești, funcționari ș. a.

Lista lungă de colaboratori, dintre care unii vor participa la *“activitățile de teren”*, cuprinde între alții personalități artistice ca: Sabin Drăgoi ori Romul Ladea, istorici ca Gh. Cotoșman și Val. Șotropa, marele sociolog Anton Golopenția, originar din Prigor, oameni politici ca Petru Nemoianu (fost prefect de Caraș-Severin și membru al guvernelor din timpul lui I. Antonescu) și dr. Aurel Cosma, personalități medicale, publiciști ca C. Miu-Lerca ș. a. Mulți dintre aceștia, la care trebuie să adăugăm și alți originari din actualul județ Caraș-Severin (dr. Cornel Corneanu, Romulus Molin, Virgil Birou ș. a.) vor fi autorii unor lucrări cu caracter istorico-social care valorificau rezultatele cercetărilor sociologice.

Demarând acțiunea lor de pionierat *“pe un drum nebătătorit și cu mijloace destul de modeste”*, intelectualii bănățeni au imbinat observația sociologică în care au atras și colaborarea altor instituții, în special din Ardeal cu implicarea directă în viața satelor bănățene. Conferințe, manifestări cultural-artistice, o gama diversă de ajutorare a satelor, inclusiv prin acțiuni practice de ameliorare a solurilor și mai ales prin organizarea unor instituții de ocrotire a copiilor, vor însoți majoritatea anchetelor sociale.

Se poate spune că se crează o adevărată comuniune sufletească cu lumea satului, fapt sesizabil și din paginile Revistei Institutului Social Banat-Crișana (R.I.S.B.C.), principalul mijloc prin care au fost popularizate rezultatele cercetărilor și soluțiile propuse.

Sub conducerea lui Cornel Groșoreanu, revista (având o periodicitate fluctuantă) reușește să angajeze un adevărat dialog cu satul bănățean, iar prin structura sa complexă și atrăgătoare, cu întregul spațiu locuit de români. Anchetele sociologice, documentele istorice, studiile și însemnările de o mare diversitate tematică, converg totuși spre susținerea efortului Institutului de a cunoaște specificul culturii bănățene, entitatea provinciei în cadrul unității românești. Aceasta este una dintre dominantele concepției intelectualilor bănățeni, pe care o vom urmări în continuare.

ÎN CĂUTAREA SPECIFICULUI BĂNĂȚEAN. Trebuie să remarcăm opinia unanimă a studiilor și însemnărilor din Revista Institutului despre condițiile istorico-geografice specifice ale Banatului care au generat o manifestare aparte a spiritualității românești. Un mediu geografic caracterizat prin diversitate și armonie, o așezare care-i va conferi rolul unei *porți europene*, dar și rivalitatea permanentă pentru a o stăpâni, o continuitate de o viață care-i va permite să reziste asaltului asimilator al străinilor, care au creat o cultură specifică și un anumit profil psiho-moral al bănățeanului. Un

3. **Revista Institutului Social Banat-Crișana** (în continuare R. I. S. B. C.), 2, 1938: ian. -febr. 1942.

sentimentalism incorrigibil „il îndeamnă pe românul bănăţean să-şi manifeste sentimentele prin forme artistice dar şi să-şi apere cu tenacitate proprietatea”⁴. După cum, predispoziţia lui pentru viaţa artistică sub forma corurilor, este un mod de a-şi exprima sentimentul solidarităţii naţionale „singura cântare, ne-a ţinut pe noi cărăşenii pe linia existenţei naţionale”, i se confesa un dascăl de pe Valea Caraşului lui Virgil Birou, mare prozator al Banatului, el însuşi originar din această zonă.⁵ Tradiţia corurilor, păstrată cu sfinţenie în satele bănăţene, tinde să fie instituţionalizată prin încercarea de a crea, la Lugoj, o conducere unitară a tuturor corurilor din ţară pentru sporirea „prestigiului românesc”. O vitalitate innăscută şi ambiţia duc la inclinaţia bănăţeanului spre a se întrece „cu toţi şi în toate domeniile”, la un dinamism creator, favorizat şi de condiţiile naturale, după cum tenta mediteraneană a climatului naşte tendinţa spre autocontemplare şi automeditaţie⁶. G. Călinescu vorbeşte despre „ironia provocată de circumspecţia conservativă”, conştiinţa de sine puternică şi comunicativitatea bănăţeanului⁷, iar Lucian Blaga despre nivelul ridicat al culturii populare, prin excelenţă etnografică, un adevărat „baroc al etnografiei româneşti”⁸.

Aceste opinii şi multe altele, ale unor mari personalităţi ale culturii româneşti sunt subliniate în revista Institutului, ori în scrierile colaboratorilor lui, ca pretext al unor acţiuni concrete pentru apărarea tradiţiei culturii populare.

Participant la expoziţia ocazionată de înfiinţarea Astei Bănăţene în 1937, standul I. S. B. C. urmărea să explice semnificaţia „brâului” bănăţean în „hora” portului naţional şi necesitatea creării unui „Muzeu al portului regiunii noastre”. În acelaşi timp era prilejul, pentru unul dintre participanţi să spună că „şi pentru Coriolan Brădiceanu şi pentru plugarul din cel din urmă sat bănăţean, bănăţenism înseamnă românism”⁹.

„Bănăţenismul” înseamnă pentru C. Miu-Lerca, o cultură specifică ce are o puternică conştiinţă etnografică, în care structura ritmică şi spontaneitatea jocurilor sunt expresia „unităţii geografice perfecte”.¹⁰ Această opinie este întărită prin autoritatea lui Blaga, prezenţă permanentă în paginile Revistei, pentru care este un paradox bănăţean „faptul că o cultură etnografică, care atinge adesea înfăţişarea unei culturi intelectuale, a dat foarte puţine mari personalităţi”. Acceptând această realitate revista Institutului popularizează activitatea „scriitorilor-plugari”, concentraţi în mare parte pe Valea Caraşului, unde apar revistele ţărăneşti „Ţăranul” şi „Zorile Banatului” dar şi „Monografia muzicală a comunei Ohaba-Bistra” a lui S. Drăgoi recunoscută pe plan naţional.

4. Virgil Birou, **Oameni şi locuri din Căraş**, Timişoara, 1982, p. 80.

5. **Ibidem**, p. 98.

6. G. Ţepelea, **Studii de istorie şi limbă literară**, Bucureşti, 1970.

7. G. Călinescu, **Opinii fugare şi libere despre Banat**, în **Banatul**, III, nov.-dec. 1928.

8. L. Blaga, **Barocul etnografiei româneşti**, în **Banatul**, I, 1, 1926.

9. Însemnare din **R. I. S. B. C.**, 20, 1937.

10. C. Miu-Lerca, **Bănăţenism şi creaţie**, conferinţă ținută în cadrul I. S. B. C.

“Cercetările de teren” ale membrilor I. S. B. C. constată un adevărat “cult al progresului prin muncă organizată” în satele bănățene, “bazat pe spiritul creator în asimilarea civilizației moderne țărănești” care face ca țăranul din Banat să aibă “gospodăria cea mai frumoasă” și să poată fi considerat “elementul de civilizație pentru o nouă viață românească”.¹¹

Datele statistice furnizate de S. Manuilă, directorul Institutului Demografic al României, arată că în 1938 prin 72% știutori de carte și 8% analfabeți (față de 16% media pe țară), Banatul era primul, între provinciile țării, după cum același loc îl ocupă în privința capitalului investit și a forței motrice industriale, a veniturilor din încasări vamale pentru stat și a contribuției bugetare de 1/5¹² (Tr. Birăescu, în R.I.S.B.C. nr. 1/1933).

Aceste priorități, la care se pot adăuga și altele, i-au condus pe bănățeni la o puternică conștientizare a valorilor, la o exteriorizare mai accentuată a mândriei locale, fapt care, în această perioadă este sintetizat în lozinca devenită cu timpul deviză “*Banatu-i fruncea*”. Departe de a face o simplă invenție literară, ea exprimă, după P. Nemoianu “o mândrie de ordin sufleteș, colectivă” și o motivație pentru întărirea patriotismului local, dar și o sinteză a imaginii bănățeanului oferită de-a lungul timpului, de diferiți cărturari români ori străini. Deviza bănățeană este o zestre sufletească “care trebuie să devină suportul unui idealism local” în sensul mândriei bănățenilor pentru “succesele lor izvorâte din năzuințele comune ale tuturor românilor”¹².

Numit uneori “localism creator”, alteori “regionalism” acest concept apare mai degrabă ca o datorie, o “obligatie a tuturor celor care trăiesc într-o regiune pentru ridicarea nivelului cultural, economic și politic al ei”¹³. Este, în același timp, un apel al intelectualilor din sfera Institutului Bănățean la schimbarea concepției de viață a intelectualității care trebuie să reabiliteze Banatul prin participarea directă la conducerea noului organism social rezultat din Marea Unire, pe baza unui “ideal local” care să fie concordant cu idealul național.

Dezideratul emancipării Banatului, expresie relativ frecventă în paginile Revistei trebuie judecat în sensul arătat mai sus. Deși nu este un obiectiv cu niște direcții programatice clare, din încercările puține -de definire, se înțelege că nu este vorba de o emancipare în sensul “clasic”, ci “de încadrare în ritmul general al vrierii românești de pretutindeni”. Mai concret, pornind de la statutul tradițional autohton al Banatului, se cere repunerea provinciei în drepturile unui “regim special” care să cuprindă toată latura vestică a țării, ca o contrapondere la “ofensiva capitalismului autonom unguresc” și la “agitația revizionistă” crescândă, după expresia lui C. Groșoreanu.¹⁴ Acest “regim special”, fără să vizeze auto-administrarea, este în primul rând un răspuns

11. I. Veverca, **Destin românesc în Banat**, în R. I. S. B. C., r. omagial din 1942, p. 305-309.

12. P. Nemoianu, **Bănatu-i fruncea**, conferință publicată în R. I. S. B. C., 13, 1935, și dezvoltată în volum separat.

13. V. Birou, **Restaurația și Banatul**, în R. I. S. B. C., 31-32, 1940.

14. C. Groșoreanu, **Emanciparea politică a Banatului**, în **Lumea Nouă**, iul. -aug. și sept. -oct. 1937.

aprobator la reforma administrativă din 1938 care crease "*mijlocul administrativ de emancipare*" și condițiile unei autonomii reale.¹⁵

Emanciparea provinciei sud-vestice înseamnă, mai întâi, dorința de a avea un rol mai mare în guvernarea centrală: mai mulți demnitari bănățeni în instituțiile guvernamentale, ar fi însemnat un sprijin mai mare acordat românilor implicați în industrie și comerț și garanția unui guvern central care să respecte structura proprie (culturală, economică, demografică, religioasă) a Banatului.

Plecând de la realitatea unor priorități de ordin tehnic sau cultural, intelectualii sunt convinși de dreptul Banatului de a i se asigura de către stat mijloacele de organizare a culturii, instituții care să o conserve și să o cerceteze, deschizând calea unei "*emancipări culturale*".

Spre același țel s-a îndreptat și pledoaria obsedantă a "echipierilor" I.S.B.C. pentru o universitate la Timișoara: în acest scop numeroasele memorii adresate guvernului arată nevoia patronajului spiritual al unei universități care trebuie să lupte pentru apărarea spirituală a Patriei și combaterea "*aprigiei propagande a dușmanului*" care se menține pe poziția de "*atac univesitar*"¹⁶. Vechi deziderat al bănățenilor, universitatea este considerată "*o înaltă rațiune de stat*", dictată și de sentimentul de pietate față de pământul lor "*leagănul de plămădeală și persistență a Românismului*".¹⁷ În același timp, prin poziția strategică a Timișoarei, cu o "*rază de atracție*" ce ar putea cuprinde peste 3,3 milioane de români, universitatea va putea să răspândească cultura românească "*până la frații noștri din Peninsula Balcanică*" și să apere pe plan spiritual "*românismul la granița de Vest*" (RISBC iulie-octombrie 1940).

Conștiința comuniunii spirituale cu românii de pretutindeni este, de fapt, ideea centrală pe care se sprijină acțiunea practică și spirituală a intelectualilor din sfera Institutului Bănățean.

Acceptând teza lui B.P. Hașdeu, după care "*Banatul, Oltenia și Țara Hațegului, prin continuitatea geografico-istorică neîntreruptă au fost un cuib de unde se românizau treptat celelalte regiuni, indirect și cele de peste Dunăre*" (cit. de P. Nemoianu în RISBC, 13/1935 p. 45), specialiștii Institutului au căutat să arate firele legăturilor ce au rezultat din acest proces istoric. Numeroase studii elaborate de secția istorică a Institutului, condusă de V. Motogna își propun editarea unei sinteze istorice a Banatului pe ideea unității românești-Biserica ortodoxă subordonată la început Mitropoliei Țării Românești va înlesni apropierea românilor prin scrierile religioase și prin autorii lor, dintre care unii se vor stabili în Banat. Și după subordonarea religioasă față de străini, bănățenii vor continua legăturile cu frații lor, contribuind prin clericii din Lugoj și Caransebeș la realizarea unora din primele scrieri românești.

Cercetările monografice au demonstrat permanența contactelor spirituale dintre Banat și Principate, descoperind la Naidăș (jud. Caraș-Severin) 12

15. V. Birou, *op. cit.*, în R. I. S. B. C., 31-32, 1940.

16. Memoriul din 1 septembrie 1943 adresat Guvernului în numele I. S. B. C.

17. **Raport asupra găzduirii provizorii a Universității din Cernăuți la Timișoara**, în R. I. S. B. C., 33-36, iul.-oct. 1940.

balade provenite din Vechiul Regat care au circulat pe o arie ce se întindea dincolo de Dunăre până la Valea Timocului.¹⁸ De altfel, cu românii sud-dunăreni există o legătură permanentă, directă sau prin Revistă unde o însemnare constată la "*frații timoceni*" o conștiință vie a originii și "*un grai curat*", cu un folclor muzical care are mari asemănări cu cântecele din Valea Almăjului, iar o altă însemnare arată că românii din Bacica (S-E Croației) "*vor să fie aduși să învețe carte românească pentru că credință și suflet românesc au destul*". (RISBC, 1940-1941)

În spațiul balcanic se constată un mare număr de români împreună cu care s-ar putea constitui "*o axă națională românească ca și lanțul Carpatic*", dar și pericolul de a fi asimilați de "*masa slavă*" față de care, intelectualii bănățeni, cer sprijinul statului român pentru construirea de biserici¹⁹. De altfel, pentru redactorii Revistei care considerau "*Neamul Românesc*" al lui N. Iorga "*evanghelia de credință a conștiinței naționale*", orice amănunt legat de soarta românilor este semnificativ, fapt pentru care P. Nemoianu propunea înființarea unui "*Institut al românilor de peste hotare*". (RISBC, mai-august 1942)

În încheierea acestor considerații, cred că se poate judeca activitatea instituției bănățene sub semnul devizei "*pentru nație tot ce avem și ce putem*", pe care au folosit-o deseori, în semn de prețuire pentru N. Iorga pe îl considerau un "*apostol al neamului*". Tot apostolat a fost și efortul intelectualilor bănățeni de a imprima în conștiința românească menirea istorică a Banatului de "*strajă a Țării, la frontiera de vest a neamului*". În această lumină, "*emanciparea*" este, în primul rînd, o noțiune geo-politică, rezultată din percepția rolului strategic al provinciei și din dorința membrilor I.S.B.C. de "*a contribui cu specificul nostru bănățean la tabloul multicolor al vieții naționale și etnice*"²⁰.

Prescurtări bibliografice:

Abreviations bibliographiques:

ISR = Institutul Social Român.

ISBC = Institutul Social Banat-Crișana.

RISBC = Revista Institutului Social Banat-Crișana.

18. C. Grofșoreanu, **Mișcările culturale în Sud-Estul European**, în R. I. S. B. C., XIII, ian. -apr. 1944, p. 63.

19. T. Morariu, **Românii dintre Morava și Timoc**, 1941, p. 228.

20. R. I. S. B. C., 22-23, apr-sept. 1938.

LE SPÉCIFIQUE BANATIEN DANS LA CIVILISATION D'ENTRE DEUX GUERRES (RÉSUMÉ)

Le Banat était la première province du pays en ce qui concerne le capital investi et la force motrice industrielle, les revenus des taxes douanières pour l'État et la contribution pour le budget. Les priorités, aux-elles on peut ajouter les autres ont conduit les habitants de cette province vers une puissante connaissance de leur propre valeur, vers une plus accentuée expression de la fierté locale, fait qui - de cette période - est devenu un mot d'ordre presque célèbre "*Le Banat c'est toujours le premier*". Dénommé quelquefois localisme créatif, ou "*régionalisme*" autrefois, ce concept apparaît plutôt comme un devoir, une obligation de tous ce qui y vivent pour son continu redressement culturel, économique et politique.

Émanciper cette province sud-ouestique reste un objectif inséré dans les pages de la revue éditée par I.S.B.C. signifiant - avant tout - le désir des banatiens de jouer un rôle de plus en plus important dans le gouvernement central: plusieurs dignitaires dans les institutions gouvernementaux, un appui significatif pour les roumains impliqués dans l'industrie et au commerce et même la garantie d'un gouvernement central qui doit respecter la structure propre (culturelle, économique, démographique, religieuse) du Banat. Les intellectuels étaient convaincus que la province avait le droit de lui assurer par l'État les moyens d'organisation de sa culture, d'y créer des institutions pour qu'on la conserve et qui entreprise des recherches, rouvrant la voie d'une "*émancipation culturelle*".

La conscience de la communion spirituelle avec les roumains de partout constitue, en effet, l'idée centrale qui appuie l'action pratique et spirituelle des intellectuels appartenant à l'Institut Banatien.

En concluant, peut-on avancer l'idée que la classe intellectuelle de Banat ont déployé des efforts remarquables pour imprimer dans la conscience roumaine du rôle historique du Banat, étant "*le gardien du Pays à la frontière ouestique de la nation*".

APLICAREA REFORMEI AGRARE ÎN JUDEȚUL CARAȘ ÎN PERIOADA 1945-1946

EUSEBIU NARAI

Curând după instaurarea sa, guvernul Groza a legiferat, la 23 martie 1945, reforma agrară. În baza prevederilor Legii nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare și a regulamentului de aplicare a acesteia au fost expropriate pământurile și proprietățile agrare de orice fel aparținând *“colaboraționiștilor; criminalilor de război și celor vinovați de dezastrul țării”*, ale celor care s-au refugiat în țările cu care România se afla în stare de război ori au fugit în străinătate după data de 23 august 1944, ale celor care s-au înscris voluntari pentru a lupta împotriva Națiunilor Unite, loturile peste 10 ha necultivate în regie proprie în ultimii șapte ani consecutivi, bunurile de mână moartă și prisosul terenurilor agricole constituind proprietăți ale persoanelor fizice care depășeau suprafața de 50 ha. Se păstrau neatinse suprafețele orezăriilor, ale viilor și pădurilor, regimul lor urmând să facă obiectul unei legi speciale, precum și *“fermele model”*, a căror importanță pentru economia țării, îndeosebi în ce privește producția agricolă-marfă, în condițiile evidente ale lipsei bunurilor de consum, era mult apreciată ¹.

Reforma agrară a reprezentat piatra de temelie pentru schimbările ulterioare din domeniul economic și social. Astfel, legiferarea reformei agrare a însemnat exproprierea a peste 1.468.000 ha (a noua parte a suprafeței arabile a țării) și împrăștierea a cca 900.000 de familii țărănești (dintre care 400.000 fără pământ) cu peste 1.100.000 ha ².

Mutațiile generate de reforma agrară au așezat agricultura țării pe baza gospodăriei mici și mijlocii (între 1 și 10 ha), care, la încheierea reformei agrare în 1948, reprezenta 77% din totalul exploatărilor agricole. Acestor schimbări privind proprietatea le-au corespuns modificări similare ale structurii sociale a satului românesc. Prin desființarea marii proprietăți funciare de peste 50 ha, moșierimea a fost lichidată din punct de vedere economic, concomitent cu creșterea considerabilă a rolului și a ponderii țărănimii sărace și mijlocie.

Puterea economică a țărănimii mijlocie - care deținea cca 1/2 din mijloacele de producție agricolă și 3/5 din cantitatea totală de cereale-marfă aduse pe piață - făcea ca această categorie a țărănimii, în rândul căreia intrase, ca urmare a înfăptuirii reformei agrare, un număr însemnat de țărani care își măriseră proprietățile, să ocupe - împreună cu țărăimea săracă - locul central în agricultura românească postbelică. Burghezia sătească,

1 *** **România contemporană**. București, 1988, p. 35-36.

2 **Istoria României în date**, București, 1971, p. 388.

care deținea cca 5% din totalul gospodăriilor și peste 15% din suprafețele de pământ, ocupa un loc important în producția agricolă și mai ales în producția agricolă-marfă. Proletariatul agricol - cca 250.000 de familii - s-a încadrat, în parte, în sectorul de stat, unde existau condiții mai bune de viață.

Înfăptuirea reformei agrare nu a fost scutită de anumite greșeli și consecvențe în aplicarea legii și a regulamentului de aplicare a acesteia. Ele erau deseori provocate, iar altele speculate și amplificate de cei supuși exproprierii, care încercau - printr-o diversitate de mijloace - să împiedice exproprierea pământului ce-l dețineau și împărțirea lui celor îndreptățiți. În unele situații, pământul expropriat a fost împărțit țăranilor fără respectarea întocmai a prevederilor legii. Au fost expropriate chiar terenuri aparținând statului, care erau exceptate prin lege. De exemplu, s-a trecut la exproprierea totală, în masă, a cetățenilor români de naționalitate germană.

Abuzurile și exagerările au dăunat nu numai dezvoltării agriculturii, ci și politicii naționale, în general. Ulterior, s-a revenit asupra măsurii de expropriere totală, trecându-se la restituirea terenurilor și a bunurilor confiscate inițial³.

În istoriografia comunistă se aprecia că reforma agrară din 1945 s-a înscris ca "*problemă fundamentală a desăvârșirii revoluției burghezo-democratice*", fiind "*condiția esențială care putea asigura în acea etapă încheierea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare*"⁴. Trebuie precizat, de asemenea, faptul că punctul 5 din Proiectul de Platformă al F.N.D. prevedea "înfăptuirea unei largi reforme agrare, prin exproprierea marii proprietăți agrare de la 50 ha în sus și împrumărirea cu acest pământ a țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin"⁵.

Conform altor surse - reforma agrară din 1945 era net inferioară celei din 1921: spre exemplu:

1. Suprafața totală expropriată prin reforma din 1921 se ridica la 6.126.000 ha, în timp ce suprafața totală expropriată prin reforma din 1945 reprezenta numai 1.468.000 ha.

2. Prin reforma din 1921 au fost împrumărite 6.126.000 de familii, iar prin reforma din 1945 au fost împrumărite 1.468.000 de familii.

3. Prin reforma din 1921 - din suprafața expropriată intrau în proprietatea țăranilor 3.404.082 ha, în vreme ce - prin reforma din 1945 - din suprafața expropriată intrau în proprietatea țăranilor 1.100.000 ha⁶.

Reforma agrară a fost însoțită de un ansamblu de măsuri menite să concure la înjghebarea și înflorirea gospodăriilor țărănești, cu deosebire ale noilor împrumăriți. S-a trecut la comasarea loturilor fărâmițate, la organizarea unei întinse rețele de cooperative de consum, de desfacere și prelucrare a produselor agricole, la acordarea de credite - în limita resurselor financiare existente - pentru procurarea semințelor, animalelor de rasă sau

3 *** **România contemporană...**, p. 37.

4 Constantin Brătescu, **Rolul forțelor democratice conduse de P.C.R. în înfăptuirea reformei agrare din 1945 pe domeniile Societății U.D.R.**, în **Banatica**, II, 1973, p. 299.

5 William Marin, Ioan Luncan, **Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României (1733-1948)**, Timișoara, 1984, p. 213.

6 Victor Frunză, **Istoria stalinismului în România**, București, 1990, p. 200.

de muncă și a uneltelor necesare. Statul a înființat centre de mașini și unelte agricole care grupau tractoarele și mașinile agricole aparținând camerelor de agricultură, precum și cele expropriate. În toamna anului 1945 existau deja 271 de asemenea centre, a căror bază materială se compunea din 3.130 tractoare, 1.274 pluguri de tractoare, 686 locomobile, 1.996 batoze de cereale, 1.032 secerători-legători și alte mașini.

Concomitent cu legiferarea și înfăptuirea reformei agrare, guvernul a adoptat măsuri pentru a veni în sprijinul țăranimii cu proprietăți mici. Astfel, impozitul pe veniturile micilor agricultori, care dețineau o suprafață agricolă de până la 3 ha inclusiv și care nu cuprindea mai mult de 1/2 ha vie și 1/2 ha grădină de legume, a fost redus cu 1/3.

Realizarea reformei agrare și măsurile care i-au urmat nu au însemnat rezolvarea problemei agrare ⁷.

În Banat, situația agriculturii era destul de complexă. Astfel, unii țărani de naționalitate germană au plecat cu armatele hitleriste în retragere. Încă din luna septembrie 1944 - Comitetul Regional Banat al P.C.R. a răspândit un manifest, în care sublinia că *“reforma agrară trebuie făcută de voi, lucrătorii ogoarelor bănățene. Pentru aceasta trebuie însă să treceți să vă organizați în comitete țărănești de împrumut, care să fie formate din cei mai cinstiți și hotărâți țărani și care să treacă imediat la împărțirea pământurilor rămase prin dislocarea populației de naționalitate germană de către armatele hitleriste în retragere și a moșiilor mai mari de 50 ha”*.

Implicarea politică era foarte clar exprimată. În plasa Oravița funcționau deja, în luna octombrie 1944, 23 comitete țărănești ⁸.

În județul Caraș cel mai mare proprietar de pământuri era Societatea U.D.R.; această societate stăpânea - pe lângă renumitele obiective industriale din Banat - și o orezârie, o fermă piscicolă, livezi și grădini de zarzavat, vii și *“un complex păduros de 88.478 ha, în care se cuprindeau poieni, fânețe, pășuni și - în foarte mică parte - teren arabil”*; proprietățile acestei societăți ocupau zona montană a județului, pășunile se întindeau pe o suprafață mare din acest complex păduros. Atenția țăranilor a fost îndreptată asupra imenselor terenuri ale Societății U.D.R., care până atunci își mărise neconținut proprietățile, ajungând chiar până în vatra satelor, în dauna miilor de locuitori lipsiți de pământ. Majoritatea satelor din zona montană a județului Caraș se aflau sub controlul marii societăți reșitene, datorită faptului că locuitorii erau angajații ei, iar agricultura constituia ocupația celorlalți membri ai familiei, care - la rândul lor - trebuiau să arendeze pământ de la societate datorită posibilităților reduse de câștig. În aprilie 1945, Comitetele Locale de Reformă Agrară au hotărât să exproprieze - în primul rând - pășunile din afara amenajamentelor silvice, cât și a celor din perimetrul acestora, când primele nu acopereau nevoile generale ⁹.

Modalitățile de aplicare a reformei agrare sunt extrem de diferite, variind de la plasă la plasă. Într-o dare de seamă asupra reformei agrare în județul

7 *** **România contemporană...**, p. 38-41.

8 William Marin, Ioan Luncan, **op. cit.**, p. 215-216.

9 Constantin Brătescu, **op. cit.**, p. 299-301.

Caraș - datată 27 decembrie 1945 și semnată de șeful Poliției de Reședință Oravița (Ceia Aurel) și, respectiv, șeful Biroului de Siguranță Oravița (Fărăgău Avram) - se aduceau precizări interesante, și anume: suprafața totală cultivată era de 104.873 ha; în județul Caraș n-au existat mari proprietăți care să fie supuse exproprierii: *"sunt expropriabile 7.048 ha - repartizate astfel: 1.344 ha pământ arabil, 2.280 ha fânețe, 2.466 ha pășune, 513 ha pădure, 308 ha teren neproductiv și 17 ha vii"*; *"din aceste suprafețe, cca 5.500 ha aparțin Societății U.D.R. și se compun - în majoritate - din terenuri împădurite, pe care țărani doresc să le exproprieze pentru a-și face loc de fânețe și pășuni"* ¹⁰.

Între timp Comisia Centrală de Reformă Agrară din București a furnizat lămuriri suplimentare referitoare la aplicarea reformei agrare. Astfel, în Instrucțiunile remise Prefecturii județului Caraș la data de 13 mai 1945 se subliniau următoarele:

1. *"Exproprierea se referă și la fânețe și, respectiv, la pășuni;*
2. *Intră - în calculul suprafeței expropriabile - și poienile din interiorul sau din marginea pădurilor, care au - fiecare - o suprafață mai mare de 3 ha și au fost folosite fie ca teren arabil, fie ca pășune;*
3. *Pot fi expropriate și poienile mai mici de 3 ha dacă - între ele - sunt mici păcuri de arbori și nu pădure masivă;*
4. *În cazul când poienile sunt în curs de împădurire și avizul organelor silvice confirmă că proprietarul respectiv este în termen cu lucrările pregătitoare, acele poieni nu intră în expropriere;*
5. *Nu vor fi expropriate terenurile necesare funcționării întreprinderilor forestiere, transportului lemnului și căilor de comunicație;*
6. *Trec în rezerva statului și vor fi împărțite plugarilor terenurile agricole ale celor care, în ultimii șapte ani consecutivi, nu și-au cultivat pământurile în regie proprie, cu excepția loturilor până la 10 ha;*
7. *Terenurile cetățenilor români care, în baza legilor rasilale, au fost luate din stăpânirea lor și arendate, nu pot fi expropriate pentru acest motiv;*
8. *Comitetele comunale și Comisiile de plasă sunt obligate să precizeze motivele pentru care au hotărât exproprierea; la cererea celui în cauză sunt obligate să-i arate aceste motive"* ¹¹.

De asemenea, în octombrie 1945 au apărut noi precizări cu privire la reforma agrară - potrivit cărora "cetățenii români de naționalitate germană care dețineau, la data menționată, terenuri agricole supuse exproprierii vor fi lăsați în gospodăriile lor, cu obligația de a strânge recolta" ¹².

La data de 10 noiembrie 1945 au sosit noi instrucțiuni referitoare la reforma agrară, și anume:

1. *"Pentru a fi expropriat ca criminal de război sau vinovat de dezastrul țării, aceasta nu se va putea face decât dacă cel în cauză a fost condamnat de un Tribunal al Poporului;*

¹⁰ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), fond **P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)**, dosar 5/1945, f. 59-61.

¹¹ DJCSAN, fond **Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș (1945-1947)**, dosar 3/1945, f. 8-9.

¹² Ioan Luncan, **Activitatea forțelor progresiste și democratice din Banat în frunte cu P.C.R. pentru înfăptuirea transformărilor revoluționar-democratice în perioada august 1944-decembrie 1947**, în **SIB**, VI-VII, 1978-1979, p. 232.

2. Bunurile agricole ale persoanelor juridice se încadrează în categoria bunurilor de mână moartă;

3. Bunurile agricole ale societăților anonime vor fi expropriate în întregime, exceptându-se pădurile și viile;

4. Terenul expropriat, dar necesar continuării industriei, va fi reținut ca rezervă de stat și va fi pus la dispoziția fabricii în continuare, cu arendă - de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor - prin Comitetul de Fabrică respectiv;

5. Toate mașinile agricole se expropriază atunci când proprietatea agricolă a intrat în expropriere cu o suprafață cât mai mică de pământ; se lasă - proporțional cu terenul expropriat și cel rămas - numai uneltele agricole și animalele de tracțiune”¹³.

Camera de Agricultură Caraș, condusă de directorul Marius Nedelcu, a emis instrucțiuni clare despre persoanele care aveau dreptul sau nu să fie împrumutate. Astfel, în Instrucțiunile din 29 aprilie 1946 apărea o listă a persoanelor care nu puteau fi împrumutate, listă care cuprindea următoarele nouă categorii: *“funcționarii și pensionarii de stat, județ și comună; funcționarii particulari; militarii activi sau reangajați; cărciumarii; negustorii; meseriașii care au beneficiat de scutire pentru mobilizare pentru lucru, meseriașii care își trag mai mult de 50% din existența din această profesie; samsarii; chirigii care plătesc impozite pentru exercitarea meseriei de chirigiu etc.”*¹⁴.

Categoriile de persoane îndreptățite la împrumutare au fost precizate în Instrucțiunile Camerei de Agricultură Caraș (30 iunie 1946), și anume:

1. *“Plugarii mobilizați și concentrați în războiul antihitlerist;*

2. *Orfanii, vădulele și invalizii proveniți din războiul antihitlerist;*

3. *Orfanii, vădulele și invalizii proveniți din orice război;*

4. *Luptătorii din orice război;*

5. *Țăranii fără pământ;*

6. *Clăcașii și dijmașii care au lucrat pe moșia expropriată, indiferent de comuna unde locuiesc;*

7. *Țăranii cu pământ puțin (sub 5 ha)”*.

De asemenea, se preconiza că *“cei îndreptățiți la împrumutare trebuie să fie majori, adică să aibe 21 de ani împliniți, cu excepția orfanilor; vor fi îndreptățiți la împrumutare și cei sub 21 de ani, care sunt căsătoriți și sunt, deci, capi de familie”*¹⁵.

Există numeroase informații privind exproprierea terenurilor Societății U.D.R. din plasa Reșița până în luna august 1945; în 12 comune din această plasă situația se prezenta astfel: în comuna Brebu - 71,53 ha teren expropriat - dintre care 4,99 ha păduri, 64,81 ha poieni și 1,73 ha teren neamenajat; în comuna Călnic - 156,54 ha teren expropriat - dintre care 91,43 ha păduri, 35,22 ha poieni și 29,89 ha teren neamenajat; în comuna Doman - 8,82 ha teren expropriat - dintre care 29,36 ha păduri, 22,85 ha poieni, 18,15 ha teren neamenajat și 8,46 ha teren industrial; în comuna Gârliște - 471,34 ha

¹³ DJCSAN, fond Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș (1945-1947), dosar 3/1945, f. 13-14.

¹⁴ Ibidem, f. 47.

¹⁵ Ibidem, f. 50-53.

¹⁶ DJCSAN, fond Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș (1945-1947), dosar 1/1945-1946, f. 15.

teren expropriat - dintre care 432,14 ha păduri, 18,54 ha poieni și 20,66 ha teren neproductiv; în comuna Cuptoare-Secu - 136,18 ha teren expropriat, dintre care 83,52 ha poieni și 52,66 ha teren industrial; în comuna Moniom - 14,52 ha teren expropriat (poieni); în orașul Reșița - 50,4 ha teren expropriat - dintre care 8,63 ha păduri, 19,75 ha poieni și 22,02 ha teren industrial; în comuna Soceni - 84,05 ha teren expropriat - dintre care 81,75 ha poieni și 2,30 ha teren neamenajat; în comuna Târnova - 186,51 ha teren expropriat (poieni); în comuna Valeadeni - 41,86 ha teren expropriat - dintre care 41,28 ha poieni și 0,58 ha teren neamenajat; în comuna Văliug - 404,79 ha teren expropriat (poieni); în comuna Zorlențul Mare - 24,86 ha teren expropriat - dintre care 18,36 ha poieni și 6,50 ha teren neamenajat.

Suprafața totală expropriată în plasa Reșița până în luna august 1945 se ridica la 2.039,43 ha - dintre care 566,55 ha păduri, 1.284,08 ha poieni, 72,80 ha teren neamenajat, 95,35 ha teren industrial și 20,66 ha teren neproductiv ¹⁶.

Într-o statistică întocmită în august 1945, pentru întregul Banat, se evidențiază faptul că au fost expropriate 131.144 ha, fiind împroprietăriți 21.000 de țărani ¹⁷.

La data de 2 septembrie 1945 erau expropriate deja 19.100 ha teren din patrimoniul U.D.R. în județul Caraș. Tot acum U.D.R. se situa în rândul societăților din România cu limite maxime de profit ¹⁸.

În celelalte plase și comune situația era identică cu cea din plasa Reșița. De asemenea, Ocolul Agricol Reșița prezenta un raport amănunțit referitor la bunurile atribuite la împroprietărire, rezervele create și bunurile rămase asupra statului (1 octombrie 1945) în care preciza următoarele: au fost expropriați 17 proprietari; suprafața expropriată se ridica la 2.672 iugăre; 718 persoane au fost îndreptățite să primească pământ; suprafața totală a terenului atribuit la împroprietărire era de 2.536 iugăre, dintre care 1.385 de iugăre au fost atribuite îndreptățiților, iar 1.151 de iugăre au fost atribuite comunei ca pășune; persoanele îndreptățite au primit 1.385 de iugăre - dintre care 26 iugăre teren arabil, 1.314 iugăre fânețe și 40 iugăre livezi de pomi fructiferi (pentru obște); statul a rămas cu 136 iugăre fânețe, asigurându-se - pentru rezervele de stat - 58 de iugăre ¹⁹.

Între timp, pe proprietățile părăsite de o parte din populația de naționalitate germană au fost aduși țărani din județele Gorj, Mehedinți și Bihor, fiind împroprietăriți cu loturi de pământ și case ²⁰.

Într-o telegramă a B.P.D.-ului din Reșița, emisă la data de 1 iulie 1946, erau furnizate informații referitoare la exproprierile din plasa Reșița, și anume: *“toate pășunile, fânețele, poienile și golurile de munte trec ca rezervă în proprietatea statului și vor fi redade spre folosință fostului proprietar”*; *“în plasa Reșița au fost expropriate terenuri cu o suprafață totală de 1.973 ha, dintre care*

17. William Marin, Ioan Luncan, **op. cit.**, p. 225.

18. *** **225 de ani de siderurgie la Reșița. Schiță monografică (1771-1996)**, Reșița, 1996, p. 9.

19. DJCSAN, fond **Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș (1945-1947)**, dosar 21/1945-1947, f. 2.

20. Ioan Luncan, **op. cit.**, p. 231.

numai 8 ha este teren arabil, iar restul este pășune și fânețe”; “toate terenurile expropriate în plasă sunt din domeniul Societății U.D.R.”; “terenurile forestiere au rămas neatinse”²¹.

În condițiile în care cea mai mare parte a terenurilor deținute de Societatea U.D.R. urmau să fie expropriate, U.D.R.-ul a reacționat în mod violent. Astfel, cei care încercaseră să-i calce cu vitele livezile, pășunile și poienile, ajungeau în fața tribunalelor. De asemenea, unele instrucțiuni emise în perioada 1945-1946 au avantajat Societatea U.D.R. prin amânarea punerii în posesiune a țăranilor, ceea ce a provocat confuzie. Societatea U.D.R. a înaintat multe contestații și memorii, astfel încât Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare a fost nevoită să hotărască următoarele: “bunurile agricole ale Societății U.D.R. sunt expropriabile”. Experții numiți de societate pentru a-i apăra interesele au reușit în parte să târăgăneze punerea în posesie a țăranilor și eliberarea titlurilor de proprietate, folosindu-se - în orice moment - de dreptul de contestație, încercând să facă dovada că n-a colaborat cu armatele germane și că și-a lucrat pământurile cu angajații proprii. În sprijinul tuturor contestațiilor înaintate de Societatea U.D.R. Comitetelor Locale și Comisiilor de Plasă a venit Decizia 707 (1 aprilie 1945) a Ministerului Agriculturii și Domeniilor; această decizie prevedea: “proprietarii pădurilor particulare și ai tuturor terenurilor forestiere din perimetrele acestora cuprinse în amenajamentele pădurilor ca: goluri de munți, poieni și goluri propuse spre împădurire, pepiniere silvice, teren de hrană al personalului silvic, terenurile arabile afectate exploatării prin contracte etc., să nu fie împiedicați în administrarea lor”²². Într-un memoriu al Societății U.D.R. către Comisia de Reformă Agrară (7 decembrie 1945) se precizau obiectivele pe care trebuia să le îndeplinească reforma agrară, și anume:

1. “Mărirea suprafețelor arabile ale gospodăriilor țărănești existente care au mai puțin de 5 ha;
2. Crearea de noi gospodării țărănești individuale pentru muncitorii agricoli fără pământ;
3. Înființarea - prin apropierea orașelor și a localităților industriale - a unor grădini de zarzavaturi pentru aprovizionarea muncitorilor, funcționarilor și meseriașilor;
4. Rezervarea unor terenuri pentru școli agricole și ferme experimentale în vederea ridicării nivelului culturilor agricole, a producției de semințe selecționate, a creșterii vitelor și creării și dezvoltării industriei agricole”.

În același memoriu se sublinia faptul că “intenția legiuitorului a fost exproprierea marilor proprietari agricoli, a terenurilor arabile, și nu încălcarea terenurilor împădurite și a terenurilor cuprinse în amenajamentul pădurii”; de asemenea - se considera că “Legea Reformei Agrare nu prevede posibilitatea expropriării intravilanelor, a terenurilor industriale, miniere sau a celor care au menirea de a satisface nevoile de extinderi industriale în viitor”; în final se ajungea la concluzia că “imobilele Societății U.D.R. - S.A. nu pot fi expropriate”²³.

21. DJCSAN, fond **Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș (1945-1947)**, dosar 3/1945, f. 90.

22. Constantin Brătescu, **op. cit.**, p. 300-302.

23. DJCSAN, fond **Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș (1945-1947)**, dosar 1/1945-1946, f. 31-32.

De o importanță deosebită a fost Ordinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor (nr. 105.570/1946): acest ordin prevedea ca poienile și fânețele din mijlocul pădurii să fie expropriate în favoarea statului ca rezerve. Aproape imediat, Comisia Județeană a decis arendarea poienilor și fânețelor țăranilor săraci.

Faptul că reforma agrară a fost un act de popularizare a F.N.D. reiese și din protestul adresat Ministerului Agriculturii și Domeniilor de către Comitetul de Plasă F.N.D. Reșița. Semnatarii memoriului afirmau că: *“dacă nu se va ține seamă de drepturile țăranilor, atunci s-ar crea situația de nemulțumire care trebuie să pună în îngrijorare toți factorii responsabili, dar și din punct de vedere politic, situația prea favorabilă de care se bucură guvernul și F.N.D.-ul în această plasă s-ar transforma peste noapte într-o situație dezastruoasă”*.

Între timp, la ordinul F.N.D. - țărănimea din satele cărășene a început să ocupe terenurile care constituiau obiectul exproprierii. Astfel, peste 200 de locuitori ai satelor Cuptoare-Secu, Târnova și Văliug au ocupat terenul Cozla, reușind să împiedice pe angajații societății să-l are; la fel au procedat locuitorii satelor Potoc, Cărbunari și Stancilova (în frunte cu primarii). Împotriva improprietărilor care au ocupat terenurile atribuite, personalul silvic din raza Ocolului silvic U.D.R. Sasca Montană a folosit armele. În vara anului 1946 majoritatea lucrărilor de expropriere care vizau pământurile Societății U.D.R. fuseseră definitivare și aprobate de Comisia Județeană, trecându-se la eliberarea titlurilor de proprietate. Mai mult chiar, la 8 septembrie 1946, peste 100 de muncitori din Reșița și Anina au plecat în satele cele mai sărace ale județului Caraș (Cărbunari și Știnăpări), unde au îndemnat pe țăranii să ocupe pământurile societății, luând dosarele cu delikte silvice²⁴.

Prin reforma agrară au fost expropriate, pe lângă pământuri, și o serie de mașini agricole. Într-un articol apărut într-o gazetă din București la data de 2 iunie 1945 și intitulat *„Ce se înțelege prin mașini agricole expropriabile?”* se aduceau următoarele precizări: *“mașinile agricole expropriabile sunt mașinile care aparțin proprietarilor bunurilor agricole expropriate și numai cele care serveau în scop agricol, destinate bunurilor expropriate; nu se expropriează mașinile aparținând celor ale căror bunuri nu cad în expropriere, și nici cele a căror forță motrice este folosită în instalații industriale, exploatarea orezăriilor și alte culturi speciale”*²⁵. Într-un raport al Comisiei Economice Județene Caraș din 27 iulie 1945 se subliniau următoarele: *“s-a luat contact cu prefectul județului pentru înființarea centrelor de închiriat mașini agricole; s-a hotărât, în principiu, înființarea a două centre județene (Berzovia, Cacova)”*²⁶. Între timp, Fabrica de Mașini Agricole din Bocșa Română dispunea de un stoc de produse variat format din: 1.348 pluguri, 2.314 grape, 358 prășitoare, 380.000 sape de mână, 100.000 brăzdare și 30.000 târnăcoape²⁷. Mai târziu, la 24 ianuarie 1946, un raport referitor la situația centrelor de închiriat mașini agricole

24. Constantin Brătescu, *op. cit.*, p. 302-303.

25. DJCSAN, fond **Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș (1945-1947)**, dosar 50/1947, f. 54.

26. DJCSAN, fond **P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)**, dosar 3/1945, f. 4.

27. *Ibidem*, f. 19-21.

emis de Comisia Economică Județeană Caraș - preciza că *“autoritățile sabotează, împiedică și falsifică realitatea”*; de asemenea, Camera de Agricultură Oravița și-a luat noi angajamente: *“a verifica - pe fiecare plasă - lucrările de reformă agrară pentru a se vedea unde se pot înființa centre de mașini agricole, a interveni la Camera de Agricultură Caraș pentru a trece cât mai repede la înfăptuirea centrelor; a strânge dovezi și a demasca vinovații”*; de asemenea, Camera de Agricultură Oravița a anunțat, oficial, că nu existau în județ tractoare de proveniență germană; în schimb, în plasa Moldova Nouă erau - în funcțiune - trei tractoare, un locomobil, patru batoze, trei pluguri mecanice de arat, precum și un atelier mecanic foarte bine aprovizionat ²⁸.

Problema țăranilor germani expropriați va fi tratată într-un articol din numărul viitor al revistei.

În concluzie, marile schimbări survenite în economia bănățeană, în primul rând reforma agrară, au determinat modificarea structurii sociale a populației.

LA MISE EN PRATIQUE DE LA RÉFORME AGRAIRE DANS LE DISTRICT DE CARAȘ À L'ÉPOQUE 1945-1946 (Résumé)

La réforme agraire a représenté le principe essentiel pour les changements ultérieurs du domaine économique et social.

L'historiographie communiste appréciait la réforme agraire de l'année 1945 comme *“un problème fondamental du parachèvement de la révolution bourgeoise-démocratique”* en étant *“la condition essentielle qui pouvait assurer - à l'époque - l'établissement de l'alliance entre le prolétariat et la paysannerie ouvrière”*.

La Société U.D.R. était le plus grand propriétaire des terrains dans le district Caraș. La plupart des villages appartenant à la zone montagneuse du district Caraș se trouvait sous le contrôle de la grande société de Reșița.

La Chambre d'Agriculture Caraș a joué un rôle très important dans la mise en pratique de la réforme agraire, en établissant les personnes qui avaient le droit d'être mis en possession des terres, fait qui a déterminé plusieurs abus. En conséquence, la Société U.D.R. a présenté plusieurs contestations et mémoires.

La réforme agraire a été un acte de vulgarisation du Front National Démocratique. Par l'intermédiaire de la réforme agraire - une série des machines agricoles a été, aussi, expropriée.

En conclusion, les grands changements passés dans l'économie du Banat, la réforme agraire tout d'abord, ont déterminé la modification de la structure sociale de la population.

28. DJCSAN, fond **P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)**, dosar 1/1946, f. 8.

DIN ACTIVITATEA ORGANIZAȚIILOR CĂRĂȘENE P.N.Ț.-MANIU ȘI P.N.L.-BRĂȚIANU ÎN PERIOADA CARE A PRECEDAT CAMPANIA DE ALEGERI PARLAMENTARE DIN ANUL 1946

ION POPA

În toamna anului 1944, Partidul Național Țărănesc (P.N.Ț.) și Partidul Național Liberal (P.N.L.), după o absență relativ îndelungată din arena politică (1938-1944), intră în legalitate reluându-și treptat activitatea. În fond, această activitate, cu toate interdicțiile statuate de regele Carol al II-lea și menținute în vigoare de mareșalul Ion Antonescu în anii războiului ¹, nu încetase nici un moment la nivelul liderilor - fapt care a permis celor două partide să se refacă și să-și strângă rândurile în vederea viitoarelor bătălii politice.

Procesul de revigorare al organizațiilor P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu din județul Caraș a urmat o linie sinuoasă, fiind perturbat deseori de convulsii care au afectat însăși structura organizatorică a respectivelor partide. Este relevant, în acest sens, cazul celor două fracțiuni conduse de Anton Alexandrescu (P.N.Ț.) și Gh. Tătărăscu (P.N.L.) care au aderat la platforma-program a Frontului Național Democrat (F.N.D.), colaborând cu partidele din această coaliție în guvernul prezidat de Petru Groza.

În perioada care a precedat instalarea la cârma țării a guvernului Groza, organizațiile cărășene ale P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu au manifestat o preocupare constantă pentru refacerea vechilor ramificații în teritoriu și consolidarea lor prin recrutarea de cadre și de noi membri de partid. Eforturile depuse de cele două organizații în această direcție au avut de înfruntat ostilitatea necruțătoare a partidelor din gruparea de orientare comunistă a F.N.D., care, încurajate fiind de prezența trupelor sovietice de ocupație, și-au intensificat acțiunile de destabilizare politică în zonă, întronând o atmosferă de nesiguranță și de pronunțată încordare.

Populația românească din județul Caraș era adânc îngrijorată de cursul evenimentelor și - așa cum precizează un raport al Poliției de Reședință Oravița -, *"afară de elemente din partidele de stânga dorește a munci în liniște"*, cel puțin până la limpezirea acestei situații tulburi, după care *"se va putea trece la lupte politice și alegeri parlamentare"* ².

1. După ce regele Carol al II-lea a desființat în anul 1938 partidele politice, păstrând în mod formal Adunarea Deputaților și Senatul, mareșalul Ion Antonescu, în condițiile impuse de război, a suspendat Constituția și Parlamentul, menținând interdicția privitoare la activitatea partidelor.

2. *Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale* (în continuare *DJCSAN*), fond *Prefectura Județului Caraș*, dosar nr. 52/1944, f. 41.

Deși în întreprinderile miniere și metalurgice ale Societății U.D.R. din acest județ existau puternice tradiții ale mișcării sindicale și social-democrate, muncitorii de aici, în general, *“nu mai cred în promisiunile conducătorilor partidelor politice de stânga”*, iar cei cu gospodării la țară, în număr destul de ridicat, *“se abțin de a lua parte la manifestații politice”*, exprimându-și, de asemenea, *“dorința după ordine și liniște”* ³.

Dintr-un raport informativ al Prefecturii Județului Caraș, înaintat la 6 februarie 1945 Inspectoratului General Administrativ din Timișoara, reiese că *“orientarea politică spre stânga”* a păturii muncitorești se profilează *“cu sovăire și fără unanimitate, partea mare a muncitorilor dorind ordine, respectarea proprietății și a tradițiilor naționale”* ⁴. Cam în aceeași vreme, Comisariatul de Poliție Reșița constată că starea de spirit generală este nesatisfăcătoare, deoarece *“nimeni nu se simte în siguranță deplină prin faptul că nu se știe ce va mai fi mâine”* ⁵.

Țărănimia din județul Caraș este tot mai greu încercată de suferințele și neajunsurile provocate de război. În sânul acesteia persistă mari nemulțumiri din cauza lipsei de alimente, mai ales zahăr și sare, ca și din pricina majorării impozitelor ⁶.

Extrem de neliniștiți sunt minoritarii de etnie germană, care se tem că *“vor fi ridicați și trimiși în lagăre”* ⁷. Îngrijorarea lor nu era lipsită de temei, dacă avem în vedere faptul că la 22 ianuarie 1945 din orașul Oravița și din comunele învecinate au fost *“ridicați pentru lucru”*, deci trimiși la muncă forțată, 600 de germani ⁸.

Maghiarii, puțin numeroși în județ, sunt stresați, la rândul lor, de teama dislocării *“pentru munca de război din spatele frontului”* ⁹. Iredentiștii unguri, însă, așa cum semnalează o dare de seamă a Legiunii de Jandarmi Caraș, au aderat în majoritate la F.N.D., pentru că *“sub această mască să poată acționa în direcția urmărită de ei”* ¹⁰.

Pe o poziție aproximativ asemănătoare s-a situat și o parte a populației evreiești. Din informațiile pe care ni le furnizează poliția din Oravița rezultă că aici a fost organizată de către F.N.D., la 25 februarie 1945, o adunare la care cei mai mulți dintre participanți erau evrei, oratorii învinuind partidele istorice că *“sabotează democratizarea României”* ¹¹.

O nuanță aparte, însă fără vreo semnificație deosebită, o exprimau în cromatica politică a timpului, la nivelul județului Caraș, rămășițele fostei organizații legionare “Garda de Fier”, scoasă în afara legii imediat după 23 august 1944. Legionarii, care înainte de război avuseseră o oarecare influență în rândurile țărănimii și intelectualității cărășene, acum, discreditați profund

3. *Ibidem*, f. 43.

4. *Ibidem*, dosar nr. 5/1945, f. 2.

5. *Ibidem*, dosar nr. 52/1944, f. 49.

6. *Ibidem*, f. 54.

7. *Ibidem*, f. 49.

8. *Ibidem*, f. 35.

9. *Ibidem*, f. 49.

10. *Ibidem*, f. 54.

11. *Ibidem*, f. 43.

în fața opiniei publice, nu mai îndrăzneau să acționeze deschis, fiind prizoniți de autorități ¹². În această situație, mulți dintre cei care au izbutit să evite infernul detenției politice s-au orientat cu oportună istețime după bătaia vântului, strecurându-se în F.N.D. ¹³.

Aceasta a fost ambianța în care s-a derulat procesul de reactivare a organizațiilor P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu, elemente constitutive esențiale ale opoziției din județul Caraș în viitoarea campanie electorală. Din start, însă, șansele lor de izbândă în alegeri se anunțau a fi limitate.

Starea de spirit a populației cărășene nu era atunci deloc favorabilă confruntărilor politice, majoritatea acesteia - cu excepția membrilor și simpatizanților partidelor din F.N.D. - înclinând, așa cum am văzut, spre un climat de liniște și ordine. Tărănimea, deși nemulțumită, din precauție a preferat să ocolească vârtoarea primejdioasă a agitațiilor stârnite de lupta pentru putere. Muncitorii, pe de altă parte, chiar dacă inițial au manifestat reticență față de partidele de stânga, în cele din urmă o parte dintre ei vor adera la F.N.D., fie din convingere, fie forțați sau ademeniți de programul demagogic al acestei grupări politice aflată la remorca partidului comunist.

Trebuie ținut cont apoi de faptul că cele două organizații cărășene, imediat după reconstituire, nu numai că erau firave și lipsite de aliați, dar nu aveau nici măcar o platformă politică comună în măsură să asigure realizarea unității lor de acțiune - condiție hotărâtoare pentru stăvilirea ascensiunii forțelor politice locale din F.N.D., sprijinite de baionetele sovietice.

Această eroare tactică, generalizată la scară națională, în care conducerile P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu au stăruit cu perseverență chiar și după declanșarea campaniei electorale din anul 1946, avea să coste scump cele două partide, fiind unul din factorii care au facilitat înfrângerea lor în alegeri.

La începutul anului 1945 refacerea organizațiilor național-țărănistă și liberală din județul Caraș se afla încă în curs de desfășurare. Așa cum sesizează poliția din Oravița, organizația județeană Caraș a P.N.Ț., condusă de Maxim Radovan, nu a întreprins în luna ianuarie 1945 acțiuni de amploare în vederea reorganizării cadrelor ¹⁴, iar cea liberală nici nu a început această activitate ¹⁵. Constatările rămân valabile și pentru luna februarie, cu următoarele precizări: organizația național-țărănistă *“nu a făcut nici o manifestație publică”*, în timp ce organizația liberală *“n-a acționat sub nici o formă”* ¹⁶.

În consens cu cele arătate mai sus, o dare de seamă a Primăriei Bozovici, înaintată la 26 februarie 1945 Prefecturii Județului Caraș, consemnează că organizațiile partidelor istorice din plasa respectivă *“nu fac nici un fel de propagandă”* ¹⁷.

Oarecum diferită se prezenta situația la Reșița, principalul centru muncitoresc cărășean și unul dintre cele mai importante din țară, unde organizațiile

12. *Ibidem*, f. 33, 67.

13. *Ibidem*, f. 52, 80.

14. *Ibidem*, f. 32.

15. *Ibidem*, f. 33.

16. *Ibidem*, f. 42-43.

17. *Ibidem*, f. 52.

P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu susțin *“o aprigă luptă pentru acapărarea membrilor, în vederea viitoarelor alegeri”*¹⁸. Aici, conform aprecierilor poliției locale, muncitorii și funcționarii români din întreprinderile industriale optează mai ales pentru înscrierea în P.N.Ț.-Maniu, iar tinerimea română, în ciuda presiunilor și amenințărilor partidelor de stânga, se orientează spre organizația tineretului național-tărănesc, care *“crește de la o zi la alta”*¹⁹.

Reactivarea celor două organizații se face cu timpul simțită și în localitățile rurale ale județului, un exemplu în acest sens constituindu-l satele și comunele din plasa Sasca Montană²⁰.

După preluarea puterii de către guvernul Petru Groza, partidele istorice de sub conducerea lui Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu, așa cum se știe, au fost excluse de la guvernare, împotriva lor dezlănțuindu-se o furibundă campanie de calomniere și intimidare²¹. În această situație, organizațiile P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu din județul Caraș și-au restrâns treptat activitatea - pe care, de altfel, abia o reluaseră - sub presiunea măsurilor represive adoptate de autoritățile de stat și a persecuțiilor la care au fost supuse în mod sistematic din partea partidelor încadrate în F.N.D.

Constrânse să bată în retragere, secțiunile cărășene ale partidelor istorice nu se mai încumetă, începând cu luna martie 1945, la inițierea unor *“acțiuni de reorganizare fătășă”*²². Chiar și la Reșița, constată organele locale de poliție, lupta dintre partide *“a mai încetat”*²³, activitatea conducătorilor național-tărăniști și liberali reducându-se la menținerea unor contacte permanente cu membrii de rând²⁴. Cele două organizații reșițene rămân *“în expectativă”*, iar tineretul național-tărănesc se rezumă la unele acțiuni culturale, fără *“a activa în cadrele partidului prin recrutare de membri sau altă activitate de partid”*²⁵.

Urmărind unele rapoarte informative ale prefecturii, precum și dările de seamă ale organelor de poliție și ale preturilor din județ, înaintate autorităților ierarhic superioare, este lesne de observat marginalizarea organizațiilor național-tărănistă și național-liberală și recularea aproape desăvârșită a activității lor în intervalul aprilie-septembrie 1945. În aceeași perioadă partidele și organizațiile politice din F.N.D., îndeosebi partidul comunist, își consolidează pozițiile și trec la cucerirea altor redute în campania de pervertire ideologică și politică a maselor muncitoare. Acte de sabotaj ori acțiuni ale legionarilor nu au fost semnalate²⁶.

În doar câteva luni noul regim, având spatele asigurat de trupele sovietice de ocupație, a izbutit în mare măsură să-și anihileze adversarii politici și să

18. *Ibidem*, f. 50.

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*, f. 60.

21. Represiunile împotriva celor două partide istorice, de fapt cvasi-interzise, au continuat până la începutul anului 1946, când li s-a permis din nou să activeze, chipurile, în vederea organizării unor alegeri *“libere și corecte”*.

22. *DJCSAN*, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1944, f. 66.

23. *Ibidem*, f. 69.

24. *Ibidem*, f. 70.

25. *Ibidem*, f. 77.

26. *Ibidem*, f. 80-138.

reducă la tăcere populația din județ. Orice formă de opoziție era suprimată cu brutalitate. Orice încercare de protest împotriva noii ordini politice era sugrumată din fașă. Și nici nu se putea altfel, dacă avem în vedere colaborarea perfectă ce se statornicise între organizațiile F.N.D., conduse de comuniști, și forțele locale de represiune.

Este edificator în acest sens, dar nu singular, cazul unor locuitori ai comunei Ticvanu Mic cărora, la cererea organizației F.N.D., poliția din Oravița le percheziționează domiciliile pe motiv că *“au influențat populația împotriva F.N.D.-ului și împotriva executării îndatoririlor populației față de condițiile armistițiului”*. Cu acest prilej poliția conchide subit, fără vreo dovadă preemptorie, că unul dintre sătenii percheziționați ²⁷ *“este un vechiu legionar și periculos siguranței Statului”*. În consecință, tot *“la cererea F.N.D.-ului”*, persoana în cauză a fost expediată în lagărul de la Târgu Jiu ²⁸. Așa a început odiseea zecilor de mii de deținuți politici din această țară, sortiți regimului de exterminare din temnițele și lagărele comuniste.

În scopul compromiterii și înlăturării principalilor opozanți politici, partidele de guvernământ recurgeau cu regularitate la trimiterea acestora în fața instanțelor judecătorești pentru comiterea unor infracțiuni, evident, imagine. Ne limităm iarăși la un singur exemplu: avocatul Maxim Radovan, conducătorul organizației județene Caraș a P.N.Ț.-Maniu, a fost acuzat în luna septembrie 1945, pe baza unor mărturii false, de injurii proferate la adresa guvernului Petru Groza, deși nu a făcut decât să pronosticheze că în cazul schimbării acestui guvern *“se va modifica legea care este foarte aspră”* ²⁹. Dosarul a fost în cele din urmă clasat, dar învinuitul, ca jurist, ar fi trebuit să știe că afirmații de genul celor de mai sus echivalau pe atunci cu o crimă.

În toamna anului 1945 cele două organizații cărășene ale partidelor de opoziție sunt silite să rămână în continuare inactive în așteptarea unei conjuncturi politice prielnice. Doar organizația tăranistă din Reșița și-a făcut simțită prezența în viața politică până în ziua de 8 noiembrie 1945, când *“în urma măsurilor ordonate”* și-a încetat activitatea ³⁰. Faptul ca atare trebuie pus în legătură directă cu manifestațiile din capitală, ocazionate de ziua regelui Mihai I (8 noiembrie), în cursul cărora s-au produs grave incidente soldate cu morți și răniți. Acestea, pretextau autoritățile, ar fi fost puse la cale de P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu, care au grupat în jurul lor *“elemente fascisto-reacționare”* în scopul subminării regimului existent ³¹. Drept urmare au fost operate arestări masive și organizate, în stil comunist, ample mitinguri de protest la care s-a cerut dizolvarea *“partidelor fasciste”* ale lui Maniu și Brătianu ³².

Deși puternic afectate de represaliile întreprinse de autorități, organizațiile național-tăranistă și liberală din județul Caraș nu s-au dezmembrat și nu au

27. Este vorba de săteanul Romulus Guțu, dirijorul corului din Ticvanu Mic, entuziast animator al vieții cărășene din acea vreme.

28. *DJCSAN*, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1944, f. 94-95.

29. *Ibidem*, fond **Parchetul Tribunalului Caraș**, dosar nr. 358/1945, f. 3-15.

30. *Ibidem*, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1944, f. 146-147.

31. “Scânteia”, nr. 375 din 12 noiembrie 1945.

32. *Ibidem*, nr. 378 din 15 noiembrie 1945. Vezi și nr. 381 din 19 noiembrie 1945.

sucombat din punct de vedere politic. Le vom reîntâlni, în ianuarie 1946, antrenate deja în competiția electorală, dar într-un moment când încă nu declanșaseră acțiuni de amploare *“în vederea viitoarelor alegeri parlamentare”*³³.

Asupra acestui obiectiv de maximă importanță politică s-a concentrat, spre sfârșitul anului 1945 și începutul celui următor, atenția întregii opinii publice din țara noastră.

La Conferința de la Moscova a miniștrilor afacerilor externe ai U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii (16-26 decembrie 1945), împuterniciții celor trei mari puteri au ajuns la un punct de vedere comun, recomandând guvernului român includerea în componența sa a unor reprezentanți ai partidelor de opoziție și trecerea la organizarea de alegeri libere pe baza votului universal și secret. De îndeplinirea acestor două condiții depindea recunoașterea *de jure* a guvernului Petru Groza de către S.U.A. și Marea Britanie (U.R.S.S. recunoscuse acest guvern încă din luna august 1945).

Drept urmare, la începutul lunii ianuarie 1946, au fost cooptați în guvern, ca miniștri de stat fără portofolii Emil Hațieganu din partea P.N.Ț.-Maniu și Mihail Romniceanu din partea P.N.L.-Brătianu. De la 8 ianuarie 1946 regele a reluat oficial relațiile cu guvernul Petru Groza, încetând așa-zisa “grevă regală” și sancționând toate decretule-legi adoptate și puse în aplicare provizorie prin jurnale ale Consiliului de Miniștri, din perioada 21 august 1945 - 7 ianuarie 1946. La 6 februarie 1946 S.U.A. și Marea Britanie au recunoscut guvernul român.

Întrunit în ședință extraordinară, la 8 ianuarie 1946, Consiliul de Miniștri a hotărât: *“1 - Efectuarea alegerilor generale legislative în cel mai scurt timp posibil; 2 - Asigurarea libertății acestor alegeri care vor fi făcute pe baza sufragiului universal și secret, cu participarea tuturor partidelor democratice și antifasciste, care vor avea dreptul să-și prezinte candidații; 3 - Asigurarea libertății presei, a cuvântului, a religiei și a dreptului de asociație”*³⁴. Comunicatul oficial dat publicității, în care au fost inserate aceste hotărâri, a avut un ecou favorabil, lăsând impresia că, în sfârșit, poporului român i se oferă posibilitatea de a-și exprima liber opțiunile politice, în conformitate cu propriile lui aspirații și deziderate. O impresie falsă, evoluția ulterioară a evenimentelor spulberând rând pe rând speranțele legate de instituirea statului de drept și normalizarea vieții politice în România.

Deși deschiderea oficială a campaniei de alegeri a fost fixată pentru data de 2 iunie 1946, disputele electorale în județul Caraș demaraseră încă de la începutul anului. Refăcută în urma loviturilor primite în toamna anului 1945, organizația P.N.Ț.-Maniu din Reșița trece la recrutarea de noi membri, mai ales din rândurile muncitorilor de la sate. Național-țărăniștii maniști, se arată într-o sinteză informativă a Comisariatului de Poliție Reșița, din 23 ianuarie 1946, deplasează echipe de propagandă și organizează întruniri cu caracter politic și cultural *“pentru pregătirea membrilor în vederea viitoarelor alegeri”*³⁵. Și-a reluat activitatea și organizația de tineret a P.N.Ț.-Maniu, care

33. *DJCSAN*, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1944, f. 172..

34. Mihai Fătu, **Un vot decisiv (noiembrie '46)**, București, 1972, p. 43.

35. *DJCSAN*, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1944, f. 176.

acționează acum cu mai mult curaj. Tinerii național-țărăniști afișează pe zidurile clădirilor din oraș lozinci ca: *“Trăiască Iuliu Maniu!”* și participă la *“diferite adunări prin case particulare pe care le schimbă de fiecare dată”*³⁶.

Intensificarea activității organizațiilor P.N.Ț.-Maniu este semnalată și în alte localități din județul Caraș. La Greoni, de pildă, membri ai acestei organizații au scris pe frontoanele caselor lozinci de propagandă național-țărănistă, antisovietice și antiguvernamentale³⁷.

În aceeași vreme la Bocșa Română au fost răspândite manifeste cu următorul conținut: *“Români! În astă noapte Iuliu Maniu împreună cu Dinu Brătianu au preluat conducerea țării. Bucurați-vă și strigați din toată inima: «Trăiască M.S. Regele Mihai I. Trăiască Iuliu Maniu. Trăiască și înflorească poporul român!»”*³⁸.

La Bozovici șefii organizației național-țărăniste din comună *“au aranjat o fanfară și astfel au mers la târgul care se ținea în acea zi”*, unde sătenii au ascultat cuvântările organizatorilor. Unul dintre vorbitori a ținut să precizeze că *“acest partid (P.N.Ț.-Maniu - n.n.) nu este Kolhoznic”*³⁹.

Acțiunile tot mai viguroase inițiate la începutul anului 1946 de către național-țărăniști, îndeosebi în localitățile rurale, au alertat conducerea organizației Frontului Plugarilor din județ. Într-un raport al Comitetului Județean Caraș al Frontului Plugarilor, cu privire la situația organizatorică și politică în luna februarie 1946, se menționa că în comunele din plasa Moldova Nouă această organizație duce cea mai înverșunată luptă cu P.N.Ț.-Maniu, ai cărui membri *“agită satele”*, exploatând dificultățile economice și acuzând guvernul că se face *“vinovat de toate aceste lipsuri”*⁴⁰.

Sub nivelul activității desfășurate de P.N.Ț.-Maniu, în perioada premergătoare alegerilor, s-a situat participarea la viața politică a P.N.L.-Brătianu din județul Caraș, condus de Octavian Furlugeanu și avocatul Liviu Șușan. La Reșița, în luna februarie 1946, organizația P.N.L.-Brătianu se afla *“în curs de organizare”*, dar nedisponând de un sediu propriu, își ținea sedințele în localul P.N.Ț. Poliția reșițeană constată că există o *“tendință de apropiere”* între cele două organizații și, mai mult decât atât, se vorbește chiar despre *“o fuziune, pentru a merge în bloc în alegeri”*⁴¹.

Până în luna martie 1946, P.N.L.-Brătianu din județul Caraș s-a întărit treptat, sporindu-și acțiunile, alături de P.N.Ț.-Maniu, în direcția organizării cadrelor și a recrutării de noi membri⁴².

Înviorarea activităților organizațiilor cărășene ale P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu se explică și prin faptul că la începutul anului 1946 conducerile centrale ale celor două partide au adoptat un complex de măsuri care vizau reorganizarea cadrelor, reactualizarea orientării tactice și a programelor de

36. **Ibidem.**

37. **Ibidem**, f. 178-187. Vezi și fond **Parchetul Tribunalului Caraș**, dosar nr. 119/1946, f. 1-20.

38. **Ibidem**, fond **Parchetul Tribunalului Caraș**, dosar nr. 138/1946, f. 1-6.

39. **Ibidem**, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1044, f. 187.

40. **Ibidem**, fond **Frontul Plugarilor**, dosar nr. 1/1946.

41. **Ibidem**, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1944, f. 189.

42. **Ibidem**, f. 194.

acțiune, activizarea membrilor de partid etc.⁴³. Instrucțiunile și materialele de propagandă trimise de la București ajungeau prin intermediul șefilor țărăniști și liberali din județ la organizațiile locale, care le răspândeau în masa membrilor de partid. Propaganda se făcea de la om la om, cele două partide neavând organe de presă în județ.

Autoritățile locale, care răspundeau comandamentelor comuniste, au continuat și în această perioadă vechile practici, depunând eforturi consistente pentru anihilarea partidelor aflate în opoziție și înlăturarea lor din viața politică.

La începutul anului 1946, ca urmare a unor dispoziții primite, "*relative la libertatea de manifestare și activitate*" a P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu, prefectul județului raporta Ministerului Afacerilor Interne că a cerut preturilor să elibereze autorizații pentru orice fel de manifestații și întâlniri ale respectivelor partide și a ordonat Legiunii de Jandarmi Caraș să facă cercetări în vederea depistării și trimiterii în judecată a tuturor celor care au scris lozinci pe zidurile clădirilor⁴⁴. Și, într-adevăr, unor locuitori ai comunelor Greoni și Bocșa Română unde, după cum am arătat, s-au scris asemenea lozinci și au fost răspândite manifeste cu caracter politic, li s-au întocmit dosare care au fost înaintate Parchetului Tribunalului Caraș⁴⁵.

Din sus-menționatul raport reieșea, de asemenea, că s-a dispus ca pretorii de plăși să condiționeze orice fel de adunări, obligând pe conducătorii organizațiilor P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu "*să-și ia angajamentul că în urma ținerii acestor manifestații nu vor ataca Guvernul (în care și ei colaborează), Rusia Sovietică și în tot cazul nu vor face acte de natură a prejudicia liniștea publică și bunul mers al Statului*"⁴⁶. Șeful organizației P.N.Ț.-Maniu a fost convocat la prefectură și amenințat direct cu "*suspendarea acestui Partid în județul nostru*" dacă nu se va conforma dispozițiilor date⁴⁷.

O activitate îndârjită și nu lipsită de eficiență, în scopul intimidării opoziției, a desfășurat Consiliul Politic al Județului Caraș, înființat în vara anului 1945, care adopta cele mai importante hotărâri pe tărâm economico-social, politic și administrativ. În componența acestui consiliu, prezidat de prefect, au intrat reprezentanții organizațiilor politice din F.N.D.: P.C.R., P.S.D., P.N.L.-Tătărăscu, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular și Sindicatele Unite. Frațiunea P.N.Ț.-Alexandrescu nu a fost reprezentată în acest organism politic. Și, evident, nici organizațiile P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu, deși aceste partide din luna ianuarie 1946 aveau exponenți cu rang de ministru în guvernul Petru Groza, unde cel puțin teoretic conlucrau cu omologii lor din F.N.D.

Membrii Consiliului Politic al Județului Caraș au arătat o preocupare constantă pentru purificarea aparatului de stat și epurarea funcționarilor

43. Vezi în acest sens Mihai Fătu, *op. cit.*, p. 66-76.

44. *DJCSAN*, fond *Prefectura Județului Caraș*, dosar nr. 52/1044, f. 187.

45. *Ibidem*, fond *Parchetul Tribunalului Caraș*, dosar nr. 119/1946, f. 1-20 și dosar nr. 138/1946, f. 1-6.

46. *Ibidem*, fond *Prefectura Județului Caraș*, dosar nr. 52/1044, f. 187.

47. *Ibidem*, f. 188.

publici, făcând din această îndeletnicire o adevărată pasiune. Cu prilejul fiecărei ședințe săptămânale, consiliul decidea soarta celor mai supărători opozanți ai regimului politic existent, destituindu-i din funcții ori din posturile pe care le dețineau, de regulă sub pretextul că ar fi manifestat o atitudine "antidemocratică", "antipopulăară" sau "antisovietică"⁴⁸.

Între aceștia s-a numărat și profesorul orăvițean Ilie Rusmir, secretar general al organizației P.N.Ț.-Maniu din județul Caraș, învinuit de următoarele delikte: *"a ascuns în casa sa germani dintre aceia care trebuiau să plece în Rusia Sovietică la muncă obligatorie. A dosit mobilier aparținător germanilor, găsit la el în locuință, mobilier care cădea în prevederile art. 8 din Convenția de Armistițiu. Exerciță teroare asupra elevilor din liceu. Afișează lozinci contra actualului guvern"*⁴⁹. Acuzațiile erau grave, dar neîntemeiate - adevăr cunoscut și de conducerea liceului, care tergiversează aplicarea hotărârii privind epurarea susnumitului profesor.

La 24 mai 1946 se revine asupra cazului I. Rusmir, împotriva căruia sunt prezentate noi capete de acuzare: *"La adresa Direcțiunei Liceului de băieți General Dragalina din Oravița, nr. 707/1946, Consiliul Politic decide: «Să se comunice Direcțiunei Liceului de băieți General Dragalina din Oravița că Domnul profesor Ilie Rusmir în afară de cele arătate în raportul prin care s-a cerut epurarea Domniei-Sale s-a făcut vinovat de următoarele: Duce propagandă care periclitează relațiunile noastre cu U.R.S.S. și vorbește contra kolhozurilor.»"*⁵⁰.

Prin sancționarea profesorului I. Rusmir se urmărea, de fapt, aplicarea unei corecții severe întregii organizații Caraș a P.N.Ț.-Maniu, din conducerea căreia acesta făcea parte. De altfel, încă la începutul lunii februarie 1946, prefectul Vasile Ionescu a atenționat membrii Consiliului că *"trebuie să ne sesizăm de propaganda național-țărănistă, neloială, care aduce injurii guvernului"*, fiind necesară o *"coordonare între partidele democratice și să se ia măsuri în consecință"*⁵¹. Ceea ce s-a și făcut.

La 12 aprilie 1946 Consiliul Politic al Județului Caraș a delegat câțiva reprezentanți ai F.N.D. din Moldova Nouă *"să ia cunoștință și să supravegheze"* o adunare a P.N.Ț.-Maniu ce urma să se desfășoare a doua zi în acea localitate⁵². Rostul delegaților din F.N.D. era, în realitate, cel de a boicota adunarea respectivă, la care a participat și Ilie Rusmir *"pentru a face propagandă pentru partidul Țărănist-Manist"*⁵³. Evident, întrunirea a eșuat, profesorul orăvițean neavând posibilitatea de a-și susține conferința *"din cauza populației care era ostilă"*, adică, mai exact, a comuniștilor și social-democraților care au fost prezenți la fața locului în proporție de 75%⁵⁴. La scurtă vreme după acest incident s-au luat măsuri pentru înlocuirea primarului comunei, care

48. *Ibidem*, fond **Partidul Social Democrat**, dosar nr. 4/1946, f. 6, 7, 15, 16, 20, 44, 64, 68, 70.

49. *Ibidem*, f. 19.

50. *Ibidem*, f. 53.

51. *Ibidem*, f. 20.

52. *Ibidem*, f. 46.

53. *Ibidem*, fond **Prefectura Județului Caraș**, dosar nr. 52/1044, f. 214.

54. *Ibidem*.

fiind social-democrat doar "pe față" a dispus mobilizarea populației la adunare ⁵⁵.

În pofda abuzurilor și neajunsurilor pe care le întâmpinau, organizațiile P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu din județul Caraș și-au continuat activitatea de propagandă electorală, între acestea statornicindu-se chiar raporturi de colaborare ⁵⁶.

Începând cu data de 2 iunie 1946, care marchează deschiderea oficială a campaniei electorale, activitatea organizațiilor P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu din județul Caraș se va diversifica și va crește în intensitate până în ziua alegerilor (19 noiembrie). Referitor la confruntările politice în care s-au antrenat cele două organizații cărășene în această etapă vom reveni cu noi mărturii documentare.

**DE L'ACTIVITÉ DES ORGANISATIONS P.N.Ț.- MANIU ET P.N.L.- BRĂTIANU
DE CARAȘ-SEVERIN PENDANT LA PÉRIODE PRÉCÉDANT
LA CAMPAGNE ÉLECTORALE DE L'ANNÉE 1946
(Résumé)**

La période qui a suivi l'acte de 23 août 1944 a été marquée même dans le département de Caraș par des incessantes confrontements politiques entre les forces procommunistes ayant l'appui des baïonnettes soviétiques et celles de l'opposition, groupées autour des organisations de P.N.Ț.- Maniu et P.N.L. – Brătianu. En dépit des persécutions et des répréssailles auxquelles ont été soumises, ces organisations ont réussi serrer leurs rangs, constituant une présence très active au paysage politique de la période, jusqu'au déclenchement officiel de la campagne électorale.

55. **Ibidem.**

56. **Ibidem**, f. 222.

UN PROCES STALINIST IMPLICÂND “AGENȚI IMPERIALIȘTI”, EVREI ȘI SOCIAL-DEMOCRAȚI REȘIȚENI (1950)

MIRCEA RUSNAC

Componenta antisemită a stalinismului postbelic a fost, cel puțin în istoriografia românească, mai puțin observată. Totuși, ea a existat și a făcut numeroase victime, care s-au adăugat hecatombelor epocii staliniste. Nici societatea românească nu a fost scutită de acest cutremur.

Până în 1947-1948, ar fi fost greu de ghicit explozia antisemită din ultimii ani ai dictatorului Iosif Stalin. În Uniunea Sovietică locuia cea mai mare comunitate evreiască de pe planetă, și ea nu fusese până atunci nici mai bine, nici mai rău tratată decât restul populației, trecând prin aceleași perioade de represiune și speranță. Partidul bolșevic era împânzit, inclusiv la vârf, de evrei, ca și partidele comuniste nou instalate la putere, cu ajutor sovietic, în țările Europei răsăritene. În primii ani de după încheierea celui de-al doilea război mondial, Stalin a dat un ajutor eficient sioniștilor în vederea creării statului evreu în Palestina, văzând în aceasta o contrapondere față de imperialismul britanic. La 30 noiembrie 1947, Adunarea Generală a O.N.U. hotăra împărțirea fostului teritoriu sub mandat britanic, Palestina, în două state, unul evreiesc și altul arab, iar Locurile Sfinte (Ierusalim și Bethlehem) erau internaționalizate. Hotărârea confirma recomandările unui comitet special, compus din U.R.S.S., S.U.A., Canada și Guatemala. După cum arăta și Andre Fontaine: *“Întâlnirea sovieticilor și americanilor pe aceleași poziții, care se va manifesta cu această ocazie, era cu atât mai remarcabilă, cu cât pretutindeni în lume, la acea dată, Washingtonul și Moscova se confruntau într-o luptă implacabilă.”*¹ La 17 mai 1948, U.R.S.S. a fost prima putere care a recunoscut *de jure* statul evreu nou proclamat. În continuare, sprijinul diplomatic sovietic și armamentul furnizat sioniștilor de către Cehoslovacia au avut o importanță decisivă în consolidarea Israelului și în obținerea de către acesta a victoriei în primul război cu statele arabe din jur, în 1948-1949.

Deja la sfârșitul anului 1947, colonelul Andrei Otrășcenko, șeful Departamentului Agenției Sovietice de Informații Externe pentru Orientul Mijlociu și Îndepărtat, a convocat o conferință operativă, anunțând că Stalin personal însărcinase Agenția cu asigurarea realizării alianței Israelului cu U.R.S.S. În plus, emigrarea evreilor sovietici în Israel oferea o oportunitate ideală de trimitere de agenți secreți împotriva intereselor Statelor Unite și ale altor state occidentale.

1. Andre Fontaine, **Istoria războiului rece**, vol. III, Ed. Militară, 1993, p. 196-197.

Însă această scurtă fază idilică în relațiile bilaterale va lua sfârșit în curând. În data de 4 octombrie 1948, ambasadoarea Israelului în U.R.S.S., Golda Meir, făcea o vizită la o sinagogă din Moscova, cu ocazia sărbătorii de Rosh Hashanah (Anul Nou evreiesc). Acolo, ea a fost primită cu mare entuziasm de 30.000 de evrei moscoviți.² Pentru Stalin, aceasta echivala cu o trădare de mari proporții. Pretextul pentru declanșarea teribilei campanii antisemite fusese găsit. Comitetul Antifascist Evreiesc, creat în U.R.S.S. în timpul războiului pentru mobilizarea evreilor sovietici împotriva naziștilor, declara imediat: *“Nu! Niciodată și în nici un fel de condiții nu vor schimba evreii sovietici patria lor socialistă pentru o altă patrie.”*³ După câteva zile însă, el a fost dizolvat, iar președintele său, actorul Șlomo (Solomon) Mihoels, a fost împins de M.G.B. sub roțile unui camion și ucis pe loc. Acum se va petrece probabil fenomenul rezumat astfel de Jacques de Launay: *“Printre alții, evreii își vor frânge mâinile, dându-și seama, deși puțin cam târziu, că aveau de-a face cu cel mai mare criminal al istoriei omenirii.”*⁴

În timpul iernii anilor 1948-1949, teatrele evreiești de stat din Moscova și din celelalte orașe ale Uniunii Sovietice au fost închise, iar cei mai importanți dramaturgi și artiști arestați. Până și soția evreică a lui Molotov, Polina Molotova, a fost arestată și deportată în lagăr în 1949. Însuși Molotov a căzut în dizgrație, fiind imediat înlocuit din funcția de ministru de externe de către Vâșinski. Mai târziu, în anii 1952-1953, când Stalin pregătea o nouă și teribilă epurare, el îl suspecta serios pe Molotov că lucra pentru C.I.A. În special din 1950, când Israelul se apropia pe plan internațional tot mai mult de puterile occidentale, și mai ales de S.U.A., sionismul a început să fie interpretat la Moscova ca o componentă a “complotului imperialist” care viza subminarea blocului comunist prin utilizarea minorităților evreiești de acolo.

În noaptea de 12 august 1952, erau împușcate în ceafă 24 de personalități ale evreilor sovietici, între care Pereț Markiș, Leib Kvitko, David Bergelson, Itik Fefer, David Hofstein, Moșe Kulbak, Șlomo Luzovski, Ițhak Nusinov, Șmuel Persov, Eliahu Spivak, Benjamin Zuskin etc. Ei erau acuzați de cosmopolitism și spionaj pentru organizația sionistă “Joint” și pentru Statele Unite. Cenușa le-a fost spulberată. Aceeași soartă au avut-o între 1948-1953 și intelectualii Der Nister, Iehezkiel Dubroșin, Izi Karis, Șlomo Bilov, Nahum Levin, Dov Bar Slutki etc., activiștii comuniști Rosenberg, Hitsfeld, poetul Tuvim. Fostul ministru de externe Maksim Litvinov (Max Wallah) nu se culca seara înainte de a-și așeza un revolver sub cap. În caz că veneau să-l aresteze, prefera să se sinucidă! Elie Wiesel îi scria în acest sens, în august 1988, lui Gorbaciov: *“De ce Stalin îi ura pe aceștia atât de mult? Oare nu era Mihoels unul din artiștii lui preferați? Oare nu era Fefer colonel în Armata Roșie? Oare Pereț Markiș nu a fost decorat cu «Ordinul Lenin»? Cu toții erau comuniști înflăcărați și devotați. Mulți dintre ei au renunțat la cariere în țările lor de origine*

2. Christopher Andrew, Oleg Gordievski, **K.G.B. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov**, București, Ed. ALL, p. 291.

3. *Ibidem*.

4. Jacques de Launay, **Istoria secretă a Cominternului 1919-1943. Eșecul unei speranțe**, București, Ed. Venus, 1993, p. 11.

și au venit să construiască socialismul în “raiul muncitorilor”. Unii dintre ei au rupt raporturile cu religia lor, cu arta lor, cu familiile și prietenii lor, adoptând comunismul ca pe o religie... Este un fapt bizar, dar imposibil de negat: toți acești poeți, romancieri, artiști și savanți au trăit ca adevărați comuniști, dar au murit ca fiind evrei...”⁵ Putem adăuga faptul că, în momentul morții lui Stalin, era deja pregătit chiar un plan de deportare a evreilor din U.R.S.S. în Siberia!

Antisemitismul a lovit puternic și noile state de democrație populară, reprezentând sateliții Uniunii Sovietice. De exemplu, lui Vladimir Boiarski, șeful consilierilor M.G.B. de la Praga, i s-a cerut să dezamorseze rapid pretinsa “conspirație sionistă” de acolo. El spunea cu această ocazie: “*Marele nostru dușman este sionismul internațional, care are la dispoziție cea mai perfectă rețea de spionaj.*”⁶ În octombrie 1950, el îl aresta pe prim-secretarul de partid de la Brno, Otto Sling. Alte numeroase arestări ale membrilor de partid evrei vor urma în iarna anilor 1950-1951. În februarie 1951, în fruntea Departamentului St. B. (Serviciul de Securitate cehoslovac) pentru Căutarea Dușmanilor Statului era numit notoriul antisemit Andrej Keppert, care a înființat de la început o secțiune specială pentru sionism.

În toamna lui 1951, șeful M.G.B.-ului, Abakumov, era arestat și înlocuit de Stalin cu Semion Ignatiev, cu care începea “cea mai intensă etapă antisemită din istoria spionajului sovietic.”⁷ La 11 noiembrie 1951, Stalin îi scria președintelui Cehoslovaciei, Gottwald, să fie urgent arestat Rudolf Slański (Salzman), secretarul general al partidului comunist și viceprim-ministru (fapt petrecut la 24 noiembrie), pe care îl considera drept “șeful conspiratorilor sioniști”. El a fost bătut și torturat pentru a-i fi smulse mărturisiri autoacuzatoare. În procesul care i-a fost intentat, și care a început la 20 noiembrie 1952, erau 14 acuzați, toți membri de partid cu rang înalt. Dintre aceștia, 11 erau descriși de procuror ca având origine evreiască, doi cehi și un slovac. Expresia “origine evreiască” era “unică în analele proceselor publice staliniste. În anii '30 nu se făcuse referință la originea evreiască a lui Troțki, sau a lui Zinoviev, Kamenev, Radek și a altor victime ale Teroarei. Nici în procesul lui Rajk de la Budapesta (1949) nu s-a făcut mențiune de originea evreiască a trei dintre cei șapte inculpați. În procesul Slański, originea evreiască este adusă în discuție în sprijinul acuzației de trădare.”⁸ 11 acuzați, inclusiv Slański, au fost condamnați la moarte prin spânzurătoare și executați la 3 decembrie 1952, iar ceilalți trei la închisoare pe viață.

În 1952, epurarea evreilor din nomenclatura sovietică a atins punctul maxim. Până în primăvara lui 1953, practic toți evreii fuseseră îndepărtați. Ei au fost epurați din aparatul de partid și de stat, nu mai erau acceptați în diplomatie și securitate, s-a limitat intrarea lor în orice institute care pregăteau cadre pentru industria de apărare sau în ramurile cele mai importante ale științei. Evreii nu mai erau admiși nici în academiile militare sau în școlile de partid.

5. Marius Mircu, **Dosar Ana Pauker**. București, Ed. Gutenberg, 1991, p. 160.

6. Christopher Andrew, Oleg Gordievski, **Op. Cit.**, p. 292.

7. **Ibidem**.

8. **Ibidem**, p. 293.

La sfârșitul anului 1952, doctorița Lidia Timașuk de la Kremlin i-a scris lui Stalin, acuzându-și superiorii ierarhici de atentat împotriva stării de sănătate a liderilor sovietici prin sabotarea tratamentului medical al acestora. Ea va fi ulterior răsplătită pentru acest serviciu cu "Ordinul Lenin". La 13 ianuarie 1953 era făcut public cazul celor nouă medici sovietici, dintre care șase (Vovsi, Kogan, Feldman, Grinstein, Etinger și Rapaport) erau evrei. Comunicatul oficial spunea că ei, *"această bandă de bestii feroce cu față umană"*, au fost *"cumpărați de serviciul de spionaj american, prin organizația internațională evreiască burghezo-naționalistă sionistă 'Joint', filială a serviciului de spionaj american. Aceștia au primit directive pentru exterminarea cadrelor conducătoare din Uniunea Sovietică. Directivele le-au fost transmise de medicul Simelovici și de cunoscutul naționalist burghez, Șlomo Mihoels, evreu."*⁹ Ei erau acuzați și pentru că i-ar fi ucis pe Maksim Gorki, Șcerbakov, Kuibâșev, Menjinski, Jdanov, și pentru că urmăreau uciderea lui Stalin, a mareșalilor Vasilevski, Govorov, Konev etc. Mai târziu, Hrușciiov relatează că "Stalin era nebun de furie, striga la Ignatiev și-l amenința, cerându-i să târască în lanțuri pe doctori și să-i facă una cu pământul."¹⁰ Ca urmare, interogatoriul doctorilor a fost incredințat de Stalin lui Riumin, cel mai brutal dintre adjuncții lui Ignatiev. Acesta a "descoperit" că printre conspiratorii sioniști se afla și organizatorul M.G.B.-ist al procesului Rajk, generalul Belkin. Stalin i-a telefonat personal liderului comunist al Ungariei, evreul Mátyás Rákosi (Roth), spunându-i că Belkin a mărturisit cum l-a racolat pe Gábor Péter (Benó Auspitz), conducătorul evreu al A.V.H. (Serviciul de Securitate maghiar), pentru serviciile secrete britanice și sioniste. A.V.H. l-a arestat pe acesta, apoi a descoperit la rândul lui un "complot al medicilor" evrei din Ungaria, care venea în completarea celui din U.R.S.S. Presa comunistă din întreaga lume descria procesul Slanski și complotul doctorilor drept *"verigi ale aceluiași lanț, manifestări ale activității ucigăse a imperialiștilor anglo-americani și a lacheilor acestora, care intenționează să declanșeze un alt război mondial."*¹¹

Singurul evreu care a rămas în conducerea Partidului Comunist Sovietic până la moartea lui Stalin a fost Lazar Kaganovici. Evreul Berger, aflat pe atunci în lagăr, era coleg de suferință cu o rudă a acestuia. El povestea: *"A fost arestat în 1949, iar soția lui a încercat să obțină o audiență la Kaganovici. S-au scurs nouă luni până a primit-o și, înainte ca femeia să apuce să deschidă gura, acesta i-a spus: 'Desigur, nu-ți închipui că, dacă aș fi putut face ceva, aș fi așteptat nouă luni? Trebuie să înțelegi, nu există decât un soare, toate celelalte sunt doar niște planete neînsemnate.'"*¹² Kaganovici, ca să supraviețuiască, se comporta el însuși ca un antisemit (la fel ca și Rákosi în Ungaria), și nu făcea nimic în favoarea conaționalilor săi persecutați. Chiar fratele său mai mare, Mihail, urma să fie arestat. Problema s-a discutat în Biroul Politic, unde Kaganovici nu a schițat nici un gest

9. Marius Mircu, **Op. Cit.**, p. 158-159.

10. Christopher Andrew, Oleg Gordievski, **Op. Cit.**, p. 294.

11. **Ibidem.**

12. Roy Medvedev, **Oamenii lui Stalin**, București, Ed. Meridiane, 1993, p. 143.

pentru a-l apăra de acuzațiile aduse de Beria. Pentru această atitudine, el s-a bucurat în continuare de aprecierea lui Stalin. Câteva zile mai târziu, înțelegând că va fi arestat, Mihail Kaganovici s-a împușcat.

Totuși, la Congresul al XIX-lea al Partidului Comunist Sovietic din noiembrie 1952, Kaganovici, deși a fost inclus în Prezidiul lărgit al C.C. și chiar în Biroul C.C., nu a mai fost încadrat în "cvintetul" conducătorilor de partid care se bucurau de încrederea lui Stalin.

Efectele acestei isterii antisemite de la Kremlin s-au simțit și în România, chiar la vârful puterii, unde grupul lui Gheorghiu-Dej a reușit să obțină îndepărtarea rivalilor conduși de Ana Pauker, care în realitate erau cei mai devotați față de stalinismul clasic și cei mai favorabili satelitizării totale a țării față de Uniunea Sovietică. Plenara C.C. al P.M.R. din 26-27 mai 1952 a eliminat din conducerea partidului acest grup. Ana Pauker a fost chiar arestată la 20 februarie 1953, dar va fi eliberată după moartea lui Stalin.

Este totuși incontestabil faptul că evreii reprezentau cei mai zeloși și mai dogmatici susținători ai stalinismului. Ei ocupau poziții importante în aproape toate statele est-europene, de unde vor fi debarcați, în majoritate, numai în urma unor puternice mișcări populare anticomuniste. Astfel, în Polonia erau îndepărtați abia în 1956 Jakob Berman, membru în Biroul Politic, și Hilary Minc, ministrul economiei. În același an erau răsturnați Mátyás Rákosi (pe care odată Beria îl numea în derâdere: "*Regele evreu al Ungariei*")¹³, Ernő Gerő și István Dóbi de revoluția maghiară. Chiar și Tito îl păstrase în conducerea Partidului Comunist Iugoslav pe Moșa Pijade.

Înnebunit de pericolele mortale pe care le vedea pretutindeni, Stalin ajunsese, spre sfârșitul anului 1952, să-i mărturisească lui Hrușciiov: "*Sunt terminat, nu am încredere în nimeni, nici măcar în mine însumi.*"¹⁴ Aceasta era expresia paranoiei sale totale din ultimele luni ale vieții. Ea a fost amplificată de incidentul petrecut la Tel Aviv la 9 februarie 1953, când, în clădirile legației U.R.S.S., a explodat o bombă. Deși guvernul Ben Gurion a prezentat scuze și a oferit reparații, Uniunea Sovietică a socotit momentul potrivit pentru a rupe relațiile diplomatice cu Israelul. Numai moartea lui Stalin, survenită la 5 martie 1953, a stopat escaladarea acestei demențe care a atins, în ultima sa fază, cote paroxistice și macabre.

România a fost una dintre primele țări satelite care s-au raliat campaniei antisemite, campanie de care, firește, staliști autohtoni urmăreau să se folosească pentru a se debarasa de rivalitatea staliștilor evrei. Antisemitismul a izbucnit odată cu derularea la București, în fața Tribunalului Militar, între 26-28 aprilie 1950, a "*Procesului unor spioni de la Oficiile de Informații american și englez.*" Dar, mai întâi, ce reprezentau aceste Oficii?

La 15 aprilie 1950, sub titlul *Activitatea Oficiului de Informații american din București - contrară intereselor de pace ale popoarelor român și american*, ziarul "Scân-teia" scria: "*La 6 martie 1950, printr-o scrisoare a ministrului Statelor Unite la București, guvernul Statelor Unite ale Americii s-a adresat guvernului R.P.R., cerând detalii asupra motivelor închiderii Oficiului de*

13. Christopher Andrew, Oleg Gordievski, **Op. Cit.**, p. 254.

14. **Ibidem**, p. 294.

Informații american din București.” În răspunsul guvernului comunist se argumenta că Oficiul (U.S.I.S.) eliberase “*chiar carnete de membru unor supuși români, elemente dușmane ale poporului român*”, că a servit “*la organizarea unei activități ostile poporului român*”, că și “*cărțile, presa, filmele și alte manifestări organizate de Oficiul de Informații american răspândeau concepții retrograde, propagau discriminări rasiale, conțineau calomnii împotriva țărilor și popoarelor iubitoare de pace și libertate, între care și Republica Populară Română, și îndemnau fâțiș la război*”, că “*numai în luna februarie 1950, 90% din conținutul buletinului (editat de Oficiu, n.n.) a fost propagandă războinică și calomnii împotriva Republicii Populare Române și (a) aliaților săi.*”¹⁵ Și toate aceste “crime” erau imputate unei simple anexe a Legăției S.U.A., cuprinzând o bibliotecă și unde se prezentau sporadic filme sau se organizau diverse manifestări culturale, normale în orice regim democratic (și nu numai, deoarece chiar Ceaușescu va permite redeschiderea acestui Oficiu și a bibliotecii sale în 1969). Această activitate era însă imposibilă în toiul războiului rece, și, de aceea, adresându-se guvernului român, guvernul american “*pune întrebarea dacă este în intenția guvernului român de a bloca în întregime orice asemenea canale de comunicare.*” Răspuns: “*Guvernul Republicii Populare Române este într-adevăr hotărât să închidă orice asemenea canale, care nu servesc decât ca acoperire a acțiunilor de spionaj sus amintite și ca instrument de propagandă atâtătoare la război.*” Totodată, în concluzie, guvernul “*consideră că activitatea Oficiului de Informații american este incompatibilă cu activitatea diplomatică normală și contrară intereselor de pace ale poporului român și american, contrară politicii de colaborare, cunoaștere culturală și prietenie între popoare.*”¹⁶

Peste alte câteva zile, “Scânteia” anunța declanșarea procesului amintit. “*Marți dimineața (26 aprilie 1950, n.n.) a început, în fața Tribunalului Militar București, judecarea procesului grupului de trădători și spioni care au activat în cadrul Oficiilor de Informații ale Legăției Statelor Unite și Marii Britanii.*”

Completul de judecată este format din: generalul magistrat Al. Petrescu, președinte, col. Toescu Louis, lt.-col. Zănescu Ion, lt.-col. Popescu Pogriion și col. magistrat Stavrică Gh.

La orele 8,30 sunt introduși acuzații: Constantin Mugur, Anny Samuelli, Eleonora Bunea-Wied, Liviu Popescu Nasta și Nora Samuelli.

În sala de ședințe se află reprezentanți ai presei române și străine, precum și un numeros public.”¹⁷

Referitor la acest proces, cercetătoarea americană Elizabeth Hazard scria recent: “*Funcționarii români, care lucraseră în respectivele Oficii de la sfârșitul războiului, au fost acuzați de trădare și judecați într-un proces căruia i s-a făcut mare publicitate și în care au recunoscut cea mai mare parte a acuzațiilor.*”

15. “Scânteia”, nr. 1710 din 15 aprilie 1950.

16. Ibidem.

17. Ibidem, nr. 1720 din 27 aprilie 1950; de asemenea, **Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române**, Ed. Direcției Generale Politice M.A.I., 1951, p. 55.

Anny Samuelli, o tânără dintr-o familie proeminentă de evrei din București, a mărturisit că fusese recrutată să lucreze pentru agentul britanic Ivor Porter, în 1944. Sora ei, Nora, și Liviu Nasta, un cunoscut jurist român, care lucrase în cadrul biroului U.S.I.S., au mărturisit că și-au folosit relațiile pentru a oferi lui Burton Berry, Roy Melbourne și succesorului lor, Rudolph Schoenfeld (reprezentanții diplomatici americani la București, n.n.), informații despre mișcările trupelor sovietice. De asemenea, le-au relatat despre activitățile mișcării de rezistență și orice zvon pe care îl aflau despre diferendele politice din interiorul partidelor comunist și socialist (social-democrat, n.n.) «pentru exploatarea eventualelor neînțelegeri». Anny și Nora Samuelli au mărturisit că au cunoscut amănuntele planurilor de evacuare a liderilor opoziției. Anny Samuelli a spus că a primit mici cantități de arme și muniții de la Ivor Porter și le-a ascuns pentru luptătorii din rezistență. Ambele surori au recunoscut că au înțeles faptul că informațiile generale politice și culturale pe care le-au furnizat urmau să fie folosite de B.B.C. și Vocea Americii în transmisiunile pentru România. Donald Dunham, directorul U.S.I.S., i-a spus Norei Samuelli că Vocea Americii «era o armă eficientă pentru încurajarea grupurilor ilegale și provocarea de revolte în România», a declarat ea. Acuzații au primit condamnări la închisoare pe termen lung, iar Statele Unite și Marea Britanie au depus plângeri oficiale, denunțând incorectitudinea proceselor și protestând contra închiderii birourilor lor de presă și informații.”¹⁸

Procesul, a cărui sinteză a făcut-o astfel Elizabeth Hazard, nu reprezenta decât punctul culminant al unei crize prelungite în relațiile româno-americane. “Statutul Legăției (S.U.A., n.n.) era întotdeauna fragil și membrii săi erau periodic învinuiți de activități de spionaj, declarați *personae non gratae* și expulzați din țară.”¹⁹ În 1948, fusese expulzat din România colonelul John Lowell, șeful J.A.N.A. (echipa reunită de informații a Armatei, Marinei și Aviației). Succesorul său, Herschel Hutsinpillor, a avut aceeași soartă, “după ce a fost prins ascunzând arme și muniții în lacul Snagov, lângă București, pe care guvernul român le-a considerat destinate unui grup de luptători din mișcarea sionistă (subl. n.).”²⁰ Iată, deci, cum, treptat, campania antioccidentală începea să se împletească cu cea antisemită. De aceea, dacă procesul de față reprezenta un punct culminant în cadrul tensiunii din relațiile României cu S.U.A. și Marea Britanie (tot în 1950, guvernul român închisese și Oficiul de Informații britanic - B.I.O.), el reprezenta, totodată, și momentul declanșării campaniei antisemite. De altfel, însuși evreul Leonte Răutu din conducerea partidului comunist scrisese, cu sau fără voia lui, că tovarășul Stalin nu putea să-i sufere pe “*bucheri și talmudiști*”²¹, aceștia din urmă vizați la propriu, ca oameni născuți în religia Talmudului!

Totuși, spre deosebire de anii următori, la acest proces din 1950 nu s-a făcut mare caz de originea evreiască a unora dintre acuzați. Ei erau descriși

18. Elizabeth Hazard, **Războiul rece a început în România**, în “Magazin istoric”, nr. 9/1996, p. 38.

19. **Ibidem**, p. 37.

20. **Ibidem**, p. 38.

21. Victor Frunză, **Istoria stalinismului în România**, București, Ed. Humanitas, 1990, p. 403.

astfel în actul de acuzare: *“Acuzata El. Bunea-Wied, fiica fostului rege al Albaniei și rudă cu Hohenzollernii, acuzatele Anny și Nora Samuelli, fiice de foști mari bancheri, acuzatul Liviu Popescu Nasta, socrul lui Deakin - secretarul celui mai înverșunat instigator la război, Churchill -, reprezentanți tipici ai rămășițelor reacționare din țara noastră, plini de ură împotriva regimului nostru democrat și gata de a servi, prin orice mijloc, pe patronii lor anglo-americani, au acționat permanent pentru a submina regimul democratic și a reinstaura regimul capitalist.”*²² În continuare, ne vom referi mai pe larg la maniera de desfășurare a acestui proces.

Actul de acuzare, citit în 26 aprilie, prezenta astfel activitatea Oficiilor de Informații din capitala României: *“utilizarea ca loc de întâlnire între agenții informativi și acuzații de mai sus, care îndeplineau funcția de rezidenți ai spionajului anglo-american; loc de întâlnire între agenții informativi și membrii din conducerea acestor Oficii, care îndeplineau funcția de coordonatori ai activității de spionaj exercitată de acuzați.”*²³ Se mai indica faptul că acuzații “au fost în slujba spionajului englez cu mult înainte de actul istoric de la 23 august 1944”, iar după aceea dată ei au intrat în legătură directă cu Ivor Porter, care le-ar fi spus că *“de data asta este vorba de lupta pentru recâștigarea pozițiilor pierdute de Marea Britanie în România.”*²⁴

Interesant este pasajul în care se spunea că *“în îndeplinirea mârșavei lor trădări, acuzații au început a-și recruta agenți din rândurile celor mai reacționari și mai înverșunați dușmani ai poporului român.”*²⁵ Între cei enumerați ca figurând în această categorie se aflau: Israel (Asra) Berkovitz, fost director al ziarului “Liberalul”; Iosif Șreier, *“actualmente fugit din țară”*; Bellu Silber, fost lider comunist, ca și precedentul, și însuși dr. Willy Filderman, fostul conducător al comunității evreiești din România în timpul războiului, *“actualmente fugit în străinătate”*.²⁶ Despre nici unul dintre aceștia nu se preciza faptul că era evreu!

În declarațiile smulse acuzaților în perioada pregătitoare a procesului, aceștia îi învinuiau pe liderii U.S.I.S. și B.I.O. că *“conduceau acțiunea de spionaj și trădare”*. Constantin Mugur și Anny Samuelli îi menționau nominal pe toți șefii B.I.O.: Ivor Porter, John Bennett, Francis Bennett și Marchant, iar Nora Samuelli pe cei ai U.S.I.S.: Frank Shea și Donald Dunham.

Actul de acuzare învinuia cele două Oficii că spionau, chipurile, toate sectoarele de activitate ale statului român: *“Tot ceea ce se referea la dezvoltarea regimului democratic, tot ceea ce se referea la actele de guvernare, la măsurile de organizare sau de securitate ale țării noastre, tot ce ar fi putut servi ca indicii pentru acțiunea de subminare și chiar de răsturnare prin violență a regimului democratic instaurat aici, făcea obiectul de spionaj al acestor rețele organizate, îndrumate și conduse de către șefii Oficiilor de Presă și Informații și membrii Legațiilor anglo-*

22. **Culegere de materiale...**, p. 43.

23. **Ibidem**, p. 42.

24. **Ibidem**, p. 43-44.

25. **Ibidem**, p. 44.

26. **Ibidem**, p. 45.

americane.”²⁷ Între rapoartele întocmite de Anny Samuelli, unul s-ar fi referit la *“starea de spirit a naționalităților conlocuitoare, în special ungară și evreiască, pentru exploatarea eventualelor nemulțumiri”, iar un raport al lui Liviu Popescu Nasta ar fi dat “informații politice privind în special încercarea de spargere a unității partidelor muncitorești, pusă la cale de Titel Petrescu și acoliții săi.”*²⁸ Cu acest din urmă raport, procesul se extindea și asupra celei de-a treia categorii de persoane incriminate, pe lângă “agenții imperialiștilor” și evrei. Este vorba despre acei conducători social-democrați care se opuseseră înghițirii partidului lor de către P.C.R., în frunte cu președintele P.S.D., Constantin Titel Petrescu. Problema va fi abordată pe larg ceva mai târziu. Mai întâi, era citată o declarație a unui co-deținut, pictorul Gheorghe Tomaziu, care susținea: *“Boulen mi-a spus că, la fel ca și Anny Samuelli, are și el însărcinarea din partea lui Porter să noteze numerele și literele de pe mașinile sovietice.”* Cine era acest Boulen? Actul de acuzare informa prompt: *“Iată deci pe consulul francez de la Timișoara, “domnul” Pierre Boulen, care, în afară de propria activitate de spionaj (dezvaluită în trecut de presa noastră), a dus și una în slujba serviciului de spionaj britanic. Este într-adevăr o împerechere ideală.”*²⁹ Astfel, raza de acțiune a teribililor spioni de care se ocupau anchetatorii vigilenți ai Securității se extindea neconținut, cuprinzând, aproape pe neobservate, și Banatul. Acuzatul Mugur, în altă declarație citată, adăuga: *“Tot pentru a culege informații, dl. Bennett mai folosea și sistemul culegerii directe de informații în cadrul călătoriilor ce le-a făcut prin țară. Pot da în această privință exemplul călătoriei făcute de John Bennett în august 1947, cu mașina prin Transilvania, pentru a culege informațiuni. După această călătorie, John Bennett a întocmit un raport pe care l-a înaintat la Londra. Asemenea călătorii erau făcute și de alți membri ai Legației britanice...”* Actul de acuzare menționa că o asemenea călătorie efectuase *“și spionul Buta de la Legația americană.”*³⁰ Ne întrebăm cum au reușit să efectueze aceste călătorii, căci, potrivit doamnei Hazard, *“erau urmăriți când plecau de acasă și de la birou, iar depășirea marginilor Bucureștiului era interzisă.”*³¹

Inculpații mai erau învinuiți, în continuare, că fuseseră plătiți cu dolari și lire sterline pentru serviciile lor, că luau parte la redactarea buletinelor U.S.I.S. și B.I.O., că transmiteau informații pentru Vocea Americii etc. Un alt evreu venea să se adauge numelor proscrișe, citat într-o declarație făcută de Anny Samuelli: *“În această perioadă, Porter era des în legătură cu Adrian Dimitriu și cu Sasha Wolhmann, secretarul lui Titel Petrescu. Despre Wolhmann, Porter mi-a spus deseori că este un element bine informat. Wolhmann a plecat clandestin din țară în toamna anului 1947, cu un avion britanic, fuga fiindu-i înlesnită de către Boodman, șeful aeroportului. După câte știu, el a fugit în Anglia.”*³²

27. *Ibidem*, p. 46.

28. *Ibidem*, p. 47.

29. *Ibidem*, p. 47-48.

30. *Ibidem*, p. 48.

31. Elizabeth Hazard, *Art. Cit.*, p. 37.

32. *Culegere de materiale...*, p. 50.

Un capitol special al actului de acuzare se intitula *Activitatea de spargere a unității clasei muncitoare*. Erau nominalizați special Anny Samuelli și Liviu Nasta. Declarația dată de prima arăta că John Bennett (care era reprezentantul guvernului laburist britanic) urmărea în acest scop trei direcții: să se informeze cât mai amănunțit asupra activității P.S.D., să țină legătura între acesta și Partidul Laburist și să caute împiedicarea prin orice mijloace a înghițirii sale de către P.C.R. Ea continua astfel: *“La Reșița, Bennett purtase discuții îndelungate cu Iosif Mustețiu, Eftimie Gherman și alți social-democrați ale căror tendințe de dreapta erau cunoscute. Pentru a împiedica fuziunea, Bennett a invitat special, în vara anului 1947, pe Morgan Philips, secretarul general al Partidului Laburist, și pe Sam Watson, președintele Uniunii Sindicale a Minerilor englezi, delegându-mă pe mine ca interpretă permanentă. El i-a pus în contact pe aceștia cu Titel Petrescu, Adrian Dimitriu, Eftimie Gherman, Hromadka, Mustețiu și alții. În discuțiile la care asistam personal ca interpretă, Philips i-a sfătuit spre necesitatea unei atitudini mai ferme care să nu permită fuziunea cu partidul comunist. Titel Petrescu, Adrian Dimitriu, Gherman, Hromadka, Mustețiu l-au asigurat pe Philips că vor lupta sub orice formă ca fuziunea să nu se producă niciodată.” Concluzia anchetatorului era: “După cum se vede, și vechiul scizionist din mișcarea muncitorească, Titel Petrescu, făcea parte din agentura imperialistă din țara noastră.”*³³

Dar care fusese rolul Partidului Social Democrat în România acelor ani și, în cadrul acestuia, de ce era pus atâta accent asupra Reșiței?

După 23 august 1944, P.S.D., care nu fusese o forță politică deosebit de puternică în perioada interbelică, reușind rareori să obțină baremul electoral de 2% din voturi și să pătrundă în Parlament, a realizat o anumită sporire a influenței sale politice. Partidul condus de avocatul Titel Petrescu reprezenta în acea vreme un element moderator în raport cu comuniștii, urmărind o înnoire a societății nu prin revoluționarism, cum propovăduia teoria marxist-leninistă, ci prin reformism, în mod treptat, fără zguduiri social-politice grave. Atracția sa a fost mai mare printre muncitori, în special în centrele de veche tradiție industrială (în primul rând Reșița), dar și la intelectualitatea universitară și mijlocie (profesori de liceu, învățători etc.). Centre cu o veche mișcare muncitorească, precum Reșița, Galați, Valea Jiului, considerau că nu partidul comunist le reprezintă mai bine interesele, ci cel social-democrat. Populația germană adera masiv la acest partid, care dispunea și de secții maghiare, dintre care cea mai puternică era cea de la Cluj.³⁴ Încă din primăvara anului 1945, curentul anticomunist din P.S.D. a devenit atât de puternic, încât și istoricii oficiali ulteriori recunoșteau întreruperea *“în mai multe locuri”* a colaborării. Pericolul de generalizare a situației era real, pornindu-se de la atitudinea pe care o adoptau tot mai multe organizații locale. Este cunoscut, de pildă, procesul verbal al unei ședințe a F.N.D. de la Timișoara. Când comitetul regional al P.C.R. a propus scoaterea în stradă, la o demonstrație organizată, a zeci de mii de oameni, ca să ceară instalarea

33. *Ibidem*, p. 51.

34. Victor Frunză, *Op. Cit.*, p. 272.

guvernului Petru Groza, delegatul social-democrat a declarat că *“muncitorimea s-a plictisit de demonstrații”* și că *“elanul de luptă al muncitorilor a scăzut”*, astfel încât demonstrația prevăzută nu a mai avut loc.³⁵

În acest context, în a doua jumătate a anului 1945, pe fondul “grevei regale” și al tot mai marii nemulțumiri a populației față de guvernul procomunist, exprimată în mari manifestații precum cele de la 24 august și 8 noiembrie, au avut loc adunările locale ale P.S.D. la Galați, Timișoara, Reșița, precum și a Asociației de artă și cultură din București, în cadrul cărora Titel Petrescu, însoțit de partizanii săi cei mai fideli (Vlad Dimitriu, Adrian Dimitriu, Traian Novacu, Eftimie Gherman etc.), a anunțat hotărârea partidului de a se prezenta cu liste proprii în alegeri, separat de blocul comunist. Conferința generală a P.S.D. din 1 decembrie 1945 a dat câștig de cauză acestui punct de vedere, prin adoptarea *Rezoluției privitoare la prezentarea pe liste separate în alegeri*. Dar agenții comuniști infiltrați în conducerea P.S.D. au activat intens pentru a sabota această hotărâre. Comuniștii se foloseau de liderii “pătați” ai P.S.D., șantajându-i. Este vorba de Ștefan Voitec și Ion Pas, care colaboraseră în timpul războiului din est, ca trimiși ai Marelui Stat Major, la ziarele “Sentinela” și “Der Soldat”, Șerban Voinea, în aceeași perioadă director al agenției de știri RADOR, și mai ales Lothar Rădăceanu, implicat tot pe atunci într-o, obscură afacere cu importuri de ceasuri din Germania (ceea ce îi adusese porecla de “Rădăceasu”, speculată copios în “Dreptatea” și în alte ziare).³⁶

Plenara din 10 februarie 1946 recomanda viitorului congres al Partidului Social-Democrat să accepte participarea pe liste comune cu comuniștii. Congresul din 10 martie 1946 a consfințit această idee și, din acel moment, P.S.D. a devenit un supus satelit al partidului comunist. A doua zi, Titel Petrescu și partizanii săi au înființat Partidul Social-Democrat Independent (P.S.D.I.), care a hotărât participarea în alegeri pe liste proprii și a colaborat în opoziția anticomunistă cu P.N.Ț. și P.N.L. Principalele centre social-democrate (Reșița, Timișoara etc.) au optat în alegeri masiv în favoarea P.S.D.I. Georg Hromadka își amintea: *“La alegerile din noiembrie 1946, «independenții» (P.S.D.I., n.n.) cuceresc în județul Caraș mii de voturi (...). La Reșița se ajunge în mod repetat la confruntări între social-democrați și comuniști.”*³⁷

În consecință, după 1948, au fost azvârliti în închisori toți conducătorii P.S.D.I., inclusiv liderii muncitorilor de la Reșița, acest veritabil fief social-democrat (Iosif Mustețiu, Georg Hromadka, Traian Cercega), ca și de la Hunedoara. Unii dintre ei au fost chiar deportați în Bărăgan. *“Întreaga Reșița și întreaga Hunedoară, deci două din cele mai mari centre muncitorești din România, se împotriviseră ca un tot monolit la parodia unificării”*, conchidea Victor Frunză.³⁸ Acesta era pe atunci rolul Reșiței în mișcarea

35. *Ibidem*, p. 277.

36. Adrian Dimitriu, **Mentorul meu politic: Constantin Titel Petrescu**, în “Magazin istoric”, nr. 9/1993, p. 23.

37. Georg Hromadka, **Scurtă cronică a Banatului montan**, traducere, note și redactare de Rudolf Gräf și Werner Kremm, 1995, p. 121.

38. Victor Frunză, **Op. cit.**, p. 390.

social-democrată românească. Comuniștii au reținut acest aspect și de aceea nu se sfiau să acuze întregul oraș pentru că li s-a opus, între altele chiar în acest proces, unde termenul de "Reșița" era sinonim cu cea mai teribilă dintre acuzații.

În interogatoriile luate de Tribunal, cei cinci acuzați au confirmat întrutotul cele cuprinse în actul de acuzare, detaliind chiar acolo unde li se solicita acest lucru. Din interogatoriul lui Constantin Mugur reținem următorul pasaj:

"PREȘEDINTELE: Ce cunoașteți despre înființarea unor biblioteci de către Oficiul de Informații (britanic, n.n.)?"

ACUZATUL: Bibliotecile acelea din București și Timișoara aduceau o serie întreagă de oameni care puteau intra foarte ușor fără a fi bănuți și puteau lua contact cu oamenii care aveau anumite interese să se informeze.

PREȘEDINTELE: Cunoașteți dacă biblioteca din Timișoara, de exemplu, era aprobată de guvern, sau lucra în mod ilegal?"

*ACUZATUL: Cunosce că biblioteca nu a avut o aprobare legală, funcționa fără formele legale respective."*³⁹

Anny Samuelli, referindu-se la activitatea lui Bennett, nu omitea să menționeze: "Bennett avea o activitate dublă: o activitate informativă propriu-zisă și o activitate care se poate numi instigarea permanentă a membrilor Partidului Social-Democrat. Această acțiune era dublată de intenția de a crea incidente între P.S.D. și partidul comunist, cu scopul de a crea dușmănie între aceste două partide și de a împiedica pierderea pozițiilor deținute de burghezie și de capitalul anglo-american."⁴⁰ De asemenea, ea a arătat că, între alte probleme, pe Porter îl mai interesa și "starea de spirit a naționalităților conlocuitoare, mai cu seamă evreiască și maghiară, în scopul de a exploata eventualele nemulțumiri."⁴¹

În depoziția acestei acuzate, circumstanța agravantă numită "Reșița" era prezentată în plenitudinea ei: "Mai târziu, în primăvara anului 1947, el (Bennett, n.n.) a făcut un turneu în Transilvania și Banat, cu o oprire specială la Reșița. Această vizită la Reșița fusese aranjată de inginerul Alex. Popp, implicat în cunoscutul proces de spionaj (procesul Popp-Bujoiu, n.n.).

La Reșița a luat contact cu Eftimie Gherman, Mustețiu și alții. Scurtă vreme după această vizită, a aranjat vizita în țară a lui Morgan Philips, secretarul general al Partidului Laburist, și a lui Sam Watson, președintele sindicatului minerilor din Anglia. Ei au venit în țară ca să contribuie la acțiunea lui Bennett. Bennett i-a înlesnit întrevvedereea cu Titel Petrescu, Adrian Dimitriu, Eftimie Gherman și Mustețiu. Eu am fost delegată în cursul vizitei lor aci ca traducătoare permanentă. În cursul convorbirilor pe care le-a avut Morgan Philips cu aceștia, la care eram de față ca interpretă, el le-a explicat necesitatea de a avea o atitudine fermă, care să împiedice unirea cu Partidul Comunist Român.

39. Culegere de materiale..., p. 58.

40. Ibidem, p. 61.

41. Ibidem.

Ei l-au asigurat pe Morgan Philips că vor lupta sub orice formă ca să împiedice această unire.”⁴² Se știe că delegații social-democrați reșițeni la așa-zisul congres de pregătire a unificării din toamna lui 1947 s-au abținut de la vot.⁴³

Eleonora Bunea-Wied a recunoscut că a primit de la informatorii săi, pentru a le transmite mai departe, informații între care una *“despre semnarea unui acord comercial cu statul Israel.”*⁴⁴ Nora Samuelli, la întrebarea: *“Cam ce informații v-a adus dr. Filderman?”*, răspundea: *“În special în ce privește organizarea sioniștilor, instigațiile lor și rolul lor în plecarea în masă a evreilor în Palestina și complicitatea sioniștilor în plecările ilegale.”*⁴⁵

Dr. Wilhelm (Willy) Filderman părăsise în secret țara în 1947. Teodor Wexler descria astfel condițiile în care fusese nevoit să opteze pentru această soluție disperată: *“Amenințat, hărțuit, calomniat, cu descinderi organizate în miez de noapte de noua poliție politică - Securitatea -, care nu se deosebea cu nimic de poliția legionară sau Siguranța generală a statului, Filderman ia drumul exilului. La numai câteva săptămâni, în clădirea din str. Negru Vodă din București a Tribunalului Militar, începe procesul Filderman, care se încadrează în procesele prin care a fost distrusă elita politică, militară și intelectuală a României.*

*Procesul împotriva dr. Wilhelm Filderman a fost deopotrivă un proces antievreiesc, dar și un proces antinațional, împotriva unuia dintre marii avocați ai cauzei independenței, suveranității și integrității teritoriale a statului național unitar român”, concluzionează Teodor Wexler.*⁴⁶ Campania antisemită era relevantă și într-un alt pasaj din interogatoriul luat de Tribunalul Militar Norei Samuelli, care afirma: *“De la Kirschen (corespondentul în România al lui Associated Press, n.n.) primeam informațiuni din toate domeniile. Din domeniul militar, cu privire la activitatea și existența grupelor subversive din Banat și nordul Moldovei (este vorba despre detașamentele de partizani anticomuniști care luptau în munții din acele regiuni, n.n.). De asemenea, el ne dădea informațiuni cu privire la situația industriei petrolifere după naționalizare. De la Pohne (corespondentul Agenției israeliene de presă, n.n.) am primit informațiuni mai cu seamă în problema evreiască.*

PREȘEDINTELE: *De ce îl interesa pe Dunham problema aceasta evreiască?*

ACUZATA: *Fiindcă dânsul vedea în sioniști o armă contra guvernului. Credea că după dizolvarea organizației lor, ei vor organiza o rezistență adevărată, fără să mai rămână la acte de provocare individuală. Mai cu seamă el pune baza pe organizația Irgun Zwei Leumi și mi-a spus chiar mie într-o zi că aceștia vor trece la acte de teroare.*⁴⁷ *Și exemplele de acest gen ar mai putea continua.*

42. **Ibidem**, p. 63.

43. Georg Ilromadka, **Op. Cit.**, p. 121-122.

44. **Culegere de materiale...**, p. 64.

45. **Ibidem**, p. 65.

46. Teodor Wexler, **Dr. Wilhelm Filderman - un avocat pentru cauza națională a României**, în “Magazin istoric”, nr. 9/1996, p. 83.

47. **Culegere de materiale...**, p. 66.

Între martorii audiați în aceeași zi, numele evreiești abundau de asemenea (și ei se aflau în stare de arest). Martorul Ștefan Goliger, medic, arăta că Mugur îi cerea informații, între altele, *“asupra stării de spirit a burgheziei evreiești.”*⁴⁶ Alți martori erau E. Viesner, Francisc Beldi, Broida Șama, Nathan Șnabel, Nicolae Gessner, Asra Berkovitz, R. Hillard. Așa-zisa stenogramă oficială a procesului mai consemna relativ la acest moment: *“Martora Pora Gabriela, funcționară la Ministerul de Finanțe, a cunoscut-o pe Nora Samuelli la Reșița, unde au fost colege de birou. Ulterior, martora a fost angajată la Comisia de aplicare a armistițiului, iar acuzata Nora Samuelli venea la dânsa și provoca discuții, punându-i întrebări ticluite, fără ca martora să-și dea seama că urmărește un anumit scop.”*⁴⁹ Bineînțeles, ea își manifesta cu această ocazie indignarea pentru *“afacerea murdară”* în care fusese târâtă, pentru a nu fi considerată în aceeași categorie cu cei aflați pe banca acuzaților. Și martorul Ștefan Gardony, ziarist, *“a dat relații asupra călătoriilor de informații făcute de John Bennett în Moldova și Banat.”*⁵⁰

Și tot în aceeași zi, operativ, procurorul locotenent-colonel Nicolae Constantinescu își prezenta rechizitoriul, care repeta ineptiile din actul de acuzare și pe cele pe care inculpații și martorii au fost obligați să le debiteze cu ocazia interogatoriilor luate de Tribunal. El incrimina o lungă serie de diplomați și cetățeni occidentali din România, care erau, fără excepție, *“direct implicați în acțiunea de spionaj.”* Lista este instructivă pentru noi, întrucât ne oferă cvasi-totalitatea personalului diplomatic al puterilor occidentale aflat pe atunci la București. Din partea Marii Britanii erau nominalizați următorii: Le Rougetel, fostul șef al Misiunii politice; generalul Greer, fostul șef de stat major al Misiunii militare; Ivor Porter, fostul șef al B.I.O.; Key; Robinson; Ramsden, fostul atașat militar adjunct; Hoggarth; Cleaver; Boodman; Kendal; Munro; Faure; Springfield; Hollman, fostul ministru al Angliei la București; John Bennett, fostul șef al B.I.O.; Francis Bennett Marchant (despre care în actul de acuzare se pretindea că ar fi fost nu o persoană, ci două!), idem; Sarrell, fostul însărcinat cu afaceri. Dintre americani erau: Burton Berry, fostul șef al Misiunii politice; Melbourne, fostul prim secretar de legatie; Leveritch, fostul consilier la legatie; Donald Dunham, fostul șef al U.S.I.S.; Sam Buta; Kohler; Hale; George Macdonald. La aceștia era adăugat și Pierre Boulon, fostul consul francez la Timișoara. O altă serie de nume fuseseră deja *“demascate”* cu alte ocazii, în special la procesele Maniu și Popp-Bujoiu: Hall, Hamilton, Fergusson, Watson, Bill Young, Lowell, Robert Shea etc. Concluzia: *“este clar că nu ne aflăm în fața unor acțiuni izolate, ci a unui sistem de lucru organizat, în cadrul căruia este greu de spus unde începe activitatea diplomatică și unde se termină spionajul.”*⁵¹ El încheia astfel, adresându-se Tribunalului: *“Prin faptele lor criminale, acuzații s-au scos singuri din rândurile poporului nostru. Sentința Dvs. trebuie să consfințească în mod hotărât acest fapt. Ea va trebui să arate că poporul nostru*

48. *Ibidem*, p. 68.

49. *Ibidem*, p. 71.

50. *Ibidem*.

51. *Ibidem*, p. 74.

este hotărât să sfârșame fără cruțare orice încercare criminală menită să-i împiedice drumul către pace și socialism."⁵²

Pe toată durata desfășurării procesului, acesta s-a bucurat de maximă atenție din partea ziarului oficial de partid. Astfel, "Scânteia" din 27 aprilie 1950, sub titlul *Spioni cu mască de diplomați*, decreta că "ghemul de năpârci trădătoare din boxă, și altele demascate în proces, slujeau cu zel celor mai răi dusmani ai țării noastre, ai păcii și progresului - imperialiștii anglo-americani (...). Nici un mijloc nu li se pare prea josnic monștrilor imperialiști pentru atingerea scopurilor lor tâlhărești. Spionajul, diversiunea, lansarea de zvonuri mincinoase și provocatoare, propagarea vrajbei naționaliste, sunt armele prețuite ale agresorilor în așa-zisul "război psihologic", în înfriguratele lor pregătiri în vederea unui nou măcel."

Referindu-se la cei cinci acuzați, articolul, conceput, după cum se vede, în cel mai pur stil stalinist, continua: "Cine erau agenții activi ai Oficiilor de Informații englez și american? Anny și Nora Samuelli, odrasle ale unui bancher și moșier, Eleonora Bunea-Wied, rudă a familiei de lipitori Hohenzollern și fiică a fostului rege al Albaniei, Nasta - socrul lui Deakin - secretarul înrăitului atâțător la război Churchill, Mugur, un ahtiat după avere prin orice mijloace - toți aceștia erau exponenți ai claselor reacționare doborâte de la putere, plini de cea mai sălbatecă ură față de poporul muncitor și față de regimul său democratic. Pentru asemenea indivizi nu există nimic sfânt în lume. Pentru dolari și lire sterline ei sunt gata să servească cele mai abjecte cauze." Scutindu-ne de orice alt comentariu, articolul din "Scânteia" sintetiza astfel tot ceea ce fusese capabil regimul comunist să înțeleagă din acest proces: "Spionul Titel Petrescu primea ajutorul conducătorului Oficiului de Informații englez Bennett în scopul spargerii unității muncitorimii și împiedicării înfăptuirii Partidului Unic al clasei muncitoare. Este caracteristic faptul că pentru aceasta spionul Bennett a adus în țară pe Morgan Philips, secretarul general al Partidului Laburist. Aceasta arată în ce măsură Partidul Laburist englez stă la remorca Intelligence Service-ului. Prin intermediul lui Filderman, spionii acționau asupra elementelor sioniste, în care spionul american Dunham - după declarația Norei Samuelli - "vedea o armă contra guvernului."⁵³

În 27 aprilie, procesul a continuat cu rechizitoriul procurorului Armatei R.P.R., general magistrat Alexandru Georgescu, care a făcut "încadrarea juridică a crimelor comise de grupul de spioni și trădători aflați pe banca acuzării." El le încadra în articolul 186 din Codul Penal, privitor la crima de înaltă trădare, adăugând alte teribile "crime": încercarea de trecere frauduloasă a frontierei, infracțiuni la legea devizelor, fals în acte publice și contrabandă! Totodată, solicita Tribunalului să încadreze faptele acuzaților și în articolul 1 din legea 16 din ianuarie 1949, care prevedea pedeapsa capitală pentru un larg evantai de infracțiuni. Avocata Băncii de Stat a R.P.R., Cristodulo, l-a susținut, cerând de asemenea "acordarea despăgubirilor legale" pentru traficul de devize.⁵⁴ Avocații celor cinci inculpați (C. Paraschivescu-Bălăceanu, Ionel

52. *Ibidem*, p. 80.

53. "Scânteia", nr. 1720 din 27 aprilie 1950.

54. *Culegere de materiale...*, p. 81.

Teodoreanu, Roman, Dumitrescu și Dobrovici) au avut pledoarii absolut formale și neconvingătoare, acceptând toate imputările aduse clienților lor și solicitând doar neaplicarea legii 16. Asemenea prestații sunt rușinoase pentru tradiția judiciară românească, dar altele erau practic imposibile în condițiile teroarei staliniste din acei ani, când însuși avocatul putea fi pus sub acuzare pentru curajul său.

La ultimul cuvânt, Constantin Mugur și-a recunoscut vinovăția și “crima abominabilă pe care am făcut-o”, rugând totuși instanța să-i acorde circumstanțe atenuante. La fel, Liviu Popescu Nasta a declarat că regretă foarte mult activitatea de spionaj, pe care a înțeles-o mai bine abia în timpul procesului. În schimb, precizează așa-zisa “stenogramă” a dezbatărilor, “acuzatele Anny Samuelli, Eleonora Bunea-Wied și Nora Samuelli au arătat că-și mențin întrutotul declarațiile și nu mai au nimic de adăugat.”⁵⁵

Sentința a fost pronunțată de Tribunal a doua zi, 28 aprilie. Spre “norocul” acuzaților, nu li s-a aplicat celebra lege 16, desigur în urma unor “indicații superioare”, astfel încât nici unul nu a fost condamnat la moarte. Dar nici n-au scăpat prea ieftin:

“Tribunalul Militar București, deliberând în secret, în unanimitate de voturi a găsit vinovați pe Constantin Mugur, Anny Samuelli, Nora Samuelli, Eleonora Bunea-Wied, Liviu Popescu Nasta pentru faptele prevăzute în actul de trimitere în judecată și în consecință, declarând că sunt circumstanțe atenuante în favoarea tuturor acuzaților numai în ce privește crima de înaltă trădare, în numele legii hotărăște:

Constantin Mugur, condamnat la muncă silnică pe viață, degradare civică pe timp de 10 ani, amendă penală de 100.000 lei, amendă în folosul Băncii de Stat a R.P.R. în sumă de lei 5.294.175 și confiscarea averii.

Anny Samuelli, condamnată la 20 de ani muncă silnică, degradare civică pe timp de 10 ani, amendă corecțională de 100.000 lei, amendă în folosul Băncii de Stat a R.P.R. în sumă de lei 14.234.900 și confiscarea averii.

Nora Samuelli, condamnată la 15 ani muncă silnică, degradare civică pe timp de 10 ani, amendă corecțională de lei 80.000, amendă în folosul Băncii de Stat a R.P.R. în sumă de lei 7.896.000 și confiscarea averii.

Eleonora Bunea-Wied, condamnată la 15 ani muncă silnică, degradare civică pe timp de 10 ani, amendă corecțională de 80.000 lei, amendă în folosul Băncii de Stat în suma de lei 60.696.425 și confiscarea averii.

Liviu Popescu Nasta, condamnat la 20 de ani muncă silnică, degradare civică pe timp de 10 ani, amendă corecțională de lei 60.000, amendă în folosul Băncii de Stat a R.P.R. în sumă de lei 10.174.500 și confiscarea averii.

Acuzații au fost obligați fiecare la plata sumei de lei 50.000 cheltuieli de judecată.

*Hotărârea a fost dată și citită în ședință publică în ziua de 28 aprilie 1950, orele 18. Sala Tribunalului Militar din București a fost plină până la refuz de oameni ai muncii care au aplaudat îndelung, exprimându-și satisfacția pentru sentința justiției populare.”*⁵⁶

55. *Ibidem*, p. 82-83.

56. “Scân-teia”, nr. 1722 din 29 aprilie 1950; *Culegere de materiale...*, p. 84.

"Diplomații-spioni se dovedeau oameni cu vederi largi. Pe dânșii îi interesa orice: informații militare și acorduri economice, starea de spirit din instituții și organizațiile sioniste, Partidul Social-Democrat, deplasările de trupe și programele de producție", dezvăluia propagandistul Tudor Olaru în "Scânteia".⁵⁷ Era tot ceea ce spera regimul ca populația să rețină din acest proces. Un proces care încerca să lovească "dușmanii" pe direcții multiple. A reușit însă altceva: să transmită peste timp aspectul hidos și înfricoșător al regimului comunist-stalinist, care nu se mulțumea să-și lichideze toți adversarii, reali ori presupuși, ci să-i și degradeze și să-i înjosească prin toate modalitățile. Rezultatul a fost un oprobriu general al lumii civilizate față de aceste manifestări scelerate ale unui primitivism întârziat.

UNE PROCÉDURE JUDICIAIRE CONCERNANT DES "AGENTS IMPÉRIALISTES", JUIFS ET SOCIAL-DÉMOCRATS DE REȘITA (1950) (Résumé)

Le côté antisémithe du stalinisme postbélisque a été, au mains dans l'historiographie roumaine, peu observé. En outre, jusqu'à la période de 1947-1948, l'explosion antisémithe aurait été difficile de le prévoir en spécial pour les derniers années du dictateur Staline. Le 4 octobre 1948, l'ambassadrice de l'Israël a Moscou, Golda Meir, rendait visite a la sinagogue de la capitale russe pour y feter le nouvel année juif. Ce geste a généré un grande enthousiasme parmi les 30.000 juifs de Moscou. Le pretexte pour le déclenchement de la terrible repression a été trouvé! Elle a culminé avec le procès de Rudolf Slański de Tschekoslovaquie et le début de l'enquête au cas du célèbre "complot des médecins" de Kremlin, finie seulement a cause du décès de Staline.

Les effets de cette hystérie antisémithe ont été ressentis même en Roumanie, occupée à ce temps-la par les troupements soviétiques et étant gouvernée par un régime marionette instaurée par le pouvoir soviétique. Au sommet du pouvoir, le groupement dirigé par Gheorghiu-Dej a réussi se débarrasser de ses rivaux conduits par Ana Pauker, en réalité les plus fidèles au stalinisme classique et les plus favorables à la soumission totale du pays envers l'Union Soviétiques. La Roumanie a été l'une des premiers pays ralié à la campagne antijuive, campagne qui servait aux stalinistes autochtones par éliminer de la vie politique leurs ennemis juifs. Ce processus a débuté avec la procédure judiciaire déroulé à la Cour Militaire de Bucarest entre 26-28 avril 1950, concernant "Les espions des Offices d'Informations américaines et anglaises". Ceux-ci étaient les fonctionnaires citoyens roumains qui travaillaient, dans ces annexes des légations diplomatiques des États Unies et de la Grande Bretagne, fermées par le régime communiste et reouvèrtes par Ceaușescu en 1969. Parmi les cinq accusés, les soeurs Anny et Nora Samuelli étaient juives. Les autres accusés étaient: Eleonora Bunea-Wied, la fille de l'ancien roi d'Albanie, Liviu Popescu Nasta, le beau-pere de Deakin, le secrétaire de Churchill, et Constantin Mugur. Tous étaient chargés de l'accusation d'avoir subminer le régime "démocratique-populaire" et la restauration du capitalisme. Parmi "les agents" qui serait été recrutés par les accusés, les documents d'accusation énuméraient les suivantes personnes: Israël (Asra) Berkovitz, Iosif Sreier, Bellu Silber et Willy Filderman, sans préciser leur origine juive!

57. "Scânteia", nr. 1722 din 29 aprilie 1950.

Mais, en incluant une personnalité marquante de la vie politique roumaine, comme celle de Constantin Titel Petrescu, l'enquête judiciaire visait une troisième cible de cet attaque sauf les "agents impérialistes" et les juifs - les dirigeants social-démocrates qui s'opposaient à la fusion de leur groupement politique avec le Parti Communiste Roumain. L'un des plus fortes centres de la social-démocratie était Reșița, toponyme devenu synonyme avec la plus grave des accusations.

Anny Samuelli a été obligée déclarer dans l'instance que le chef de l'Office d'Informations britannique (Bennett) avait effectué un tournais pendant le printemps de 1947 en Transylvanie et Banat avec "une halte speciale a Reșița". Cet ici qu'il a eu des contacts avec les social-démocrates locaux - Eftimie Gherman, Mustețiu et Hromadka. Après une courte période, il a été suivi par Morgan Philips, le secrétaire général du Parti Labouriste, et de Sam Watson, le président du syndicat des mineurs de l'Angleterre. Tous ceux-ci aurait demandé aux leaders de Reșița avoir une attitude ferme, en recevant l'acception totale en ce sens.

Le requisitoire du procureur répétait les inépties de l'acte d'accusation et, également, celles que les inculpés et les témoins ont été forcés les déclarer aux interrogatoires. Même le journal officiel du parti communiste "Scântea" a accordé une attention spéciale à ce proces, pendant toute sa durée, considérant que le Parti Labouriste anglais "est à la remorque de l'Intelligence Service".

Pendant leur dernier discours du proces, les accusés ont reconnu toutes les "crimes" imputées. Constantin Mugur a été condamné au travail forcé pour toute la vie, Anny Samuelli et Liviu Popescu Nasta a 20 ans de prison, Nora Samuelli et Eleonora Bunea-Wied a 15 ans de détention. Cette procédure judiciaire a réussi configurer l'aspect hideux et terrifiant du régime communiste-stalinienne.

MĂRTURII ORALE DESPRE REZISTENȚA ANTICOMUNISTĂ DIN MUNȚII BANATULUI

GABRIELA BICU

A) MOTIVAȚII.

La declanșarea și întreținerea mișcării anticomuniste a contribuit un complex de factori.

Imediat după 23 august 1944, în România a început procesul de dezintegrare a valorilor naționale; asalturile asupra structurilor instituționale de bază ale statului, asupra normelor morale și etice, bine stabilite înainte, au provocat o puternică zguduire a oamenilor în însăși ființa lor biologică, precum și în orice certitudine minimă de existență imediată sau viitoare. Între 1944 – 1948, în toată țara a năvălit *”o faună de elemente străine intereselor fundamentale ale poporului român, de indivizi dușmănoși tradițiilor, aspirațiilor și apartenențelor noastre istorice, o pleiadă de adevărați vampiri și exploataitori ai slăbiciunilor umane, ai derutei în care se afla țara după un război pierdut”*¹.

Măsurile luate de regimul comunist au provocat o profundă reacție de respingere și repulsie din partea societății românești. Comunismul a fost practic perceput asemenea unei grave maladii, care trebuia grabnic înlăturată. Ca urmare, motivația de fond a acțiunilor întreprinse de poporul român în această situație, a fost eliminarea din viața sa a bolșevismului. Spre această țintă converg toate resorturile care au provocat mișcarea de rezistență anticomunistă la care au participat și românii bănățeni, din zona ”Teregova”, județul Caraș – Severin. Mărturiile ne dezvăluie varietatea factorilor care au acționat într-un moment sau altul asupra conștiinței fiecăruia dintre participanți. Motivațiile de natură politică se combină în general cu cele de natură economică, socială, civică, personală sau chiar psihologică. Observăm că motivația politică e mai pregnantă la inițiatorii și conducătorii mișcării (intelectuali, funcționari, membrii ai partidelor istorice, legionari), dar ea nu lipsește de la ceilalți participanți (mai puțin la femei, care au fost antrenate în mișcare din motive mai mult familiale).

Colonelul Uță Ion, fost prefect al județului Severin în timpul regimului Antonescu, fost comandant al Regimentului 95 Infanterie Lugoj, președinte al filialei Lugoj a P.N.Ț., *”datorită faptului că nu a vrut să colaboreze cu comuniștii a fost dat afară din cadrele armatei.”* În 1946 *”comuniștii au început să-l urmărească, iar pentru a nu fi arestat el se retrage spre Corne-
reva(...). Aici dă naștere la organizația de rezistență anticomunistă.”*²

După 23 august 1944, când românii au întors armele împotriva nemților, Spiru Blănaru, legionar, originar din județul Tecuci (Moldova), în acel moment

1. Cârja Ion, **Canalul Morții**, Cartea Românească, București, 1993, p.51.

2. Ciurică Nicolae, **Mărturie**, p. 1.

elev al Școlii de Ofițeri din Lugoj, părăsește școala și dezertează din armată, refuzând să lupte alături de ruși; se va angaja și va coordona mișcarea de rezistență anticomunistă a cărui centru se afla în comuna Teregova³.

*"Văzând că conducerea comunei Teregova a ajuns pe mâna unor oameni de cea mai joasă speță, oamenii de vază din comună, cei mai buni gospodari, sub îndrumarea preotului satului, Alexandru Nicolici, a notarului public, George Ionescu, și avocatului Cornel Costescu, au început să se organizeze"*⁴.

Grozăvescu Ilie (Teregova) afirmă în mărturia sa că, *"din organizație făceau parte toți oamenii politici și toți cei care erau dornici să rămână stăpâni pe glia strămoșească, să-și apere averea sa"*. Într-o altă declarație se arată că *"în timpul alegerilor din 1948, venise o propagandă: comunismul este adversarul creștinismului, că rămânem fără preoți, dar mai ales ne va băga în colhoz și va fi o nedreptate socială. Această propagandă venea din partea partidului țărănesc (...). Crescând în educația creștină am fost atrași împotriva comunismului. După alegeri, văzându-se nedreptățile (falsificarea alegerilor) și venind la putere comuniștii, mulți fruntași din partidele istorice au luat calea munților"*⁵.

Cei care făcuseră cunoștință cu societatea sovietică, în timpul războiului, aveau un motiv în plus de îngrijorare. Bica Ion, zis "Fâșce" (Teregova) ne povestește: *"fiind în Rusia din 1943, am avut ocazia de am stat de vorbă cu oamenii, unde eram cantonați; ei spuneau că au trăit într-o mare frică de regimul comunist și de copiii lor care la școală erau montați să-și spună părinții dacă se roagă la Dumnezeu și se închină la icoane sau dacă au cărți de rugăciune. Părinții se rugau noaptea în șoaptă și sub pătură, cu mare grijă, ca să nu-i audă copiii și să nu-i divulge la învățătorii lor. Mulți părinți au fost deportați în Siberia, iar pe copiii lor i-a luat statul și i-a dus în școli speciale de a-i instrui și din aceștia KGB-ul infricoșător. Din această cauză toți care am fost în Rusia nu am privit cu ochi buni acest regim comunist"*. Dintr-o altă mărturie, cea a lui Petru Duicu, zis "Boeru" (Domașnea), aflăm că *"fratele mai mare, care a fost în Rusia ne povestea că a văzut situația în care i-a adus comunismul pe ruși. A văzut sărăcia, a văzut foametea din casele lor"*.

Constrângerile economice la care a fost supusă populația și abuzurile săvârșite de puterea comunistă locală, au sporit nemulțumirea și au alimentat revolta. Raescu Ion, zis "Serba" (Luncavița), mărturisește că *"venirea comuniștilor o priveam ca ceva foarte rău. Ei au venit cu represiuni și presiuni asupra noastră, ca să dăm diferite bunuri. Oamenii nu au mai putut suporta presiunile comuniste și au luat calea pădurii"*.

Impunerea sistemului de cote a avut un dublu scop: pe de o parte, aplicarea despăgubirilor în natură către URSS, iar pe de altă parte decimarea categoriei țăranimii înstărite (chiaburii) prin confiscarea bunurilor din gospodăria proprie și prin plata unor impozite și cote duble.

Smultea Ilie, zis "Criși" (Teregova), referindu-se la situația familiei sale, arată că *"pe familia lui Smultea Traian (nn. tatăl său) fiind mai situată în*

3. Blănaru Maria, **Mărturie**.

4. Grozăvescu Gheorghe, **Mărturie**.

5. Gherga Ianăș, **Mărturie**.

comuna Teregova, au început presiunile, în primul rând sub forma cotelor. Noi dăm două feluri de cote – cote și supracote, impozit și supraimpozit”.

O altă mărturie ne înfățișează următorul aspect: *”clica de oameni ai comunismului acaparase toate punctele de conducere ale comunei, persecuta lumea cu obligații și cote, începând de la ou și până la cereale; mergea omul la batoză și venea numai cu paiele acasă”*⁶.

Cei care nu reușeau să-și achite obligațiile în termenele stabilite, erau pedepsiți conform Decretului 183/1949, ce sancționa așa numitele infracțiuni economice: în baza acestuia multe familii au fost deposedate de ultimele lor bunuri și mulți țărani au umplut celulele închisorilor.

La toate acestea s-au adăugat și alte măsuri care încălcau vechile drepturi ale locuitorilor din zona Teregovei (drepturile dobândite de pe vremea stăpânirii austriece). Astfel, au fost confiscate și trecute în patrimoniul statului terenurile împădurite, a fost ridicat dreptul de pășunat de pe locul numit ”Ciula” (exceptând câteva familii aflate în relații cu autoritățile), au fost dărâmate morile mici din localitatea Teregova, în momentul în care oamenii, din cauza recoltei slabe nu au mai putut achita vama impusă de stat.

Sistemul de privilegii adoptat și practicat de comuniști, pe de o parte a alterat bunele relații dintre săteni, iar pe de altă parte a alimentat starea de revoltă a neconvertiților. Beneficiari ai favorurilor regimului erau, în primul rând, membrii PCR. Smultea Ilie, zis ”Crisi”, relatează faptul că deși *”erau alții mai bogați nu erau puși chiaburi; de exemplu, Hoge Petru avea moară mare, Pârvolescu Gheorghe, zis «Drăgan», a avut brutărie și birt, nefiind puși chiaburi, dar erau înscrși la comuniști”*.

În condițiile în care se efectuau arestări abuzive (1948 – 1949) nimeni nu mai putea fi sigur de libertatea și viața sa, iar amenințarea cu ”duba neagră” la cea mai neînsemnată nesupunere, a creat o atmosferă extrem de tensionată și a împins pe mulți spre potecile pădurilor. De pildă, Copăceanu Martin, zis ”Rică”, fost adjunct al primarului legionar Petru Măranu, s-a hotărât să părăsească vatra satului Teregova, după ce aflase de arestarea colaboratorului lui și după ce fusese înștiințat că cei de la partid l-au căutat acasă (vara anului 1947); el a fost primul fugar din Teregova.

În unele cazuri o simplă critică, o singură replică ostilă la adresa noii puteri, putea schimba destinul unui om și îl putea costa chiar libertatea.

Ivănici Gheorghe, zis ”Căsapu” (Teregova), va fi luat în evidența autorităților comuniste locale, ca fiind unul din dușmanii regimului pentru că *”într-o duminică, la porunci, a venit unul și a spus că – noi comuniștii am scos Ardealul de la nemți și unguri -. Eu am reacționat, întrebându-l dacă știe câți soldați români au căzut de la Timișoara până la Praga”*⁷. Amintim și cazul lui Ion Caraibot, zis ”Ciovică” (Luncavița), care fiind secretarul UTM – ului din raionul Orșova, la o ședință a spus tinerilor să fie deștepți ca nemții, nu proști ca rușii. Venind acasă, mulți au spus că va fi arestat. El atunci pleacă; avea 21 – 22 ani⁸.

6. Berzescu Ion, **Mărturie**

7. Ivănici Gh., **Mărturie**.

8. Ciortan Ianăș, **Mărturie**.

Pentru unii, deși motive strict personale i-au îndemnat să se refugieze, evoluția evenimentelor din zonă îi va integra luptei de rezistență anticomunistă. Astfel, Petru Duicu, zis "Boieru" (Domașnea) va rămâne în grupul colonelului Uță în iunie 1948, cu o zi înainte de a fi luat recrut în armată. În cazul lui Marițescu Romulus, zis "Fiert" (Teregova), motivul plecării a fost dorința de a răzbuna uciderea fratelui său. Întâmplător cei pe care îi avea în obiectiv, erau și colaboratori ai autorităților, chiar membrii de partid. Dumitru Ișfănuț, zis "Sfârloagă" (Domașnea), a ajuns în contact cu partizanii după ce a evadat din închisoarea de la Lugoj, unde ispășea o condamnare de drept comun.

B. REZISTENȚA ARMATĂ

Eșalonul remarcabil al rezistenței anticomuniste l-au constituit detașamentele înarmate din munți (partizanii), adevărate vârfuri de lance ale opoziției românești. Aceștia i s-a adăugat un al doilea eșalon, "cel de acasă", mult mai numeros.

*"Banatul era una din regiunile țării care dădea cel mai mult de furcă organelor de securitate, din cauza rezistenței pe care o opunea regimului. Organizațiile politice anticomuniste și mai ales Mișcarea legionară erau foarte active, mereu apăreau noi grupuri de partizani în Munții Cernei, Caransebeșului, și în jurul Reșiței, iar zona de frontieră cu Yugoslavia, mai ales de când intervenise ruptura dintre Moscova și Belgrad, devenise un punct special de nevralgie"*⁹

Constituirea grupurilor de rezistență armată în zona Banatului s-a făcut treptat. Primele forme de organizare ale luptei anticomuniste apar în 1946, iar primele ciocniri armate au avut loc la începutul anului 1948, în sudul Banatului, zona Herculan: în aceste acțiuni a fost implicat un lot de 18 luptători, în frunte cu Marineasa Zaharia¹⁰.

Pe măsură ce politica de ingenunchere promovată de noua conducere a țării se intensifica, numărul celor care optau pentru adăpostul pădurii sporea. Prezența între aceștia a unor oameni de spirit, intelectuali, militari, a făcut să se alcătuiască veritabile organizații politice capabile să funcționeze.

Grupul Spiru Blănaru - Gheorghe Ionescu

Spiru Blănaru, născut la 25 iunie 1919, în comuna Grăiești, județul Tecuci, student la facultatea de drept din Iași, legionar, este rănit în timpul războiului pe frontul de est și va fi trimis la școala de ofițeri din Lugoj. După actul de la 23 august 1944, el părăsește această școală și dezertează din armată, refuzând să lupte alături de ruși. În timpul pribegiei sale prin Banat, se întâlnește cu câțiva dintre legionarii români, parașutați de nemți la sfârșitul anului 1944, împreună cu care se va apropia de locuitorii din localitatea Domașnea, în special de familia Horăscu (Nicolae Horăscu

9. Ioan Ioanid, **Închisoarea noastră cea de toate zilele**, Ed. Albatros, București, 1991, vol. 1, p. 239.

10. Berzescu Atanasie, **Grupul de rezistență armată împotriva comunismului din comuna Teregova, Banat, 1948 - 1949**, în Gazeta de Vest, nr. 12/76, august, 1992, p. 22.

fusese șef legionar de plasă) și de familia comandorului de aviație Petre Domoșneanu (simpatizant legionar). Într-o primă fază, se încearcă să se refacă organizația legionară din zonă; în acest scop Spiru Blănaru ține legătura cu profesorul Verca Filon (unul din legionarii parașutați), care comunica prin radio cu Horia Sima, comandantul Mișcării legionare, aflat în acea vreme la Viena.

În condițiile în care pădurile erau împânzite din ce în ce de mai mulți fugari, nucleului legionar i s-au alăturat și elemente nelegionare (țărâniști, liberali, apolitici), constituindu-se, în toamna anului 1948, o puternică organizație ce va activa în zona localităților Teregova, Luncavița, Rusca, Domașnea, Verendin, Slatina – Timiș, județul Severin. Cu aproximație, componența grupului armat coordonat de Spiru Blănaru, la finele anului 1948, era: Copăceanu Martin, zis "Rică", Marițescu Romulus, zis "Fiert", comandorul Petre Domoșneanu (din noiembrie 1948 a fost locțiitorul lui Blănaru Nicolae Horăscu), Anișoara Horăscu.

Pentru a veni în ajutorul grupurilor de partizani constituite în munți, notarul public Gheorghe Ionescu, împreună cu avocatul Cornel Cristescu, și preotul Alexandru Nicolici, au organizat în toamna lui 1948 (septembrie – octombrie) comuna Teregova în formație de luptă. S-a constituit așa numita organizație a "celor în vârstă", care aveau în frunte un "sfat al bătrânilor" însă vârsta membrilor varia între 25 – 70 ani. Momentul solemn al fondării organizației era marcat de depunerea jurământului de credință, la sălașul lui Lăzărescu Ion, zis "Buț", aflat în locul numit "Criva". Aici, în fața preotului Nicolici, cei hotărâți să acționeze au jurat pe Biblie că vor lupta împotriva comunismului chiar cu riscul vieții și că indiferent de împrejurări nu se vor trăda. Aceștia¹¹ au fost primii membri ai formației cu caracter politic din localitatea Teregova; numărul lor a sporit continuu, în cursul anului 1948 și mai ales în primele luni ale anului următor.

Misiunea fundamentală a celor organizați în sat era furnizarea de informații și alimente celor din munți, de a procura, în măsura posibilităților, armament¹², de a pregăti tactic oamenii pentru momentul decisiv.¹³ Pentru a-și asigura o protecție minimă și pentru a urmări atent intențiile și mișcările armate ale autorităților în general, organizația din Teregova a constituit în interiorul localității o rețea de posturi de pază și control; în acest fel spune Bona Pavel¹⁴ se ținea și *"legătura cu partizanii, care erau informați de a nu intra în sat în caz de pericol"*. În general contactul între grupuri se realiza prin intermediul unor curieri.

11. Gh. Ionescu (notar), Petru Colțan, Ion Colțan, Petru Duma, Ion Cica, Iancu Ghimboasă, Lăzărescu Ion (tatăl și fiul), Moise Anculia, Pavel Stoichescu.

12. O parte a armelor proveneau din cele rămase în urma frontului; altele erau obținute prin dezarmarea soldaților, prin atacuri asupra unor posturi de jandarmi.

13. Pentru cei mai mulți "momentul decisiv" nu era ceva foarte precis. În general, se considera că la venirea americanilor se va da lovitura puternică, ce urma să înlăture comuniștii de la putere.

14. Un astfel de post de pază era în casa lui Bumbăcilă Petru zis Grigorescu din Teregova, unde însuși mărturisitorul Bona Pavel a făcut pază.

Aprovizionarea cu alimente a partizanilor se făcea cât mai discret posibil; de regulă produsele alimentare (uneori chiar haine) erau plasate în anumite locuri (sălașe, tufișuri, clăi de fân).

Toate aceste acțiuni se desfășoară în condiții foarte dificile și implicau riscuri mari; trupele Ministerului de Interne ale Ministerului Apărării Naționale și securității, numeroși spioni, ca și starea de asediu creau obstacole serioase luptătorilor din rezistență. În ciuda climatului de teroare, oamenii își manifestau deschis ostilitatea față de regim, oricând se ivea prilejul. Solidarizându-se teregovenii au împedicat la 1 ianuarie 1949 preluarea de către securitatea din Caransebeș a lui Grozăvescu Ianăș zis "Pârvu", arestat la balul din noaptea de revelion, pentru că a replicat unui activist comunist cu cuvintele "*Să trăiască Regele Mihai, că a fost un băiat bun*". El va fi astfel ajutat să se elibereze și să se alăture grupului lui Spiru Blănuș.

Tot în primele zile ale lunii ianuarie 1949 (aproximativ 7 ianuarie) s-au pus bazele unui nou grup, "cel al tinerilor" (18-25ani), la inițiativa lui Anculia Petru zis "Milo" și Stoichescu Davel, zis "Știrban". Jurământul de credință a fost depus tot la Criva, dar la sălașul lui Popa Ștefan, zis "Beșeriu"; în fața celor doi inițiatori și a unor vechi membri¹⁵, novicii¹⁶ au jurat pe pistol automat: "*jur pe familia mea că mă încadrez în această organizație, că voi lupta și că nu voi trăda secretul acestei organizații*"¹⁷.

În cel puțin încă două locuri (casa lui Berzescu Iovan, zis "Micșescu", casa lui Popa Petru de la Luncă), s-a înfăptuit același act. Cu aproximație numărul celor din Teregova încadrați în organizație prin depunere de jurământ a fost de peste 400. Constituirea mai multor grupuri în interiorul localității Teregova s-a datorat conjuncturii dificile care nu a permis întruniri masive, dar scopul tuturor era același: lupta anticomunistă.

Arestarea¹⁸ în seara de 9 ianuarie 1949 a doi membrii ai formațiunii din sat (Anculia Moise, zis "Păsule" și Ianoșiga Grigore, zis "Ionescu") îl va determina pe notarul Gheorghe Ionescu să ia legătura cu Spiru Blănuș, prin Anculia Petru, zis "Milo", în vederea unei acțiuni comune pentru eliberarea confrăților. În consecință, în jurul orelor 22,30, partizanii au declanșat atacul asupra Primăriei din Teregova, în incinta căreia se afla și postul de jandarmi, unde erau cei doi captivi, folosindu-se de grenade și de o pușcă mitralieră. Luați prin surprindere, jandarmii și ofițerii de pază nu au reușit să riposteze; chiar securiștii care interogaseră pe cei arestați și-au salvat pielea fugind.

15. Lăzărescu Ion, Colțan Ion, Grozăvescu Petru, Ivănică Gheorghe, ș.a.

16. Grozăvescu Gheorghe, Bona Pavel, Bumbăcilă Petru, Stepanescu Traian și Ion, Popescu Dumitru, Stoichescu Gavrilă, Grozăvescu Ilie.

17. În mărturii textul jurământului apare și în alte forme: "*Să mă bată Dumnezeu că nu voi spune nimic din ceea ce aud aici*"; "*voi lupta împotriva comunismului și nu voi divulga nimănui această organizație*". "*Jur că nu voi divulga nici un secret ce mi se va încredința și voi lupta chiar cu riscul vieții mele*".

18. Cf. **Mărturie** fiului lui Anculia Moise, acesta ar fi fost arestat întâmplător în seara aceea; cei mai mulți, însă, susțin că arestarea celor doi, Anculia și Ianoșiga, a fost rezultatul unei capcane puse la cale de Securitate și informatorii săi din sat.

Consecințele atacului de la primărie au fost multiple. Partizanii și-au atins obiectivul: eliberarea lui Anculia și Ianoșiga și capturarea de armament. În același timp, fiind conștienți că autoritățile vor riposta neîntârziat, în acea noapte de 9/10 ianuarie 1949, o parte din grupul lui Ionescu face joncțiunea cu grupul Blănaru, retrăgându-se spre zonele împădurite ale Teregovei.

Imediat după incident au fost aduse în Teregoa câteva batalioane de armată și Securitate și au fost operate o serie de arestări. Atunci au fost ridicați preoții satului, Alexandru Nicolici și Dimitri Stoichescu, avocații Cornel Costescu, Romulus Costescu, Pavel Iliescu, Băcilă Gheorghe. În aceeași noapte s-a încercat și arestarea lui Berzescu Ion, zis "Berda", legionar și membru al organizației din sat, dar păcălind vigilența jandarmilor, a izbutit să fugă.

Urmările atacului au fost resimțite și de cei aflați în arestul închisorii din Caransebeș; în acea noapte nu li s-a permis deținuților să meargă la WC, iar dimineața au fost scoși în curte și li s-a făcut percheziție corporală sub o ploaie de lovituri și înjurături. În plus, până în mai 1949 le-a fost suspendat dreptul de vorbitor. Bica Ion, zis "Fâșce" (Teregoa), aflându-se în arestul închisorii din Caransebeș, a fost interogat în noaptea de 9/10 ianuarie 1949 de căpitanul Pârvulescu, în legătură cu intelectualii din Teregoa implicați în evenimente.

Cea mai importantă consecință a fost constituirea unui detașament de luptă foarte numeros (peste 30 de membri) sub conducerea lui Blănaru și Ionescu, care va rezista până la lupta de la Pietrele Albe (22 februarie). În acest interval grupul va urma un traseu întortocheat, schimbând foarte des locul de staționare pentru a scăpa urmăririi din ce în ce mai sistematice. Astfel, în noaptea de 9/10 ianuarie 1949 se retrage mai întâi la sălașul lui Micșescu Petru la Luncă¹⁹, iar după câteva zile vor poposi la sălașul lui Lăzărescu Ion, zis "But", pe dealul Tomnatica²⁰. La 23 ian. 1949 la acest sălaș a avut loc o discuție între Blănaru, Ionescu, Domoșneanu și Atanasie Berzescu (profesor la Slatina Timiș, făcea parte din comanda grupului armat), în vederea stabilirii a ceea ce trebuie făcut în cazul unui atac de proporții din partea securității. Au căzut de acord ca tot grupul în frunte cu Blănaru, Ionescu și Domoșneanu, să nu răspundă la provocările Securității și să se evite un atac frontal. Tot grupul urma să se retragă spre granița cu Iugoslavia, ceea ce era destul de dificil de realizat, pentru că întreaga regiune era împânzită cu trupe ale M.I., M.Ap.N., numeroși spioni ai securității.

Din Tomnatica grupul de partizani s-a mutat în Doroane, la sălașurile lui Roman Pârvu și Nicolae Burai zis Târnoveau, unde i s-a alăturat Vălușescu Vasile, fost ofițer din comuna Prigor. După arestarea la 25 ianuarie 1949 a lui Atanasie Berzescu și a unor agenți de legătură (Roșeți Tudor zis Ciorei, Măran Petru zis Cornevințu, Novac Unguru din Rusca), grupul se îndreaptă

19. În acest moment componența grupului era următoarea: Spiru Blănaru, Gh. Ionescu, Iacob Cimpoca, Gh. Ivănici, Ion Berzescu, Moise Anculia, Petru Berzescu, Grozăvescu Ion, Berzescu Iovan, Petru Anculia, Romulus Anculia, Stoichescu Găvrilă, Smultea Horia și Gheorghe, Horăscu Nicolae și Anișoara, Pușchiță Petru, Pușchiță Vichentă, Gh. Urdăreanu, Petre Domoșneanu.

20. Aici s-au mai alăturat grupului: Moatâr Martin, Caraiman Ion, Roșeți Tudor, Ghimboasă Nicolae, Ghimboasă Iancu, Stoichescu Pavel, Copăceanu Martin.

spre muntele Semenici. Astfel, din Doroane au trecut în locul numit Șăuliță, la sălașul lui Grigore Ianosiga, zis Ionescu. Aici partizanii lui Blănaru și Ionescu s-au întâlnit cu Iacobescu Nicolae, zis "Bălțoni", care era agent de legătură între notarul Ionescu și colonelul Uță. De aici au pornit spre locul Purcariu, oprindu-se temporar la coliba lui Octavian și Traian Lupu din locul Cerbu. Aici au aflat de abuzurile săvârșite de Munteanu Gheorghe, zis "Jura", tatăl primarului comunist din Teregova. Grupul se afla în locul numit Corcanu, când a fost informat că în ziua de marți, 22 februarie 1949, vor ieși cu carul după fân doi cetățeni cunoscuți pentru colaborarea lor cu puterea: din acest motiv se considera că scopul lor era de a spiona mișcările din zonă. În aceste condiții, grupul a fost de acord ca cei doi să fie aduși și să fie interogați în legătură cu activitatea lor și să li se pună în vedere să nu mai lovească în familiile partizanilor. Munteanu Gheorghe și Cherciu Mihai au fost aduși în fața grupului de către Urdăreanu Gheorghe, Moatăr Martin și Marițescu Romulus. La scurtele interpelări ale lui Blănaru și Ionescu ei nu au dat nici un răspuns. Deși majoritatea grupului nu a fost de acord cu executarea "prizonierilor", în condițiile precipitării evenimentelor (armata era deja pe urmele partizanilor), cei doi au fost împușcați de un anume Balica Gheorghe și Marițescu Romulus²¹.

Armata s-a pus repede în mișcare, fiind informată despre acțiunea partizanilor de copilul lui Cherciu, martor al răpirii, dar care a scăpat nevăzut. În aceste împrejurări, șefii grupului au ordonat deplasarea spre Muntele Semenici. După aproximativ o oră de mers (ora 15,30 – 16), în regiunea Pietrele Albe, la 8 km. vest de Teregova, compania Teregova l-a ajuns din urmă. Neavând posibilitatea de a se ascunde, partizanii s-au aranjat în linie de apărare. S-au format grupe de câte 4 persoane, în frunte cu câte un gradat. Au ocupat un bot de deal (un punct dominant), grupându-se în două flancuri așa încât să se observe foarte bine drumul pe care venea armata. Într-o poziție aproximativ centrală a minifrontului, alcătuit de partizani a fost plasată mitraliera, care era încărcată de Berzescu Petru, acționată de Berzescu Ion și comandată de Spiru Blănaru.

Forțele armate și ale Securității au deschis foc asupra flancului stâng al grupului partizanilor. Acesta fiind bine fixat la teren și înzestrat cu armament bun a respins atacul inamic, trupa companiei Teregova a deschis apoi foc asupra flancului drept, mai vulnerabil, încercând, în același timp o învăluire a luptătorilor anticomuniști. Sesizând intențiile inamicului Blănaru și Ionescu au ordonat retragerea, care s-a făcut sub acoperirea focurilor de armă ale ariergardei formată de Petru Anculia, zis Miloi, Gheorghe Urdăreanu, zis Tunariu, Nicolae Ghimboasă, zis Micluț și Gheorghe Smultea, zis Crișu. Primii doi au căzut la datorie iar ultimii au fost prinși de vii. Deși intensitatea focului a mai scăzut (se lăsase întunericul), lupta a continuat până târziu în noapte, dar partizanii au reușit, în cele din urmă, să scape de urmăritori.

Din mai multe motive, după 22 februarie 1949 se produce dezmembrarea grupului Blănaru – Ionescu. Se încearcă retragerea din raza de acțiune a armatei, mai ales că Securitatea a organizat urmărirea în întreaga zonă a

21. Marițescu Romulus dorea ca, în acest mod, să răzbune uciderea fratelui.

Teregovei, extinzând-o până la Domașnea, Cornereva, Mehadia, dar și înspre Caransebeș. Pe de altă parte, pentru a avea o capacitate de mișcare și aprovizionare mai ușoară, s-a optat pentru soluția de separare în grupuri mai mici. Astfel, de comun acord cu grupul, Spiru Blănaru, George Ionescu și Petre Domoșneanu hotărâsc să împartă grupul în mai multe părți.

O parte a partizanilor, în frunte cu Spiru Blănaru, în noaptea de 22/23 februarie începe retragerea spre localitatea Feneș; s-au oprit la sălașul lui Ion Ciorăi, aflat la locul numit "Coșușcea", unde au dormit. Foamea și-au potolit-o mâncând carne crudă de vițel, singurul aliment pe care îl mai aveau din provizii. În următoarele zile s-au stabilit la un sălaș situat în locul numit "Târșitură" între localitățile Rusca și Feneș. Aici au stat până la 12 martie 1949, când în urma unei trădări a murit Ion Caraiman, iar Spiru Blănaru, rănit la picior, a fost arestat. Restul grupului părăsește imediat locul, pornind în direcția localității Cornereva; pentru a deruta trupele care îi căutau, au profitat de faptul că era zăpadă și ultimul din grup a încălțat opincile cu vârfurile înapoi. Din cauza lipsei de hrană scindarea va continua. Ajunși pe dealul Domașnei, Nicolae Horăscu și Anișoara Horăscu s-au îndreptat spre localitatea natală Domașnea, iar frații Berzescu împreună cu Cimpoca Iacob, zis Rîne spre Teregova. Aceștia din urmă vor poposi la sălașul mamei lui Cimpoca, unde au mâncat și s-au odihnit puțin; șederea prelungită o considerau periculoasă și ca urmare cei trei se vor despărți: Cimpoca a pornit spre sălașul său de la Râtcoanea, iar frații Berzescu au mers în sat unde s-au predat autorităților (13 – 14 martie 1949).

Notarul Ionescu Gheorghe, după lupta de la Pietrele Albe s-a retras împreună cu Ghimboasă Iancu, zis Micluț, în pădurea Prigorului (spre Orșova). Aici au stat mai bine de un an. Fiica lui Ghimboasă, Maria a fost de câteva ori la ei, ducându-le haine și alimente. Din 1950 au revenit în ținuturile Teregovei, în zona Bradul Moșului. Au fost ajutați din nou de Maria Ghimboasă și de un cetățean numit Ion Gogâltan. Soția lui Ionescu era deja arestată. Securitatea a încolțit puternic familiile lor și pe cei care îi ajutaseră. Rămași izolați ei au hotărât să se predea la 30 septembrie 1950. Ghimboasă Iancu a fost condamnat la 10 ani închisoare, iar Ionescu la 20 de ani, dar va fi lichidat la câteva luni de la proces.

Grupul colonelului Uță Ion și grupul fraților Duicu

Colonelul Uță Ion a fost prefect al județului Severin, în timpul regimului Antonescu, a avut funcția de președinte al filialei Lugoj a PNT și a comandat Regimentul 95 Infanterie Lugoj în timpul războiului. În noul context politic, refuzând să colaboreze cu puterea comunistă este dat afară din armată, iar din 1946 urmărit de Securitate. Pentru a evita arestarea, colonelul Uță s-a retras în zona localității Cornereva (zona muntoasă), unde a fost găzduit de familia Vulpeș Nicolae, zis Picură, care locuia într-o casă într-un loc greu accesibil. Tot aici s-a retras în 1947 un grup de membri ai PNT din Domașnea (Duicu Ion, zis Boieru, Duicu Nistor, zis Boieru, Cristescu Ilie, zis Voica, Cristescu Gheorghe, Urdăreanu Gheorghe, zis Tunariu). Astfel s-a născut grupul colonelului Uță, din care mai făcea parte, la acea vreme, și

avocatul Târziu Ion și care a acționat în raza localităților Domașnea, Cornereva, Cornea, Băile Herculane, Prigor, Bozovici, uneori și în zona Teregova, Luncavița, Rusca. Și în cazul grupului Uță, intrarea în organizație era de regulă marcată de depunerea jurământului de credință, prin care noii membri își asumau răspunderea în fața colonelului Uță și a întregului grup, să nu divulge nici un secret încredințat, să lupte chiar cu riscul vieții, iar toți care vor fi trădători să fie pedepsiți cu moartea, indiferent cine ar fi el.

Activitatea grupului, chiar însăși existența lui se baza pe sprijinul oamenilor din zonele de acțiune ale partizanilor lui Uță. Ajutorul consta în furnizarea unor alimente, acordarea unui adăpost temporar, informarea cu privire la măsurile autorităților, informații despre familii.

Petru Duicu, zis Boieru (Domașnea), mărturisește: *"eu le-am dus mâncare; aveam un loc anume, de obicei un loc mai înalt, cum era cel numit Ostrășel"*. Au existat colaboratori ai partizanilor din rândul elementelor puterii, cum a fost, de pildă, primarul Tulea Ilie din Cornereva; toleranță și înțelegere față de acțiunile luptătorilor angajați în rezistență au manifestat și unele cadre ale armatei (ofițeri, soldați în termen).

În iarna 1948 – 1949 grupul Uță²² se afla la Pârvan Iosif și Dumitru în sălașul acestora din pădurea Bozoviciului, când un om i-a informat că Securitatea se află în apropiere. Atunci, din motive de apărare și aprovizionare, hotărâsc să se scindeze. O parte din grup (cei din Domașnea)²³ s-a deplasat în localitatea Domașnea, oprindu-se la casa lui Lozici Atanasie și Ilie, în dorința de a afla știri noi. Din cauza prezenței masive a trupelor militare grupul fraților Duicu se va întoarce în zona Cornerevei; aici se aprovizionează cu alimente după care au mers în pădurea Băranul, unde s-au adăpostit într-o baracă făcută din cetină de brad. Când proviziile au fost pe sfârșite, au coborât la sălașul unui unchi, în Poiana Ruschii, care potrivit înțelegerii le-a lăsat câteva alimente (făină, carne, cartofi, brânză, fasole, slănină).

Având hrana asigurată, grupul fraților Duicu (între timp i se mai alăturaseră noi membri)²⁴ s-a stabilit în vârful Cozia²⁵, unde era o scobitură în formă de șa și unde au stat până în primăvara anului 1949.

Regiunea de acțiune a fost, în general, în jurul pădurilor din comunele Mehadica, Plugova, Pârvova, Verendin, Cornea, Teregova, Domașnea, Luncavița, Cornereva, în zona Herculane, Mehadia. Grupul Duiculeștilor a fost deosebit de activ în perioada 1948 – 1949. Acțiunile lor erau îndreptate împotriva autorităților și a colaboratorilor lor. La 28 martie 1948 au pus la cale un atentat asupra primarului comunei Domașnea, care însă nu a reușit. La 3 octombrie, același an, în locul numit Podul lui Scot, situat între Rusca și Cornereva, au atacat mașina în care se afla sublocotenentul de Securitate Hasberger Vasile din Caransebeș; deși mașina a luat foc, în urma exploziei

22. Colonel Uță Ion, Duicu Ion, Nistor Petru, Cristescu Ilie, Cristescu Gheorghe, Curescu Victor, Vlădescu Mircea, Irimescu Pantelimon, Vădrariu Andrei, Vădrariu Pavel, Baderca Iosif, Romănu Petru.

23. Duicu Ion, Nistor și Petru, Romănu P., Cristescu G.

24. Berbecariu Stelian, Lalescu Nicolae.

25. Situat în apropierea Cornerevei

grenadei aruncate sub roțile mașinii de către Duicu Nistor, sublocotenentul și însoțitorul său vor scăpa cu viață²⁶. În data de 8 noiembrie 1948 grupul Duicu²⁷ l-a întâmpinat pe Cernescu Lazăr din Rusca la locul numit "Grădina lui Găman" aflat între Rusca și Domașnea. Descoperirea unei "liste negre" ce consemna numele unor persoane din Domașnea care urmau a fi arestate, i-a determinat pe partizani să aplice informatorului Securității pedeapsa capitală²⁸. Același verdict a fost aplicat și unui alt activist comunist din Luncavița, Raescu Simion, în data de 20 iulie 1949. În toamna anului 1949, cei șapte membri²⁹ ai grupului au început să-și construiască un bordei pentru a se adăposti pe timpul iernii; a fost amenajat între două râpe, pe locul numit "Bantă", în zona Domașnea și a fost dotat cu un cuptor, o lampă cu petrol, vase pentru preparatul hranei și o cantitate suficientă de provizii provenite, în primul rând, de la părinții fraților Duicu, prin intermediul lui Lozici Antanasie, zis Struț. De la bordei făceau deplasări pentru a afla vești, în special în timpul nopții, pentru a reduce la minim pericolul arestării. În timpul deplasărilor foloseau următoarea tactică: unul – doi mergeau în față, iar restul veneau din urmă; în caz de somație primul discuta cu somatorul. Dacă acesta zicea "măinile sus", prima linie se punea jos, iar cei din spate începeau să tragă focuri de armă. Tot o măsură de precauție era și folosirea parolelor pe timpul nopții; cea mai folosită parolă era: ciuei – ciulibelcu. Acest grup se va dezintegra pe data de 30 ianuarie 1950, când a fost surprins în adăpostul său de o patrulă. Au încercat să se apere deschizând focul, dar au fost loviți mortal Duicu Ion și Cristescu Gheorghe, au fost prinși vii Duicu Petru, Romănu Petru și Lalescu Nicolae. Duicu Nistor și Berbecariu Stelian au scăpat, dar nu pentru mult timp. Berbecariu din cauză că a fugit desculț prin zăpadă i-au degerat degetele de la picioare, ceea ce a ușurat capturarea lui. A fost judecat în noiembrie 1950 de către tribunalul Militar Timișoara, condamnat la moarte și executat. Duicu Nistor, în timpul pribegiei sale s-a alăturat lui Curescu Victor (ambii făcuseră parte din grupul Uță), dar prin trădarea socrului celui din urmă, Nistor a fost ucis în 1952, în timpul unui schimb de focuri, iar Victor, prins viu, a fost condamnat la moarte.

După despărțirea de frații Duicu, colonelul Uță Ion a rămas un timp în zona Bozoviciului. La începutul lunii februarie 1949 se afla împreună cu grupul său (opt persoane)³⁰ la sălașul lui Caraba Meilă din Breazova și se pregăteau să se retragă spre granița cu Yugoslavia pentru a încerca să treacă frontiera țării. În această situație Vădrariu Andrei a spus că vrea să-și revadă familia ce locuia în apropiere (Mehadica), el însă a denunțat Securității intențiile grupului și locul unde se găsea acesta. Rezultatul a fost "atacul de la Breazova" când, înconjurați de armată, partizanii, într-o ultimă încercare, au pus mâinile pe arme ca să se apere. Au fost uciși: colonelul

26. Bica Ion, **Mărturie**

27. Componenta grupului în acel moment cf. mărturiei lui Cernescu Petru: Duicu Ion, Nistor și Petru, Romănu P.; Cristescu G.; Berbecariu S.; Lalescu N.

28. Petru Duicu, **Mărturie**

29. Duicu Ion, Nistor și Petru, Romănu P.; Cristescu G.; Berbecariu S.; Lalescu N.

30. Colonelul Uță Ion, Vlădescu M., Irimescu P., Vădrariu P., Vădrariu A., Cristescu I., Baderca I., Caraba Meilă.

Uță, Pantelimon Irimescu, Cristescu Ilie și proprietarul sălașului Caraba Ilie. Vlădescu Mircea a fost rănit, apoi arestat, murind însă în timpul detenției (a fost împușcat la închisoarea Gherla).

Dincolo de preocupările cotidiene pentru supraviețuire, și dincolo de unele răfuieli cu autoritățile locale, lupta partizanilor din Munții Banatului avea ca țel înlăturarea puterii comuniste și restabilirea democrației tradiționale. Pentru realizarea acestui lucru s-a contat, într-o primă fază, pe izbucnirea unui război între URSS și aliații Occidentului (SUA și Marea Britanie), din cauza neînțelegerilor cu privire la Yugoslavia. În concepția lor, românii trebuiau să fie capabili, ca în momentul declanșării războiului, să se alăture soldaților americani parașutați în România și să desfășoare acțiuni de sabotare a armatei sovietice și să ocupe imediat obiectivele strategice (poștă, cale ferată, șosele, clădiri publice).

Bica Ion, zis Fășce (Teregova), care până la arestarea sa în 17 octombrie 1948 a avut legături strânse cu grupul Uță, precizează că acest grup, în caz de război urma să distrugă podul de CF Orșova, să surpe tunelul de la gara Poarta, să rupă podurile de pe Valea Cernei și de la Reșița. Văzând că războiul întârzie, apare ideea organizării unei lovituri de stat și provocarea unui eventual război civil, în care să fie antrenată împotriva comuniștilor întreaga țară. Din mărturii rezultă că în luna martie trebuia să înceapă o astfel de acțiune, care urma să se deruleze conform unui anumit plan, ale cărui amănunte erau cunoscute numai de către conducătorii mișcării. Aceștia erau conștienți de faptul că reușita luptei lor depinde de capacitatea și posibilitatea coordonării acțiunilor tuturor grupurilor armate din țară³¹. Deși condițiile erau extrem de vitrege, s-a încercat stabilirea unor legături prin curieri³². Din mărturia lui Petru Duicu aflăm că *"există o colaborare între cei din Teregova și Domașnea. Ne întâlnim ca să discutăm ce se mai aude, ce gânduri are Securitatea; aveam oamenii noștri care spionau Securitatea"*, iar despre colonelul Uță spune că *"era în legătură cu ofițerul Arsenescu și cu Arnăuțoiu din Făgăraș. Plănuiau o lovitură"*. Banda Ion susține că și ing. Vernichescu Aurel, un colaborator al colonelului Uță *"era în legătură cu grupul din Munții Apuseni"*. Un alt martor, Bica Ion, afirmă că în timpul cât a fost cu partizanii colonelul Uță îi îmbărbăta spunându-le *"să nu se descurajeze pentru că mai sunt încă multe formații mari cum sunt în Ardeal (Cruce și Spadă, Sumanele Negre, Vulturii Negri din Arad și încă unele din Muntele Semenic)"*. De aici deducem că, colonelul Uță avea cunoștință despre asemenea grupuri cu care a încercat să ia legătura.

Dintr-o altă mărturisire aflăm că *"pe data de 24 februarie 1949 doi oameni plecați din Ardeal au venit în Lugoj, apoi în Caransebeș și au vorbit cu șefii grupurilor. La Caransebeș a vorbit cu Cristoi, șeful grupului din Caransebeș, și apoi a pornit cu trenul personal spre Craiova. Datorită*

31. Cei din Banat auziseră de organizații asemănătoare din Munții Apuseni, Făgăraș, în jurul Aradului și Timișoarei.

32. Anculia Petru, până în 10 ianuarie 1949 asigurase legătura între Blănaru și Ionescu, iar Roșeți Tudor între Blănaru și Atanasie Berzescu. Gh. Urdăreanu între Blănaru și Domoșneanu, Atanasie Berzescu între Blănaru și Roman Teodor, zis Bubi, din Caransebeș.

denunțului unuia dintre colaboratorii lui Cristoi, cei doi curieri vor fi arestați în tren, în gara Ilova. În acest fel se pierde legătura pentru ca atacul să se dea în martie; cei doi trebuiau să facă circuit prin țară și să vorbească cu șefii grupurilor. La acest atac și o parte a armatei urma să treacă de partea partizanilor.”

Conform declarației lui Antanasie Berzescu, Comandorul Petre Domășneanu avea legături cu un anume Pilotici (de asemenea comandor) și care făcea parte din grupul condus de Draja Mihailovici, care lupta împotriva lui Tito. Comandorul Domășneanu spera într-o acțiune comună a românilor și sârbilor în zona Banatului.

Sistematizarea acțiunilor de lichidare a grupurilor de partizani și arestările masive efectuate în rândul locuitorilor satelor și orașelor din zonele de acțiune ale luptătorilor din rezistență au dus la înlăturarea capilor, ceea ce a determinat abandonarea unor astfel de planuri. În lunile februarie – martie 1949 fie au fost arestați, fie au fost uciși (uneori s-au sinucis), majoritatea membrilor organizațiilor lui Uță și Blănaru. Ceilalți, puternic încolțiți, cu greu puteau scăpa vigilenței urmăritorilor. Erau permanent utilizate călăuze recrutate din oamenii locului (dintre autoritățile locale, dintre cei dornici să obțină bani); uneori erau obligate chiar rude ale celor căutați să participe la acțiunea de urmărire. Așa de pildă, mama lui Caraibot Ion, zis Ciovică, era dusă noaptea prin pădure și pusă să strige *”Ioane, vino la mama, să te facă mama domn”*³³. În asemenea condiții, partizanii rămași în libertate se puteau asocia câte doi – trei, cel mult patru³⁴, iar toată activitatea lor se limita acum la asigurarea supraviețuirii. Pentru a se apăra de frig și urmăritori își săpau bordeie, de regulă în locuri prăpăstioase și în proximitatea unui izvor de apă. Proviiziile proveneau, în general, de la familii; dar acum și aprovizionarea era foarte mult îngreunată de frecvențele razii și controale întreprinse, atât în interiorul localităților, cât și în jurul lor.

Ca urmare a acestei stări de lucruri, până în 1953, au fost capturați ultimii partizani care acționaseră în regiunile împădurite ale zonei studiate. Între aceștia, Ion Caraibot, zis Ciovică, Dumitru Ișfănuț, zis Sfârloagă și Dumitru Mutașcu, zis Fus ce deveniseră celebri prin acțiunile lor haiducești (atacuri asupra posturilor de miliție, răfuielei cu unii membri de partid, alarmă falsă a autorităților).

33. Ciortan Ianăș, **Mărturie**.

34. Asocierile de două, trei persoane erau temporare, fie că își schimbau des componența, fie că se descompuneau în urma arestărilor sau ale unor neînțelegeri personale. De pildă, în toamna anului 1949 Anculia Moise s-a alăturat lui Ion Caraibot și lui Dumitru Mutașcu, dar în 6 ianuarie, când a fost arestat se afla singur într-un bordei construit de el însuși.

Grupul format din Grozăvescu Ion, Copăcean Martin, Smultea Horia, va supraviețui o singură zi, pentru că au fost arestați.

Trioul Ivănici Gh., Cimpoca Iacob și Ghimboasă Ilie s-a menținut numai trei luni.

Un alt grup a fost format de Vernichescu Aurel, Banda Ion și avocatul Târziu. Vernichescu a căzut primul în mâinile Securității, iar mai apoi și avocatul Târziu. Banda Ion se pare că nu a fost prins niciodată; probabil că a murit prin 1953 (nu se cunoaște cauza morții).

Juca Miroslav (Teregova), fost secretar PCR în plasa Teregova, povestește cum într-o noapte din toamna anului 1950 a fost "anchetat" într-o "colibă părăsită"³⁵ de "doi bandiți"³⁶: Sfârloagă și Nicolae Ciurică.

Acțiunile lor, deosebit de îndrăznețe, sfidau autoritatea noii puteri instalate, fapt ce a provocat o reacție isterică a acesteia vis-a-vis de persoanele celor trei partizani. De pildă, trupul neînsufletit al lui Ciovică (se sinucisese înainte de a fi prins), a fost transportat la Caransebeș și ars în fața părinților lui; populația Caransebeșului a fost anunțată prin stație radio că a fost prins "virtuosul Ciovică"³⁷.

C. REZISTENȚA LA COLECTIVIZARE ȘI SISTEMUL DE COTE

În anul 1949, Partidul Comunist a început procesul colectivizării în România, care însă a întâmpinat o puternică rezistență din partea țărănimii, dovadă – ritmul lent al desfășurării acestuia.

Zona cercetată de noi, având un relief deluros și muntos, cu pământ cu fertilitate redusă, nu a fost propice colectivizării. Tentativa înființării CAP-ului a avut succes numai în Domașnea, în celelalte localități acțiunea oprindu-se la stadiul întovăririlor agricole. Nu a fost însă omisă ocazia de a lovi țărănimea înstărită, mai ales familiile partizanilor. Spre exemplu, soția și mama lui Marițescu Romulus (Teregova) au fost evacuate din propria locuință, sub pretextul că acolo se va stabili sediul Gospodăriei Agricole³⁸.

Cea mai grea lovitură aplicată țărănimii a fost introducerea sistemului cotelor fixe obligatorii în 1951. Ele trebuiau să achite despăgubirile în natură față de URSS în conformitate cu prevederile Tratatului de Pace, semnat în ianuarie 1947 la Paris. Dincolo de acest scop, cotele au fost transformate într-un instrument politic menit a distruge puterea economică a țăranului și implicit a suprima independența acestuia, a-l face dependent de puterea statală pe care nu o accepta. Teoretic, cotele reprezentau între 20 – 60% din produsele agricole ale țăranilor;³⁹ ele erau mai scăzute pentru cei mai săraci și mai ridicate pentru țăranii înstăriți (sau considerați înstăriți), fiind plătite la prețuri foarte mici fixate de stat – preț de colectare.

Neachitarea la timp a cantităților de produse impuse era pedepsită conform Decretului nr. 183/1949 pentru sancționarea infracțiunilor economice, cu închisoare corecțională de la 1 la 12 ani și amendă de la 500 la 5000 lei. În cazul în care amenda nu era plătită în bani, se sechestrău o serie de bunuri din gospodărie.

Au fost cazuri când țăranii erau arestați pe motivul că sabotează economia socialistă, nepredând în timp util statului cantitățile de produse prevăzute în Obligațiunile de predare. De exemplu, țăranul Ianăș Nofe din Teregova a fost închis din cauza neachitării cotei de lână. Altora li se aplica sechestrul

35. Juca Miroslav, **Carnetul de partid**, (mărturie), p. 11.

36. **Ibidem**.

37. Ciortan Ianăș, **Mărturie**

38. Nagler Ana, **Mărturie**

39. Vlad Georgescu, **Istoria românilor de la origini până în prezent**, Humanitas, București, 1992, p. 256.

pe bunurile din gospodărie, de la cele mai mari la cele mai mici. Din mărturii aflăm:

Lăzărescu Ioana: *"am fost trecuți chiaburi și permanent persecutați și huiduiți, fiind numiți «bandiți». Cotele erau duble și neputând să le achităm, ni se lua totul – grâul, porcul, tot ce era mâncare, toate mărunțișurile, chiar scaunele din casă și scândurile de pe pod. Când ne-am rugat să lase câteva, am fost înjurată și scuipată, zicându-mi bandită".*

Cojocar Traian: *"cumnata mea, Silvia Cojocar, al cărui bărbat era deținut politic, pentru că fusese legionar și a intrat în organizația de rezistență anticomunistă, nu a putut să-și achite cota și i-au luat slasta" (nn. slănină afumată).*

Banda I. Dimitrie: *"fiind numiți chiaburi, cele mai mari greutăți pentru familia mea au venit în anul 1952, când am fost impuși cu 11.321 lei impozit agricol fără pășune, 640 kg. carne, din care carne de porc 174 kg., 2000 litri lapte de vacă, 1146 litri lapte de oaie, 227 kg. brânză – pe care le-am cumpărat – 4870 kg. fân. Neputând achita toate obligațiile, ne-au fost sigilate hainele și alimentele, apoi ne-au sechestrat și vitele".*

Puși în astfel de situații, confrunțați cu arbitrariul, țărani au încercat să biruiască dificultățile. După precedentul mișcării de rezistență armată anticomunistă, organizată în zona Teregova, autoritățile au avut grijă să nu se mai poată organiza o rezistență efectivă la sistemul colectărilor. Pentru a supraviețui, țărani au încercat să se adapteze situației. Banda Ion (Rusca) mărturisește că *"deși cotele erau duble, am făcut efort să le achităm, altfel ne-ar fi arestat".*

Din mărturii aflăm că au existat, într-o oarecare măsură, acțiuni individuale de respingere a sistemului cotelor. Raescu Ion își amintește că: *"în 1954 am fost eliberat, dar am fost mereu urmărit și persecutat cu cotele. Duceam cota la Teregova, dar ei îmi cereau să achit și cota celor care nu o achitau. După un timp, nu am mai vrut să o duc și atunci au început amenințările, dar până la urmă nu mi-au făcut nimic".*

Banda I. Dimitrie: *"însăimântat de atâtea mârșăvii, m-am adresat secției financiare a raionului Caransebeș și mi s-a redus cu 10% impozitul. Apoi, în 1953, m-am adresat fostului conducător de partid Gh. Gheorghiu-Dej, printr-o scrisoare, în care am scris că dacă nu voi fi scos din categoria chiaburilor, sunt silit să mă sinucid, iar moartea mea va rămâne ca un act de acuzare că în RPR se sinucid oameni din cauza greutăților vieții și presiunii autorităților. Cam după o lună de zile, a venit un delegat de la București, iar apoi doi de la raion. Am avut câștig de cauză".*

TÉMOIGNAGES ORALES SUR LA RÉSISTANCE ANTICOMMUNISTE DES MONTAGNES DE BANAT (Résumé)

L'autrice de l'étude tente de reléver un tableau réel concernant le combat anticomuniste déployé dans les montagnes estiques de Banat (du sud – ouest de la

Roumanie), y détaillant les faits déroulés dans la zone Teregoval. (Les Montagnes de Cerna), à l'époque, un des plus importants centres de cette résistance. En contrast avec des autres études ayant ce profile, celui-ci n'a pas pour support scientifique les témoignages documentaires proprement-dites (où d'archives), mais toute une série de confessions de ceux qui ont été directement impliqués dans ces événements-là, soient-ils des combattants de la résistance, soit des personnes fidèles au nouveau régime.

La première section de cet étude-ci est consacrée aux motivations et aux causes génératrices du phénomène anticommuniste, issu juste de l'aube de son instauration, soit-il déployé en manière passive ou active (actions armées). Le communisme a été perçu par la plupart de la population comme une grave maladie, mettant en danger la santé économique du pays, les valeurs spirituelles – chrétiennes et même l'intégrité biologique de l'individu. Dans les organisations des combattants anticommunistes (les partisans) constituées dans l'aréal des Montagnes de Cerna (ayant pour centre la commune Teregoval) se sont engagés volontairement des officiers et des militaires de l'armée roumaine, mis hors-service à cause de leur hostilité envers le nouveau régime, du nouveau système économique apporté par les blindés soviétiques, des intellectuels partageant les valeurs de la pensée libre, des paysans de moyenne-classe (les "chiaburs") dépossédés de leurs propres biens et des gens qui, pendant la campagne militaire contre l'URSS, ont constaté "sur place", dans "le premier état socialiste du monde" quelle était la vraie nature du communisme, dans sa variante staliniste, le désastre économique et moral généré par celui-ci et la cruauté du système terroriste – délateur institué dans ce pays.

Profondément chrétien, le peuple roumain a été effrayé de la dimension antichrétienne – athée du communisme, du renversement des valeurs morales opéré sur le plan spirituel.

L'étude avance des nombreux exemples humaines de courage, de non-acceptation des "valeurs" communistes, d'intellectuels, de prêtres ou d'officiers de l'armée roumaine et même de simples paysans qui ont eu l'audace de lutter pour une cause d'au début perdue, par la retraite dans les montagnes et la constitution des groupements de lutte armée, en essayant à chicaner les nouvelles autorités ou même l'empêchement de leur installation (ex.: le colonel Uță Ion. Spiru Blănaru, le prêtre Alexandru Nicolici, Grozăvescu Ilie, Petru Duicu, Ivănici Gheorghe et beaucoup plus d'autres).

Les informations de ceux-ci cités construisent un tableau "mouvant" de la constitution des groupements de partisans, de leurs actions combattantes durant la période 1946 – 1949, jusqu'à l'étouffement total de ce phénomène. Leurs espérances d'une intervention alliée contre l'URSS se sont écroulées et, en ce point de vue, le courage de ce restreint échantillon populaire de s'opposer à un fait fermement établi par les grands pouvoirs (le partage de l'Europe) est d'autant plus admirable. C'est de l'évidence que tout le mouvement n'aurait pas pu avoir un autre final que de la défaite, se soldant soit avec la perte de la vie, soit avec de l'arrestation suivie de longues années de prison lourde, par les participants à cet épisode de l'histoire de l'instauration du communisme en Roumanie. Les actions armées déroulées par les partisans anticommunistes dans les Montagnes de Cerna et de Semenici constituent l'objet de la deuxième partie de l'étude, s'appuyant sur les mêmes sources orales appartenant, cette fois-ci aux survivants de toutes les confrontations avec les forces de répression communistes.

La troisième section a pour matière à traiter la résistance contre la collectivisation et envers au système de quotes-parts imposées. Comme système politique et économique fondé sur la propriété statale et le dirigisme centralisé, l'un des premiers buts du communisme, en train de s'installer en Roumanie, fut la destruction de la

couche moyenne paysanne, en appliquant toute une série de méthodes et de schémas tactiques. L'une de celle-ci consista en le soi-dit système de quotes-parts fixes obligatoires, appliqué d'au début de l'année 1951, ayant pour but majeur l'éteinte des dettes de guerre vers l'URSS. Devenu instrument politique, il a frappé avec puissance les propriétés foncières rentables, par l'imposition des "données" en produits (céréales, animaux etc.) accablantes. Ceux qui étaient en impossibilité de s'en acquitter (demandes exagérées d'une manière intentionnée), devenaient passibles de toutes sortes de peines, soit de leur confisquer le tout ou, plus grave, d'emprisonnement pour "attitude ennemie contre l'état socialiste" ou "sabotage contre le régime démocrate – populaire". Même en ce cas, les témoignages verbaux des victimes relèvent des drames émouvants, concernant la paupérisation et le démembrement des nombreuses familles dont le seul "péché" était celui qu'à travers des générations ils ont édifié par un travail acharné et appliqué des entreprises prospères.

ASPECTE ALE REZISTENȚEI ANTICOMUNISTE DIN MUNȚII BANATULUI

D. OBERȘTERESCU

Instaurarea regimului comunist în țara noastră după cel de-al doilea război mondial a întâmpinat o puternică rezistență în toate mediile sociale. Aceasta s-a datorat incompatibilității ideologice a noului regim politic cu formele și structurile de organizare tradițională, mai ales din mediul rural, convingerii că reprezentanții noului regim nu se identificau cu interesul național și, nu în ultimul rând, speranței că “vin americanii”.¹

Dacă la sfârșitul anului 1946, după alegerile din luna noiembrie, falsificate grosolan de comuniști, și în prima jumătate a anului 1947, până la arestarea liderilor național-țărăniști de la Tămădău, rezistența a fost spontană, după aceste evenimente, care arătau calea pe care înainta țara noastră, protestul a devenit violent, s-a generalizat, desfășurându-se cu precădere în zonele muntoase (Făgăraș, Vrancea, Câmpulung, Banat etc.).

Din corespondența acelor ani, în rapoarte, note informative sau dări de seamă din județul nostru, “Darea de seamă asupra bandelor înarmate existente pe teritoriul Regiunii xlx Severin”, întocmită de Miliția regiunii, consemna existența mai multor grupuri înarmate, care se împotriveau regimului:

1. “Banda Micșa Gheorghe, zis Dârloni. În cursul lunii august 1948, Micșa Gheorghe (împreună) cu Ion Chera (pe numele său adevărat, Lațcu Ion – n.a.), din comuna Remetea-Pogonici, din fostul județ Severin, fiind urmărit de organele fostei poliții, pentru mai multe crime și dezertare din armată, dispăre de la domiciliu și fuge în munții din regiunea Bocșa și, cu alți patru indivizi neidentificați, se constituie în bandă și încep a ataca în diferite puncte din fostul județ Severin.

La 16 februarie 1949, Ion Lațcu, zis Chera, a fost împușcat (de fapt, s-a sinucis n.a.) și atunci ia ființă banda lui Micșa Gheorghe, zis Dârloni cu Vancea Achim, zis Burca, din comuna Valea Pai și Bașa Martin, zis Daia, din comuna Soceni. În iarna aceluiași an, se alătură bandei și Haiac Teleman, zis Telefon, refugiat din Storojineț, URSS, urmărit de securitate, fiind criminal de război și care evadase din închisoare. Tot din banda lui Micșa Gheorghe a făcut parte și Pătruț Nicolae, zis Leica, care, în urma unei acțiuni întreprinse de miliție, a fost prins în noaptea de 22 septembrie 1950, în județul Timiș.

În luna februarie 1950, a fost găsit mort, într-o colibă, pe raza postului de miliție Bocșa Română, banditul Vancea Achim. Despre Bașa Martin, zis

1. Arhivele Naționale. Direcția Județeană Caraș-Severin. **Fond Miliția Regiunii Severin**, dosar 95/1950, filele 150-151.

Daia, nu se știe nimic, deoarece nu a fost semnalat. În prezent, din bandă nu a mai rămas decât Micșa Gheorghe și cu Haiac Teleman.

Bandiții sunt aprovizionați cu alimente, prin elemente de sprijin reacționare și, atunci când iau legătura cu acestea, jefuiesc stănele sau casele locuitorilor pașnici. Banda are un caracter de drept comun și politic. Zona de acțiune a bandei este regiunea muntoasă din jurul comunelor Vermeș, Duleu, Valea Pai, din fostul județ Caraș și, în ultimul timp, în regiunea Timiș.

Pentru a nu fi demascați, bandiții nu atacă posturile de miliție și își schimbă zonele de acțiune, trecând dintr-un județ în altul. Dintre atacurile cele mai importante sunt atacul trenului silvic cu excursioniști, făcut la 13 august 1948, cu scopul de a-i jefui și tâlhăria comisă de Micșa Gheorghe, împreună cu Haiac Teleman, asupra numitului Chiș Anton, din comuna Silagiu. Pentru a se aproviziona apăsarea la locuințele oamenilor din sate, cerând de mâncare sau luând cu forța. Ultima semnalare a lui Micșa Gheorghe a fost la 30 octombrie 1950 când, însoțit de alți doi indivizi, și-au făcut apariția pe raza comunei Ozboz, din raionul Lugoj, precum și în comuna Izgar, de pe raza raionului Reșița.

2. Banda Doran Nicolae. În iulie 1948, numitul Doran Nicolae, din comuna Ciclova Română, fost comisar, ajutor la siguranță și care face parte din organizația subversivă condusă de Popovici Nicolae, a dezertat de la Severin și, împreună cu legionarul Ionescu Gheorghe, funcționar la Federala fostului județ Caraș și cu alți șase indivizi urmăriți de securitate, s-au constituit în bandă și au fugit în pădure, pentru a scăpa de urmărire. Din banda Doran au fost prinși, rând pe rând, toți membrii, rămânând liber numai Doran Nicolae. Regiunile în care stătea ascunsă banda sunt: Ciclova Română, Ciclova Montană, Potoc, Socolari, Răcășdia și regiunea Bozovici. Banda a avut un caracter politic, fiind alcătuită numai din legionari. Nu s-a dedat la acțiuni de jafuri și furturi și nici nu au comis acte de terorism, afară de acțiunea din 22 august 1949, când, fiind recunoscut de organele de miliție, care au încercat să-l aresteze, Doran Nicolae a deschis foc asupra urmăritorilor, lupta terminându-se cu căderea a doi oameni, unul din partea bandiților și plutonierul major Ioan Ion, din CT Caraș. Ultima acțiune dusă de miliție pentru prinderea bandei Doran Nicolae a fost aceea din noaptea de 27 octombrie, când a fost prins și Caragea Nicolae. Se crede că banda și-ar fi recrutat membri noi și, pentru a scăpa de urmărire, și-a schimbat teritoriul de acțiune.

3. Banda Duicu Nistor – Mutașcu Dumitru, zis Fus. La 25 iulie 1949, după capturarea bandei lui Spiru Blănaru, a luat ființă din rămășițele acestei bande o nouă bandă de legionari, compusă din circa 16 persoane, condusă de fostul notar public Ionescu din Teregova, care se înrolase în banda lui Spiru Blănaru, după data de 11 ianuarie 1949, după ce a organizat grupul de rezistență cu care a atacat Postul și Circumscripția de miliție Teregova – jud. Severin, după care s-a refugiat în munți.

În august 1949, banda se unește cu banda fraților Duicu Nistor, care avea legătură cu banda colonelului în rezervă Uță Ion din Domașnea, refugiați în pădure, fiind urmăriți pentru mișcare și activitate legionară și atentatul

nereușit de la data de 28 martie 1948, asupra primarului comunei Domașnea. Banda Ionescu s-a împărțit de la început în mai multe grupuri, care au acționat izolat și care, în cursul anului 1949, au fost lichidate. La 29 iulie au fost capturați de către organele de miliție frații Duicu Ion și Petru, rămânând Duicu Nistor, care se asociază bandei lui Ionescu. Din banda fostului colonel în rezerva Uță, rămâne Caraibot Ion, zis Ciovică, care se înrolează în banda lui Ionescu și apoi activează în grupul fraților Duicu. Mutașcu Dumitru, zis Fus, și Ișfănuț Dumitru, zis Sfârloagă, s-au alăturat și ei bandei lui Duicu Nistor în noaptea de 30 septembrie 1950, bandiții Ionescu Gheorghe și Ghimboasă Iancu, ambii din comuna Teregoва, s-au predat de bunăvoie organelor de miliție. (Din informații se bănuiește că banditul Caraibot Ion ar fi trecut în Jugoslavia). Bandiții sunt periculoși și, când sunt simțiți sau descoperiți, deschid focul. Banda are caracter politic și ca armament are două mitraliere germane, pistoale mitralieră, pistoale Z.B., grenade și muniția respectivă. Regiunea de acțiune este în jurul pădurilor din comunele Mehadia, Plugova, Pârvova, Băile Herculane, Toplet, Rusca Teregoва, Verendin, Cornea, Teregoва, Domașnea, Cornereva, Luncavița, Mehadica și Valea Cernei.

Începând cu organizarea grupului de rezistență, cu care a fost atacat postul de miliție Teregoва, membrii bandei lui Duicu Nistor au la activul lor mai multe asasinate, jafuri, toate cu caracter politic, terorizând astfel pe oamenii liniștiți, credincioși regimului (sic!) și democrației populare. Membrii bandei sunt foarte curajoși, acționând în grupuri sau izolați și ultima acțiune în care a fost atacată o căruță în care se aflau mai mulți milițieni, ce mergeau spre Luncavița și în urma cărui atac a fost împușcat plutonierul major-șef Subu Cornel, iar ceilalți au fost răniți. Din cercetările făcute, se crede că ar fi fost banditul Caraibot Ion. Din ultimele informații, banda lui Duicu Nistor este în căutarea unui loc unde să-și construiască un bordei pentru iarnă, iar banditul Sfârloagă a fost văzut de mai multe ori în jurul punctului numit Ogașul Cald, lângă Poiana Trustura, unde se crede că și-au construit bordeiul.”²

Aceste grupuri nu au acționat izolat. Între ele au existat contacte permanente și tentative de unificare a eforturilor lor în lupta împotriva comunismului. Așa s-a întâmplat în cazul unor elemente din grupul Chera-Dârloni, care au încercat să contacteze luptătorii din zona Domașnea-Teregoва. Tentativa a eșuat. Însă, legăturile dintre luptătorii din Domașnea, Verendin și Mehadica și cei din Valea Almăjului sunt evidențiate de un comunicat al Comandamentului Regional de Miliție Timișoara, din 13 februarie 1950³: “Cu ocazia unei operațiuni întreprinse în ziua de 12 februarie 1950 de organele Circumscripției Teregoва, în sectorul comunei Pârvova-Severin, au fost descoperiți trei bandiți care, din cauza întunericii, au reușit să dispară, îndreptându-se spre Borlovenii-Noi. Într-un ogaș, s-a descoperit o groapă amenajată pentru locuit, în care s-au găsit alimente și diferite cărți, pe care erau scrise numele

2. Arhivele Naționale. Direcția Județeană Caraș-Severin. **Fond Miliția Regiunii Severin**, dosar 85/1950, filele 5-7.

3. **Idem**, dosar 89/1950, fila 80.

bandiților Ișfănuț Dumitru, zis Fus, din comuna Domașnea-Severin, Caraibot Ion, zis Ciovică din comuna Luncavița-Severin și Baderca Iancu, din Mehadica. Întrucât în prezent acești bandiți nemaiavând nici un fel de alimente, vor căuta să se aprovizioneze, luați imediat măsuri de pândă în Borlovenii-Noi, Bozovici ... Prigor, care se afla în jurul teritoriului unde au dispărut bandiții”.

Despre grupurile care au acționat în Valea Almăjului aflăm din “Planul de acțiune pentru lichidarea bandelor existente pe teritoriul Miliției Județului Caraș”. În acest document, pe lângă grupurile Doran Nicolae și Micșa Gh., amintite deja, sunt semnalate și cele conduse de Purdelea Emil și Ignea Aurel.

A) “Banda Purdelea Emil și Pitic Iosif activează pe raza comunelor Șopotu-Nou și Vechi, Gârbovăt, Bănia, Rudăria și Dalboșeț, județul Caraș. În prezent, banda este compusă din cei doi membri. Banda este sprijinită de găzduitori, informatori și alimentatori domiciliați în regiunea unde activează, aceștia fiind recrutați dintre chiaburi și reacționari din regiune, și anume: Purdelea Iosif din comuna Gârbovăt, Dănilă Roșcovanu din comuna Borlovenii-Noi, Sofia Pitic din comuna Gârbovăt, Ioan Străin din comuna Gârbovăt, toți din județul Caraș. În luna aprilie 1949, certându-se cu un membru de partid, Purdelea Emil a tras foc de armă asupra lui, rănindu-l, după care a fugit în Munții Gârbovătului, constituindu-se în bandă.

În luna iulie 1949, bandiții fiind surprinși pe când dormeau, de patrula postului de miliție Dalboșeț, au deschis foc asupra patrulei, rănind la picior un milițian și un caporal. Unul din bandiți, și anume Cătană Damaschin, a fost împușcat mortal. Bandiții sunt înarmați cu pistol “Orița”, armă de vânatoare, armă Z.B. și grenade.

D) Banda Ing. Ignea Aurel, care activează în raza comunelor Prigor, Borlovenii-Noi și Vechi, Putna, județul Caraș. Banda este compusă din patru membri, și anume: Ignea Aurel, șeful bandei, Hânda Dumitru, Măciucă Nicolae și Verindeanu Matei. Organele miliției județene au reușit să identifice, până în prezent, ca găzduitori numai pe Sârbu Ion din comuna Prigor. Banda este înarmată cu pistol automat Daymleer. De la constituire și până în prezent banda nu a dat nici o lovitură și stă ascunsă prin păduri. Cu toate că sunt văzuți de populație nu sunt divulgați de nimeni, de teamă că bandiții să nu se răzbune pe ei. Banda Ignea Aurel cutreiera munții județului Caraș și, din ultimele informații, se crede că ar face legătura cu banda Purdelea Emil, din sudul județului”⁴.

La rândul său, Purdelea Emil a fost văzut în zona Ilidia-Socolari, fapt dovedit de nota informativă din 20 iulie 1950 a postului de miliție Ilidia: “Deținem informații că banditul Purdelea Emil, în ziua de 19 iulie 1950, orele 17, s-a dus la sălașul lui Gheorghe Foioca, din comuna Socolari, la locul numit subcetatea Mariei Tereza, unde a cerut mâncare și a stat circa 30 minute, după care a plecat în direcția râului Bei. La plecare, a spus că vrea să meargă acasă, la Gârbovăt, unde nu a fost de mult timp. Avea

4. Arhivele Naționale. Direcția Județeană Caraș-Severin. **Fond Miliția Regiunii Severin**, dosar 86/1950, filele 1-2.

asupra sa un pistol mitralieră și un sac cu merinde. Era îmbrăcat cu haine de vară, port almăjan, cu opinci de gumă, cămașă de cânepă și indispensabili, chimir, pulover de lână și vestă de catifea.

Sursa: Ghiță. Valoare: Sigură”⁵

Confruntate cu o asemenea situație, autoritățile locale au reacționat diferit și câteodată, neconvincător. Șovăiala și indecizia acestora a determinat intervenția organelor superioare, neliniștite de indolența sau lipsa de profesionalism a unor milițeni. Unii dintre aceștia au fost acuzați chiar de o colaborare sau “acoperire” a unor luptători anticomuniști. Foarte sugestivă, în acest sens, este informația transmisă de locotenentul de miliție Hrereț Romulus, de la Circumscripția de Miliție Bozovici, Miliției Județului Caraș, pe data de 18 februarie 1950, în legătură cu grupurile de luptători anticomuniști din Valea Almăjului: “Din ziua de 30 ianuarie 1950 și până în prezent, am primit mai multe note informative din partea pădurarului Matei Păducel, din comuna Gârbovăț, cu privire la banditul Purdelea Emil, din care rezultă că susnumitul bandit se află în comuna Gârbovăț și împrejurimi, întreținut fiind de oamenii din comună.

În ziua de 15 februarie 1950, am primit de la poștaș un plic, în care se găsea o scrisoare anonimă, din care rezulta că banditul Purdelea Emil, găzduit fiind de sătenii Mitu Ciotuz, zis Topor, și Ciortuz Ion, individul Cola Jura, care ține foarte mult la Purdelea Emil, ține legătura între bandit și familia acestuia, aducându-i la cunoștință toate acțiunile întreprinse de miliție și apariția vreunui milițian în comună.

Astfel, a fost cazul când o patrulă de milițieni de la postul de miliție din Dalboșeț a venit în comuna Gârbovăț, iar individul Cola Jura, întâlnindu-se cu patrula, din care făcea parte milițianul Cutaru Ion, pe care l-a introdus într-o casă, unde au consumat țuică, în care timp numitul Cola Jura a anunțat pe Purdelea Emil ca să dispară din comună la apariția organelor de miliție. Cu această ocazie, numitul Cola Jura, profitând de starea de ebrietate a milițianului Cutaru Ion, a putut afla diferite chestiuni în legătură cu urmărirea lui Purdelea Emil. Verificându-se nota informativă, prin descinderile făcute la cei vizați mai sus, în noaptea de 16/17 februarie 1950, rezultatul a fost negativ.

Suntem de părere ca pădurarul Matei Păducel are cunoștință de existența lui Purdelea Emil, dar, în același timp, dă note informative despre susnumitul Purdelea Emil și despre locul unde acesta a fost acum 5-6 luni de zile. Prin aceasta, pădurarul Păducel Matei caută să mascheze faptul că are cunoștințe despre banditul Purdelea Emil. Din cercetările făcute, am dedus că o bună parte din populație are cunoștințe despre existența banditului Purdelea Emil.

În ceea ce îl privește pe banditul Pitic Ion, până în prezent nu am putut afla nimic, în privința locului unde s-ar putea ascunde. Totuși, din spusele unui cetățean din comuna Gârbovăț și agentul agricol Lopătiță Ion, banditul Pitic Iosif are rude în comuna Berzasca, la care s-ar putea găsi. La fel, și Purdelea Emil are o mătușă în Turnu-Severin.

În ceea ce privește studentul Vălușescu, din informația primită de la Hânda Nicolae, din comuna Prigor, acesta s-ar afla la o distanță de 15 km

5. *Idem.*, dosar 95/1950, fila 119.

în apropierea comunei Putna, unde este aprovizionat de alte persoane din acea comună și nu de părinții lui. Numitul Hânda Nicolae se obligă să facă investigațiuni pentru a afla precis locul unde se află numitul Vălușescu.

După câteva zile, după ce am luat legătura cu numitul Hânda Nicolae, individul Rotariu Iosif a declarat milițianului Mocanu Nicolae de la postul Prigor că el știe unde se găsește Vălușescu. Numitul Rotaru Iosif a declarat că îl va găsi pe Vălușescu. Plecând spre comuna Putna, urmează ca la întoarcere să dea rezultatul. Faptul că Rotariu Iosif are cunoștințe de numitul Hânda Nicolae, a fost chemat la postul Prigor pentru a da relații despre Vălușescu că știe de la milițianul Mocanu Nicolae, căruia îi place alcoolul și nu poate să țină un secret.

Milițianul Brabete Petru, din circumscripția de miliție Bozovici, care este originar din comuna Borlovenii-Noi, de unde este și banditul Purdelea Emil, ar putea veni în ajutorul miliției pentru prinderea lui Purdelea Emil, dar până în prezent s-a observat că susnumitul milițian nu s-a interesat deloc de acest bandit sau, cel puțin, să dea o sugestie, fiind un bun cunoscător al regiunii. Această lipsă de interes dă de bănuit că milițianul Brabete Petru ar putea să-l înștiințeze pe bandit, prin alte persoane, despre orice acțiune ce urmează să se ia pentru prinderea lui Purdelea Emil și despre concentrarea de milițieni, care urmează a fi întrebuințată pentru acțiunea contra lui Purdelea. S-a constatat că orice se vorbește în circumscripție și posturile de miliție despre banditul Purdelea Emil, transpiră și se știe în comună. Propun ca milițienii Brabete Petru, Cutaru Ion și Mocanu Nicolae să fie mutați cât mai repede din raza circumscripției Bozovici.”⁶

Milițienii suspecti au fost transferați imediat la alte posturi. Comandantul Miliției județului Caraș propunea chiar înființarea de noi posturi sau suplimentarea celor existente⁷, iar pentru evitarea scurgerii de informații referitoare la luptătorii din munți s-a hotărât “raportarea în texte scurte în cifrul: A=17, B=1, C=4, D=5, E=16, F=13, G=09, H=03, I=8, J=06, K=07, L=14, M=19, N=02, O=05, P=01, R=11, S=05, S=6, T=9, T=12, U=04, Z=20, X=02”. Totodată, Miliția Județeană Caraș avea informații directe despre luptători și rudele acestora, așa cum reiese din nota informativă, din 24 iunie 1950: “Suntem informați că în ziua de 17-18 iunie, pe raza postului de miliție Prigor, la locul zis Scosuri, a fost văzută femeia fugarului Verindeanu Matei, care mergea spre pădure. Când a fost văzută de cetățeni (?) s-a băgat în pădure și s-a ascuns, după trecerea femeii pe la locul amintit, după 20 de minute au fost observați și trei indivizi, care au trecut și ei pe la locul pe unde a trecut și femeia. Cei trei indivizi erau îmbrăcați în port țărănesc, model bănățenesc, la unul dintre ei s-a văzut ceva sub haină ascuns, posibil un pistol. S-a mai observat că mama femeii, care este fugară, merge de 2-3 ori pe săptămână în satul Putna, unde duce ceva într-o traistă. Bandiții în satul Putna au rudenie pe familia Motoargă, nr.5. Fiica femeii care este

6. Arhivele Naționale. Dir. Județeană Caraș-Severin. **Fond Miliția Regiunii Severin**, dosar 95/1950, fila 13.

7. **Loc. cit.**, dosar 95/1950, fila 125.

8. **Ibidem**, dosar 95/1950, fila 126

fugară șade la o grădină, în pădure, fără să aibă vreun scop, la locul zis pe "Tâlva Înaltă".

În conformitate cu informația primită, postul de miliție Prigor a făcut investigațiile și cercetările de rigoare, iar Circumscripția de Miliție Bozovici raporta (15 iulie 1950) "că la verificările făcute în comuna Prigor, spre a stabili dacă în ziua de 17-18 iunie și-a făcut apariția banda Ignea Aurel, la locul numit Scocuri, nu s-au putut stabili aceste date cu precizie, totuși, banda se găsește și astăzi în pădurile Prigorului. Am pus la curent pe comandantul postului din Prigor de a supraveghea îndeaproape familia Motoargă și pe mama fugarei Ghimboasă Sofia, care șade la o grădină, unde alimentează fugarii. Suntem de părere a dispune evacuarea tuturor sălașelor din pădurea Prigorului, unde se bănuiește că s-ar descoperi mai ușor persoanele ce au legături cu bandiții și care îi alimentează"⁹.

Apropierea zilei de 23 august și aniversarea celor 6 ani de la eliberare, în conformitate cu recomandările organelor județene de partid și de stat, trebuiau întâmpinate cu fast și "realizări" deosebite, de către toți cetățenii țării. Prin urmare, posturile de miliție primesc sarcini noi și ordine precise în ceea ce privește evidența fugarilor, a chiaburilor și a "elementelor dușmănoase". Pe baza rapoartelor locale, Circumscripția de Miliție Bozovici a întocmit o sinteză informativă,¹⁰ în conformitate cu Ordinul Miliției Județene Caraș nr. 639/1950, cu privire la mișcarea bandelor și fugarilor de la domiciliu, din Plasa Bozovici. Documentul cuprinde patru părți:

I. Mișcarea bandelor

a – Banda Purdelea Emil, Pitic Iosif, din comuna Gârbovăț. Ultima informație obținută asupra mișcării acestei bande este aceea că s-ar afla pe teritoriul comunei Bozovici și se ascunde în jurul sălașului locuitorului Borlovan Busuioc, din Bozovici, la care Purdelea a adus și lăsat un sac cu circa două banițe conținut și un pachet, cu ocazia venirii sale la târgul săptămânal. Busuioc Borlovan are un sălaș la locul numit "Moara de piatră", spre Poneasca, în același loc cu al femeii Călina Catrinescu, unde Pitic Iosif, înainte de a fi fugar, a stat timp de trei ani cu oile.

b - Banda Ignea Aurel, cu cei din Prigor. Ultimele informații arată că banda a fost până acum în pădurile Prigorului, prin locurile numite "Turcoane" și "Mala Cârșie", situate în apropierea hotarului cu Severinul, pe unde bandiții au sălașe cu oi și vite și au posibilitatea de alimentație. Hânda Nicolae în ziua de 12 august 1950 a fost informat de un băiat din comuna Prigor, al cărui nume nu l-a spus, că fiul său, Dumitru, i-a trimis vorbă să se întâlnească cu el între punctele "Vega" și "Varciopole", în apropierea "Turcoanei". În zilele de 13-14 august, acesta a fost plecat la pădure, unde a stat până în seara zilei de 17 august, și la înapoiere s-a luat la ceartă cu soția sa, voind să o bată, din care fapt deducem că soția sa este contra a se preda fiul său la autorități și chiar l-a anunțat să nu se arate tatălui său Hânda Nicolae, la un pahar de țuică, s-a enervat și a spus că cei care

9. Arhivele Naționale. Direcția Județeană Caraș-Severin. **Fond Miliția Regiunii Severin**, dosar 95/1950, filele 122-123.

10. **Ibidem**, dosar 95/1950, filele 175-177.

alimentează pe fiul său îi voiesc lui răul, că fiul său să fie omorât sau să se îmbolnăvească, însă el nu vrea să bage jumătate de sat în bucluc, că au fost foarte mulți amestecați în alimentarea lui Ignea Aurel și mai sunt și azi și cei care îi alimentează, nu îndrăznesc să spună locul unde stau bandiții, fiindu-le teamă că aceștia vor fi prinși și apoi îi închide și pe găzduitorii acestora. După părerea lui Hânda Nicolae, crede că în prezent bandiții și-au schimbat locul de acțiune, în pădurile Rudăriei, vecină cu Prigorul, ori s-au dus în teritoriul comunei Borlovenii-Noi, spre Semenici.

c – Bandiții neidentificați despre care se bănuiește că se ascund în Circumscripția de miliție Bozovici. După informații recente, obținute în teritoriul comunei Borlovenii-Noi, prin păduri, spre Semenici, se adăpostesc bandiții din Severin și alții a căror identitate nu se cunoaște încă și care au legături de prietenie cu femeii din comuna Borlovenii-Noi. În comuna Borlovenii-Noi, în casa unui chiabur, a venit un individ străin, se crede din Mehadia, care a spus "Trăiască Mihai", iar Teodorovici Gheorghe, originar din Bozovici, căsătorit în Borlovenii-Noi, care se afla în casa respectivă, a spus că sunt mai mulți și a încetat orice discuție, în casă fiind o femeie străină de casă, a cărui nume a rămas să-l aflăm ulterior. Acest Teodorovici este cumnatul tovarășului judecător Boldescu din Oravița și a avut sarcină de partid.

Despre faptul că bandiții vin în Borlovenii-Noi, are cunoștință femeia Maria, fosta secretară a U.F.D.R., văduvă ce a avut legături cu Fus și în prezent se afla prin Reșița, unde întreține legături cu un plutonier activ, însă nu știm din ce armă face parte. Vom afla și aceasta. La fel, responsabilul pus de partid de la azilul din Prilipeț s-a exprimat către informatorul nostru că nu are el timp să se ducă el la Borloveni, să se urce în mașină și cu o armă îi curăță pe toți bandiții care vin în sat.

2. Mișcările fugarilor și dispăruților de la domiciliu.

a – Vălușescu Vasile, după informațiile ce le avem, este singur, postat la un loc sigur, în Prigor sau Putna, și aceasta chiar de la plecarea lui de acasă. Această afirmație a fost făcută de preotul din Prigor, la un pahar de țuică, față de informatorul nostru.

b - Budescu Iosif din Dalboșeț se află în comuna Dalboșeț sau Mocerîș. Recent, Ciuciuc Nicolae din Dalboșeț, în discuția avută cu informatorul nostru, s-a exprimat că Budescu Iosif a fost băiat deștept ... și de data aceasta nu va mai pune nimeni mâna pe el.

II. Elemente de sprijin ale bandiților și fugarilor.

1. Banda Purdelea-Pitic, din comuna Gârbovăț, este sprijinită de:

- Iosif Purdelea, Maria Purdelea, Pitic Sofia, Căpățână Damaschin, Pavel Vlădia, Dănilă Găină din Gârbovăț.

- Ambrosie Purdelea din Borlovenii-Noi și Mutașcu Mihai din Pârvova, județul Severin

- Borlovanu Busuioc și Călina Catrinescu din Bozovici, județul Caraș.

2. Banda Ignea Aurel, cu cei din Prigor, Hânda Ana, Hânda Nicolae, Tara Maria, Verindeanu Maria, Verindeanu Stănuica, Crăciun Solomia, Verindeanu Petru, Sârbu Ioan, zis Nițu, vânzătorul cooperativei, Ghimboasă Sofia, soacra lui Verindeanu, Matei și Gore Sârbu, identificați până în prezent.

3. A bandiților necunoscuți din Severin: Teodorovici Gheorghe, Maria U.F.D. Reșița, Grivei Ioan. chiabur din Borlovenii-Noi.

4. A fugarilor Vălușescu Vasile, Vălușescu Dumitru și Vălușescu Maria, părinții fugarului și neamurile sale din satul Putna.

5. A fugarului Budescu Iosif din Dalboșeț, Budescu Gheorghe, Ciuciuc Nicolae, Sârbu Lica din Dalboșeț, și Negru Nicolae din Mocerîș.

III. Manifestările chiaburilor

În urma colectărilor de cereale și lână din acest an, în majoritatea lor, chiaburimea și chiar oamenii mijlocași, care din cauza neînsămânțărilor pe terenurile programate, prin faptul că au rămas fără grâu, și au dat cote mari de lână, sunt nemulțumiți și nu văd cu ochi buni măsurile luate pentru îndeplinirea planului de stat. Aceștia, deși nu manifestă față de foarte rar și cazuri izolate, aceasta de teama legilor, speră în schimbarea politicii, crezând că prin aceasta vor scăpa de cote și colectiv. Chiaburii și o parte din mijlocași se interesează îndeaproape de mersul operațiunilor din Coreea și aceasta prin intermediul persoanelor posesoare de aparate de radio, asupra cărora suntem de părere a se face o strictă supraveghere și verificare, intrucât nu toți care posedă aparate de radio sunt oameni devotați regimului

IV. Măsurile luate și rezultatele lor.

În unire cu autoritățile locale și organizațiile de partid, am luat măsuri de urmărire informativă a bandelor și dispăruților și vor fi semnalate la timp. Se vor face pânze de lungă durată în jurul caselor identificate că găzduiesc bandiți și îi sprijină, pentru a nu putea fi descoperiți și prinși.¹¹

Informațiile primite de Miliția Județului Caraș de la organele locale nu au fost satisfăcătoare, fiind considerate superficiale și formale în raport cu gravitatea situației prezentate. Apoi, după cum rezultă din documentele investigate, era cât se poate de clar că acestea nu puteau întreprinde nimic concret, fără consultarea organelor superioare și fără colaborarea și avizul securității, cărora le revenea inițiativa în luarea măsurilor și rolul de coordonare al operațiunilor. În acest sens, s-au primit ordine categorice ca atunci când vor fi constatate acțiuni subversive de către organele de miliție, să fie înaintate organelor de securitate, iar în ceea ce privește grupurile din munți, una din cauzele care au determinat ineficiența acțiunilor întreprinse de autorități era considerată și aceea că "nu peste tot s-a colaborat strâns cu securitatea".¹²

Din aceste motive, la începutul anilor '50, s-au intensificat măsurile de reprimare a mișcărilor anticomuniste, în primul rând cele care vizau lichidarea grupurilor din munți, concepute de Direcția Generală a Miliției, în colaborare cu securitatea. Lecturarea acestora demonstrează cinismul, lipsa de scrupule și mentalitatea N.K.V.D.-ului, însușită de poliția politică română la doar câțiva ani de la constituirea sa.

11. Arhivele Naționale. Direcția Județeană Caraș-Severin. **Fond Miliția Regiunii Severin**, dosar 89/1950, fila 49.

12. **Idem**, dosar 86/1950, fila 4.

DES ASPECTS CONCERNANT LA RÉSISTANCE ANTICOMMUNISTE DES MONTAGNES DE BANAT (Résumé)

Sujet tabou jusqu'à 1900, la résistance anticomuniste constitue à présent un thème prédilecte. Beaucoup de chercheurs ont concentré leurs efforts en vue d'élucider ce phénomène qui n'est pas assez bien connu jusqu'à présent. Cela s'explique grâce à l'héritage culturel et mental légué par 50 années de communisme et à l'inaccessibilité des chercheurs aux plus importantes ressources documentaires (archives S.R.I.). C'est pourquoi un rôle important revient à l'histoire orale, preuves racontées ou écrites par les personnes directement impliquées.

Dans le présent article, l'auteur essaie d'évidencier les conflits développés aux Monts de Banat et dans le milieu rural. À la campagne les structures traditionnelles et le conservatisme ont contribué à ce que ces conflits soient plus puissants, parfois violents. En même temps le nouveau régime cherchait des méthodes de contrecarrer chaque forme de résistance. La plus souvent utilisée a été l'infiltration des informateurs ou celle du chantage pour ceux qui approvisionnaient et recevaient les partisans.

Lucrări editate de Muzeul Banatului Montan

PERIODICE:

<p>„Banatica”. I. 1971, 415 p.
 „Banatica”, II, 1973, 466 p.
 „Banatica”, III. 1975, 401 p.
 „Banatica”, VI, 1977, 523 p.
 „Banatica”, V, 1979, 576 p.
 „Banatica”, VI, 1981, 508 p.
 „Banatica”, VII, 1983, 567 p.
 „Banatica”. VIII. 1985, 479 p.
 „Banatica”. IX. 1987, 510 p.</p> | <p>„Banatica”, 10, 1990, 591 p.
 „Banatica”, 11, 1991, 325 p.
 „Banatica”, 12, vol. I, 1993, 371 p.
 „Banatica”, 12, vol. II, 1993, 408 p.
 „Banatica”, 13, vol. I, 1995, 304 p.
 „Banatica”, 13, vol. II, 1995, 546 p.
 „Banatica”, 14, 1996, 502 p.
 „Arheologie medievală”, vol. I. 1996, 212 p.
 „Arheologie medievală”, vol. II, 1998, 248 p.</p> |
|---|--|

LUCRĂRI:

- O. RĂRUȚ, V. IONIȚĂ, **Studii de toponomie**, 1976, 108 p.
- GH. LAZAROVICI, **Gornea. Preistorie**, 1977, 125 p.
 - N. GUDEA, **Gornea. Așezări în epoca romană și romană târzie**, 1977, 91 p.
 - V. ZABERCA, **Satul bănățean**, 1990, 161 p.
 - C. FENEȘAN, R. GRAF, I. POPA, V. ZABERCA, **Din istoria cărbunelui. Anina 200**, 1991, 140 p.
 - COLECTIV, **Cultura Vinca în România**, 1991, 115 p.
 - V. LEU, **Banatul între arhaic și modern**, 1993, 87 p.
 - N. BOCȘAN, M. DUMA, P. BONA, **Franța și Banatul 1789-1815**, 1994, 244p.
 - V. LEU, C. ALBERT, **Banatul în memorialistică mărunță**, 1995, 157 p.
 - **Kulturraum mittlere und Untere Donau: Traditionem und Perspektiven des Zusammenlebens**, 1995, 452 p.
 - F. DRAȘOVEANU, D. TEICU, **Hodoni. Locurile neolitice și necropola medievală timpurie**, 1996, 139 p.
 - V. BRANIȘTE, **Scrisori din închisoare**, 1996, 243 p.
 - V. LEU, **Cartea și lumea rurală în Banat 1700-1830**, 1996, 250 p.
 - N. BOCȘAN, V. LEU, **Identitate și alteritate. Studii de imagologie**, 1996, 170 p.
 - P. CĂLIN, **Tiparul românesc diecezan din Caransebeș**, 1996, 304 p.

- V. LEU, R. GRAF, **Din istoria frontierei bănăţene**, 1996, 148 p.
- A. A. RUSSU, **Bibliografia fortificaţiilor medievale şi premoderne din Transilvania şi Banat**, 1996, 157 p.
- A. ANDEA, **Banatul cnezial până la înstăpânirea habzburgică**, 1996, 202 p.
- D. ŢEICU, **Arheologia satului medieval din Banat**, 1996, 104 p.
- V. LEU, **Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeşului**, 1996, 326 p.
- V. LEU, **Studii istorice bănăţene**, 1997, 202 p.
- I. OPRIŞ, **Anton Golopenţia un destin frânt**, 1997, 111 p.
- D. ŢEICU, D. ZIPFL, **Monumente medievale din Banat**, 1997, 8 p.
- R. GRAF, **Domeniul bănăţean al Steg 1855-1920**, 1997, 370 p.
- GH. CIULEI, **Dreptul românesc în Banatul medieval**, 1997, 169 p.
- D. ŢEICU, GH. LAZAROVICI, **Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării**, 1996, 152 p.
- N. BOCŞAN, **Ideea de naţiune la românii din Transilvania şi Banat**, 1997, 256 p.
- I. C. SCHEUŞAN, **Depresiunea Domaşnea-Mehadia**, 1997, 203 p.
- V. LEU, **Modernizare şi imobilism**, 1998, 124 p.
- D. ŢEICU, **Banatul Montan în Evul Mediu**, 1998, 565 p.
- M. COROIAN, V. ZABERCA, GH. BRĂTESCU, **Inimi în dogoarea flăcărilor**, 1998, 131 p.

